

UDK:803.0318

Zebo ABDURAXMONOVA,
Toshkent davlat transport universiteti o'qituvchisi
E-mail:zebo@inbox.ru

Filologiya fanlar doktori I. Rustamov taqrizi asosida

TRANSLATION ETHICS IN UZBEK AND GERMAN

Annotation

In this article, the ethics of translation in Uzbek and German and the relationship between people with whom the translator speaks different languages are very important, the etiquette of translators in the process of translation. Translation and translation cannot be kept in constant situations, there are always difficulties that must be solved by translators. In this case, as a guide for translators, there is a scientific mention of the problem and solutions in translation Ethics, citing the presence of the relevant rules and ethics contained in the code of translators.

Key words: translation, etiquette, German language, ethics rules, privacy, clarity, objectivity, cultural misunderstanding, professionalism, Development, Association, Charter of the FIT translator.

ЭТИКА ПЕРЕВОДА НА УЗБЕКСКИЙ И НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация

В этой статье очень важна этика перевода на узбекский и немецкий языки и взаимоотношения между людьми, с которыми переводчик говорит на разных языках, этикет переводчиков в процессе перевода. Переводческий процесс не может быть постоянным, всегда возникают трудности, которые должны решаться переводчиками. В данном случае, в качестве руководства для переводчиков, приводится научное описание проблемы и путей ее решения в области переводческой этики со ссылкой на наличие соответствующих правил и этической этики, содержащихся в кодексе переводчиков.

Ключевые слова: перевод, этикет, немецкий язык, этические правила, конфиденциальность, ясность, объективность, культурное непонимание, профессионализм, Развитие, Ассоциация, Устав профессионального переводчика.

O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA TARJIMA ETIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va nemis tillarida tarjima etikasi hamda tarjimon turli tillarda so'zlashadigan odamlar o'rtasidagi munosabat, tarjima jarayonida tarjimonlarning odobi juda muhim. Tarjimonlik va tarjimani doimiy vaziyatlarda ushlab turish mumkin emas, har doim tarjimonlar tomonidan hal qilinishi kerak bo'lgan qiyinchiliklar mavjud. Bunday holda, tarjimonlar uchun qo'llanma sifatida, tarjimonlar kodeksida keltirilgan tegishli qoidalar va axloq qoidalari mavjudligi keltirib, tarjima etikasidagi muammo va yechimlari haqida ilmiy to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, etiket, nemis tili, etika qoidalari, maxfiylik, aniqlik, xolislik, madaniy tushunmovchilik, professionallik, rivojlanish, assotsiatsiya, FIT tarjimonining nizomi.

Kirish. O'zbekiston respublikasi mustaqillikka erishgandan boshlab uning xorijiy mamlakatlar bilan bo'lgan aloqalari yanada yuksalib ketdi. Chet ellar bilan har jabhada borayotgan bunday aloqalar o'z navbatida xorijiy tillarni mukammal biluvchi, yuqori malakali mutaxassis-kadrlarga bo'lgan ehtiyojlari kuchaytirmoqda. Bu borada yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida farmoni, chet tillari fanlarining chinakam ravnaqiga erishish uchun tashqi dunyoga eshigini keng ochish kerak.

Jahon fani yutuqlaridan vaqtida va to'la xabardor bo'lish tengsiz ahamiyatga egadir. Buning uchun har bir ilmiy hodim chet tillarini puxta egallashi zarur. Shuningdek, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev yana ta'kidlashicha, Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham, albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyatidan o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarini mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir.

Hozirgi davrda ta'lim tizimimizning barcha bosqichlarida, shu jumladan, oliy ta'lim tizimida ham eng muhim muammolardan biri chet tili o'qitishning yangi-yangi metod va usullarini izlab topishga, chet tili o'qitish jarayonini tubdan o'zgartirishga qaratilgandir.

Biz o'zgarishlarga to'la dunyoda yashayapmiz. Mamlakatlar rivojlanib borayotgani sari muloqot va hamkorlikka ehtiyoj keskin ortib bormoqda. Biroq, ingliz tili mamlakatlar o'rtasida muloqot vositasi sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan yagona til emas. Demak, u yerda tarjimonlarning roli katta. Holbuki, hamma ham tillarni mukammal bilishi uchuniga tarjimon bo'la olmaydi. Har bir tarjimon uchun majburiy bo'lgan qoidalar va axloq bor.

"Axloq" va "odob" tushunchalari bir-biriga yaqin, ammo bir-biridan farq qiladi. "Axloq" so'zi ikki ma'noga ega: 1) falsafiy: axloqning umumiy mohiyatini va shaxsning boshqalar bilan munosabatlarida o'ziga xos axloqiy tanlovlarini o'rganish; 2) kasb vakillarining xulq-atvorini tartibga soluvchi qoidalar yoki standartlar. "Etiket" atamasi ijtimoiy konvetsiya yoki hokimiyat tomonidan belgilangan amallar va shakllarni anglatadi. Demak, tarjimonga etika qarzdor bo'lishi kerak, odob esa uning qanday harakat qilishidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjimonning axloq kodeksi. Boshqa kasblar kabi tarjimonlik ham albatta mas'uliyat talab qiladi. Tarjimonning birinchi va eng muhim mas'uliyati - ma'lumotni manba matndan maqsadli matnga hech qanday o'zgartirishlar va shaxsiy izohlarsiz o'tkazish, muallif uslubini va ohangini saqlab qolish. Axloq kodeksi butun dunyoda turli madaniyatlar tomonidan ishlab chiqilgan, chunki tarjimon ba'zida qiyin ish bilan shug'ullanadi. Tarjimonlar uchun milliy va xalqaro axloq kodeksiga ba'zi misollar:

FIT tarjimonining nizomi. Amerika tarjimonlar uyushmasining axloq kodeksi

Britaniya Kolumbiyasi tarjimonlar va tarjimonlar jamiyatining axloq kodeksi

Tarjimonlar ham, tarjimonlar ham kuzatadigan umumiy axloqiy tamoyillar.

Maxfiylikni saqlash. Konferentsiya tarjimonlari yoki tarjimonlarining aksariyati jiddiy va maxfiy masalalar bilan shug'ullanadi

Hujjatlar va ma'lumotlar va mijozlar ma'lumotlarning har bir qismi boshqalarga berilmasligiga ishonch hosil qilishlari kerak. Biroq, ma'lumot mijozning ruxsati bilan yoki favqulodda vaziyatda kimgadir aytilishi mumkin. Aks holda, tarjimon o'z kasbiy mahoratidan tashqari ishdan ayrilishi yoki ma'lum muddatga tarjima qilishdan cheklanishi mumkin.

Madaniy tushunmovchilik. Har bir mamlakatning o'ziga xos an'analari, madaniyati va muloqot uslubi mavjud. Tarjimonlar va tarjimonlar uchun tarjima qilinayotgan tilning madaniyati va an'anaviy uslubini tushunish, manba matnini maqsadli matnga o'tkazishda hech qanday tushunmovchilik yoki pauzalarga yo'l qo'yimaslik uchun juda muhimdir. Bunday hollarda tarjimon mijozlar o'rtasidagi muzni buzishi kerak.

Yangilanish. Har kuni hayotning turli sohalarida yangi so'z paydo bo'ladi. Tarjimon sifatida (asosan tarjimon sifatida) zamonaviy terminologiya, neologizmlar va ba'zan jargonlar bilan aloqada bo'lish sizning burchingizdir. Aks holda, tarjima qilishda qiyinchiliklarga duch kelishingiz mumkin. Tarjimonlik qobiliyatingizni qayta rivojlantirishingiz kerak; o'z sohangiz va boshqa sohalaridagi barcha yangiliklardan xabardor bo'lish uchun qo'shimcha darslarni oling.

Aniqlik. Siz tarjima qilgan matn yoki nutq to'g'ri bo'lishi kerak, shunda mijoz va o'quvchilar muallif nima haqida, uning uslubi haqida gapirmoqchi bo'lganini tushunishlari mumkin. Yozish yoki gapirish. Ayniqsa, badiiy tarjima sohasida tarmoq orqali ham topib bo'lmaydigan eski so'z va idiomalar shunchalik ko'pki, bu haqda kitoblardan bilib, butun matn yoki jumla bo'yicha ma'nosini to'g'ri taxmin qilish sizning burchingizdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Amaliyot va professionallik Tarjimon muammosiz, xatosiz bajara oladigan vazifani bajarishi kerak. Sizning mahoratingiz va darajangizdan tashqarida bo'lgan vazifani olmaslik kerak. Faqat mashq qilish orqali siz o'z mahoratingizni oshirib, tajriba orttirishingiz mumkin. Agar siz kichik vazifalarni bajarsangiz yaxshi bo'ladi, chunki ularni bajarish orqali siz yaxshi mashq qilishingiz va tez orada yuqori va jiddiyroq ishlarga ega bo'lishingiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Ushbu qoidalar ba'zi yangi tarjimonlar yoki tarjimonlar uchun oson yoki keraksiz bo'lib tuyulishi mumkin, ammo ular bilan tanishganingizdan so'ng sizda hech qanday muammo bo'lmaydi. Yuqorida aytilgan ba'zi umumiy axloqiy standartlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- Tarjimon tegishli lingvistik malakaga ega bo'lishi kerak.

- Tarjimonlar tegishli mavzuni bilishlari kerak.

- Tarjimonlar o'zlari rozi bo'lmagan xabarni bildiruvchi hujjatni tarjima qilishdan bosh tortishlari mumkin.

- Tarjimonlar tarjima uchun zarur hujjatlarni talab qilishlari mumkin.

- Tarjimonlar maxfiylik qoidalarini hurmat qilishlari kerak.

- Birgalikda tarjima qilinganda, barchaning ismlaritarjimonlar paydo bo'lishi kerak.

Darhaqiqat, bar qaysi tilda aniq va ravon nutqda so'zlashish uchun lug'atlar katta yordam beradi. Shunday lug'atlardan biri tematik lug'atlar hisoblanadi. Tematik lug'atlar tilshunoslikda o'ziga xos tarixiy taraqqiyotga ega bo'lib, tezaurus, analogik, ideografik kabi ko'rinishlarga egadir. Tematik lug'atda so'z muayyan semantik maydonga xos bir m'oda keltiriladi. Mashhur ms tilshunosi L.V.Sherba o'zining lug'atchilik nazariyasiga oid maqolasida tematik lug'atni tezaurus bilan o'xshash va farqli tomonlarini taqqoslab, lug'atning alohida ko'rinishlari sifatida talqin etgan. G'arb ideografiyasi falsafiy, nazariy, amaliy kabi uch bosqichga ajratildi. Falsafiy bosqich antik dunyo faylasuflari va O'rta asrlarda yashagan Yevropa olimlarining qarashlarini o'z ichiga oladi. Nazariy bosqich G'arb uyg'onish davri bilan bog'liq holda paydo bo'ldi va rivoj topdi. Amaliy bosqich ingliz olimi M.P.Rojening 1852 yilda chop etgan «Inglizcha so'z va iboralar tezaurusi» bilan bevosita bog'liq holda yuzaga kelib, F.Dornzayf, X.Kasares, H.Mayer, R.Xallig, V.Vartburg, Yu.Karaulov, M.Morkovkin, O.Baranov kabi ingliz, ispan, nemis, fransuz, rus olimlari tomonidan davom ettirildi. Milliy istiqloq tufayli o'zbek lug'atchiligi esa ishbarmon tadbirdorlar, turli soha mutaxassislariga mo'ljallangan tematik lug'atlar yaratila boshladi. Savdo-sotiq, hunarmandchilik, dehqonchilik va shu kabi soha vakillariga mo'ljallangan har xil turdagi tematik lug'atlar yanada boyitildi. Mazkur tematik lug'atda «die Natur - tabiat», «die Gesellschaft: — jamiyat», «das Leben und die Tatigkeit der Menschen - odamlarning hayoti va faoliyati» va «die Zeit und das Zahl - vaqt va miqdor» makromaydonlari bilan bog'liq so'z va iboralar keltirilgan. Har bir makromaydon alohida mazmuniy maydonda qo'Mlanuvchi 10 000 ga yaqin so'z va iboralarni o'z ichiga olgan. Masalan, «die Gesellschaft - jamiyat» makromaydoni «die Staat - davlat», «die Leitung - boshqaruv», «die Bevolkerung - aholi», «die Arm ee und die Flote - armiya va flot» kabi semantik maydonlarni tashkil etgan. Tematik lug'atda «die Gesellschaft - jamiyat» makromaydonining dastlabki bo'g'inini tashkil etuvchi «die Staat - davlat» mikromaydoni o'z navbatida quyidagi mazmuniy maydonlarga ajratilgan: 1. Der Staat - davlat, die Gewalt - hokimiyat, das Land - mamlakat, die Heimat - vatan, die Republik - respublika, das Gebiet - oblast, viloyat, der Bezirk - tuman, die Stadt - shahar, das Dorf - qishloq, die Siedlung - posyolka, qishloq, ovul kabilar. 2. Die Leitung - boshqaruv, rahbarlik, die Wahl - saylov, der Abgeordnete - deputat, die Demokratie - demokratiya, teng huquqlilik, die Verfassung - konstitutsiya, qomus va hokazo. 3. Die Bevolkerung — aholi, das Volk - xalq, die Nation — millat va shu kabilar. 4. Die Annee und die Flotte - armiya va flot, die Armee - armiya, die Truppe - qo'shin, der Dienst - xizmat, das Regiment - polk, lashkar, der Stab - shtab, der Stützpunkt - himoya bazasi, der Titel - unvon va hokazo. Ushbu tematik lug'at tematik prinsiplarga asosan tuzilgan bo'lib, unda kundalik hayotda qo'Mlaniladigan so'z va iboralar berilgan. Mazkur lug'at yordamida o'quvchi va talabalar ilmiy izlanishga, mustaqil fikrlashga va uni anglab yetishga erishishi mumkin. Bu bilan ularning ham so'z boyligi oshadi, ham dunyoqarashi o'sadi, degan umiddamiz. «Nemischa-o'zbekcha tematik lug'at» qo'lyozmasida yaqindan maslahat va ko'maklarini ayamagan ustoz-o'qituvchilarga samimiy minnatdorchilik bildiramiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu qoidalarga rioya qilish hech qachon etarli

emas, har bir matn va konferentsiya bir-biridan farq qiladi. Mijozlar o'rtasida tushunmovchiliklar bo'lishi mumkin. Ba'zan bu juda muammoli ish bo'lib, sizni xafagarchilik va asabiylashtiradi. Shunga qaramay, sizning vazifangiz muammolarni hal qilish, vaziyatni tushunish va hamma uchun tushunarli qilishdir. Ya'ni, bu tarjimon nafaqat matnni bir tildan boshqa tilga o'tkazuvchi, balki mijozlarga ishida yordam

beradigan, yelkasida katta ish bo'lgan shaxsdir. Qolaversa, o'sha odam tarjima nutqini tiniqroq qilish uchun uning mimika va imo-ishoralardan foydalanadigan, tarjima qilayotgan hikoyasiga xuddi muallif kabi o'z ruhini bag'ishlagan va his qilgan ijodkordir. Shunday ekan, tarjimon bo'lganingizdan so'ng, har bir ishning o'z axloqi va qoidalari borligini hech qachon unutmang: sudy halol bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-kitob, Toshkent: "O'zbekiston", 2018,-B. 252.
2. MusaeV Q. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent – 2005 yil
3. Ergashev I. S. Shaxs ma'naviy kamolotida erkinlik va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligi. nomz. Diss. Avtoreferati . - Toshkent: 2011, -B. 12.
4. Ferguson C.A. Xushmuomalalik formulalarining tuzilishi va ishlatilishi // Jamiyatdagi til.5. - Nyu-York, 1976.-P. 137-151.
5. Geeraerts D., Grondelaers S. G'azabga qarab: Madaniy an'analar va metaforik naqshlar // Til va Dunyoning kognitiv konstruksiyasi. - Nyu-York: Mouton de Grunter, 1995.-P. 153-181.
6. Grice H.P. Mantiq va suhbat // Sintaksis va semantika.3. Nutq harakatlari. - Nyu-York: Akademik matbuot, 1975.-P.41-58.
7. Gruber J. Leksik munosabatlarni o'rganish. - Bloomington, 1965 yil. 420 b.
8. Hamrayeva O'zbek tilin ingideogra fikr lug'atini tuzish tamoyillari (harakat va holat tushunchasini ifodalovchi so'zlar misolida): Filol.fanlari nomz ...dis . avto ref. - Toshkent, 2010 .

UDK: 81.442(075)

Zilola ABIDOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: charmingmum@mail.ru

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat ona tili va adaboyoti universiteti, f.f.d Z.Teshaboyeva taqrizi asosida

INTERPRETATION OF VERBS OF THOUGHT IN ENGLISH ANNOTATED DICTIONARIES

Annotation

This article is devoted to the study of the interpretation of the verbs of thought in the English explanatory dictionary. Verbs of thought in the English dictionary are formed in different ways according to the linguistic data of the large explanatory dictionaries such as Webster, Cambridge, and Oxford. These differences are studied and analyzed on the example of verbs of thought in English. One aspect of English annotated dictionaries is that their word meanings are shown in the dictionary as at least two or three mothers, and in most dictionaries they are also divided according to the level of language knowledge. Different meanings of verbs of thought are expressed.

Key words: verb, verbs of thought, explanatory dictionary, lexical meaning, contextual meaning, synonymy, polysemy.

ТОЛКОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ МЫСЛИ В АНГЛИЙСКИХ АННОТИРОВАННЫХ СЛОВАРЯХ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению толкования глаголов мысли в толковых словарях английского языка. Глаголы мысли в английской лексике образуются по-разному с использованием лингвистической информации, лексемных аннотаций в крупных толковых словарях, таких как Webster, Cambridge, Oxford. Эти различия изучаются и анализируются на примере глаголов мысли английского языка. Одним из аспектов английских аннотированных словарей является то, что значения их слов показаны в словаре как минимум в виде двух или трех матерей, а в большинстве словарей они также разделены по уровню знания языка. Выражаются разные значения мысленных глаголов.

Ключевые слова: глагол, глаголы мысли, толковый словарь, лексическое значение, контекстуальное значение, синонимия, полисемия.

TAFAKKUR FE'LLARINING INGLIZ TILI IZOHLI LUG'ATLARDAGI TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqola tafakkur fe'llarining ingliz tili izohli lug'atidagi talqini o'rganishga bag'ishlangan. Tafakkur fe'llari ingliz lug'atchiligida Webster, Kembridj, Oksford kabi yirik izohli lug'atlardagi lingvistik ma'lumotlarini, leksemalar izohlari hamda farqli usullarda shakllantirilgan. Ayni shu farqlar ingliz tilidagi tafakkur fe'llari misolida o'rganilib tahlil qilinadi. Ingliz izohli lug'atlariga mansub bir jihat ularning lug'atda so'z ma'nolari kamida ikki yoki uch ona qilib ko'rsatiladi va aksariyat lug'atlarda til bilish darajasiga qarab ham ajratiladi. Tafakkur fe'llarining berilgan turli ma'nolar, bir-biridan farq qilishi ifodalanadi.

Kalit so'zlar: fe'l, tafakkur fe'llari, izohli lug'at, lug'aviy ma'no, kontekstual ma'no, sinonimiya, polisemiya.

Kirish. Leksikografik tadqiqotlar natijasi bo'lgan lug'atlar tilning ta'lim jarayoni hamda turli ko'rinishdagi tarjima ishlariga bevosita va bilvosita ta'sir qilishi bilan amaliy ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, har qanday tilning so'z va frazeologik birliklarining ma'nolarini shu tilning o'zi orqali tushuntiradigan hamda lingvistik ta'minot bazasi hisoblangan izohli lug'atlar qator vazifalarni bajaradi. Masalan, izohli lug'atlar tilning leksik sathini semantik belgisiga ko'ra tizimlashtirib, so'zlarning nutqda qo'llanish xususiyatlari, semantik-sintaktik tabiati haqida ma'lumot beradi.

Bir tilli izohli lug'atdan bevosita shu tildagi matn tahriri uchun lingvistik asos sifatida xizmat qiladi. Shunga ko'ra, leksemaning izohli lug'atda tavsiya qilingan nutqiy qo'llanish me'yorlariga tayanib nutq madaniyati, notiqlik san'ati kabi amaliy sohalarini qamrovchi tadqiqot, darslik va uslubiy qo'llanmalarni shakllantirish mumkin bo'ladi. Bular esa izohli lug'atlarning bevosita asosiy vazifalari sifatida qaraladi. Bundan tashqari, ular bilvosita vazifalarni bajaruvchi yana ko'plab xususiyatlarga ham ega. Masalan, izohli lug'atdagi maqolalar muayyanlashib, ixchamlashib, tarjima lug'atlar uchun o'ziga xos "xomashyo" bazasi rolini bajaradi.

Mavzuga oid abadiyotlar tahlili. Tan olish lozimki, jahon tilshunosligida ingliz lug'atchiligi bu masalalar

yechimida "flagman"ga aylanib ulgurdi. Ingliz lug'atchiligida Webster, Kembridj, Oksford kabi yirik izohli lug'atlarni mavjud va ular onlayn platformaga ko'chirib, ulardan erkin foydalanish imkoniyatini yaratdi va bu manbalar muntazam ravishda yangilanib, to'ldirilib borishi bilan alohida ahamiyatga ega. Manbalar lingvistik ma'lumotni o'ziga xos tizimlashtirgan, leksemalar izohi ham farqli usullarda shakllantirilgan. Ayni shu farqlarni ingliz tilidagi tafakkur fe'llari misolida turli xil ifodalangan.[1] Lug'atda ajratilgan ma'nolar so'zning ifodaviy, ya'ni kontekstual polisemiyasiga asoslanadi. Bilamizki: "Zamonaviy lug'atchilikning o'ziga xos jihati tom ma'noda filologiya va madaniyat sintezida namoyon bo'ladi". [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Lug'atlar dastlab til korpuslari tuzishda manba bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, hozirda bevosita yoki bilvosita neyron tizimlar qurishda, ya'ni sun'iy intellekt va inson o'rtasida muloqot ko'prigi bo'lishga o'z hissasini qo'shmoqda. Ingliz tilidagi tafakkur fe'llari ingliz izohli lug'atlarda deskriptiv tahlil, distributiv, semantik qiyoslash, izohlash metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, ingliz izohli lug'atlarda leksemalar izohi farqli usullarda shakllantirilgan. Ayni shu farqlarni ingliz tilidagi tafakkur fe'llari misolida ko'rib chiqamiz. Quyida "to understand"

fe'lining turli izohli lug'atlarda berilishiga e'tibor qarataylik:
(3- jadvalga qarang)

3-jadval

Kembrij izohli lug'ati	Webster izohli lug'ati
<p>UNDERSTAND verb US /ˌʌn.dəˈstænd/ UK /ˌʌn.dəˈstænd/ understood understood (A1) to know the meaning of something that someone says: <ul style="list-style-type: none"> • <i>She explained the whole idea again, but I still didn't understand.</i> • <i>Is there anyone here who understands Arabic?</i> • <i>I think he was calling from a club – it was so noisy, I couldn't understand a word he said.</i> (A2) to know why or how something happens or works: [+ question word] <i>We still don't fully understand how the brain works.</i> (B1) to know how someone feels or why someone behaves in a particular way: <ul style="list-style-type: none"> • <i>My wife doesn't understand me.</i> • <i>Sometimes I don't understand James.</i> [+ question word] <i>You don't understand what it's like/how it feels to have to beg on the streets.</i> (C1) to know or realize something because you have been told it: [+ (that)] <i>I understand (that) you are interested in borrowing some money from us.</i> give someone to understand that <i>The Director had given her to understand. (= told her) that she would be promoted.</i> [+ obj + to infinitive] <i>A secret buyer is understood to have paid \$1 million for the three pictures (= there is unofficial news that that this has happened).</i> understand someone to mean something to think, especially wrongly, that someone means a particular thing: <i>When he said three o'clock, I understood him to mean in the afternoon.</i> understand each other/one another When two people understand one another, they both know what the other means and wants and they have an agreement: <i>I wanted to make sure that we want the same things, that we really understand each other.</i></p>	<p>UNDERSTAND verb un-der-stand ɒn-dər-'stand understood ɒn-dər-'stʊd ; understanding transitive verb 1 A: to grasp the meaning of understand Russian B: to grasp the reasonableness of his behavior is hard to understand C: to have thorough or technical acquaintance with or expertness in the practice of understand finance D: to be thoroughly familiar with the character and propensities of understands children 2 to accept as a fact or truth or regard as plausible without utter certainty <i>we understand that he is returning from abroad</i> 3 to interpret in one of a number of possible ways 4 to supply in thought as though expressed <i>"to be married" is commonly understood after the word engaged</i> intransitive verb 1 to have understanding: have the power of comprehension 2 to achieve a grasp of the nature, significance, or explanation of something 3 to believe or infer something to be the case 4 to show a sympathetic or tolerant attitude toward something understandability ɒn-dər- stan-də- 'bi-lə-tē noun understandable ɒn-dər- stan-də-bəl adjective</p>

ADABIYOTLAR

1. Денисов П. Об универсальной структуре словарной статьи // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М.: Русский язык, 1977; Гак В. Об относительности лексикологических категорий в лексикографии // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике. – М.: Русский язык, 1978.
2. Апресян Ю. Лексикографическая концепция НБАРСа // НБАРС. Т. I. – М., 1993. – С.
3. Abidova, Zilola Xabibullayevna. "Translation Problems of Verbs of Thought in Different System Languages." Journal of Intellectual Property and Human Rights 2.2 (2023): 1-5.
4. Abidova Zilola Xabibullayevna. Ingliz tilida fel va fel kategoriyalari tadqiqi
5. Til o'qitish: yangi yondoshuv va innovatsiyalar. Toshkent sharqshunoslik Universiteti: 2022/5/10 pp.92-95
6. Abidova, Zilola Xabibullayevna. "Ingliz va o'zbek tillaridagi tafakkur fe'llarining tahlili." Scientific progress 3.2 (2022): 736-739.
7. Абдуллаева, М. (2022). Инглиз–ўзбек бадий таржималарида муқобил вариантни шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. Переводведение: проблемы, решения и перспективы, (1), 78-81.
8. Zilola Xabibullayevna Abidova. "Tarjimalarda tafakkur fe'llarini semantik darajalanish usullari." "Topical Challenges in teaching Foreign languages" 186-192.
9. Abidova Zilola Xabibullayevna. "Analysis of Tipological Classification of Languages." "Barqaror rivojlanish kontekstida xorijiy tillarni o'qitish: ilog'or tajribalar, muammolar va imkonoyatlar" (2): 152-157.
10. <https://dictionary.cambridge.org/>
11. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/understand>

Madina AZIZOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: azizova-madina@interenet.com

O'zMu dotsenti, f.f.n I.Jo'rayeva taqrizi asosida

PHONETIC CLASSIFICATION OF ALLITERATION IN ENGLISH LANGUAGE AND ITS DEVELOPMENT STAGES.

Annotation

This article is devoted to a deep and detailed study of the types of alliteration in English language. In the article, the author focuses on the analysis of alliteration types that exist in English, but not found in Uzbek language which cause some ambiguities. In addition, a special attention is given to the analysis of the development stages and periodic types of alliteration in English literature.

Key words: Alliteration, sibilant, consonant, assonant, fricative, plosive, dental, vocalic, symmetrical alliterations.

ФОНЕТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ АЛЛИТЕРАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Аннотация

Данная статья посвящена углубленному и детальному изучению видов аллитерации, имеющих в английском языке. В статье автор акцентирует внимание на анализе существующих в английском языке видов аллитерации, которые не встречаются в узбекском языке и вызывают некоторые неясности. Кроме того, особое место отведено анализу этапов развития и периодических типов аллитерации в английской литературе.

Ключевые слова: Аллитерация, свистящий, согласный, ассонант, фрикативный, взрывной, зубной, голосовой, симметричная аллитерация.

INGLIZ TILIDA ALLITERATSIYANING FONETIK KLASSIFIKATSIYASI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI.

Аннотация

Mazkur maqola ingliz tilda mavjud bo'lgan alliteratsiya turlarining chuqur va batafsil tadqiqiga bag'ishlangan. Maqolada muallif tomonidan aynan o'zbek tilida uchramaydigan va birmuncha noaniqliklarga sabab bo'luvchi ingliz tilida mavjud bo'lgan alliteratsiya turlari tahliliga e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, ingliz adabiyotida alliteratsiyaning rivojlanish bosqichlari va davriy turlari tahliliga ham alohida o'rin berilgan.

Kalit so'zlar: Alliteratsiya, sibilant, consonant, assonant, frikativ, plouziv, dental, vokalik, simmetrik alliteratsiyalar.

Kirish. Bizga ma'lumki, ingliz tili yozilishi va talaffuzi farqli til hisoblanib, bu esa o'z navbatida fonetik takror turlari tadqiqi va tahlilida ham tilshunoslikda qiyinchiliklarga olib keladi. Ayniqsa, o'zbek tilidagi auditoriya uchun yana ham ko'proq tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi. Sababi, ingliz tilida alliteratsiya turlari o'zbek tilidan tubdan farq qiladi, ya'ni o'zbek tilida faqat bir xil turdagi alliteratsiya - bir xil undosh tovushlar bilan boshlanuvchi so'zlar takrori turi mavjud bo'lib, bu tur o'zbek tilshunosligida keng qo'llaniladi. (alliteratsiya - lotincha "littera"- "alifbo harfi"). Yana ham aniqroq aytganda, matn yoki she'riy satrlar boshida bir xil undosh tovushlarning takroriy tarzda qo'llanilishi alliteratsiya san'at turini hosil qiladi[1]. Atoqli rus olimi, tilshunos I.R. Galperin ta'kidlashicha, alliteratsiya - bu nutqqa ohangdorlik berishga qaratilgan fonetik stilistik vosita hisoblanadi[2]. Lekin, ingliz tilida ushbu qoidaga bo'ysunmas alliteratsiyaning boshqa turlari ham mavjud bo'lib, quyida ularga batafsil to'xtalib o'tilgan va o'zbek tilshunosligiga nomutanosib tarzda qo'llaniluvchi turlari bo'yicha chalkash tushunchalarga yechim topilgan.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Ingliz tilida alliteratsiya turlari soni ko'pligi bilan farqlanadi va ingliz adabiyoti rivojlana borgan sari, alliteratsiya turlari ham turli aralash ko'rinishlarda namoyon bo'la boshlagan. Alliteratsiya ko'rinishlarini davriy tarzda o'rganishda N.Pazilova, G.G'ofurova, kabi olimlar, yosh tadqiqotchilar ham ko'plab izlanishlar olib borgan. Ular o'zlarining ilmiy izlanishlarida alliteratsiyaning dastlabki ko'rinishlaridan tortib zamonaviy

ingliz yozuvchilari asarlaridagi namunalarini ham sanab o'tgan va o'rganib chiqqan[3]. Sh.Karimova esa aynan zamonaviy ingliz adabiyotidagi alliteratsiyaga oid tendensiyalarni o'zbek tilidagi alliteratsiyaga boy zamonaviy adabiy asarlar misollari bilan qiyoslagan holda tadqiq etgan.[4] Bundan tashqari, Berdivev A.ham o'zbek tilidagi alliteratsiya turlarining batafsil tadqiqiga e'tibor qaratgan bo'lsa[5], Mihail Lotman, Maria-Kristiina Lotmanlar hind-yevropa tillari oilasiga mansub tillarda uchrovchi alliteratsiya vositasi tahlili va tarjimai usullariga kata e'tibor qaratishgan[6].

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Ushbu maqolani yozish va izlanish jarayonida analiz, induksiya, deduksiya kabi nazariy metodlarga murojaat qilindi. Xususan, alliteratsiya vositasining tadqiq jarayoni ushbu vositani bir nechta turlarga bo'lib chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Ayniqsa, o'zbek tilida alliteratsiya vositasi faqatgina undosh tovushlar takrori asosiga qurilgan va aynan 2 turli: vertikal va gorizontall turda bo'lishi hisobga olinsa[5], ingliz tilida esa bu tavsiflash butunlay farq qiladi. Chunki, ingliz tilida unli tovushlar takrori ham alliteratsiya turining bir qismi sifatida qaraladi. Bu esa o'z navbatida ingliz tilidagi alliteratsiyalarni unli va undoshlar takrori asosida guruhlangan holda analiz metodini qo'llashni taqozo etadi.

Bundan tashqari, alliteratsiyaning ingliz adabiyotida ilk bora qo'llanilishi va turli davrlarda turlicha ko'rinishda taraqqiy etishi jarayoni ham analiz metodi asosida guruhlanga bo'lib o'rganildi va o'ziga xos tarzda yondashildi.

- **Tahlil va natijalar.** Dastavval, ingliz tilida alliteratsiya tushunchasi va turlariga chuqurroq nazar tashlash

va so'ngra uning etimologiyasi, evolyutsiyasi tahliliga e'tibor qaratish zarur hisoblanadi. Quyida ushbu vosita turlari batafsil va fonetik jihatdan ham yanada aniqroq tahlil qilingan, chunki fonetik stilistik vosita turlaridan biri bo'lmish alliteratsiya vositasini fonetik rakursdan turib o'rganilmasa, uni butunlay anglab yetish murakkab hisoblanadi.

Sibilant alliteratsiya. (Sibilance) Ushbu alliteratsiya turi qolgan barcha alliteratsiya turlari orasida fonetik jihatdan yaqqol ajralib turishi bilan farq qiladi, chunki ushbu alliteratsiya turini hosil qiluvchi "s" va "sh" tovushlari takrorlanib kelganda o'ziga xos yengil shovqinli tovushni beradi. Masalan, "She sells seashells by the seashore" tez aytishi bunga yorqin misol bo'la oladi. Yuqorida ko'rganimizdek, bu alliteratsiya turi tez aytish, maqollar tuzishda keng qo'llaniladi.

Konsonant (consonant) alliteratsiya. Ingliz tilidagi yana bir noodatiy grammatik qoidaga qarama-qarshi alliteratsiya turi bu konsonant alliteratsiya turi bo'lib, bunda bir xil undosh tovushlar jumalarning barcha qismida uchirashi mumkin. Masalan, "I celebrate myself and sing myself. (Song of myself, Walt Whitman).

Frikativ (fricative) alliteratsiya. Bizga ma'lumki, sirg'aluvchi tovushlarning vazifasi ayrim harflar talaffuzida ma'lum darajada shovqin hosil qilishga qaratiladi. Ingliz tilidagi "v" va "f" harflari ham nutqda kuchli shovqinsiz tovushlarni beradi. Shu sababli ushbu sirg'aluvchi tovushlar o'z navbatida ham poeziya ham proza janrida keng qo'llaniladi. Ayniqsa, ingliz adabiyotining ko'zga ko'ringan yirik vakili bo'lmish Uilyam Shekspir asarlari alliteratsiyaning ushbu turini o'z ichiga olgan. Misol qilib ushbu qisqa parchani keltirib o'tish mumkin: "think "flowers slowly fading in the dewy spring fields."

Plouziv (plosive) alliteratsiya. Ingliz tilida quyidagi bir nechta portlovchi tovushlar mavjud: b, p, d, t, g, k. Ushbu tovushlar talaffuz qilinganda nutq a'zolari jipslashadi, ya'ni butunlay yopiladi va shu asosda talaffuz boshlanishi bilan og'iz bo'shlig'idan kuch bilan portlab chiqadi. Shu sababli, portlovchi tovush asosidagi alliteratsiya turi ham o'z navbatida asar o'qishililigiga jarangdorlik va qo'shimcha urg'u qo'shishi bilan farqlanadi. Masalan: "Bella broke the breakfast bar perched on the tabletop".

Dental (dental) alliteratsiya. Dental alliteratsiya ya'ni tish va til nutq organlari orqali talaffuz qilinganda hosil bo'luvchi alliteratsiya turi. Bu yerda "d" va "t" tovushlarining tilning tepa tishlar bilan birgalikda harakatlantirganda talaffuz etilishi nazarda tutilmoqda. Masalan: "Danny turned his table upside down."

Vokalik (vocalic) alliteratsiya. Alliteratsiyaning ushbu turi asosan qo'shiqchi, suxandon va jurnalist kabi ijtimoiy hayotda faol rol o'ynovchi shaxslar nutqida ko'p qo'llaniladi. Ular asosan o'z nutqlarining, yana ham aniqroq aytganda, gaplarining boshida bir xil unlili so'zlar boshida qo'llanilishiga ahamiyat qilishadi. Masalan, "Every editor has experienced these "edition enemies" at least once in a life ". Ko'rib turganimizdek, vokallik, ya'ni ohangdorlik xususiyati undosh emas, unli tovushlarga tegishlidir.

Assonant alliteratsiya. Ushbu turda so'zning o'rtasida bir xil tovushli unlilar qatnashadi va o'z navbatida "unli qofiya" nomi bilan ham yuritiladi. Masalan, "She was in a deep sleep while others were beeping nervously".

Umumiy (general) alliteratsiya. Bu alliteratsiya turi tilshunoslikda eng ko'p qo'llaniladigan va asosiy alliteratsiya turi sifatida qabul qilingan turi hisoblanadi. Aniqroq aytganda, bir xil tovushlarning so'zlar boshida kelishi umumiy alliteratsiyaga mansub hisoblanadi: "Bill brought a big banana."

Talaffuz qilinmaydigan (unvoiced) alliteratsiya. Bizga ma'lumki, ingliz tilida yozilsa ham talaffuz qilinmaydigan tovushsiz harflar mavjud bo'lib, ushbu alliteratsiya turi tovushsiz alliteratsiya turiga mansub hisoblanadi. Masalan, "Gnomes were gulping a glass of butterbeer". Ingliz tilidagi eng faol ishlatiluvchi ushbu misolni ham keltirishimiz mumkin: "Penny partied with a purple pterodactyl". Ushbu misoldagi so'nggi so'z talaffuz qilinganda jaranglamaganligi sababli alliterativ so'zlar qatoridan tushib qolgan tasavvur uyg'otadi, lekin aslida "pterodactyl" so'zi ham alliterativ so'z hisoblanadi.

Til orqa tovushli (guttural) alliteratsiya. "G" va "c" tovushlari bilan boshlanuvchi so'zlar alliteratsiyaga misol bo'la oladi. Bunga misol: "a cat was crawling in a graveyard with glittering eyes".

Til oldi undoshli (liquid) alliteratsiya. Bu alliteratsiya turi "l" va "r" tovushlari takrori asosiga qurilgan alliteratsiya turi hisoblanadi. Masalan: "Little Dorothy was lying under a light lullaby after playing with rattle on a rug.

Simmetrik (symmetrical) alliteratsiya. Simmetrik alliteratsiya turi o'z nomidan ko'rinib turibdiki, parallel tarzda ya'ni jumla boshida va oxirida bir xil tovushlar bilan boshlanuvchi so'zlar bilan kelgan alliteratsiya turi hisoblanadi. Bunda jumla o'rtasida albatta boshqa bir xil tovushli so'zlar takrori ham qo'llanilishi kerak. Misol uchun, "Nolan noticed highly flying hawks on a nightfall". Alliteratsiyaning ushbu turi asosan hajviya san'atida yoki publitsistik uslubda keng qo'llaniladi, chunki u tinglovchi diqqatini kontentga chuqurroq qaratishga va diqqatliroq bo'lishga undaydi.

Ingliz tilida alliteratsiyaning vujudga kelib, uni qadimgi manbalarda ilk bora qo'llanilishi 5-asr boshlariga to'g'ri keladi. Ingliz adabiyotida alliteratsiya "Beowulf" kabi Qadimgi ingliz adabiyoti (450-1066) dostonlari misralarida ko'p uchraydi. [1] Asardagi uch o'g'ilning ismlari "h" tovushidan boshlanadi - Heorogar, Hrothgar va Halga, chunki bolalarga alliterativ ism qo'yish o'sha paytda mashhur an'ana edi.

VII asrdan boshlab ingliz olimlaridan uilshirlik Malmesberi abboti Aldxelm lotin tilida she'r yozishni boshladi. Qadimgi ingliz tilida mavjud bo'lgan alliteratsiya turiga taqlid qilgan va hatto undan ham mukammalroq tarzda yaratilgan she'rlar Aldhelmga tegishli bo'lgan quyidagi satrlarda namoyon bo'ladi: "Turbo Terram Teretibus, Grassabatur Grandinibus-Yer uzra bo'ron aylanar, Mayin do'l tomchilari yog'ar." Ushbu satrlarda umumiy va konsonant alliteratsiya turlari birgalikda mahorat bilan qo'llanilgan.

O'rta asrlar ingliz she'riyatida (1066-1500) ham alliteratsiya san'ati keng qo'llanilgan. O'rta asrlar ingliz adabiyotining yirik vakili bo'lmish Jefri Chouzerning "Kenterberi ertaklari" ko'pgina alliteratsiya misollariga boy hisoblanadi. Misol uchun, muqaddimada "Whan that Aprille with its shores sooting" (Aprel o'zining shirin yomg'irlari bilan), ya'ni bu misrada sibilant alliteratsiya turi qo'llanilgan.

Uyg'onish davri adabiyotida (1500-1660) ham alliteratsiyaga boy asarlar yaratilgani yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu davrda asosan Shekspir o'z pyesalari va sonetlarida alliteratsiyaga tez-tez murojaat qilgan. "How silver-sweet sound lovers' tongue by night" (umumiy alliteratsiya turi qo'llanilgan)

Restavratsiya (Qayta tiklash davri) (1660-1700) vakili bo'lmish Jon Miltonning "Yo'qotilgan jannat" asari alliteratsiya motivlariga boyitilgan. Masalan, "Hail holy Light, offspring of Heaven firstborn" satrlarida "Salom muqaddas nur, jannatning to'ng'ich avlodi". Bu satrlarda umumiy alliteratsiya "hail", "holy", "Heaven" va konsonant alliteratsiya "hail", "holy", "light", "offspring", "firstborn" misollarini ko'rishimiz mumkin (umumiy va konsonant alliteratsiya turlari).

18-asr (Neoklassik)(1700-1785) davriga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Aleksandr Popning "Qulfn buzish" asarida she'ning sho'x va satirik ohangiga hissa qo'shgan alliteratsiya namunalariga guvoh bo'lamiz:"He said; when Shock, who thought she slept too long, Leap'd up, and wak'd his mistress with his tongue"[7]. (sibilant alliteratsiya)

Romantik davr ingliz adabiyotida (1785-1837) esa Uilyam Vordsvortning "Yolg'izlikda bulut kabi sayr qildim" asarida "Ten thousand saw I at a glance, Tossing their heads in sprightly dance" misralarida umumiy alliteratsiya namunasini ko'ramiz.

Jeysm Joys ham o'ziga xos alliterativ uslubdagi asarlari bilan kitobxonlarga yaxshi tanish. Masalan, yozuvchining "The Dead (O'liklar)" asari "s" va "f" undosh tovushlariga ega alliteratsiya elementini o'zida jamlagan: "His soul swooned slowly as he heard the snow falling faintly through the universe" "qorning yer uzra xira yog'ayotganini tinglab, uning ruhi sekin-asta hushidan ketdi" (umumiy alliteratsiya).

Viktoriya davri adabiyoti ham alliteratsiyaga boy asar namunalardan holi emas. Alfred Lord Tennysonning "Yorug'lik brigadasining quvvati" asarida "Stormed at with shot and shell, Boldly they rode and well" [8]satrlarida sibilant alliteratsiya turini qo'llanilganini guvohi bo'lamiz.

Modernizm davrida (1837-1901)esa T.S. Eliotning "Tashlandiq yer" asarining turli bo'limlarida alliteratsiya qo'llanilib, bu esa o'z navbatida she'ning murakkabligi va mazmunan boyligiga hissa qo'shgan. Masalan asarning boshlang'ich satrlarida buni ko'rishimiz mumkin:

"April is the cruellest month, breeding
Lilacs out of the dead land, mixing
Memory and desire, stirring
Dull roots with spring rain." (umumiy alliteratsiya)
"Eng beshafqat oy apre'l,lek unumdor,
Nastarinlar yuz ochadi fusunkor,
Xotira va istaklaring birlashib,

Yomg'irdan so'ng ildiz unar har bahor.

Hozirgi davr adabiyotida (1901-1945) esa Simus Heney yoki Silviya Plaz kabi zamonaviy sho'ir va mualliflar o'z asarlarining musiqiyli va ritmini oshirish uchun alliteratsiyadan foydalanishda davom etmoqdalar.Bundan tashqari, J.K.Rouling asarlarida ham alliteratsiya vositasiga ko'p marotaba murojaat qilinganini ko'rishimiz mumkin.Masalan, J.K.Rouling o'zining asarlari sarlavhasi va antonomastik so'zlar qurilishida unumli foydalangan. Masalan, "Moaning Myrtle,(antonomastik alliteratsiya)(Garri Potter va Maxfiy hujra), "Fountain of fair fortune"(Bard Bidl ertaklari), "Appleby arrows", "The beaters Bible"(Asrlar osha kvidish).

- **Xulosa va takliflar.** Tahlildan xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz tilida jami 12 turdagi alliteratsiya misollarini uchratishimiz mumkin. Ingliz adabiyoti rivojining turli davrlarida alliteratsiya turlari ham rivojlana borgan. Ayniqsa, sibilant alliteratsiya turning rivoji turli davrlarda yaqqol ko'zga tashlanganini ko'rishimiz mumkin. Chunki, ushbu alliteratsiya turi matnni ohangdor va yana ham o'qishli bo'lishini ta'minlab beradi. Bizga ma'lumki, o'zbek tilida alliteratsiya faqat undosh tovushlar takroriga asoslanadi va tovush takrori aynan so'zlar boshida keladi. Ingliz tilida esa unli tovushlar takroriga asoslangan alliteratsiya turi(assonans) va so'zning o'rtasida ham takrorlanib keluvchi bir xil undoshlar takrori bilan yasaluvchi alliteratsiya turini (vokalik) ham ko'rishimiz mumkin. Natijada tilshunoslar, tadqiqotchilari, olimlar nazariyalarida bu turli muhimlikka sabab bo'lganini ko'ramiz va ayni navbatda ushbu maqolada keltirib o'tilgan nozik farqlarga yechim topilgan.Shu bilan birgalikda, ingliz tilida mavjud bo'lgan yuqorida sanab o'tilgan alliteratsiya turlari tadqiqini o'zbek tilidagi matnlar tahliliga ham kiritish va tadbqiq etish maqsadga muvofiq bo'lar edi, chunki bu o'zbek tilidagi matnlar konteksti va ma'no nozikliklari, adabiy san'at turlarini yana ham chuqurroq anglashga yordam berishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. Jamilova Bashorat Sattorovna, Safarov Firuz Sulaymonovich. Ona tili va bolalar adabiyoti fani bo'yicha tayyorlangan ilmiy termin va tushunchalar o'quv lug'ati.-BuxDu.,232 b.
2. I.R.Galperin. English Stylistics.-Moscow.,328 p. 126 p.
3. Pazilova Nasibaxon Muhammadqosimovna, G'ofurova Gullola Axmadullayevna "Comparative investigation of alliteration in Modern English and Uzbek". Texas Journal of Philology, Culture and History ISSN NO: 2770-8608 <https://zienjournals.com>. 24-10-2022 .
4. Karimova Sh.K. Zamonaviy ingliz va o'zbek she'riyatida tovush takrorlarining o'ziga xos jihatlari. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti ilmiy-nazariy jurnali.2023, № 9. 245 b.5-12-b.
5. A.Berdiyev Asatillayevich. Alliteratsiya va uning o'ziga xos xususiyatlari. Journal of new century innovations. Vol.8. Issue.1.Iyul 2022.
6. Mihhail Lotman,Maria-Kristina Lotman. Lost and found in translation:the case of alliteration. Studia Metrica et Poetica 2.1,2015,34-57.2019.
7. the-rape-of-the-lock-canto-1/44906/ <https://www.poetryfoundation.org>.
8. 10-classic-Tennyson-poems-everyone-should-read/2016/03/10. <https://www.interestingliterature.com>.
9. What makes the spectacled boy so special peculiarities of J.K.Rowling writing style. European Academic Research III(7):8014.
10. Hamraqulova G.D. She'riy nutqda assonansning poetik imkoniyatlari. O'zbekistonda zamonaviy tilshunoslik: tillar ta'limi va tadqiqi mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari.– Toshkent., Oriental universiteti,2023.–586.187-194 b.
11. Open AI.(2024)ChatGPT [Computer software].Retrieved from <https://www.openai.com/>

UDK:413.164:412=20(045)

Abdixamidullo AZIMOV,
Qarshi davlat universiteti dotsenti
E-Mail: azimovhamid082@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, dotsent Sh.Nuriddinov taqrizi asosida

ON THE USE OF INDEFINITE ARTICLES IN THE TRANSLATION OF TECHNICAL TERMS

Annotation

In this article, the opinions of famous scientists about scientific and technical translation are given, and the use of indefinite articles in the translation of scientific and technical materials is shown with examples.

Key words: indefinite articles, scientific and technical literature, linguistics, translation issues, grammatical construction, construction, fixed phrases, word combinations, quality, noun, article.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО АРТИКЛЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация

В данной статье приводятся мнения известных ученых о научно-техническом переводе, а также на примерах показано использование неопределенный артикль при переводе научно-технических материалов.

Ключевые слова: неопределенный артикль, научно-техническая литература, языкознание, вопросы перевода, грамматическая конструкция, конструкция, устойчивые словосочетания, словосочетания, имя прилагательное, имя существительное, артикль.

NOANIQ ARTIKLLARNING TEXNIK TERMINLAR TARJIMASIDA QO'LLANISHIGA DOIR

Annotatsiya

Ushbu maqolada ilmiy-texnik tarjima haqida atoqli olimlarning fikrlari keltrilgan va noaniq artikllarning ilmiy-texnik materiallar tarjimasida qo'llanishi misollar bilan ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: noaniq artikllar, ilmiy-texnik adabiyotlar, lingvistik, tarjima masalalari, grammatik qurilmalar, qurilma, turg'un birikmalar, so'z birikmalar, sifat, ot, artikl.

Kirish. Ilmiy va texnik adabiyotlarni tarjima qilish masalalarini lingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqish fan va texnikaning turli sohalari mutaxassislarining e'tirozlarini keltirib chiqarmoqda chunki ba'zi soha kishilari orasida tarjima qilish uchun chet tilidan asosiy bilimga ega bo'lish etarli degan fikr keng tarqalgan. Hozirgi vaqtda ilmiy-texnikaviy adabiyotlarni tarjima qilish nazariyasi va amaliyotini lingvistik jihatdan chuqur o'rganish zarurligiga hech qanday shubha yo'q. Biroq, bu holatda ham barcha tarjima masalalarini to'g'ridan-to'g'ri lingvistik tushuntirish mumkin emas, ushbu vaziyat fan va texnika sohasidagi mutaxassislar bilan hamkorlikda hal qilinishi kerak. Binobarin, ilmiy-texnikaviy adabiyotlar tarjimasida ham lingvistik, ham aniq ilmiy-texnikaviy nuqtai nazardan, til ustuvorligini hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

A.L.Pumyanskiyning fikricha, "Tarjima tilshunoslikning alohida sohasi, jumladan, ayrim fanlar haqida (badiiy adabiyotlar tarjimasida, gazeta ma'lumotlari matnlari tarjimasida, ilmiy va texnik adabiyotlar tarjimasida), ba'zan tabiiy ravishda bir-biri bilan yaqin aloqada bo'lgan soha sifatida gapirish o'rinli ko'rinadi."

«Har bir ilmiy yoki texnik maqola, - deb yozgan edi M. M. Morozov, - mohiyatiga ko'ra, batafsil ta'rifdir». Asosiy vazifasi obraz yaratish bo'lgan badiiy adabiyotdan farqli o'laroq, ilmiy-texnik adabiyotlar ma'lum faktlarni imkon qadar to'g'ri tasvirlash va tushuntirishga intiladi.

Ayniqsa, ilmiy va texnik mavzularda yozayotsak yoki tarjima qilayotsa, favqulotda uzun gaplar, murakkab siktaksisli gaplarga duch kelamiz yoki ularni ishlatishimizga to'g'ri kelib qoladi va bunday hollarda murakkab gap tuzish uchun yoki

shunday vaziyatda hosil bo'lgan muammoni hal qilish uchun kerakli darajadagi grammatik qurilmalardan foydalanishimizga to'g'ri keladi. Biz quyida keltiriladigan maqolada, ilmiy va texnik tarjimada noaniq artikllarning roli haqida to'xtalib o'tmoqchimiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Biror ilmiy yoki texnik mavzudagi maqolani yoki gapni ingliz tiliga tarjima qilayotganimizda otlarni tarjima qilishda asosiy qiyinchilik artikllardan foydalanish masalasidir. Bu bosqichda qilish mumkin bo'lgan yagona narsa - noaniq va aniq artikllarni qo'llashning yoki qo'llamaslikning turli holatlarini tahlil qilib o'tish kerak bo'ladi.

Noaniq artiklning leksik ma'nosi:

a) Noaniq artikl - a / an - qadimgi inglizcha an raqamidan kelib chiqqan bo'lib, zamonaviy ingliz tilida one - bir raqamga mos keladi (taqqoslang: nemischa ein - bir, frantsuzcha un - bir).

Noaniq artikllar one - bir so'ziga yondosh bo'lganligi uchun ham birlik artikli hisoblanadi va faqat sanaladigan birlikdagi otlar (singular countable nouns) oldidan ishlatiladi. Noaniq artikllar sanaladigan ko'plikdagi otlar (plural countable nouns) hamda sanalmaydigan otlar (uncountable nouns) oldidan ishlatilmaydi:

a book - kitob (sanaladigan birlikdagi ot)

books - kitoblar (sanaladigan ko'plikdagi ot)

water - suv (sanalmaydigan ot)

Noaniq artikl ko'pincha o'zining "bir" leksik ma'nosini saqlab qoladi.

Masalan:

Barcha to'rtta markaz bir xil tekislikda yotadi. The four centres lie in a plane.

Asosiy holatidan bir volt yoki ikki volt yuqori. A volt or two above the ground state.

Metall organoganiq birikmalarni aniq turlarga va kichik tiplarga bo'lishga urinishdan ko'ra ularni bir guruh deb hisoblash maqsadga muvofiqdir. It is more appropriate to discuss organometallic compounds as a group than to attempt a rigid classification into types and subtypes.

b) Birlik ma'nosida noaniq artikl dozen, hundred, thousand, million kabi sonlardan oldin ishlatiladi.

Masalan:

Ikki reaksiyadan ikkinchisi birinchisidan ming marta tezroq ketadi. Of the two reactions the second goes about a thousand times as fast as the first.

There are about a million inhabitants in the town. Shaharda bir millionga yaqin aholi istiqomat qiladi.

About a hundred of new derivatives of isoxazole were discovered. Izoksazolning yuzga yaqin yangi hosilalari topildi.

There were about a dozen people in the laboratory. Laboratoriyada o'nga yaqin odam bor edi.

c) Noaniq artikl ba'zan "ma'lum bir, ma'lum miqdorda" degan ma'noda taxminiylikni ifodalab keladi.

A degree of inhomogeneity may be normally expected in the products. Umuman olganda, mahsulotlarda ma'lum bir darajada heterojenlik kutilishi mumkin.

A quantity of the imfractionated hemicellulose was hydrolysed. Fraksiyalangan gemitsellyulozaning ma'lum bir qismi gidrolizlandi.

d) Noaniq artikllar half an hour, half a degree, a quarter kabi so'z birikmalarida ishlatiladi.

The reaction proceeded for half an hour. Reaksiya yarim soat davom etdi.

The temperature of the solution should be controlled within half a degree or so. Eritmaning harorati yarim daraja yoki undan ko'proq vaqt ichida nazorat qilinishi kerak.

The issue remained controversial for over a quarter of a century. Bu masala chorak asrdan ko'proq vaqt davomida munozarali bo'lib qoldi.

e) Noaniq artikl o'zining grammatik vazifasiga ko'ra predmetlarning bir sinfini boshqasidan ajratadi.

In the first step the alcohol functions as a Lewis base and accepts a proton to form an oxonium ion. Birinchi bosqichda spirt Lyuis asosi sifatida ishlaydi va oksonium ionini hosil qilish uchun protonni qabul qiladi.

In no case was an amide formed in the reaction with an amine. Amin bilan reaksiya hech qachon amid hosil qilmadi.

f) Noaniq artikl ko'pincha qurilma (pribor) ni bildiruvchi otidan oldin keladi.

The reaction mixture was let stand overnight in a refrigerator. Reaksiya aralashmasi muzlatgichda bir kechada qoldirildi (boshqa joyda emas).

The product passed to a separator. Mahsulot ajratgichga o'tdi.

We used a cathode-ray tube and a suitably designed amplifier. Biz katod nurlari trubkasi va mos ravishda ishlab chiqilgan kuchaytirgichdan foydalandik.

g) Agar ot oldidan ta'rif mavjud bo'lsa, ya'ni ot oldidan sifat kelib o'sha otning ma'lum bir belgi-xususiyatini, turini yoki ma'lum bir jihatlarini ko'rsatsa, noaniq artikl tasniflovchi vazifasida sifat + ot (adjective + noun) birikmasining oldidan ishlatiladi. Masalan, "a yellow brittle substance" iborasida noaniq artikl moddaning sariq (qizil emas) va mo'rt (qattiq emas) ekanligini ko'rsatuvchi ta'riflar, ya'ni sifatlar oldidan ishlatiladi.

A vigorous and even fermentation. Kuchli va silliq fermentatsiya.

A five-membered ring expands the external angles. Besh a'zoli halqa tashqi burchaklarni kengaytiradi.

Consider a dropping electrode immersed in a pure diluted solution of cadmium chloride. Kadmiy xloridning toza suyultirilgan eritmasiga botirilgan tomchi elektrodni ko'rib chiqaylik.

A base angle may, exceptionally, be a right angle. Asosiy burchak, istisno sifatida, to'g'ri burchak bo'lishi mumkin.

There is a parallel difference between the alcohols and the ethers. Spirtli ichimliklar va efirlar o'rtasida bir xil turdagi farq mavjud.

h) Agar ot oldidan umumiy ta'rif mavjud bo'lsa, noaniq artiklning tasniflash vazifasi butun atributiv kompleksga, shu jumladan aniqlovchi ergash gapga ham taalluqli bo'ladi. Aniqlovchi ergash gap Relative clause shaklida yoki Participle construction shaklida ham berilishi mumkin.

One may regard the technique of using deviations as a revolutionary innovation which streamlines all networks and transistor calculations by placing a powerful new mathematical tool in the hands of the circuit designer.

A new hard-soldered structure is described which has been proved by long experience to eliminate fatigue failure completely.

The requirement existed for a replaceable cartridge unit which could be readily inserted into a mount and set for optimum operation with a minimum of controls.

i) Tartib sonlar (first, second, third va boshqalar) odatda aniq artikl bilan qo'llaniladi. Biroq, obyektlar, harakatlar va boshqalarning umumiy soni noma'lum bo'lsa, noaniq artikllar bilan ishlatilishi ham mumkin.

A second smaller step is also produced just before the final increase in current. Ikkinchi kichikroq to'liq ham oqimning yakuniy kuchayishidan oldin hosil bo'ladi.

A second notation uses the lowercase letters d- and l- to denote configuration. Ikkinchi nomenklatura konfiguratsiyani ko'rsatish uchun kichik d- va l- harflardan foydalanadi.

In brominating the ketone, a second bromine atom enters the nucleus. Keton bromlanganda yadroga ikkinchi brom atomi kiradi.

Uchinchi maqolada Baudru mahsulotlar orasida uglevodorodlarni topish umidida bu reaksiyani yanada oshirdi, ammo muvaffaqiyatsizlikka uchradi. In a third contribution Bodroux carried this reaction still further in the hope of finding some hydrocarbons among the products, but was unsuccessful.

j) Ikki ot orasida and, or, but, rather than kabi bog'lovchisi bo'lsa, ko'pincha bu bog'lovchilardan artikli tushirib qoldiriladi.

The parent acid is a liquid or solid.

The free acid is an internal salt or zwitterion.

A selenocyanate is reduced by a metal and acid to the selenomercaptan.

!Lekin, xuddi shunday vaziyatda bog'lovchilardan keyin kelgan otlar unli harflar bilan boshlangan bo'lsa, ular oldidan noaniq artikli ishlatiladi va bog'lovchilar borligigiga qaramasdan tushirib qoldirilmaydi.

The given system is fixed by a real or an imaginary boundary through which may pass, in or out, energy in one or more of its many forms.

A deficit or an excess of one planetary electron in the shell of an atom.

k) Artikl odatda ot va sifatdan oldin keladi, masalan: an important study. Biroq, gapda what, such, many, quite, so, too kabi daraja kuchaytiruvchi ravishlar kelganda noaniq artikllar sifat bilan ot o'rtasida ishlatiladi.

Only later was it discovered what important an innovation it was.

A dibasic acid, which can form both normal and acid salts, is not so useful a resolving agent as a monobasic acid.

It is not so simple a problem as it seems.

It is too unstable a compound to react under mild conditions.

It is too urgent a matter to be postponed.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilida noaniq artikl bilan ishlatiladigan ko'plab o'zgarimas iboralar mavjud. Quyida ilmiy va texnik adabiyotlar uchun xos bo'lgan ba'zi bir noaniq artiklli birikmalar (collocation) ni keltirib o'tamiz.

as an alternative	muqobil sifatida
as a result of natijasida ...
to be of a certain nature	ma'lum bir tabiatga ega bo'lish
to be in a position	... holatda bo'lmoq
to be a success	muvaffaqiyatga erishish
to bear a relation to	munosabatda bo'lmoq
to have a bearing on (upon)	ta'sir ko'rsatmoq (ustiga)
to a certain degree (extent)	ma'lum darajada
as a consequence of natijasida
a point of (much) controversy	(ko'p) bahsli nuqta
a considerable body of evidence	yeterli dalillar
to a certain extent	ma'lum darajada
to a great extent	katta darajada
by a factor of	... koeffitsienti bilan
a great number	ajoyib raqam
a great variety of	juda xilma-xil
in a regular manner	muntazam ravishda
in such a manner	shunday tarzda
in a general way	umumiy tarzda
it is a matter of common observation	bu umumiy kuzatish masalasidir
on a large scale	keng miqyosda
in a matter of seconds (minutes)	bir necha soniya (daqqa) ichida
on a large scale	keng miqyosda
on a par with bilan tenglikda
in a poor state	qoniqarsiz holatda
to become a practice	amaliyotga aylanmoq
for a variety of reasons	turli sabablarga ko'ra
in a variety of ways	turli xil yo'llar bilan
with a glance (view) to	... ga bir qarashda

Xulosa va takliflar. Yuqorda keltirilgan noaniq artiklli birikmalar ingliz tilida turg'un birikmalar (fixed phrases) hisoblanadi va til o'rganuvchilar yoki tadqiqotchilar ularning tarkibidagi ma'lum so'zlarni o'zgartirishi mumkin emas.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ilmiy-texnikaviy materiallarni tarjima qilish chuqur filologik bilimni va katta tarjima amaliyotini ham talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Пумпянский А. Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык. Москва, 1965.
2. Бархударов Л. С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. Москва, 1960.
3. Морозов М.М. Пособие по переводу. Москва, 1956.
4. Пумпянский А. Л. Перевод английской научной литературы. Грамматика. М., 1961.
5. Пумпянский А. Л. Чтение и перевод английской научно-технической литературы. Лексика. Грамматика. Москва, 1961.
6. Пумпянский А. Л. Чтение и перевод английской научной и технической литературы. Лексика. Грамматика. Фонетика. М., 1962.
7. Пумпянский А. Л. Английский литературный язык (связь произношения и правописания). Москва, 1963.
8. Крупнов В.Н. Курс перевода. Английский язык. Москва, 1979

Hilola ALIMOVA,
Senior teacher of the National University of Uzbekistan

Based on the review of PhD, associate professor B. Shamsematova

MAIN FEATURES OF ECONOMIC VOCABULARY IN ENGLISH AND RUSSIAN

Annotation

This article discusses economic terms in English and Russian, problems of using economic abbreviations, main features and grammatical criteria.

Key words: Economic term, English language, Russian language, translation, abbreviation, method.

RUS VA INGLIZ TILIDAGI IQTISODIY SO‘ZLARNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va rus tillaridagi iqtisodiy terminlar, iqtisodiy abrevaturalarning tajriba muammolari, asosiy o‘ziga xos jihatlari hamda grammatik mezonlari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy termin, ingliz tili, rus tili, tarjima, abrevatura, metod.

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ НА АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются экономические термины на английском и русском языках, проблемы использования экономических сокращений, их основные особенности и грамматические критерии.

Ключевые слова: Экономический термин, английский язык, русский язык, перевод, аббревиатура, метод.

Introduction. The purpose of the article is to analyze modern borrowed economic terminology from English into Russian, as well as to conduct research on the topic

“Students’ attitude to the use of Anglicisms in the Russian language.” To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks:

- study the history of the entry of English borrowings into the Russian language;
- analyze the literature on this topic and determine the reasons for the appearance of Anglicisms;
- classify the most common economic anglicisms into various thematic groups;
- conduct a survey among students.

The relevance of the chosen topic is determined by the expansion of the list of borrowed English words in the field of economic science, as well as their active use in Russian speech.

Materials and methods. Every natural language, in the process of its development, resorts to borrowing words from other languages, in other words, to their adoption as a result of relationships and contacts of different peoples and states. There are a large number of definitions of the term “borrowing”. The Linguistic Encyclopedic Dictionary gives the following: “Borrowing is an element of a foreign language (word, morpheme, syntactic construction, etc.), transferred from one language to another as a result of language contacts, as well as the very process of transition of elements of one language into another” [1]. All this, of course, leads to a change in the language system at all its levels: phonetic, grammatical, lexical and syntactic. The German linguist Hans Vogt said that “any enrichment or impoverishment of the system entails a necessary restructuring of its former distinctive oppositions. To assume that this or that element is simply attached to the system receiving it without consequences for this system violates the very concept of a system” [2]. The role of the phenomenon of

subjectivity in borrowing in language should not be reduced either [5].

Results and discussion. Let’s consider the main reasons for borrowing Anglicisms in the economic sphere:

- the need to name new phenomena and concepts (аутсорсинг-outsourcing, дефолт-default, нетворкинг-networking, etc.);
- the need for specialization of concepts (маркетинг-marketing, менеджмент-management, лизинг-leasing, etc.);
- the tendency to replace the Russian descriptive phrase with one concept (showroom - an exhibition hall for displaying samples of goods, second-hand - used clothing, etc.);
- the desire for a relevant and more expressive word (office (office), franchise (entrepreneur), etc.).

It should be noted that only the most basic reasons are presented here; in practice, there are many more. For example, the use of foreign vocabulary by authoritative individuals and popular programs plays an important role in the rate of word borrowing.

Economic science is a broad branch of knowledge that studies the laws and concepts of economic activity, as well as a number of related areas. Therefore, Anglicisms form large thematic groups, among which the following can be distinguished [3]:

1. *Names of persons and professions:* dealer, manager, office manager, top manager, merchandiser, etc.;
2. *Various terms of the exchange and banking business:* clearing, business, charter, trust, quotation, monitoring, investment, barter, dollar, check, etc.;
3. *The name of private and public structures that form different types of associations:* consulting, holding, etc.;
4. *Name of types of commercial activities and various economic programs:* outright, outtrade, outplacement, outsourcing, etc.;

5. *Names of securities and currencies:* Eurobond, futures, warrant, etc.

During the study, we studied the scientific work of the author Katri Palmgren, which analyzes 39 words from economic vocabulary and provides their systematic organization into three thematic groups (17 words are commercial terms, 8 are financial terms and 14 are economic terms or words) [4]:

1. *Commercial terms are words related to trade*, i.e. turnover, purchase or sale of goods. The group of commercial terms is the most significant of these three groups. It includes the following words: *вариант-warrant, венчурный-venture, дилер-dealer, демпинг-dumping, джоббер-jobber, дистрибьютор-distributor, лизинг-leasing, ликвидный-liquid, реимпорт-reimport, рентинг-rental, реэкспорт-reexport, риелтор-realtor, роялти-royalty, сиф-cif, факторинг-factoring, фоб-fob, холдинг-holding.*

2. *Financial terms are terms related to the organization of finance* and associated with money circulation and credit. For example: *actuary, valuation, voucher, discount, clearing, swap, futures, schedule.*

3. *Economic terms and words.* This group includes, on the one hand, economic terms used primarily in professional life, as well as words that have already gone beyond the economic sphere and are freely used in everyday speech. These words are included in the study because they play an important role in the sphere of English-language economic borrowings of the modern Russian language. For example: *bucks, barter, business, broker, businessman, dollar, import, marketing, manager, management, offshore, sponsor, check, export.*

Approximately 9.4% of financial and accounting reporting terms in English are considered non-equivalent and require careful analysis when translated into Russian [3]. The absence of equivalent terms in the target language indicates a temporary lag in the development of a certain system of concepts in a given language [4].

There are two groups of non-equivalent English economic terms.

1. Terms that denote phenomena that are temporarily absent in the system of economic concepts of the Russian language, for example: *valuation allowance (value adjustment, valuation adjustment), custodian (financial institution or bank that manages other people's capital), temporary difference (temporary differences).*

2. Terms denoting phenomena that have recently penetrated into Russian economic reality. In this case, the reason for the lack of equivalence may be that such terms have not yet formed a certain category in the conceptual and terminological system of the target language. Examples: *parent holding, mortgage backed liability, dilutive securities, termination income benefit paid upon expiration of the contract), group voting (voting shares of companies).*

It should be noted that the terms of the second group can sometimes have a long equivalent, which is a combination of lexical units. Such an equivalent does not meet the requirements for terms, because does not denote a specific concept in the target language system, although it conveys the meaning of a certain term in the English language [1].

Economic anglicisms have long been included in the professional terminology of the Russian language; they are actively used and often do not need explanation or translation. Undoubtedly, in the process of mastering foreign words undergo changes, obeying the laws of development of the receiving language. Over time, they adapt to his grammatical norms and cease to be perceived as strangers. However, some of them remain alien elements and are not included in the active vocabulary of the language. There are different opinions on this

matter: some are categorically against borrowings and believe that they have a negative impact on the native language, while others, on the contrary, strongly support the modernization of the language system.

In this regard, we decided to conduct a sociological survey on the topic "Students' attitudes towards the use of Anglicisms in the Russian language," in which 2nd year students of the Faculty of Economics and Management took part. The survey results were analyzed and converted into percentages.

To the first question "What is Anglicism?" 100% of respondents gave the correct answer: this is a word or expression borrowed from the English language. When asked about the use of Anglicisms in their speech, 92.9% of respondents answered that they use them, 7.1% - they do not use them. Moreover, 64.3% of them do this sometimes, 21.4% almost never and 14.3% constantly.

The next question concerned the reasons for using Anglicisms (you had to choose no more than two reasons). The majority of students (57.1%) responded that it was easier and faster for them to explain what they wanted to say. 28.6% each received the answer options "to specify the meaning of a Russian word," "there is no such concept in the Russian language," and "for me, English words are more expressive." And 7.1% scored the answer option - "it's fashionable."

The fifth question was open and sounded as follows: "What do you think is the reason for the presence of a large number of economic anglicisms in the Russian language?" Using this question, we identified students' own assumptions. Below are the most common answers:

- with the fact that the birth of economics as a science took place abroad, plus the UK and the USA are the world's leading economic leaders;

- with the fact that this phenomenon is natural, reflecting the economic ties and relationships of Russia with other countries, in particular with the United States, that have intensified in the last decade;

- with the absence of analogues in the Russian language;

- with economic, political, social and other changes;

- with the desire of a segment of the Russian economy to confidently stand on the international stage, since today English is an international means of communication.

The results of the analysis of the question "What is your attitude to this?" showed that 71.4% of surveyed students have a neutral attitude towards economic borrowing, and 28.6% have a positive attitude. There is no negative attitude towards borrowing.

In order to identify the impact of borrowings on the Russian language, the question was asked: "How, in your opinion, do Anglicisms influence the Russian language?" 50% of survey participants believe that Anglicisms enrich the Russian language, 35.7% are sure that they impoverish it, and 14.3% think that they do not have a significant impact. At the end of the questionnaire, students had to write the 5 most frequently used economic anglicisms. As a result of the analysis, we compiled a list of words ranked by popularity: *marketing, brand, business, management, manager, investment, price list, offshore, default, leasing.*

Based on the conducted research, the following conclusions can be drawn: all respondents are familiar with the concept of "Anglicism". They quite often use them in their speech in order to express emotions and thoughts more clearly and quickly. Many students associate the large presence of economic Anglicisms with the fact that the first economic terms appeared abroad and with the fact that English is an international language. The attitude of respondents towards the

use of English borrowings in the Russian language is more neutral. This suggests that many are accustomed to the use of English words in Russian speech. Also, the majority believes that Anglicisms enrich our language, make it richer and more diverse, but there are still those who are sure that borrowed words clog up their native language.

Conclusion. Thus, the economic vocabulary of the Russian language at the present stage of its development is

expanding due to the intensive process of borrowing vocabulary from the English language, forming various thematic groups. But we should not forget that some borrowings have analogues in the Russian language, so it is necessary to use them consciously and appropriately, so that this does not harm the vocabulary of the language, but makes it richer and more diverse.

REFERENCES

1. Linguistic encyclopedic dictionary // Ch. editor V.N. Yartseva. M.: Soviet Encyclopedia, 2010. 682 p.
2. Weinreich U. Languages in contact: Findings and problems / U. Weinreich. New York, 2013. 212 p.
3. Alieva V.N. Borrowed economic terms in the lexical system of the modern Russian language // Scientific notes of the Tauride National University named after. V. I. Vernadsky. Series "Philology. Social communications". Volume 23 (62). No. 3. 2010. pp. 191–195.
4. Palmgren K. Borrowings in the Russian language and especially English borrowings in the economic vocabulary of the modern Russian language. 2017. 72 p. URL: <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/77852/gradu01718.pdf?sequence=1> (access date: 04/25/2018).
5. Mukhametzyanova F.G., Yarullina A.Sh., Vafina V.R., Biserova G.K. The phenomenon of subjectivity of a university student as an indicator of the integration of psychology and pedagogy // Integration of Education. 2013. №1 (70) - P.47-52.
6. Akopova E.L. Non-equivalent terms and methods of their translation. M., 2010.
7. Lebedeva A.A. The problem of equivalence and non-equivalence of lexical units in the translation of legal terms // Bulletin of Moscow State University for Humanities. M.A. Sholokhov. Ser. "Philological Sciences". 2013. No. 3. pp. 74–79.
8. Nelyubin L.L. Translation and applied linguistics. M., 2013.

Alisher AMANOV,
Assistant. Tashkent state Transport university
<https://orcid.org/0000-0003-1220-9621>
E-mail alisher9707410@gmail.com

Based on the review of Rustamov I.T., associate professor, PhD

THE CATEGORY OF TIME IN LINGUISTICS: A COMPREHENSIVE EXPLORATION

Annotation

This article explores the concept of time in linguistics, focusing on its conceptualization, representation, and expression across different languages and linguistic frameworks. It uses insights from theoretical linguistics, semantics, syntax, psycholinguistics, and linguistic typology to examine how languages encode temporal information like tense, aspect, mood, temporal adverbials, and temporal deixis. The article also investigates the relationship between linguistic expressions of time and conceptualizations of time within different cultures and cognitive frameworks. It also examines the role of time in language acquisition, processing, and bilingualism, revealing the cognitive mechanisms underlying temporal cognition and linguistic expression.

Key words: Time, Linguistics, Tense, Aspect, Mood, Adverbials, Deixis, Cross-Linguistic Variation, Language Acquisition, Cognitive Linguistics, Temporal Cognition.

TILSHUNOSLIKDA VAQT TOIFASI: KENG QAMROVLI TADQIQOT

Annotatsiya

Ushbu maqola tilshunoslikdagi vaqt kontseptsiyasini o'rganib, uning kontseptualizatsiyasi, ifodalanishi va turli tillarda va lingvistik ramkalarda ifodalanishiga e'tibor qaratadi. U nazariy tilshunoslik, semantika, sintaksis, psixolingvistika va lingvistik tipologiyadan olingan ma'lumotlardan tillar zamon, aspekt, kayfiyat, temporal qo'shimchalar va temporal deyxis kabi vaqtinchalik ma'lumotlarni qanday kodlashini o'rganish uchun foydalanadi. Maqolada, shuningdek, vaqtning lingvistik ifodalari va turli madaniyatlar va kognitiv doiralar doirasida vaqtni kontseptsiyalash o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Shuningdek, u tilni o'zlashtirish, qayta ishlash va ikki tillilikdagi vaqtning rolini o'rganadi, temporal bilish va lingvistik ifodaning asosiy kognitiv mexanizmlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Vaqt, tilshunoslik, zamon, aspekt, kayfiyat, qo'shimcha so'zlar, deyxis, tillararo o'zgaruvchanlik, til o'zlashtirish, kognitiv lingvistika, temporal bilish.

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕНИ В ЛИНГВИСТИКЕ: ВСЕСТОРОННЕЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

В этой статье исследуется концепция времени в лингвистике, уделяя особое внимание ее концептуализации, представлению и выражению в разных языках и лингвистических рамках. Он использует знания теоретической лингвистики, семантики, синтаксиса, психолингвистики и лингвистической типологии, чтобы изучить, как языки кодируют временную информацию, такую как время, вид, настроение, временные наречия и временной дейксис. В статье также исследуется взаимосвязь между языковыми выражениями времени и концептуализациями времени в разных культурах и когнитивных рамках. Он также исследует роль времени в овладении языком, его обработке и двуязычии, раскрывая когнитивные механизмы, лежащие в основе временного познания и языкового выражения.

Ключевые слова: время, лингвистика, время, вид, наклонение, наречия, дейксис, межъязыковая вариация, овладение языком, когнитивная лингвистика, временное познание.

Introduction. The category of time occupies a central position within the domain of linguistics, serving as a fundamental dimension through which human languages structure and convey temporal information. This comprehensive exploration endeavours to illuminate the multifaceted nature of the category of time in linguistics, delineating its theoretical underpinnings, linguistic manifestations, and cognitive implications within the study of language and cognition. Grounded in an amalgamation of linguistic theory, cognitive psychology, and philosophical inquiry, this introduction sets the stage for an in-depth examination of time as a linguistic category, spanning diverse linguistic phenomena and theoretical frameworks.

The concept of time has long captivated the human imagination, eliciting philosophical reflections, scientific inquiries, and artistic expressions across cultures and epochs. Within the realm of linguistics, the category of time emerges as a pervasive and ubiquitous dimension of language structure and

usage, permeating all levels of linguistic analysis, from phonology and morphology to syntax and semantics. Time, in linguistic terms, encompasses not only the grammatical marking of temporal reference but also the conceptualization and expression of temporality, including past, present, and future orientations, as well as the sequencing and duration of events and states.

At the heart of the study of time in linguistics lies a nuanced understanding of its cognitive and linguistic manifestations. Drawing upon cognitive linguistics, temporal semantics, and psycholinguistic research, scholars have elucidated the intricate relationship between linguistic representations of time and underlying cognitive processes. From the iconicity of tense and aspect markers to the metaphorical extensions of temporal concepts in discourse, language reflects and shapes our conceptualization of time, encoding temporal relations and temporal deixis in grammatical and lexical structures.

Moreover, the category of time in linguistics intersects with a myriad of interdisciplinary inquiries, spanning philosophy, psychology, anthropology, and artificial intelligence. Philosophical debates over the nature of time, from the eternalist vs. presentist views to the A-theory vs. B-theory of time, inform linguistic analyses of tense, aspect, and temporality, shedding light on the conceptual foundations of temporal reference in language. Psycholinguistic studies of temporal processing and event representation offer insights into the cognitive mechanisms underlying language comprehension and production, illuminating the role of temporal cues in guiding discourse interpretation and narrative construction.

The linguistic manifestations of time are manifold and diverse, reflecting the rich typological variation and cultural diversity of human languages. From tense-aspect systems in Indo-European languages to tenseless languages such as Mandarin Chinese and temporal reference systems in indigenous languages, linguistic diversity provides a fertile ground for exploring the universal principles and language-specific constraints governing the expression of time. Cross-linguistic studies of tense, aspect, and temporality reveal intriguing patterns of variation and convergence, highlighting the interplay between linguistic structure, cultural worldview, and communicative pragmatics.

Furthermore, the study of time in linguistics extends beyond the realm of natural language to encompass artificial and formal languages, including programming languages, mathematical notation, and logical systems. The formal representation of time in computational linguistics and formal semantics offers insights into the algorithmic processing of temporal information and the logical foundations of temporal reasoning. Moreover, the study of temporal logic and tense logic provides a formal framework for analyzing the logical structure of temporal propositions and the inference patterns underlying temporal reasoning.

However, the category of time in linguistics is not without its theoretical and methodological challenges. Debates over the nature of tense and aspect, the reality of linguistic time reference, and the universality vs. relativity of temporal concepts continue to animate scholarly discourse within the field. Moreover, methodological issues related to data collection, analysis, and interpretation pose challenges to empirical research on temporal semantics and temporal cognition. Nevertheless, these challenges present opportunities for theoretical refinement, empirical investigation, and interdisciplinary collaboration, as scholars endeavour to unravel the mysteries of time in language and cognition.[3]

The category of time in linguistics constitutes a rich and multifaceted domain of inquiry, encompassing theoretical, empirical, and interdisciplinary perspectives on the nature of temporal reference, temporal semantics, and temporal cognition. By elucidating the cognitive and linguistic manifestations of time across diverse languages and cultures, scholars deepen our understanding of the human capacity for temporal reasoning and temporal expression.[7] Moreover, by exploring the intersections between linguistic structure, cognitive processing, and cultural worldview, research on time in linguistics sheds light on the intricate relationship between language, thought, and reality, enriching our appreciation of the human capacity for temporal awareness and temporal communication.

Literature analyses. The study of time within linguistics represents a multifaceted and interdisciplinary endeavour, drawing on theoretical insights from structural linguistics, generative grammar, cognitive linguistics, and semantics. Structural linguistics, notably championed by Ferdinand de Saussure, laid foundational groundwork for the

analysis of tense, aspect, and temporality as grammatical categories shaping linguistic expressions of time.[17] This approach emphasized the structural relationships within language and the role of temporality in organizing linguistic systems.

Generative grammar, particularly advanced by Noam Chomsky, introduced formal models for representing temporal relations in language, including tense logic and tense-aspect systems. These formalisms aimed to provide a systematic account of how languages encode temporal information, highlighting the role of syntactic structures in temporal expression.[18]

Cognitive linguistics, influenced by scholars such as George Lakoff and Ronald Langacker, shifted the focus towards the cognitive and conceptual underpinnings of temporal expressions. This approach emphasized the role of metaphor, image schemas, and conceptual metaphors in shaping temporal cognition and linguistic representation.[8.9] By exploring the cognitive mechanisms underlying temporal awareness, cognitive linguistics shed light on how language reflects and shapes our conceptualization of time.

One prominent theme in the literature on time in linguistics is the typological variation across languages in encoding temporal information. Cross-linguistic studies have revealed diverse patterns of tense-aspect systems, temporal reference systems, and temporal deixis. These variations reflect both universal cognitive constraints and language-specific cultural and communicative needs.

Temporal semantics has emerged as another key area of inquiry, focusing on how languages encode and interpret temporal meaning through grammatical and lexical structures. Formal semantic theories, such as event semantics and situation semantics, offer formal frameworks for analyzing the logical structure of temporal propositions and the truth conditions of temporal statements. Empirical studies in temporal semantics investigate temporal inference patterns, temporal implicatures, and the processing of temporal information in discourse and narrative contexts.[7]

Interdisciplinary perspectives on time in linguistics encompass philosophical debates over the nature of time, psychological studies of temporal perception and cognition, anthropological investigations of cultural variations in temporal concepts, and computational models of time in artificial intelligence. These interdisciplinary insights enrich our understanding of temporal awareness, temporal expression and temporal reasoning across diverse linguistic, cognitive, and cultural contexts.

The literature on time in linguistics represents a rich and interdisciplinary field of inquiry that spans theoretical, empirical, and interdisciplinary perspectives. By exploring the cognitive and linguistic manifestations of time across languages and cultures, scholars deepen our understanding of temporal awareness, expression, and reasoning, contributing to a broader understanding of the human capacity for temporal cognition and communication.

Research Methodology. This study employs a multifaceted approach to comprehensively explore the category of time in linguistics. Drawing upon a diverse range of theoretical frameworks, empirical methodologies, and linguistic data, the research methodology is designed to provide a nuanced understanding of temporal phenomena in language.

The study begins by reviewing key theoretical perspectives on time in linguistics, including tense, aspect, and temporality. By synthesizing insights from linguistic theories such as cognitive semantics, discourse analysis, and typological frameworks, the research establishes a solid theoretical

foundation for examining temporal phenomena across languages.

Empirical Analysis: Empirical analysis forms a central component of the research methodology, involving the examination of linguistic data from various sources, including corpora, language documentation, and experimental studies. Through detailed linguistic analysis, the study investigates how different languages encode temporal information, exploring patterns of tense, aspect, and temporal deixis in diverse linguistic contexts.

Cross-Linguistic Comparison: A comparative approach is employed to examine cross-linguistic variation in the expression of time, drawing upon data from a wide range of languages. By systematically comparing temporal systems across languages, the research identifies universal tendencies, typological patterns, and cultural influences on the categorization and conceptualization of time in language.

By integrating theoretical insights with empirical analysis and cross-linguistic comparison, the research methodology offers a comprehensive exploration of the category of time in linguistics. Through this methodological approach, the study contributes to a deeper understanding of how language structures and reflects human experiences of time, advancing theoretical knowledge in linguistics and related fields.

Research Results. The comprehensive exploration of the category of time in linguistics reveals several key findings that contribute to our understanding of temporal phenomena in language. Firstly, the analysis of tense, aspect, and temporality across languages highlights the intricate ways in which linguistic systems encode and conceptualize time. Patterns of tense morphology, aspectual distinctions, and temporal deixis vary significantly across languages, reflecting diverse cultural and cognitive influences on temporal expression.

Furthermore, empirical analysis of linguistic data reveals universal tendencies in the categorization of time, such as the grammaticalization of past, present, and future tense distinctions. However, cross-linguistic comparison also uncovers typological variation in the expression of time, with some languages exhibiting complex tense-aspect systems while others rely more heavily on lexical strategies for temporal reference.

The research results underscore the centrality of time in linguistic theory and its implications for our understanding of human cognition, culture, and communication. By elucidating the intricacies of temporal expression in language, this study contributes to a deeper understanding of how language shapes and reflects our experiences of time.

Conclusion. In conclusion, this comprehensive exploration of the category of time in linguistics has shed light on the intricate ways in which language structures and reflects human experiences of temporal phenomena. Through a multi-faceted approach encompassing theoretical analysis, empirical research, and cross-linguistic comparison, several key insights have emerged.

Firstly, the study has highlighted the centrality of time in linguistic theory, with tense, aspect, and temporality playing fundamental roles in the organization and interpretation of linguistic expressions. The analysis of tense morphology, aspectual distinctions, and temporal deixis across languages has revealed both universal tendencies and typological variation in the expression of time.

Secondly, the research has elucidated the cognitive foundations of linguistic time, uncovering how temporal concepts are encoded, categorized, and conceptualized within different linguistic systems. By integrating insights from cognitive linguistics, typological frameworks, and cross-cultural studies, the study has deepened our understanding of the relationship between language, cognition, and culture in shaping temporal concepts.

Furthermore, the empirical analysis of linguistic data has provided valuable insights into the grammaticalization of tense and aspect, as well as the role of context and discourse in temporal interpretation. Through detailed linguistic analysis, the study has elucidated the complex interplay between linguistic structure, discourse dynamics, and temporal reference.

Overall, this comprehensive exploration contributes to a richer understanding of the category of time in linguistics, advancing theoretical knowledge in the field and highlighting its interdisciplinary relevance to cognitive science, anthropology, and beyond. By unravelling the complexities of temporal expression in language, this study opens up new avenues for future research and underscores the central role of time in shaping human communication and cognition.

REFERENCES

1. Bybee, J. L., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). "The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World". University of Chicago Press.
2. Bhatia, T. K., & Ritchie, W. C. (2006). "The Handbook of Bilingualism". John Wiley & Sons.
3. Bybee, Joan L., Perkins, Revere D., & Pagliuca, William. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Comrie, Bernard. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Croft, William. (2012). *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
6. Crystal, D. (2010). "The Cambridge Encyclopedia of Language" (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. Haspelmath, Martin. (2003). *The Geometry of Grammatical Meaning: Semantic Maps and Cross-Linguistic Comparison*. In M. Tomasello (Ed.), *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure* (pp. 211-242). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Lakoff, George and Claudia Brugman. 1986. *Argument Forms in Lexical Semantics*. In Nikiforidou et al. (eds.) *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*: 442-454.
9. Langacker, Ronald. (2023). *Levels of Reality*. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*. 47. 11-36. 10.17951/lsmll.2023.47.1.11-36.
10. Levinson, Stephen C. (2012). *Action formation and ascription*. In J. Sidnell & T. Stivers (Eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (pp. 103-130). Malden: Wiley-Blackwell.
11. Lüdtke, Ulrike & Filipović, Luna. (2015). *Construals of Time in Linguistic Description: A Cognitive Approach to English Tense and Aspect*. Berlin: De Gruyter.
12. Palmer, Frank R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Slobin, D. I. (2003). *Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity*. In D. Gentner & S. Goldin-Meadow (Eds.), "Language in Mind: Advances in the Study of Language and Thought" (pp. 157-191). MIT Press.

14. Slobin, Dan I. (2000). Verbalized events: A dynamic approach to linguistic relativity and determinism. In S. Niemeier & R. Dirven (Eds.), *Evidence for Linguistic Relativity* (pp. 107-138). Amsterdam: John Benjamins.
15. Ross, Malcolm. (1997). Socially grounded ethnolinguistic research: Observations on fieldwork, rapport and representation. In A. J. Liddicoat & P. R. Black (Eds.), *Sociolinguistics and Language Education* (pp. 125-151). Clevedon: Multilingual Matters.
16. Özyürek, A., & Willems, R. M. (2019). Language and gesture. In M. S. Gazzaniga & G. R. Mangun (Eds.), “The Cognitive Neurosciences” (6th ed., pp. 921-933). MIT Press.
17. Соссюр Ф. дё. Заметки по общей лингвистике / Пер. с фр. Б.П.Нарумова. –М.: Прогресс, 1990. –С. 44.
18. Соссюр Фердинанд ду. Курс общей лингвистики / Пер. с французского А.М.Сухотина, под редакцией и с примечаниями Р.И.Шор. –М.:Едиториал УРСС, 2004. –256
19. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: “Ўзбекистон”, -2002. –232 б.

Zulxumor ACHILOVA,
O‘zDJTU Roman-german filologiyasi fakulteti katta o‘qituvchisi
E-mail: achilova.zulxumor@mail.ru

SamDCHTI professori A. Shamaxmudova taqrizi asosida

LEXICAL AND STYLISTIC DIFFICULTIES IN TRANSLATING POLITICAL SPEECH FROM SPANISH INTO UZBEK AND THE POSSIBILITIES OF OVERCOMING THEM

Annotation

Using the example of this article, the lexical and stylistic difficulties of translating Spanish political discourse into the Uzbek language and the possibilities of overcoming them are discussed. This scientific research is relevant when studying foreign languages. Based on the results of scientific work, the difficulties arising from the lexical and stylistic characteristics of the translation of political speech into the Uzbek language and the ways to solve them were studied. In the translation process, the translator has to overcome many psycholinguistic difficulties associated with the full implementation of speech activity. It is argued that teaching translation is impossible without developing future specialists' perceptual abilities, concentration, memory, hypothesis, thinking and other abilities. In addition, the translator must be able to correctly convey the general meaning of the text, even if he does not know the translation of some words in the text, and the features of translating oral text are also discussed.

Key words: work, translator, interpreting, term, skill, sparse, work, phonetic and lexical difficulty.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ С ИСПАНСКОГО НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

На примере данной статьи обсуждаются лексико-стилистические трудности перевода испанской политической речи на узбекский язык и возможности их преодоления. Данное научное исследование актуально при изучении иностранных языков. По результатам научной работы изучены трудности, возникающие при лексико-стилистических особенностях перевода политического дискурса на узбекский язык, и пути их решения. В процессе перевода переводчику приходится преодолевать множество психолингвистических трудностей, связанных с полноценным осуществлением речевой деятельности. Утверждается, что обучение переводу невозможно без формирования у будущих специалистов перцептивных (рецептивных) способностей, концентрации, памяти, гипотезы, мышления и других способностей. Кроме того, переводчик должен уметь правильно передать общий смысл текста, даже если он не знает перевода некоторых слов в тексте, а также обсуждаются особенности перевода устного текста.

Ключевые слова: труд, переводчик, устный перевод, термин, навика, редкий, слово, фонетические и лексические трудности.

ISPAN TILI SIYOSIY NUTKINI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA KILISHDA LEKSIK, STILISTIK QIYINCHILIKLARI VA UNI YENGIB O‘TISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola misolida ispan tili siyosiy nutqini o‘zbek tiliga tarjima qilishning leksik, stilistik qiyinchiliklari va uni yengib o‘tish imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Ushbu ilmiy izlanish chet tillarini o‘rganishda dolzarb hisoblanadi. Ilmiy ish natijasiga ko‘ra siyosiy diskursini o‘zbek tiliga tarjima qilishda leksik, stilistik xususiyatlarida uchraydigan qiyinchiliklar va ularning yechimlari o‘rganib chiqiladi. Tarjimoni amalga oshirish jarayonida tarjimon nutq faoliyatini to‘liq amalga oshirishi bilan bog‘liq ko‘plab psixolingvistik qiyinchiliklarni yengib o‘tishiga to‘g‘ri keladi. Bo‘ljak mutaxassislarda perseptiv (qabul qilish), diqqatni jamlash, xotirada saqlash, faraz qilish, fikrlash va boshqa qobiliyatlarni shakllantirmasdan turib, tarjimaga o‘rgatish mumkin emasligi haqida fikr muloxazalar keltirib o‘tiladi. Shu bilan bir qatorda tarjimon matndagi ba‘zi so‘zlar tarjimasini bilolmay qolgan xolatda xam matnning umumiy ma‘nosini to‘g‘ri bera olishi kerakligi va og‘zaki matn tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: mehnat, tarjimon, og‘zaki tarjima, termin, bilim, noyob, so‘z, fonetik va leksik qiyinchilik.

Kirish. Ushbu maqolada ispan tili siyosiy nutqini o‘zbek tiliga tarjima qilishning leksik, stilistik qiyinchiliklari va uni yengib o‘tish imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Ushbu ilmiy izlanish chet tillarini o‘rganishda dolzarb hisoblanadi. Ilmiy ish natijasiga ko‘ra siyosiy diskursini o‘zbek tiliga tarjima qilishda leksik, stilistik xususiyatlarida uchraydigan qiyinchiliklar va ularning yechimlari o‘rganib chiqiladi. Tarjimoni amalga oshirish jarayonida tarjimon nutq faoliyatini to‘liq amalga oshirishi bilan bog‘liq ko‘plab psixolingvistik qiyinchiliklarni yengib o‘tishiga to‘g‘ri keladi. Bo‘ljak

mutaxassislarda perseptiv (qabul qilish), diqqatni jamlash, xotirada saqlash, faraz qilish, fikrlash va boshqa qobiliyatlarni shakllantirmasdan turib, tarjimaga o‘rgatish mumkin emasligi haqida fikr muloxazalar keltirib o‘tiladi. Shu bilan bir qatorda tarjimon matndagi ba‘zi so‘zlar tarjimasini bilolmay qolgan xolatda xam matnning umumiy ma‘nosini to‘g‘ri bera olishi kerakligi va og‘zaki matn tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Matndagi semantik va his-tuyg‘uli mazmunning jamiki obyektiv hajmini anglab yetish imkonini beruvchi bilim va

estetik idrok saviyasiga ega bo'lish retseptor sifatida chiqadigan tarjimon uchun juda muhimdir. Mabodo, tarjimon bilimlarining zaxirasi cheklangan, his-tuyg'uli tafakkuri zaif bo'lsa, matnni idrok etish qobiliyati unda yetishmay qolishi mumkin. Agar tarjimon ushbu kamchiliklarga giriftor bo'lmagan bo'lsa, asliyati nisbatan to'liq idrok etadi. Matnni idrok etish darajasidagi farq va ushbu jarayonning individual-shaxsiy jihatdan o'ziga xosligida tafovut bo'lishi tufayli bitta asliyatning ayni bir vaqtda turlicha va aytarli ekvivalent tarjimalari yuzaga keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalarini avval tarozida o'lchab, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrni bildirganlar. Keyinchalik Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima xususida o'z nazariy tushunchalarini bildirib o'tganlar.

Bugungi kunda xalqaro aloqalar shu qadar jadal kechib bormoqdaki, tarjima qilinishi kerak bo'lgan hujjatlar soni (asliyat hajmi) kun sayin ko'payib bormoqda. So'nggi yillarda og'zaki tarjimaning ham, yozma tarjimaning ham hajmi sezilarli ravishda ortib ketdi. Tarjimonlar safiga qo'shilganlar soni ko'paydi. Hozirgi davrda XXI asrning zamonaviy tarjimashunosligiga juda ko'plab o'zbek tarjimonlari va lingvistlari o'z hissalarini qo'shmoqda. Bulardan Xurshid Davron, Muhammad Ali, Ibrohim G'afurov, Qudratxon Musayev, Abduzuhur Abduazizov, Najmiddin Komilov, Ibrohim G'afurov, Begoyim Xolbekovalarni aytib o'tish lozim. Shavkat Bo'tayev, Abbos Irisqulov, Abdulxay. Ismoilov, Omon Mo'minov, Nosir Qambarov, Abduzuhur Abduazizov singari zahmatkash olimlarning darsliklari talabalarining xorijiy tillarni va tarjimonlik faolitini o'rganishlarida asosiy qo'llanmalardan biri sifatida xizmat qilmoqda.

Tarjimashunoslikning o'ziga xos nazariya sifatida rivojlanishiga taniqli tilshunos va tarjimashunos olimlar V. Komissarov, A. Fyodorov, L. Barxudarov, Ya. Retsker, G'. Salomov, Q. Musayev, Yu. Nayda, J. Ketford va boshqalar katta hissa qo'shdi. N. K. Garbovskiyning «Teoriya perevoda» (2004), S. B. Veledinskayaning «Kurs obshey teorii perevoda» (2010), B. Shu bilan bir qatorda Peres Galdos, Garcia Yebra (1983), Luis de Leon, Xuan de Valdes, X. Kadalso, X. Garsia Malo, Xose de Vargas Ponse, Xuana Antonio Peliser kabi ispan olimlari xam tarjima nazariyasiga katta xissa qo'shib kelmoqdalar. [2, 310-315]

Tadqiqod metodologiyasi. Tadqiqotda adekvat holatda o'rganishni ta'minlashga qaratilgan metodlar majmui: nazariy tahlil, chog'ishtirma tahlil, leksik, stilistik tahlil qo'llanildi.

Shu o'rinda ispan tili siyosiy nutqini o'zbek tiliga tarjima qilishning leksik, stilistik qiyinchiliklari va uni yengib o'tish imkoniyatlari xaqida bir necha ma'lumotlar va fikr – muloxazalar bilan o'rtoqlashishga xarakter qilamiz. Ba'zi xollatlarda tarjimon matnning so'zlarini chiqara olmaydigan holatlarga duch keladi. Bu uchta sababga ko'ra sodir bo'lishi mumkin: **a)** uskunalar yaxshi ishlamaydi (naushniklar va boshqalar. **b)** tarjimon ispan tilining tegishli milliy versiyasining fonetikasi bilan tanish yemas (Argentina, Kuba va boshqalar.), tarjimon fonetik jihatdan noma'lum yoki kam ma'lum bo'lgan so'zni aniqlay olmaydi. Texnik muammolarni bartaraf etish, albatta, tarjimonning mahoratiga bog'liq emas, garchi bu holda tarjimonning maxorati katta rol o'nadi.

Atib o'tishimiz lozim ki ispan tilining tegishli milliy versiyasining fonetik xususiyatlarini bilmaslik tufayli matnni yomon tushunishning oldini olish mumkin. Buning uchun

tarjimon ispancha nutqni barcha variantlarida tinglab tajriba orttirishi kerak. Bu maqsadda, radio, yozuvlar va ispan tilida barcha milliy variantlarining ona tili bilan, ayniqsa, og'zaki nutqda ishlatiladigan so'zlar va so'z birikmalari bilan yaqindan tanishib borishi lozim bo'ladi. Shu bilan birga talaffuzda yo'qoladigan fonema variantlariga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Kuba talaffuzida, masalan, intervokallik tufayli so'z oxirida "d" tovushi yo'qoladi, "s" tovushi esa deyarli ko'p undoshlardan oldin yo'qoladi va hokazo. Natijada, tajribasiz quloq uchun, masalan, bunday iboralar ma'noga ziddir, "nos paragon" va "no pagaron" hech qanday farq qilmaydi. Tilning mos variantidagi qaysi affiksalar odatda yo'qolib ketishini bilgan holda, ularga e'tibor qaratib, so'zni aniqlashimiz mumkin bo'ladi. Ispan tilining barcha milliy fonetik variantlarini ongli ravishda o'rganish bu tartibdagi qiyinchiliklarning oldini olishga qaratilgan usullardan biridir [2].

Taxlil va natijalari. Yaxshi tarjimon asosan ikki holatda yetarli tanish bo'lmagan so'zlarni fonetik aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladi: a) maxsus atamalarni tarjima qilganda, b) Isimlarni tarjima qilganda.

Agar nomlar bizga begona bo'lsa, ba'zan uni eshitish xam juda qiyin: bunday hollarda kontekst yordam bermaydi va bir tovushni boshqasi bilan almashtirish bitta to'g'ri nomni boshqasiga aylantirib yuborishi xam mumkin, shuningdek, ushbu so'z tilda mavjud yoki mavjud bo'lmashligi xam mumkin. Bu qiyinchilikni bartaraf etish uchun, yoki hech bo'lmaganda, uni kamaytirish uchun, tarjimon:

1) shaxslar ismlari va bu mavzu bilan bog'liq zikr qilinishi mumkin bo'lgan geografik obyektlar nomlari, shuningdek, muhokama qilinayotgan mavzu bilan juda yaxshi tanish bo'lishlari lozim. Xamda ilmiy Kongressda muhokama qilinadigan mavzu bilan bog'liq olimlar ismlarini bilishi zarur (buning uchun, agar diqqat bilan tegishli sohaga oid malumotlarning adabiyotlar ro'yxatidan kerakli ma'lumotni izlab topib, bir ikki ma'lumotlarni o'rganib chiqish kifoya; albatta, bu familiyalarni eslab qolishingizga hech qanday ehtiyoj yo'q, ularning asosiy mavzuga oid fikrlarini yoki ularning familiyasini bilish kifoya.

2) Shu bilan bir qatorda Ispaniya mamlakatlariga oid umumiy familiyalarni bilish yaxshi natijalarga olib keladi, buning uchun quyida keltirilgan malumotga etiborni qarating:

López-Amo, Muñoz Jiménez Millas, Alfredo Arroyo, José Sureda Blanes, Felipe Climent Ferrer, Francisco Sobrao Mar-tínez, Francisco Azorín Poch [pok], Francisco Baldiz, Carlos Sempau, Pedro Gironella Pous, Alfonso López-Galv, Mguel Sales Vázquez, Fernando Aguirre de Crcer, Héctor López.[1, 23-28]

Isimlari o'zbek tiliga tarjima qilganimizda ismlar ispan tili talaffuziga asoslangan bo'lishi kerak (Lotin Amerika davlatlari talaffuziga emas): "ll" [y] tovushi orqali talaffuz qilish kerak, (Argentina va Urugvayda "ll" [y] tovushini [j] ga yaqin talaffuz qilishadi); har so'zda "ll" tovushini [y] orqali talaffuz qilish kerak [j], [z] va boshqa tovushlar orqali emas. Tarjimon faqat tovushlarni qayta eshitish bilan cheklanmasligi kerak, o'sha tovushni og'zaki talaffuz qilib, ularni transkrip harflar bilan to'g'ri talaffuz qilishlari kerak bo'ladi: Lavalle [Lavaye] so'zi Argentinada [Lavaje] talaffuz qilinadi, Muoz familiyasi "Munyo", ispancha talaffuzga nima yaqin bo'lardi, [munoz] yoki [mun'jos]. Valladolid rus tilida [ba] talaffuz qilinmaydi (ispan tilida aksincha), lekin juda boshqacha talaffuz xosil bo'lishi mumkin [valyadalit], [valladolid], bunday xollarda ushbu so'zni takrorlab tug'ri talaffuz chiqarishga xarakter qilish lozim xamda transkrip yozuvlariga etibor qaratish maslaxat beriladi[3].

Xulosa va takliflar. Tarjimon og'zaki tarjima jarayonida lug'atlar, ma'lumotnomalar, ensiklopediyalarga kira

olmaydi. Bu o'ziga xos leksik va stilistik qiyinchiliklarga olib keladi, uni bartaraf etish uchun bir necha ish usullarini birlashtirish kerak bo'ladi.

1). Tarjimon faoliyatiga tayyorlanayotgan talaba ilmiy xarakterdagi Kongress va konferensiyalarda chiqishlarning barcha so'z boyligini chuqur o'rganishi kerak bo'ladi. Bunday so'zlar, siyosiy (yoki ilmiy) so'zlar bilan bir qatorda maxsus bo'limga bag'ishlangan qo'llanmalarda chop etib boriladi.

2). Tarjimon muayyan maxsus sohaga oid matnlarni tarjima qilish bilan shug'ullanib borsa maqsadga muvofiq xsoblanadi (masalan, ilmiy Kongressda, bir xil soxaga ixtisoslashgan bo'limlarda),

Ispan tilidagi matnidagi so'zlarining so'zma-so'z stilistik tarzda tarjima qilinishi ko'pincha ispancha matnni anglatuvchi mazmunga to'g'ri kelmaydi: siz stilistika me'yordan chetga chiqasiz, bu qabul qilinishi mumkin bo'lmagan normalarga nisbatan, qandaydir g'alati yoki ba'zan kulgili ma'no xosil qilish extimollariga xam olib keladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tarjimon notiqlik matni bilan to'qnash ketganida, ayniqsa, so'z brikmalari, matinga oid iboralar, kerakli sinonimlar kabilardan unumli foydalanishi kerak, lekin faqat ma'lum darajada foydalangandagina milliy

rang-baranglik saqlanib qoladi. Ispan tili siyosiy nutqini o'zbek tiliga tarjima qilishning leksik, stilistik qiyinchiliklarini yengib o'tish imkoniyatlari xaqida fikr yuritilar ekan bir necha maslaxatlarni keltirib o'tishimiz mumkin: Masalan, ilmiy kongresslarda tez-tez ma'ruza tezisleri chop etiladi. Tezislar bilan dastlabki (tarjima qilishdan oldin) tanishish sizga hisobotning asosiy g'oyasini oldindan tushunishga imkon beradi. Agar tezislar bo'lmasa, lekin nutq mavzusi ma'lum bo'lsa (yoki hech bo'lmaganda yig'ilishda muhokama qilinadigan mavzu), tarjimon so'zga chiqmoqchi bo'lgan shaxsning ishini oldindan o'qib chiqishi mumkin. Ushbu malumotlardan muhokama qilinadigan muammolar bilan yaqinroq tanishish va muammolarga muallifning nuqtayi nazarini bilish mumkin. Shu bilan bir qatorda tarjimon uchun siyosiy nutqning asosiy g'oyasini oldindan tushunishi, siyosiy arboblal ismlarini bilish va kongress oldi beriladigan ma'lumotlar matniga oid adabiyotlar ro'yxatidan topishga etibor qarotishi, muxokama qilinadigan mavzu xaqida to'liq malumotga ega bo'lishi ispan tili siyosiy nutqini o'zbek tiliga tarjima qilishda xar qanday qiyinchiliklarini yengib o'tish imkoniyatlarini yaratib beradi[4].

ADABIYOTLAR

1. Achilova Z. P. Sinxron tarjima jarayonida murakkab morfologik hodisalar va sintaktik konstruksiyalarning o'ziga xos xususiyatlari //образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – т. 31. – №. 2. – с. 23-28.
2. Achilova Z. P. Tarjima qilish qiyin bo'lgan murakkab morfologik hodisalar va sintaktik konstruksiyalarning o'ziga xos xususiyatlari //journal of innovations in scientific and educational research. – 2023. – Т. 6. – №. 2. – С. 310-315.
3. Achilova Z. P. Tarjimashunoslik nazariyasi mutaxassisligi fanlariga bag'ishlangan zamonaviy darsliklar yaratishning ahamiyati //journal of innovations in scientific and educational research. – 2023. – Т. 6. – №. 2. – С. 316-318.
4. Achilova Z. P. Og'zaki matn tarjimasining fonetik va leksik qiyinchiliklari va uni yengib o'tish imkoniyatlari //pedagogs jurnali. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 170-178.
5. Ачилова З. П. Применения метода корректирующей компенсации при переводе политических выступлений //journal of innovations in scientific and educational research. – 2023. – Т. 6. – №. 2. – С. 319-322.
6. Achilov S. Leksik kompetensiyani takomillashtirishda ispan tili affikslarining transpozitsion va funksional xususiyatlari (ispan tili misolida) //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B6. – С. 682-688.
7. Achilov Sh. Sh. O'., Achilova M. Sh. Q. Leksik kompetensiya hamda kommunikativ kompetensiya masalasiga doir ba'zi fikr va mulohazalar //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 7. – С. 157-163.

Бауыржан БАЙМУХАНОВ,
докторант PhD I курса УзГУМЯ
E-mail: bauka_baymukhanov@mail.ru

На основе рецензии д.ф.н. Маханбета Джусупова, проф. УзГУМЯ

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Словарная статья и стилистическая помета полиаспектно представляют языковую единицу в словнике. В статье проводится сравнительный анализ материала Толкового словаря русского языка и Большого толкового словаря в аспекте представления в них стилистической окраски слова. Иногда одно и то же слово в словарях маркируются разными стилистическими окрасками, что свидетельствуют о различиях в методологии лексикографического подхода к стилистической презентации языковой единицы. В связи с этим наблюдаются разнотолкования в целом в словарной статье, посвящённой интерпретации конкретного слова. В ходе научного поиска использованы методы внутриязыкового сравнения стилистического анализа слова изолированно и в контексте, что определяет теоретическую и практическую значимость исследуемой проблемы

Ключевые слова: словари, словарная стилистическая помета, стилистическая окраска, сходства и различия.

RUS TILINING IZOHLI LUG'ATLARIDAGI USLUBIY BELGILARNING O'XSHASHLIKLARI VA FARQLARI

Аннотация

Lug'aviy izoh va lug'aviy stilistik belgi lug'atdagi lingvistik birlikni ko'p aspektli jihatdan ifodalaydi. Maqolada Rus tili izohli lug'ati materiallari va Katta izohli lug'ati ulardagi so'zning stilistik tuslanishini ifodalash jihatidan qiyosiy tahlil qilingan. Lug'aviy stilistik belgilari ba'zida o'rganilayotgan lug'atlarda bir xil so'z turli xil stilistik ranglar bilan belgilanadi, bu lingvistik birlikning stilistik taqdimotiga leksikografik yondashuv metodologiyasidagi farqlarni ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, ma'lum bir so'zni talqin qilishga bag'ishlangan butun lug'at yozuvida ba'zi nomuvofiqliklar mavjud. Ilmiy izlanish jarayonida o'rganilayotgan muammoning nazariy va amaliy ahamiyatini aniqlashga yordam beradigan so'zni alohida va kontekstda stilistik tahlil qilishni tillararo taqqoslash usullari qo'llanildi.

Kalit so'zlar: lug'atlar, lug'aviy stilistik belgi, stilistik tuslanish, o'xshashlik va farqlar.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN STYLISTIC NOTATIONS IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Annotation

The dictionary entry and the stylistic notation multifacetedly represent a linguistic unit in the dictionary. The article conducts a comparative analysis of the material from the Explanatory Dictionary of the Russian Language and the Comprehensive Explanatory Dictionary in terms of how they present the stylistic coloring of a word. Sometimes the same word in dictionaries is marked with different stylistic colorings, indicating differences in the methodology of lexicographic approach to the stylistic presentation of the linguistic unit. This leads to various interpretations in the dictionary entry as a whole, dedicated to the interpretation of a specific word. In the course of scientific research, methods of intralinguistic comparison and stylistic analysis of the word both in isolation and in context were used, determining the theoretical and practical significance of the issue under study.

Key words: dictionaries, lexico-stylistic notation, stylistic coloring, similarities and differences.

Введение. Развитие лексикографии в тесной связи со стилистикой и словарная стилистическая дифференциация лексических единиц вызвано интеграцией смежных дисциплин в науке, взаимопроницаемостью терминов разных смежных наук, развитием терминологического аппарата, что способствовало рождению разных подходов к анализу. Эта проблема стала и проблемой лексикографии, так как словари следовало указать стилистическую окраску языковой единицы её маркирование специальной словарной пометой.

С точки зрения Джусупова М., в лексикографии редко, но наблюдается разное стилистическое определение слова, поэтому присутствуют различия в определении его стилистической принадлежности к книжной или нейтральной, разговорно-бытовой или уничижительной, к эмоциональной или экспрессивной стилистической окраски. Развитие лексики, её активное функционирование

во всех стилях и подстилях речи способствуют изменению стилистического маркера языковой единицы, появлению индивидуально-авторских стилистических маркеров, многие из таких лексем не нашли отражения своей стилистической окраски в толковых словарях, так как словари фиксируют стилистическую окраску языковой единицы на время своего создания [1, 2, 3, 4, 5].

Анализ литературы по теме: Стилистический анализ слов и развитие лингвостатистического аппарата в анализе стилистических помет представляет собой результат фундаментальных исследований в области стилистики видных учёных М.В.Ломоносова, А.Х.Пешковского, Л.В.Щербы, Г.О.Винокура, В.В.Виноградова, М.Н.Кожинной, Д.Н.Шмелева, А.Н.Гвоздева, Е.Н.Панфилова, А.Н.Кожина и т.д.

В ходе исследования применялся набор статистических терминов, представленный в научных работах, посвященных общей лингвостатистике и, в

частности, статистическому стилистическому анализу (работы Б.Н.Головина, И.А.Носенко, К.Б.Бектаева, Р.М.Фрумкиной, Р.Г.Пиотровского, М.Н.Кожинной, М.Джусупова, Ш.К.Мамирова, М.Ж.Зулхонова, Н.А.Насыровой, и др.).

Методология исследования: В ходе научного анализа языковых данных использованы методы внутриязыкового сравнения стилистического анализа слова изолированно и в контексте, описательно-аналитический метод, что было применено в описании и интерпретации словарно-стилистических помет и презентации словарных единиц в Толковом словаре русского языка С.И.Ожегова и Н.Ю.Шведовой и Большом толковом словаре под ред. С.А.Кузнецова.

Анализ и результаты. Изучение сходства и различий словарно-стилистических помет позволит лингвистам наблюдать за актуальными процессами функционирования языкоречи индивида и общества. Рассмотрим в сравнительном плане стилистические пометы в Толковом словаре русского языка (С.И.Ожегова и Н.Ю.Шведова) (СОШ) и в Большом толковом словаре русского языка (БТС). Данные словари отличаются подбором слов активной лексики современного русского языка, структура которого состоит из: денотата, его сигнификатов со стилистическими, грамматическими пометами, формами словоупотребления и иллюстрацией с примерами и паремиологическими единицами.

Общие тенденции в классификации стилистических помет

Активно использующийся Толковый словарь русского языка (С.И.Ожегова и Н.Ю.Шведова), который вбирает в себя 80 000 словарных статей. При жизни С.И.Ожегова вышло 6 изданий данного словаря с дополнениями и изменениями. Это издание последнее с

Таблица 1. Система стилистических помет в толковых словарях русского языка

Словарь	СОШ /16 п./	БТС /32п./
Разгранич. Словарно-стилист. помет		
Пометы, характеризующие историко-хронологическое расслоение лексики	стар. устар.	устар. ист. в советск.
Пометы, указывающие на функционально-стилевую принадлежность слова	книжн. разг. обл. офиц. прост. спец.	книжн. разг. нар.-поэт. офиц нар.-разг. груб.-прост. спец. публ. фам. трад.-нар. трад.-поэт трад.-лит. проф. жарг. разг.-сниж.
Пометы, указывающие на эмоционально-экспрессивную окраску слова	высок. бран. ирон. неодобр. презрен. пренебр. шутл. груб.	высок. бран. ирон. неодобр. презрит. пренебр. почтит. ласк. уничиж. шутл. груб. вульг. оказ. одобр.

[8, С.63].

Слово *макаронина* – одна трубочка макарон в СОШ не выделено стилистической пометой, т.е. указывается на нейтральную коннотацию лексемы, тогда как в БТС слово отмечено пометой *разг.* [6, С.834;7, С.514].

Слово *радетель* в СОШ со значением: (*устар. и ирон.*) человек, который радуется кому-н., покровитель – отмечается, что это лексика устаревшая, с ироническим коннотативным оттенком. В БТС указывает на традиционное употребление с пометой *трад.-нар.* [6, С. 1598;7, С.1056]. Данная лексема, с одной стороны, может наблюдаться в современной речи служителями церкви, т.е. в церковно-религиозном стиле, контексте, а также в литературных произведениях в активном

употреблении, тогда как в общелитературном нормированном языке употребляется редко. Сравнительный анализ словарно-стилистических помет в словарных статьях представляется по работе Мамировой Ш.

Таблица 2. Презентация стилистической окраски имени прилагательного в толковых словарях русского языка

Словарь	СОШ	БТС
Прилагательное		
<i>благодарственный</i>	<i>устар.</i>	<i>высок.</i>
<i>аппетитный</i>	-	<i>разг.</i>
<i>аффективный</i>	-	<i>устар.</i>
<i>безмозглый</i>	-	<i>нар.-разг.</i>
<i>волглый</i>	<i>обл.</i>	<i>шутл.</i>
<i>грандиозный</i>	<i>нейтр.</i>	<i>нейтр.</i>
<i>дерзостный</i>	-	<i>нар.</i>
<i>егозливый</i>	<i>нейтр.</i>	<i>разг.</i>
<i>жантильный</i>	-	<i>устар.</i>
<i>забвенный</i>	<i>устар.</i>	<i>разг.</i>
<i>измызганный</i>	<i>разг.</i>	<i>разг.</i>

[8, С.66]

Определение стилистических характеристик слов в словарях может варьироваться из-за различных факторов. Это может быть связано с изменением состояния словарного состава литературного языка на протяжении определенного этапа его развития. Иногда слова могут временно выходить из активного употребления, переходя в пассивный словарный запас, а позднее вновь возвращаться в активное употребление (например, *благое*). Есть слова, которые в нормативных словарях помечены как устаревшие, но по-прежнему активно используются в повседневной речи (как *погреб*, *дитя*, *радеть*).

Заключение. Стилистика в целом и стилистическая окраска языковой единицы в частности являются большим объектом и предметом научных исследований в настоящее время и в будущем.

Этому способствует и расширение в последнее время медиа-текста интернет-пространства, активное заимствование слов в лексику современного русского языка ставит перед лингвистами задачу правильной стилистической маркировки неологизмов, а также окказионализмов, неологизмов. Определение их стилистической окраски должно учитывать и частотность употребления слова в различных функциональных стилях и их маркирование в толковых словарях, энциклопедиях. В результате рассмотрения стилистической маркированности лексем в двух толковых словарях русского языка обнаруживается необходимость совершенствования описания лексем в плане их стилистической дифференциации, создание тождественной для словарей одного типа классификации словарно-стилистических помет с учётом уровня развития русского языка в настоящее время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джусупов М., Маркунас А., Сапарова К.О. Современный русский язык. Фоностилистика: Вузовский учебник. печ. Uniwersytet Im.Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poznań, 2006. – 249 с

2. Джусупов М., Сапарова К. Фоностилистика и звуковая интерференция как истоки вариативности функционально-стилевого маркера языковой единицы и речи // Новая Россия: традиции и инновации в языке и в науке о языке. – Екатеринбург; Москва, 2016. С. 69-84
3. Джусупов М. Евразийское полилингвальное пространство: презентация слова-термина "луғат" в словарях тюркских языков (казахский, узбекский) // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. 2019. №1. С.167-176
4. Джусупов М. Понятия и термины-язык, речь, речевая деятельность, языковой материал в теории языка и научном наследии Ахмета Байтурсуны // Tiltanum. - 2021. - №1. С.10-26
5. Джусупов М. Антропоцентризм в триединстве человек – язык – социум и его выражение в пословице // Иностранные языки в Узбекистане. – 2023. – № 5 (52). - С. 122-142.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка, М.: ИТИ Технологии; Издание 4-е, доп., 2006. – 944 с.
7. Большой толковый словарь русского языка. Гл.ред. С.А.Кузнецов. Ин-т лингвистических исследований РАН. СПб.: Норинт, 2002. – 978 с.
8. Мамирова Ш. К. Отражение стилистической окраски имени прилагательного в словарях русского языка: диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: дис. ... канд. филол. наук: - Ташкент, 2010. - 159 с.
9. Джусупов Н.М. Стилистика в контексте ведущих принципов современной лингвистики // Илм сарчашмалари. – 2009. – №2. – С.72-75.
10. Джусупов Н.М. К проблеме лингвокогнитивного исследования стилистических приёмов в англоязычном художественном тексте (на материале приёма сравнения) // Илм сарчашмалари. – 2009. - №3. – С.81-83

UDK: 821.111(73).0

Orif BOZOROV,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Xorijiy til amaliyoti kafedrasini mudiri, PhD, dotsent v.b

E-mail: bozorov-orif67@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori, f.f.d D.Turayev taqrizi asosida

PROGRESS OF THE EPISTOLARY GENRE IN WORLD LITERATURE

Annotation

The article examines the development of epistolary work in world literature, including the opportunity to present the study of novels as an art form. We are talking about the unique features of the epistolary genre, which make it possible to illuminate the historical, social, everyday reality from an individual perspective, the fate of the hero taken in historical reality, and which allows us to reveal the human psyche.

Key words: Letter, epistolary, essay, destined, tribute, ruq'a, aurok, attribute, genre.

ПРОГРЕСС ЭПИСТОЛЯРНОГО ЖАНРА В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье рассматривается развитие эпистолярного произведения в мировой литературе, в том числе возможность представить исследование романов как вид искусства. Речь идет об уникальных особенностях эпистолярного жанра, позволяющих освещать историко-социальную, бытовую действительность с индивидуального ракурса, судьбу героя, взятого в исторической действительности, и позволяющего раскрыть психику человека.

Ключевые слова: Письмо, эпистоляр, эссе, предначертано, дань, рука, аврок, атрибут, жанр.

JAHON ADABIYOTIDA EPISTOLYAR JANR TADRIJI

Аннотация

Maqolada dunyo adabiyotshunosligida epistolyar asarlar taraqqiyotiga e'tibor qaratilgan, jumladan, romanlarni tadqiq etish badiiy adabiyotning san'at turi sifatida tasavvur qilish imkoniyatlari xususida. Epistolyar janr tarixiy-ijtimoiy, maishiy voqelikni individual rakursdan yoritish, tarixiy voqelikka olingan qahramon taqdiri va inson ruhiyatini ochishga imkon berishdagi o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Xat, noma, epistolyar, munshaot, maktub, mukotab, ruq'a, avroq, vasf, janr.

Kirish. Jahon adabiyotshunosligida XVIII-XX asr badiiy nasriy roman janri tipologiyasi shakllanishida maktub shakli romanlar yozish, epistolyar adabiyotning tarixiy hikoya, oilaviy xronika tarzida rivoj topishi, ayniqsa, ikkinchi jahon urushi yillarida maktub shaklidagi epistolyar adabiyot muhim ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Roman janrining xilma-xilligi, rivoji, tuzilishining epik-dramatik xususiyatlari muayyan tipologik alomatlarga ega bo'la boshlagan Yevropa nasriy romannavisligida epistolyar asar yaratish tajribasining markaziy mavqe egallashiga sabab bo'lgan omillar interpretatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, tarixiy burilish davri adabiyoti va san'ati voqelantirgan roman janri tipologiyasining xolistik tahlilga tortilishi turli ijtimoiy-tarixiy qarashlarning to'qnashuvi, adabiy vaziyatning shartiligi va metaforikligi, shakl va mazmun yaxlitligini tashkil etadigan poetik tizim va janraro munosabatni ilmiy talqin etishga imkon yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Manbalarga ko'ra, epistolyar yozuvlarning ilk namunasi qadimgi yunon faylasufi Epikur tomonidan yaratilgan. Uning bizgacha yetib kelgan oz sonli asarlari ichida Gerodot, Pifokl, Menekeyga yozgan maktublari ham saqlanib qolgan. Shuningdek, Mark Tulliy Sitseronning "Xatlar"i, Lutsiy Anney Senekaning "Lutsilyaga nasihat-maktublar"i, Platonning maktublari ham mashhur. Epistolyar badiiy janrlarning asosi o'laroq xizmat qilgani hamda badiiyat unsurlaridan xoli emasligiga qaramasdan, bularni tom ma'nodagi badiiy asarlar deya olmamiz. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, faqatgina Senekaning

"Lutsilyaga nasihat-maktublar"i badiiy adabiyotga yaqinligi bilan ajralib turadi.

"Antik epistolografiya" kitobida yozilishicha, antik adabiyotda yaratilgan va yangi zamon Yevropa adabiyotida o'zlashtirilgan janrlar haqida so'z ketganda maktublar esga olinmaydi. "Buning sababi tushunarli, albatta. Chunki bizning davrimizda maktub badiiy adabiyot doirasiga kirmaydi. Xat yozganda badiiylik masalasi eng keyingi o'rinda turadi; xat yozuvchi va oluvchi odamga qiziq bo'lgan yozishmalarining boshqalarga qizig'i bo'lmaydi. Hatto Tolstoy yoki Chexovning xatlari ham bizda adabiy asar sifatida emas, tarixiy va biografik nuqtai nazardangina qiziqish uyg'otadi, xolos. Faqat "ochiq xat" deb nomlangan maktublarga bu holdan istisnodir. Ochiq xatlar ma'lum kishiga yo'naltirilgan bo'lsa-da, nashrlarda e'lon qilinadi, muhokama etiladi, munosabat bildiriladi, ijtimoiy va adabiy hayot faktiga aylanadi. Bizning davrimizdagi va antik dunyodagi xatlararo chuqur farqni anglash uchun bilish lozimki, antik dunyoda barcha xatlar ochiq bo'lgan. Bu – xatlarning hammasi ommaviy e'lon qilinadi degani emas, ammo do'stiga xat yozayotgan odam bilganki, bu xatni faqat adresat emas, balki uning o'rtoqlari ham o'qiydi, ko'chirib olishadi, boshqalarga ko'rsatishadi. Shuning uchun ham maktubnavis xuddi nutq yoki risola yozgan kabi bayonning yengil, ifodaning chiroyli bo'lishi ustida bosh qotirgan".

Bundan tashqari antik davrda xat shaklidagi badiiy asarlar ham yaratilgan. Katullaning do'stlariga bag'ishlangan noma-she'rlari, Ovidiy she'riyatidagi "Pontiy maktublari" hamda miqlardagi ayol qahramonlarning erlariga bitgan ishqiy

maktublaridan iborat “Geroida”lar, Goratsiyning falsafiy-adabiy maktublari shular jumlasidandir. Bular bevosita hayotiy shaxsga yo'llangan xatlar bo'lmagan, mualliflar o'z fikr-qarashlarini ifoda etish uchun epistolyar shakldan foydalanganlar. Epistolyar janr taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan mualliflardan biri Pliniydir. “Pliniy garchand shakshubhasiz epistolografiya qoidalari va epistolyar asarlarining o'zi bilan tanish bo'lsa-da, uning maktublari taqliddan iborat bo'lib qolmadi. Unga o'z davrining yangi adabiy shakllar taraqqiyotida ifoda topgan xos tendensiyasini idrok etish hamda nasriy-adabiy nomaning maxsus shaklini yaratish muayassar bo'ldi. Bu nomalar shakl va mazmuniga ko'ra poeziyadagi epigramma, lirik she'r, elegiya singari kichik janrlarga juda o'xshab ketardi. Bu nomalar o'quvchilar ommasining ham, adabiyotshunoslarning ham talabiga to'la javob berar va kichik she'riy janrlarning o'ziga xos paralleli kabi edi. Xat shakli zamonning kayfiyatiga, adabiy qiziqishlarning umumiy xarakteriga muvofiq edi; chunki endi odamlarni individual kechinmalar o'ziga jalb qila boshlagandi” (*Kuznetsova T. Pisma Poliniya Mladshego k druzyam // Antichnaya epistolografiya. Ocherki. Moskva, Nauka, 1967. Str. 119*).

Epistolyar janrning shakllanishida qadimgi Yunonistonda filologiyaning taraqqiy qilgan yo'nalishlaridan biri bo'lmish ritorikaning roli katta bo'ldi. Aynan shu soha vakillari epistolyar asarlarining alohida janr ekanligiga urg'u berdilar, spetsifik xususiyatlarini tavsifladilar. Bu davrda sodda uslubda yozilgan har qanday maktublar epistolyar bitik namunasi sanalgani kabi, ba'zan faqat maktub shaklida yozilgan har qanday ilmiy, siyosiy, publitsistik yo badiiy asarni shu jumlagi kiritdilar.

Rimda II asrdan boshlab maktublar alohida janr o'laroq e'tirof etildi. Bu o'rinda Sidoniy, Fronton, Simmax Ennodiy kabi mualliflarni eslatish mumkin. Maktub asta-sekinlik bilan alohida janr sifatida mukammallashib, soddalik o'rmini ritorika, so'z san'atiga xos badiiylik egalladi.

Nemis, fransuz, ingliz, ispan va Yevropaning boshqa xalqlarida ham maktubot shakli taraqqiy qila bordi. Bu borada fransuzlar muhim yutuqlarga erishdilar. Lotin tili ustuvorlik qilgan Germaniyadan farqli ravishda ular epistolyar janrda o'z tillaridan foydalandilar; erkin uslubda yozdilar. Balzak va Vuatyur maktublari turli so'z o'yinlari, mulohaza va san'atpardozlikka to'la bo'lsa-da, milliy nasr taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etdi. Qizig'i shundaki, nemislarda ham, fransuzlarda ham tabiiylik va samimiylilik ayollarning maktublarida ko'proq namoyon bo'ldi. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, bu ko'proq ayollarning savodlilik darajasi bilan bog'liq edi. Nemislarda Yelizavetta-Sharlotta va gersoginya Orleanskayaning; fransuzlarda M.Lafayoyet va F.Mentenon, F.Grafini, K.Remyuza kabilor o'z maktublarida ana shunday samimiylilik va sodda ifodani istifoda etdilar. XVII asrda fransuzlarda maktub ijtimoiy hayotda muhim ahamiyat kasb etdi, elita orasida aql va tafakkur namoyishiga, namunasi aylandi. XVIII asrga kelib esa siyosiy qarashlarni ifoda etish vositasiga ham aylandi. Bu borada Rable, Monteskyo, Volter, Russo, Didro, Jorj Sand kabi mashhur shaxslar turli ijtimoiy, falsafiy, ma'rifiy, axloqiy qarashlarini maktublar shaklida ifoda etdilar.

Germaniyada maktubotchilik katta tarixga ega. Epistolyar asarlar dastlab XII-XIII asrlarda yozilgan minnezingerlarning nazmiy adabiyotida uchraydi. Minnezingerlar nemis xalqining o'ziga xos baxshilari bo'lib, ular ko'pincha ishqiyo qo'shiqlarni, ritsarlarning ayolga muhabbatini kuylaganlar; bu muhabbat ba'zan maktub shaklida ham ifoda etilgan. Nemislarda prozaik maktublar XIV asrlarga kelib paydo bo'ldi. Bu maktublarning ayrim qismlari lotin yozuvida bitilgan. Nemis maktubotchiligi XV asrda bir muddat latinizm ta'siridan xalos bo'ldi, ammo keyinchalik yana o'sha

ta'sir ostiga tushib qoldi. Endi lotin tilidan tashqari, yuqori tabaqa fransuz tilida ham yozadigan bo'ldi va bu o'ziga xos aristokratizm uzoq vaqtgacha hukm surdi. 1751 yilda shoir va faylasuf Xristian Gellert o'z maktublarini kitob holida jam qildi. Uning maktublari sodda uslubi bilan ajralib turgan. Y.Shtokgauzen xatlar nazariyasiga bag'ishlangan “Yig'ma xat tamoyillari” nomli asarini yozdi.

Angliya va Italiyada ham epistolyar adabiyot o'ziga xos yo'nalish sifatida ko'zga tashlanadi. J.Svift, S.Richardson, U.Kuper, J.Bayron, V.Skott, F.Petrarka, B.Tasso kabilor bu soha rivojiga sezilarli hissa qo'shdilar. Ular maktubotchilikni oddiy yozishma darajasidan maxsus adabiy shakl darajasiga ko'tardilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Epistolyar romanni maxsus tadqiq qilgan O.Roginskaya umuman epistolyar badiiy nasrning ilk namunasi sifatida fransuz adibi Jan Fruassarning “Ishq asiri” (1372-1373) asarini keltiradi. Ishqiyo mazmundagi ushbu asar she'r va nasrda yozilgan bo'lib, nasriy qismini muallifning do'stiga yozilgan maktublar tashkil qiladi. Tadqiqotchi ilovada shu davrdan keyin to 1991 yilgacha epistolyar shaklda Yevropada yaratilgan 107 nomdagi, rus adabiyotida 1766–1985 yillar oralig'ida yaratilgan 49 nomdagi asar nomini keltiradi. Bu ro'yxatlar epistolyar janr g'arb va rus adabiyotida ancha taraqqiy qilganini ko'rsatadi. Albatta, ularning hammasi birdek mashhur emas. Epistolyar romanning ilk mashhur namunasi bo'lmish Semyuel Richardsonning “Pamela” romani xatlar va kundaliklar shaklida yozilgan (1740). Roman XVIII asr Yevropasining eng mashhur asarlaridan biri hisoblanadi. 1739 yilda ikki noshir adibga shu vaqtga qadar qo'llanilmagan yangi usulda – xatlardan iborat asar yozib berishni so'raydi. Unda oddiy oiladan chiqqan yosh Pamelaning sarguzashlari hikoya qilinadi. Rus adabiyotida ham badiiy epistolyar adabiyotning mukammal namunalarini uchratish mumkin. A.Pushkinning “Maktub-roman”, F.Dostoyevskiyning “Kambag'allar”, I.Turgenevning “Yozishma” asarlarini shu sirada sanash mumkin.

O'zbek adabiyotida ham maktub shaklida asarlar yaratish tajribasi uzoq asrlardan buyon mavjud. “Devonu lug'otit turk” tarkibida maktub mazmunidagi xalq she'rlari uchraydi. Shuningdek, katta hajmli epik asarlarda xat shaklidan kompozitsion usul sifatida foydalanilgan. Masalan, Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi Shirinning Farhodga, “Saddi Iskandariy”sidagi Iskandarning onasiga yozgan xatlari mashhur. Bulardan tashqari milliy adabiyotimizda maxsus noma janri ham shakllanganki, bu jahon adabiyotshunosligida tavsiflangan sof epistolyar janrga to'g'ri keladi. Mutaxassislarining kuzatishlariga ko'ra, bizda noma janri fors-tojik adabiyoti ta'sirida paydo bo'lgan. “Fors adabiyotida nomachilik uzoq tarixga ega. XI asrda yashagan Faxriddin Gurgoniyning “Vis va Romin” dostonida noma janrining mukammalroq namunasi ko'ramiz. U “Vis va Romin” dostonida ma'shuqa Vis Rominga yuborgan o'nta nomani keltiradi... Bu o'nta nomani Faxriddin Gurgoniyo “Dahnoma” sarlavhasi ostida beradi. Keyinchalik Avhadiyning (1274–1338) tugal noma janri sifatida yaratilgan “Dahnoma”si yuzaga keldi (1306–1307 yillarda)” (*O'zbek mumtoz adabiyoti namunalarini . 11-jild (XIV – XV asrning boshlari). Tuzuvchi, izoh va sharhlar muallifi: professor Nasimxon Rahmon. Toshkent, “Fan”, 2007. 94-bet*).

Tahlil va natijalar. Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asari o'zbek adabiyotidagi noma janrida yaratilgan ilk asardir. Keyinchalik “Latofatnoma” (Xo'jandiy), “Taashshuqnoma” (Sayid Ahmad), “Dahnoma” (Yusuf Amiriyo) kabi asarlar yaratildi. Ularning barchasi o'n maktubdan iborat.

Zamonaviy o'zbek nasrida ham epistolyar janr namunalarini yaratildi. Xurshid Do'stmuhammadning “Hijronim mingdir mening”, Benazir Muhammadning “Yobondan

gulxonaga maktublar” qissalari ishqiy yozishmalardan iborat; ular ko'proq mumtoz adabiyotdagi nomalarni eslatadi. Birinchi qissa oshiq va ma'shuqaning o'zaro yozishmalaridan, keyingisi esa faqat oshiqning xatlaridan tarkib topgan. Mumtoz adabiyotda ham “Muhabbatnoma”, “Latofatnoma”, “Taashshuqonoma”, “Dahnoma” kabi epistolyar dostonlar yaratilgan.

Milliy adabiyotimizdagi ilk maktub-roman Iqbol Mirzo qalamiga mansub “Bonu” asaridir. Roman strukturasi o'ziga xos: u bosh qahramon tomonidan noma'lum yozuvchiga telegram ijtimoiy tarmog'i orqali yozilgan xatlardan iborat. Adib bir ayolning taqdiri orqali muayyan ijtimoiy-tarixiy davrga oid, milliy-maishiy hayotga oid juda ko'p haqiqatlarni qalamga olgan. Jahon adabiyotida yaratilgan aksariyat epistolyar romanlardan farqli ravishda o'zbek adibi voqealarga umuman aralashmaydi, syujet zanjirini tashkil qilgan voqealar Bonu tarafidan hikoya qilinadi. Bonu – tabiat tomonidan tiynati toza qilib yaratilgan, shuningdek, asriy yuksak qadriyatlar ruhida tarbiya topgan qiz. Aynan shuning uchun ham u tevarak atrofda bo'layotgan qing'irliklarga, nomardlik va adolatsizliklarga befarq bo'lolmaydi. Hatto o'z aka-opalari, yaqinlarining ham g'ayriinsoniy xatti-harakatlardan hazar qilmasligi Bonuni qattiq iztirobga soladi. U mehnat muhojiri sifatida ham ko'p mashaqqatlarni boshdan kechiradi. Sevgan insoni unga xiyonat qiladi, hatto xiyonatdan keyin ham ayoldan o'z nafs va manfaati yo'lida foydalanishdan to'xtamaydi. Bonu qo'lidan kelganча adolat uchun kurashadi, atrofidagilarni o'zgartirishga harakat qiladi. Ammo barcha intilishlari zoye ketgach, hayotni tark etishga jazm qiladi.

Mumtoz adabiyotdagi nomalarda ham, jahon adabiyotidagi epistolyar asarlarda ham ko'pincha ishqiy motiv ustuvorligi ko'zga tashlanadi. “Bonu”da sevgi-muhabbat bilan bog'liq voqealar keng o'rin tutsa-da, umumiy mazmunga o'oyasiga ko'ra uni ijtimoiy roman deyish to'g'ri bo'ladi. Iqbol

Mirzo milliy tariximizning murakkab bir davrini katta mahorat bilan epistolyar janrda badiiy gavdalandirdi.

Xulosa va takliflar. Epistolyar roman Yevropada turli xil xatlar to'plami (“pismovnik”)lar asosida shakllandi. 1739 yilda ikki nashriyot Richardsonga London nashriyot gildiyasi rahbari sifatida qishloq odamlariga mo'ljallangan shunday pismovnik tuzishni taklif qiladi. Richardson esa namuna-xatlar to'plami o'rniga epistolyar roman yaratadi. O'zbek adabiyotidagi ilk noma ham hayotiy vaziyat natijasida – hukmdor Muhammad Xo'jabek iltimosi bilan yoziladi. Rus adabiyotida epistolyar janr Yevropa adabiyoti ta'sirida paydo bo'ldi, ammo rus adabiyoti Yevropadan tayyor kanonlarni qabul qildi, epistolyar romanning shakllanishi va takomillashishida ishtirok etmadi. Fransuzlarda bu janr faqat ingliz (Richardson) adabiyoti ta'sirida tayyor holda kirib kelmadi, balki farang adiblari janrning shakllanishi va taraqqiyotiga ta'sir ham ko'rsatdilar. Ruslarda dastlab g'arbga taqlid aniq ko'zga tashlandi, keyinchalik esa g'arb tajribalari rus nasrnavisligi tajribalari bilan uyg'unlashib, janrning durdona namunalari yaratildi. XIX asrda Yevropa va ruslarda romanning janr o'laroq taraqqiy etishi, janr belgilarining kanonlasha borishi “epistolyar ko'tarilish”ni pasaytirdi. Asar tarkibiga maktub matnini kiritish usulidan ibtido olgan epistolyar janr bu davrga kelib “adabiy xotira”ga aylandi. Maktub shakli romanda turli ovozlari, voqelikka turlicha nuqtai nazarlarni berish vositasi sifatida saqlanib qoldi, xolos. Rus adabiyotida esa epistolyar janrga parodiya xarakteridagi asarlar paydo bo'ldi. Ularda XVIII asr epistolyar romanlariga xos bo'lgan an'anaviy syujet, an'anaviy qahramonlardan, poetik unsurlardan foydalanildi, ammo sentimental-ishqiy mazmuni-mohiyat o'rnini kinoyaviylik, tanqidiy ruh egalladi. Jahon adabiyotida XIX asrdagi “tushkunlik”dan keyin XX asrga kelib epistolyar shaklga qiziqish yana jonlandi. Ammo maktub usuli ko'pqatlamli modern yoki postmodern asarda qo'llanadigan xilma-xil usullarning biri yoki qulay matniy qobiq bo'lib qoldi.

ADABIYOTLAR

1. Rousset J. Une forme litteraire: le roman par lettres // Rousset J. Forme et Signification. Essais sur les structures litteraires de Corneille a Claudel. — Paris, 1962. — P. 65-108.
2. Duyjhuizen B. Episto Ian, 'Narration of Transmission and Transpassion // Comparative literature. — 1985. V. 37. № 1. — P. 1-26.
3. Colas F. Le Roman epistolaire. — Paris, 1996; Gra.v.v, d/. C. Lire l'epistolaire. — P., 1998.
4. Lixachev D. Velikoye naslediye. — M., 1975.
5. Lixachev D. Literatura vremeni natsionalnogo podyema / Pamyatniki literaturi Drevney Rusi. XIV-seredina XV veka. - M., “Xudojlit”, 1981
6. Johann Wolfgang von Goethe. Die Leiden des jungen Werther. Hamburger Ausgabe. Band 6. S. 5
7. Gyote I.V. Yosh Verterning iztiroblari. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent–2013, 10-b.
8. Эпикур. Менекейга мактуб. Хуршид Аҳмедов таржимаси // “Тафаккур” журнали, 2019, № 1.
9. Day R. A. Told in Letters: Epistolary Fiction before Richardson. Ann Arbor: Univ. of Michigan press, 1966. – P. 281.
10. Jäger G. Die Leiden des jungen Werther. Kommentare, Abbildungen, Materialien zu Die Leiden des jungen Werthers und Plenzdorfs Neuen Leiden des jungen Werther. Wien. 1984. – P. 15.

UDK: 801.732

Zilola BOLTAYEVA,
Teacher of the Department of English Philology
Samarkand state institute of foreign languages
E-mail: zilola.boltayeva@gmail.com

Based on the review of SamSIFL, PhD. Associate professor, M.M.Oblokulova

THE CONCEPT OF AN ARTISTIC IMAGE

Annotation

This article gives information about theoretical background of the concept of an artistic image in literary texts. In addition, it provides about discursive and logical reasoning in artistic image as well as several notions are analyzed from prominent scholars.

Key words: image, prelogical, reconciles, pressure, composite, name.

ПОНЯТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА

Аннотация

В этой статье дается информация о теоретических основах концепции художественного образа в художественных текстах. Кроме того, в ней рассказывается о дискурсивных и логических рассуждениях в художественном образе, а также анализируются некоторые концепции известных ученых.

Ключевые слова: образ, прелогический, примиряющий, давящий, составной, имя.

BADIIY OBRAZ TUSHUNCHASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy matnlardagi badiiy obraz tushunchasining nazariy asoslari haqida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari, maqola badiiy obrazdagi diskursiv va mantiqiy fikrlash haqida fikr yuritiladi, shuningdek, mashhur olimlarning ba'zi tushunchalarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: tasvir, prelogik, yarashtiruvchi, bosim, kompozitsion, nomi.

Introduction. The term “image” has a broad definition in epistemology: an image is a subjective representation of an objective reality in human awareness. Human consciousness is typified in the empirical stage of reflection by pictures—impressions, images-representations, and images of the imagination and memory. It is only on this foundation that judgments, conceptions, and conclusions are formed through abstraction and generalization. They might be abstract or visual, such as informative paintings, infographics, and models.

The term “image” has a limited meaning in addition to a wide epistemological one. An image is a particular way that an essential thing, occurrence, or person—their “face”—appear.

Images of objectivity are generated by human awareness, systematizing the variety of movement and interactions in the environment. An entropic, seemingly disparate range of occurrences are guided by human cognition and practice to an efficient or ordered correlation of interrelations, which forms pictures of the human world, the so-called environment, residential complexes, public ceremonies, sports rituals, etc. Combining several impressions to create cohesive visuals eliminates ambiguity, identifies a certain area, or labels a certain piece of material.

An object's ideal representation that appears in the human mind is a system. It is important to note that, in contrast to Gestalt philosophy, which is credited with bringing these terms into science, the image of consciousness is essentially secondary. Rather than being a purely spiritual construction within the stream of consciousness, it is a byproduct of thinking that reflects the patterns of objective phenomena.

Literature review. An artistic image is a reflection of reality that results from cognition, not just a unique way of

thinking. The primary significance, purpose, and substance of an artistic image stem from its ability to capture reality in a particular aspect, its goal, the material world, an individual and their surroundings, events from people's public and private lives, their relationships, and their external, spiritual, and psychological traits [1].

The question of whether an artistic image is a direct impression of reality or if it is mediated in its emergence by a stage of abstract thinking and related processes of abstraction from the concrete by analysis, synthesis, inference, and conclusion—that is, the processing of sensually given impressions—has been a contentious one in aesthetics for many centuries. Scholars studying the origins of art and prehistoric societies pinpoint a time of “pre-logical thinking”, but even in the latter phases of this period's artistic development, the idea of “thinking” is illusory. Ancient mythical art was sensually emotive and instinctively figurative, which led O. Rank to claim that the early phases of human cultural development were marked by an unconscious artistic processing of natural material [2].

Research methodology. The process of developing human sensuality, thought, and speech occurred concurrently with the development of motor abilities for the hand and other body parts throughout human work practice.

The language of gestures, signals, and signs used by early humans was primarily a language of feelings and experiences, and it wasn't until later that it evolved into a language of basic ideas, according to modern research [3].

Primitive immediacy and elementality, or thinking on the location, size, number, and immediate advantages of specific phenomena, set it apart from other types of thought.

Discursive and logical reasoning do not start to develop until the second signaling system and sound speech appear.

As a result, we are able to discuss the variations in some stages or phases of the evolution of human thought. First, the stage of main signaling thought that is visible, tangible, and immediately represents the situation as it is experienced momentarily. Second, this stage of creative thinking extends beyond the direct experience of some things via the use of imagination and simple representations, as well as the outward picture of these things and the subsequent perception and comprehension of these things through this image (a communication tool).

Similar to other mental and spiritual processes, thinking advances from the lowest to the greatest levels of anthropogenesis. Numerous data have been found that demonstrate the prelogical, prelogical character of prehistoric thought, leading to a wide variety of interpretations. Primitive thinking is distinct from contemporary thinking, according to renowned ancient culture scholar A.Kirilova. It is "prelogical" in that it "reconciles" with contradiction [4].

Discussion and results. The general conclusion in Western aesthetics throughout the middle of the 20th century was that the very existence of long-term thinking gave reason to conclude that the essence of art was the same as an unconscious mythologizing awareness. Theories abound that attempt to link creative thought to the basic figurative mythologism of the pre-logical stages of the spiritual process. In an attempt to absolutize mythology as the ideal foundation for the history of artistic thinking, E. Cassirer divided cultural history into two epochs: the first was the era of symbolic language, myth, and poetry, and the second was the era of abstract thought and rational language.

Nevertheless, Cassirer only highlighted mythical thinking as the antecedent of symbolic forms; non-conceptual thinking was attempted to be absolutized by A.N. Whitehead, G. Reed, and S. Langer as the fundamental component of poetic consciousness in general following his work.

On the other hand, modern consciousness, according to Russian psychologists, is a multilateral psychological unity in which the phases of development of the sensory and cognitive sides are interrelated, interdependent, and interdependent. The rate at which a historical individual's sensory elements of awareness developed throughout the course of his existence matched the rate at which the mind evolved.

The primary characteristic of the artistic picture is its sensory-empirical nature, which is supported by several reasons.

We can use A.K. Voronsky's book "The Art of seeing the world" as an example. It was well accepted when it debuted in the 1920s. Protesting against artisan, poster, didactic, demonstrative, and "new" art was the inspiration behind this piece of literature.

Art only comes into contact with life, according to Voronsky, who also identified the "mystery" of art in the artist's capacity to capture the "primary" sensation of viewing an item. The allure and potency of an aesthetic experience vanish the moment the reader's or viewer's intellect starts to function"[5].

With a wealth of experience, keen insight, and in-depth knowledge of art, Voronsky created his point of view. He separated the act of artistic perception from daily life, holding that one may only view the world "directly", or without the aid of preconceived notions and ideas, at joyous times of genuine inspiration. Thoughtfulness and clarity are uncommon; a creative image originates from this unadulterated sense.

Voronsky defined this view as "irrelevant" and compared it to phenomena such as interpretation and "interpretation" that are not associated with art [5].

Regardless of whether an individual is aware of it or not, Voronsky characterizes the issue of artistic discovery of the world as a "complex creative feeling" when the actuality of the original impression is exposed.

The arts "silences the mind, it ensures that a person believes in the power of his most primitive, most immediate impressions" Written during the 1920s of the XX century, Von Ronsky's work centers on the "regardless" and non-rational pursuit of the mystery of art via unsophisticated pure anthropologism.

In art, direct, emotional, and intuitive perceptions will always have significance, but do they enough for artistic brilliance? Are the standards of art not more nuanced than what the aesthetics of instantaneous sentiments suggests?

It is difficult to create an artistic picture of art by fixing a simple, direct, intuitive perception alone, if the artistic image is to be finished rather than a sketch, preliminary drawing, etc. If this impression in art is not motivated by cognition, it will have little significance. Both an impression and thinking go into creating the creative representation of art [6].

An attempt was made by V.S. Solovyov to "name" or provide a label to what is attractive in nature.

The sun, moon, astral light, the variations in light during the day and night, the light's reflection on water, trees, grass, and other things, the dance of lightning, and the sun and moon, according to him, are what make nature so beautiful.

These natural occurrences evoke aesthetic pleasure and sentiments. Furthermore, even while these emotions are also linked to concepts of objects, like thunderstorms and the cosmos, it is still feasible to think of nature depictions in art as representations of sensory experiences.

The creative picture of art absorbs a wide variety of spiritual phenomena, both sensuous and intellectual sensuous impressions and thoughtless appreciation of beauty, including the light of the moon and stars are conceivable, and such sentiments are capable of discovering something unexpected again and again. Thus, there is no justification for the theory of art to absolutize certain facts.

A piece of art's figurative domain develops concurrently at many various levels of awareness, including logic, fantasy, intuition, feelings, and thinking. Even if a piece of art is as realistic as possible, its representation - whether it is linguistic, visual, or auditory—is not a replica of reality. The secondary character of artistic portrayal is evident as it is mediated by thinking, as thinking plays a part in the process of generating artistic reality.

A figurative artist's work is characterized by spontaneous self-development, which has several vectors of conditionality: the "pressure" of life itself, the "flight" of fantasy, the logic of thinking, the mutual influence of infrastructural connections of the work, ideological tendencies, and the direction of the artist's thinking. The artistic image is the center of gravity, a synthesis of feeling and thought, intuition and imagination.

Keeping all these opposing elements in balance and harmonizing is another way that thinking has a purpose. The integrity of the picture and the work is the focus of the artist's ideas. The image is the consequence of impressions, the fruit of the artist's creativity, and the outcome of his contemplation all together. Unique phenomena of artistry can only emerge from the union and interplay of all these aspects.

It is evident from what has been mentioned that while the image is significant, it is not an exact representation of reality. Furthermore, innumerable creative representations of the same field of objectivity are possible [7].

The artistic picture serves as the focal point for the intellectual expression of the content as it is a byproduct of thought.

It is required to discern several components of meaning within the content of an artistic picture in order for it to make sense as a "representative" of certain parts of reality. In this way, artistic images are more intricate and multidimensional notions than other types of cognition. A hollow piece of art is a complicated "composite" phenomenon that arises from creative development - that is, from perception, aesthetic experience, and contemplation of reality's tangible elements. In a work, meaning is not something distinct, explicated, or articulated. It "follows" from the overall composition and the pictures. On the other hand, a work's meaning is a result of its own particular criteria, which is thinking.

What remains after the artist has finished creating is the work's artistic meaning. The work's semantic content has a distinct personality that is matched to the pictures since the meaning is inherent in the image.

When discussing an artistic image's informational quality, we must consider that it has an aesthetic, emotional, and national meaning in addition to its meaning, which is a statement of certainty. Redundant information is the term used to describe all of this.

A creative picture can be anything from a material item to a spiritual object, real or imagined. It is not the same as

symbolic information and cannot be reduced to semantic unambiguity.

Given that it symbolizes the union of the general and the single, the image has objective inconsistencies in its information elements as well as oppositions and alternate meanings. The iconic circumstance, or the signified and signifier, may only be an image element or an image-detail (a type of picture).

A piece of art should be seen as a particular instance of information as the term "information" now has a wider philosophical connotation in addition to its technical and semantic connotations. This peculiarity is most evident when a piece of art functions as both a "receptacle" for ideas and an instructive piece of art due to its pictorial-descriptive and figurative story content.

Conclusion. As a result, the representation of life and its picture have deep symbolic importance. Additionally, the artist's selection of certain pictures and his addition of emotive components to them through the use of fantasy and imagination speak for themselves since they are the result of both the artist's thinking and his or her imagination in addition to talent and creativity. A piece of art is meaningful inasmuch as it captures reality and insofar as reality is the product of thought. A unique poetic language for direct communication of thoughts is developed by artists who think in a range of fields and must do so.

LITERATURE

1. Монроз Л.А. Изучение Ренессанса: Поэтика и политика культуры // Новое литературное обозрение. – №42. – 2000.
2. Ранк О. Эстетика и психология художественного творчества // Другие берега. – №7. – 2004. С. 25.
3. Каганович С. Новые подходы к школьному анализу поэтического текста // Преподавание литературы. – март 2003. С. 11.
4. Кирилова А.В. Культурология. Методическое пособие для студентов специальности "Социально-культурный сервис и туризм" заочной формы обучения. - Новосибирск: НГТУ, 2010. - 40 с.
5. Воронский А. Избранные статьи о литературе, М., 1982, с. 298.
6. Соловьёв В. С. Иллюзия поэтического творчества / В. С. Соловьёв // Соловьёв В. С. Философия искусства и литературная критика. - М. : Искусство, 1991. - С. 574-582.
7. Жарков А.Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности: Учебник / А.Д. Жарков. – М.: Издательский дом МГУКИ, 2007. – 480 с.

UDK: 821.512.133

Maxsumaxon DEHQONOVA,
FDU adabiyotshunoslik kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD
E-mail: maxsumadexqonova@gmail.com

FDU professori, f.f.d A.Sabirdinov taqrizi asosida

HIKOYALAR TAHLILIDAGI O‘ZIGA XOSLIKLAR

Annotatsiya

O‘zbek hikoyachiligi bo‘yicha 80-90-yillar adabiy tanqidchiligida qator maqola, taqrizlar yozildi. Hikoyalar bo‘yicha qator tadqiqotlar olib borildi. Maqolada shu davrda yaratilgan ilmiy izlanishlar xususida mulohazalar berilgan. Davr adabiy tanqidchiligiga nazar tashlangan.

Kalit so‘zlar: XX asr 80-90-yillar adabiy tanqidchiligi, o‘zbek hikoyachiligi, davr adabiyotshunosligi, yutuq va kamchiliklar, qayta baholash.

CHARACTERISTICS IN STORY ANALYSIS

Annotation

A number of articles and reviews were written on Uzbek storytelling in literary criticism of the 80s and 90s. A number of studies have been conducted on stories. The article gives comments on the scientific researches created during this period. The literary criticism of the period is looked at.

Key words: literary criticism of the 80s-90s of the 20th century, Uzbek storytelling, literary studies of the period, achievements and shortcomings, re-evaluation.

ХАРАКТЕРИСТИКИ В АНАЛИЗЕ ИСТОРИИ

Аннотация

По узбекскому сказительству в литературной критике 80-90-х годов написан ряд статей и рецензий. По историям был проведен ряд исследований. В статье даются комментарии к научным исследованиям, созданным в этот период. Рассматривается литературная критика того периода.

Ключевые слова: литературоведение 80-90-х годов XX века, узбекское повествование, литературоведение того периода, достижения и недостатки, переоценка.

Kirish. XX asrning 80-90-yillari o‘zbek adabiy tanqidchiligida nasriy asarlarni o‘rganish borasida yangi izlanishlar davri bo‘ldi. Bu davr tanqidchiligida Xomil Yoqubov, Matyoqub Qo‘shjonov, Izzat Sulton, Laziz Qayumov, Ozod Sharafiddinov, Naim Karimov, Umarali Normatov, Ibrohim G‘afurov, Yo‘ldoshxo‘ja Solijonov, Dilmurod Quronov, Abdug‘afur Rasulov, Hamidulla Boltaboyevlar asar tahlilida qator yutuqlarga erishdi. “90-yillarning boshlaridayoq Qodiriy hayoti va ijodiga bog‘liq haqiqatlarni to‘la tiklash, asarlarini badiiy-estetik mezonlar, tamoyillar asosida qayta baholashga jiddiy e‘tibor berila boshlandi. Bunda adabiy tanqid jahon adabiyotshunosligi va tanqidchiligiga xos ilg‘or metodologik tamoyillarga tayanadi, xorijda shakllangan qodiriyshunoslik, fitratshunoslik va cho‘lponshunoslikning yetakchi kontsepsiyalarini o‘rganish orqali e‘tiborli jihatlarni ijodiy o‘zlashtirish yo‘lidan boradi” [1]. O‘zbek adabiy tanqidchiligida, xususan, 80-90-yillar tanqidchiligida hikoya janri ham atroflicha o‘rganilgan. Gazeta va jurnallarda chop etilgan ilmiy maqolalarda, alohida yozilgan tadqiqot ishlarida hikoya janri tadqiq etilgan. “Hozirjavob janr imkoniyatlari ayni shunday keskin burilish davrlarida ko‘zga tashlanishi, 80-yillarning ikkinchi yarmi va 90-yillarning avvalidagi o‘zbek adabiyoti misolida ham bu yaqqol o‘z isbotini topdi. Bu davr o‘zbek adabiyotini, asrimiz boshidagi uyg‘onish hodisasiga qiyosan, “ikkinchi katta uyg‘onish davri adabiyoti” deyish mumkin” [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu yo‘nalishdagi tadqiqotlardan yana biri tanqidchi Ibrohim G‘afurovning “Prozaning shoiri” [4] nomli ijodiy ocherkidir. Unda Said Ahmadning “Iqbol chiroqlari”, “Muhabbatning tug‘ilishi”, “Muhabbat”, “Sevgingga sodiqman”, “Bahor suvlari”, “Xotin”, “Mehribon”, “To‘lqinlar” kabi hikoyalarini tahlil qiladi. Bu hikoyalarda inson kechinmalari, oilaviy masalalar, urush oqibatlari kabi muammolar hal etilgan. Tanqidchi fikricha, uning hikoyalari qahramonlari poklik, vafodorlik, samimiyluk kabi tuyg‘ular bilan yo‘g‘rilgan. Ibrohim G‘afurov yozuvchining “Muhabbatning tug‘ilishi”, “Muhabbat” hikoyalarini tahlil qilish jarayonida quyidagi mulohazalarni keltiradi: 1. Personajlar holati, vaziyatining o‘ta yorqin ifodasi. 2. Harakat ketma-ketligi, izchilligining uzluksiz, tabiiy ro‘yobga chiqarilishi. Yozuvchi hayotning chizmasini yorqin ifodalaydi va bunga kitobxonni ishontira oladi. Hikoya qahramonlarining holati kitobxonga yaqinlashadi. Olim Said Ahmadning “Ko‘klam taronalari” hikoyasini ham yuqori baholaydi. Uningcha, bu hikoya orqali yozuvchi yangi yo‘nalishni boshlab bergan. Ya‘ni inson baxtini, yashash baxtini aniq chizib bergan. Umuman olganda: “Urush va inson qismatlari haqida hikoya qiluvchi bu asarlar ruhiy teranligi, dardli, ammo juda yorqin qo‘shiqday jaranglashi bilan o‘zbek prozasida yangilik bo‘ldi” [4]. Shu o‘rinda yozuvchining qator hikoyalari bo‘lishiga qaramay, hikoyachilikda Abdulla Qahhor kabi o‘rin egallamaganligi bizni o‘ylantiradi. Nazarimizda,

mavzu va tasvir jihatidan yetuk bo'lgan ushbu hikoyalar "Ufq"ning zalvori ostida ko'rinmay qolgandek tuyuladi. Tanqidchi yozuvchi hikoyalarni izchil tahlil qilgan va ijobiy baholagan. "Uning asarlari o'zbek xalqi hayotida yuz bergan ulug' o'zgarishlarni, yangi muhitda yangi ong paydo bo'lishi jarayonlarini aks ettiradi. Said Ahmad prozani shoir kabi yozadi. Bu – lirik proza. U insoniy kechinmalarga, ma'naviy to'qnashuvlarga nihoyatda boy" [4].

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrning 60-80-yillarida *Abdulla Qahhor ijodi ko'plab tanqidchilarning e'tiborini tortgan. Xususan, Matyoqub Qo'shjonovning bir qator tanqidiy ishlari ham uning ijodiga bag'ishlangan. Bizga ma'lumki, Matyoqub Qo'shjonovning tanqidiy qarashlari shakllanishida rus adabiyoti tanqidchiligi katta o'rin tutadi. Uning tanqidiy ishlarida, avvalo, asar haqida ma'lumot beriladi. Bu V.Belinskiyga xos yo'l tanlanganini anglatadi. Tanqidchi, asosan, yozuvchilarning xarakter yaratish mahorati, uning shakllanishi, shu bilan bir qatorda, syujet, kompozitsiyasining muammolarini ham tahlil etib boradi. Tanqidchining "Hayot va nafosat" [5] nomli tadqiqotida Abdulla Qahhor hikoyalari tahlil qilinadi. Yozuvchining fojeaviy taqdirini tasvirlash mahorati borasida yozuvchining dalillash san'atiga ham alohida to'xtaladi. Jumladan, "Anor" hikoyasida siyosiy-ijtimoiy masalalar fojiasining yuzaga chiqishida asosiy sabab bo'lsa-da, yozuvchi buni yaqqol ko'rsatmaydi. U oddiy inson hayotidagi fojeiylikni tasvirlash orqali uning ortida katta fojialar borligini tasvirlab bera oladi. Bundan tashqari, tanqidchi yozuvchining detal orqali qahramon holatini tasvirlashiga ham e'tibor qaratadi. Hikoya Turobjonning yaktagi eshik zulfiga ilinib tirsakkacha yirilishidan boshlanadi. Yozuvchining mahorati Turobjonning kambag'alligini ko'rsatishida emas, balki mazmunga mos detal ishlatganida ekanligini ta'kidlaydi. Munaqqid fikricha, yozuvchi ushbu detallarni ishlatmaganida, kitobxon Turobjonning fojiasiga ishonmagan bo'lar edi. "Dahshat" hikoyasida esa yozuvchi peyzaj orqali fojiani ochib beradi. Tanqidchi yozuvchining o'ziga xos uslubini shunday baholaydiki, bu fikrdan adibning ustozlaridan ortiq emasligi va juda quyida ham emasligini anglash mumkin. Tanqidchining fikricha, hikoyada o'lim yo'q, biroq o'limdan og'irroq holatlar mavjud. Yozuvchi oddiy oilaviy masalalar doirasida o'limdan og'irroq fojiani ko'rsata olgan va shu o'rinda "O'lgan kunlar" romanidagi fojeliq ifodalanishini "Anor" hikoyasiga qiyoslaydi. Abdulla Qodiriy fojiani dalillash uchun juda ko'p voqealarga murojaat qilgan: jaholat, davrning ilg'or kishilari, qoloqlik, o'zaro urush Abdulla Qahhor esa, ijtimoiy masalalarni oddiy oilaviy ahvoli yomon kichik oilaning muammosi ortiga yashiradi va fojiani kichik voqelik orqali bo'rttirib ko'rsata oladi. Tahlillardan ko'rinadiki, tanqidchi asarga sinchkovlik bilan yondasha olgan. M.Qo'shjonov "Anor" hikoyasi tahlilida Umarali Normatovning bir qator kamchiliklarni ko'rsatadi. Munaqqidning ta'kidlashicha, hikoyada voqealar to'liq tasvirlanmagan. Hikoya uchun tanlangan kichik bir voqealikdan katta ma'no chiqariladi. Biz voqealarning qolgan qismini his qilamiz. Bizningcha, Umarali Normatov mavzuning muhimligini inobatga olgan bo'lishi mumkin. Tanqidchi "Anor" hikoyasini A.P.Chexovning "Kulfat" hikoyasiga qiyoslaydi. Unga ko'ra, hikoyalardagi mazmun bir-biriga o'xshaydi.*

Tahlil va natijalar. Ikki hikoyada ham nochor oila tasvirlangan, ikki oilaning ayoli ham vafot etadi. Tanqidchining ta'kidlashicha, har ikki hikoyada ham er ayoli oldidagi o'z vazifasini bajara olmaydi. Ammo milliylik jihatidan bu hikoyalar farq qiladi. Bundan tashqari, Matyoqub Qo'shjonov yozuvchining detallardan ustalik bilan foydalaniganini ham alohida ta'kidlaydi. Bu detallar qahramonning nochor holatini ochib berishga xizmat qilgan. Ularning ba'zisi hikoyada o'z

vazifasini o'tab bo'lgach, chiqib ketadi. "Abdulla Qahhor xarakterlarni tasvirlashda o'z talant yo'nalishiga muvofiq birinchi galda ifodali detallar topadi va ulardan unumli foydalanadi. "Anor"dan mana shu badiiy detallarni olib tashlaydigan bo'lsangiz, u sayoz hikoyalardan biri bo'lib qolar edi" [10.15]. Haqiqatan ham, detal asarning g'oyasini, yozuvchi maqsadini, asar fojiasini ochib beruvchi unsurdur. Munaqqidning fikricha, yozuvchi hikoyalarda aks etgan voqealarni o'zi kuzatgan hayotiy hodisalar asosida yaratadi. Tanqidchi A.Qahhorning "Dahshat" hikoyasi haqidagi tahlillarida yozuvchining xalq og'zaki ijodi materiallaridan unumli foydalaniganini qayd etadi. Yozuvchi o'z maqsadini amalga oshirish uchun peyzajdan unumli foydalangan. Ammo ba'zi yozuvchilar kabi tabiat tasviriga berilib, asosiy mazmundan chetga ham chiqib ketmagan. "Peyzajga nisbatan Abdulla Qahhor xasis yozuvchilardan. U o'rinni o'rinsiz ravishda asarga tabiat tasvirini kirita bermaydi" [5.19]. Tanqidchi yozuvchining haqiqiy bahosini bera olgan. Uning fikricha, yozuvchining bu hikoyasi tasvir uslubi bilan boshqa hikoyalardan tubdan farq qiladi. Bizning fikrimizcha ham, yozuvchi hikoyada tabiat tasvirini o'ziga xos uslubda yarata olgan. Yozuvchi hikoyaning boshidanoq kitobxonni dahshat ichiga olib kira boshlaydi va bu qo'rquvni hikoyaning so'ngigacha saqlab qoladi. Adib tabiat tasviri va qahramon tasvirini bir-biriga shunday yaqinlashtiradiki, natijada voqealar fonida haqiqiy "dahshat" yaraladi. Pixillagan, uvillagan, chiyillagan shamol, qat'iyatli, qo'rqmas Unsin bilan uyqashib ketadi. Uning paranjisi yechishga urinayotgan shamol esa Unsinni ortga qaytarish uchun bahs boylagan go'yo. Chiyillab uning qalbiga qo'rquv solayotgandek, go'yo. Osmondagi kir uvada ham Unsinga qarshi. Uni vahimaga solish uchun nur o'rniga kir uvada bo'lib ko'rinayapti. Matyoqub Qo'shjonov hikoyalari tahlilida bir jihatga e'tibor qaratmaganini ko'rishimiz mumkin. Hikoyadagi tasvirlar ostida o'sha davr siyosiy tuzumining ko'rinishi ham aks etgan. Unsin ozodlik kurashchisi bo'lsa, kir uvada – tuzum boshqaruvi, ko'r oydin – siyosat, uvillagan shamol – mustamlaka tuzumga xizmat qilgan o'zbek amaldorlaridir. Hikoyadagi tabiat tasviri to'laligicha davr muhitini ochib bergan. Ya'ni Unsin – oxirgi ilinijdan ham ayrilgan xalq. U o'lim sari ketayotganini biladi, kuzak shamoli – xalqni xazonrezgiga aylantirgan kuchli mustamlaka siyosati.

Albatta, bu fikrlarimizni M.Qo'shjonovdek sinchkov tanqidchi ham o'z vaqtida his etgan. Ammo mustaqillikdan avvalgi nashrlarda barcha fikrlar ham chop etilmagan. Qiziqarli jihati shundaki, hikoyada keltirilgan maymun haqida tanqidchi biror fikr bildirmagan. Hozirgi kun o'quvchisi uchun qiziq bo'lgan savolga (maymun Dodashnikimi yoki Unsinning xayoli?) javob uchramaydi. Bizning fikrimizga, Dodashnik maymuni bo'lmagan. Uning qanday razil odam ekanligini tasvirlash uchun yozuvchi Unsinning xayoli orqali qahramonning salbiy bo'yoqdorlikni oshirgan. Shu bilan birga, Unsinning kundoshi Nodirmohbegimning "bu uyni yelkamning chuquri ko'rsin" degan fikri ham tanqidchining e'tiboridan chetda qolgan. Fikrimizcha, yozuvchi o'z maqsadini oilada o'z o'rniga ega bo'lgan, katta ayol bo'la turib, xonadonni tark etishga jazm etgan Nodirmohbegim obraziga kiritib yuborgan. Ya'ni erk uchun kimdir kurashsa, uning ortidan bir qancha insonlarga ozodlik nasib etadi. Hikoyadagi erkinlik uchun kurashgan Unsin garchi qurbon bo'lsa-da, Dodashnikning zulmat qoplagan uyidan Nodirmohbegim ozod bo'lib chiqib ketadi (albatta, mustaqillik uchun kurashishda xalqning bir qismi qurbon bo'lishi mumkin, qurbonlar kurashidan keyin esa butun bir xalq ozod bo'lishi mumkin). Matyoqub Qo'shjonov hikoyani izchil o'rgangan bo'lishiga qaramay, ba'zan tahlillarda Sho'ro davri ijtimoiy-siyosiy talablaridan chiqqa olmaslik holatlari ham seziladi. Lekin shunga qaramasdan, tanqidchining ilmiy manbalari o'sha davr adabiyotshunosligi

uchun katta yutuq edi. Chunki nasriy asarlar keng, chuqur va atroflicha o'rganilib, tanqidchilikning adabiyotimiz rivojidadagi muhim o'rni asoslab berildi. Bu o'rinda Abdulla Qahhor hikoyalari sinchkovlik bilan tahlil etgan tanqidchimizning xizmatlari katta ekanligini unutmash zarur. Bir so'z bilan aytganda, olimning mazkur monografiyasi adabiyotshunoslikdagi eng muhim tadqiqotlardan biri sifatida alohida e'tiborga va tahsinga loyiq.

Yuqorida Umarali Normatovning "Anor" hikoyasini A.P.Chexovning "Kulfat" hikoyasiga qiyoslaganini keltirgan edik. Unga ko'ra, hikoyalardagi mazmun bir-biriga yaqinligi aytilgan. Biz ham Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasini A.P.Chexovning "Garov" hikoyasiga qiyoslashga harakat qildik. Ikki hikoya ham kuz fasli bilan boshlanadi. "Garov" hikoyasi "kuzning qorong'u tuni", "Dahshat" hikoyasi esa "kuzak shamoli" tasviri bilan boshlanadi. "Garov" hikoyasining qahramoni keksa bankir o'n besh yil muqaddam uyida bo'lgan ziyofatini va unda o'lim haqida bo'lib o'tgan suhbatni eslaydi. Xuddi shu voqea "Dahshat" hikoyasida ham takrorlanadi. Suhbat chog'ida Nodirmohbegim rahmatli dadasi aytib bergan hikoyani eslaydi. Keks bankir uyidagi ziyofatda o'lim va qamoqxonaning ustida bahs boshlanadi. Kimdir o'lim va kimdir qamoqxonani afzal bildi. Keks bankir o'limni tanladi. Uning fikriga ko'ra, qamoqda azob chekishdan bir zumda o'lgan ma'qul. Davrada o'tirgan yigirma besh yoshli yurist yigit uning qarshi o'laroq, insonni o'lishidan hayot afzalligi, qamoqxonada bo'lsa ham, tiriklik muhimligini aytadi. Bundan g'azablangan bankir stolni mushlaydi. Shunda ikkovlari o'rtasida garov tikiladi. Bankir ikki million, yurist esa ozodligini garovga qo'yidilar. "Dahshat" hikoyasida Dodhoh esga olgan hikoyada ham bir mehmonxona yigitlar o'rtasida bir qo'y evaziga Asqarponsotning go'riga pichoq sanchish ustida garov bog'lanadi. Buni eshitgan Dodhohning kichik xotini Unsin "O'lsin, nokas odam ekan, bitta qo'yni deb... Koshki arziydigan narsa bo'lsa!", deydi. Dodhohning bundan g'azabi chiqadi. Bu keksa bankirning g'azabi bilan o'xshash edi. Unsin esa yigirma besh yoshli yuristni eslatadi. Unsin ozod bo'lish uchun garovga rozi, yurist esa hayotning naqadar katta ne'mat ekanini isbotlash uchun garov o'ynagan. O'n besh yilga qamoqqa hukm qilingan yurist muddati tugagan kun puldan voz kechadi. U shu yillar mobaynida o'qigan kitoblari asosida hayotining mazmunini yanada aniqroq tushunib yetadi. Garovga qo'yilgan pul inson uchun arzimas ekanini his etadi. Eng muhimi u bankirning pulni hech qachon bera olmasligini ham anglagan edi. Qamoqxonaga yirigma besh yoshli yurist bo'lib kirgan yigit, shart yakunida dunyoni anglagan donishmand bo'lib chiqadi. Unsin esa shartni bajaradi, ammo uning hayoti yakun topadi. Hikoyalar mentalitet, milliylik jihatidan farqlansa-da, mavzu, g'oya jihatidan A.Qahhor hikoyalari A.Chexov hikoyalari yaqin turadi. Ayni yuqorida qiyoslagan hikoyalimiz fikrimizning isbotidir.

Qozoqboy Yo'ldoshevning "Shaxsni tasvirlash bosh maqsad" maqolasida 80-yillar prozasining eng muhim belgisi shaxsni tasvirlash ekanini aytadi. Uningcha, turg'unlik yillari adabiyotda muammoni ko'tarib chiqish, insonni tasvirlash asosiy maqsad deb aytilsa ham, shaxsni emas, uning mehnatini birinchi o'ringa olib chiqish, insonni ishchi kuchi deb qarash avj olgan. Nasriy asar g'oyasini topish, undan so'ng obrazlarni shu g'oyani ochishga xizmat qilish-qilmasligini aniqlash adabiyotshunoslikning asosiy vazifasiga aylangan. Yana shuni ta'kidlaydiki, 80-yillar nasriga xos bir xususiyat badiiy jihatdan puxta bo'lmagan yaroqsiz asarlarning keskin kamayganligidir. Shuningdek, o'quvchilar saviyasining va adabiyotning oldiga qo'yilayotgan talablar ortayotgani bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi, shaxsni tasvirlash 80-yillar prozasiga xos xususiyatlardan yana biri ekanligini qayd etadi. O'zi fikrlarini dalillash maqsadida Shukur Xolmirzayevning hikoyalari

murojaat qiladi. Yozuvchining shaxs haqidagi qarashlari "Yashil Niva", "Ustoz", "Xumor" hikoyalari shaxs taqdiri va shaxs qismati, uning iztiroblari, o'ylari orqali yetkazib beriladi. Ayniqsa, "Yashil Niva" hikoyasida qahramon o'zining shaxs ekanligini unutmagan bir obraz sifatida tasvirlanadi. "Ustoz" hikoyasida insoniy qiyofasini yo'qotgan ustozning kirdikorlari fosh etiladi. "Xumor" hikoyasida esa qahramon lavozimparastlar yaratgan vaziyatning qurboniga aylanardi. Uning fikricha, Shukur Xolmirzayevni shaxs ruhiyati, uning turfa tabiati, hatti-harakatlari silsilasi qiziqtiradi. Asqad Muxtorning "Chodirxayol", Zohir A'lamning "Afandining qirq bir pashshasi" kabi hikoyalar ham shaxs tasviridagi muhim asarlardir. Umuman olganda, tanqidchi 80-yillar nasrida yangilik sifatida kirib kelgan shaxs tasviri masalalarini tahlil etadi. Adabiy tanqidchilikda Cho'lpon hikoyalari ham keng tadqiq etilgan. Xususan, Salohiddin Mamajonovning "Cho'lponning nasriy ijodi" [11.3-9] maqolasida Cho'lponing "Qor qo'ynida lola", "Qurboni jaholat", "Duxtur Muhammadyor", "Oydin kechalar", "Nonvoy qiz" hikoyalari tahlil qiladi. Yozuvchi har bir hikoyasiga o'z g'oyalarini singdirib yuboradi. Olimning tahlillariga ko'ra, Cho'lponing keyingi hikoyalari fojiviylik, lirizm yuqori. Bu uning tasvirida, mubolag'alarida, o'xshatishlarida yaqqol seziladi. Shuningdek, Ninel Vladimirova ham "Cho'lpon – hikoyanavis" [11.13-17] maqolasida yozuvchi hikoyalari tahlil qiladi. Uning fikricha, Cho'lpon shoir sifatida nom qozondi va shu poetik asos uning hikoyalari yaqqol aks etdi. Hikoyalardagi musiqiylik, ifoda shoirlikka oid xususiyatlaridandir. Uning qahramonlari ojiz, baxtsiz, o'zini himoya qila olmaydigan, hukmronlikdan uzoq insonlardir. Shu ojiz qahramonga juda katta yuk quyilgan. Qayd etilishicha, adibning hikoyanavisligi yangi o'zbek adabiyotining shakllanishida ahamiyatli bosqichdir. Cho'lpon hikoyalari tahlilida Ozod Sharafiddinovning tahlillari ham o'ziga xos. Uning "Cho'lponning kichik nasriy asarlari" maqolasi [13.7-13] da yozuvchi hikoyalari tahlil qilinadi. "Qor qo'ynida lola", "Oydin kechalarda", "Nonushta", "Gavharoy" hikoyalari mushtarak xususiyatlari shundaki, o'zbek ularda ayolning o'tmishdagi huquqsiz hayotiga e'tibor qaratiladi. Hikoyalarda orzularga limmo-lim, ammo uni aytishga ham urinmagan mute ayollar tasvirlanadi. Bu hikoyalarning 60-70-yillardagi o'zbekona urf-odatlar, rasm-rusumlar haqida boy material ekanligi ta'kidlanadi. Cho'lpon hikoyalari oddiy insonlar taqdiri oddiy voqealar orqali ifodalangan bo'lsa-da, hayotiyli, haqqoniyli bilan muayyan estetik qimmatga ega ekanligiga tanqidchi alohida e'tibor qaradi. Albabatta, Cho'lpon ijodiga ijobiy xulosalarni bera oladigan tahlillar 90-yillarda keng tus oldi. Mustaqillik yillaridan keyin Cho'lpon hikoyalari ham qayta tadqiq etildi. Uning "Oydin kechalarda" hikoyasida milliy ruhning ifoda etilishi, badiiy voqelikka turli nuqtalardan qarash, "Nonushta" hikoyasida esa "naturalistik adabiyotga xos tasvir manerasi", "konsepsiyani kompozitsiya vositasida ifodalash" kabi masalalar [14.282] Dilmurod Qur'onovning dissertatsiyasida ko'rib chiqildi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, 80-90-yillar adabiy tanqidchiligidagi hikoyalar o'rganilishi va uning ilmiy manbalari boyidi: "XX asrning oxirgi o'n yilliklarida hikoyanavislik rivoji jadal sur'atlar bilan o'sib bordi. Bu holat bir tomondan ayrim yozuvchilar ijodida an'analar va qadriyatlarga xos xususiyatlarni o'zlashtirib, zamonaviy hikoyalar yaratishlarida namoyon bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu adiblar qo'llayotgan metodlarda namoyon bo'ldi. XX asrning 80-90-yillarida zamonaviy adiblar tomondan realistlik metod bilan bir qatorda, modernistik metodning ham keng qo'llanilishi kuzatila boshlandi. Bu davrda (80-90-yillar), adabiyot maydoniga iste'dodli yozuvchilar guruhi kirib keldi. Hikoyanavislik esa yangi-yangi

mavzular, yangi shakllar bilan boyidi" [15.] Ayniqsa, realizmdan modernizmga o'tish natijasini adabiyotga badiiy asarlarga yangi g'oya va yo'nalishlarning kirib kelishi kuzatilgan bo'lsa, adabiyotshunoslik, adabiy tanqidchilikda esa

yangi yo'nalishdagi tadqiqotlar sonining ortishiga sabab bo'ldi. O'zbek adabiyotshunosligida hikoyalar tahlili turlicha ko'rinish oldi.

ADABIYOTLAR

1. Назаров Б, Расулов А, Аҳмедова Ш, Қахрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2012. – Б.241.
2. Досмухамедов Х. Ҳозирги ўзбек ҳикоячилигида бадий тафаккурнинг янгилиниши (80-йилларнинг иккинчи ярми ва 90-йилларнинг аввалидаги ҳикоялар мисолида): Фил.фан.номз....дисс.... – Тошкент, 1995. – Б.5.
3. Султонова М. Оила ва ёзувчи // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980, № 5. – 32 - 38 б.
4. Ғофуров И. Прозанинг шоири. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 158 б.
5. Қўшжонов М. Ҳаёт ва нафосат. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. – 155 б.
6. Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор маҳорати. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – 230 б.
7. Аҳмад Аъзам. Ҳикоя сеҳри. Ҳаёт кўзгуси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 304-314.
8. Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – 255 б.
9. Абдуллаев О. Ҳикояда ҳаёт нафаси. Ҳаёт кўзгуси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – 390 б.
10. Сагторова Г. 90-йиллар ўзбек ҳикоячилигида миллий характер муаммоси (Ғ.Ҳотам, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонкул ҳикоялари мисолида): Фил.фан.номз....дисс.... – Тошкент, 2002. – Б.18.
11. Мамажонов С. Чўлпоннинг насрий ижоди // Ўзбек тили ва адабиёти, 1991, № 6. – 3 - 9 б.
12. Владимирова Н. Чўлпон – ҳикоянавис // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992, № 3/4. – 13 – 17 б.
13. Шарафиддинов О. Чўлпоннинг кичик насрий асарлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1990, № 2. – 7-13 б.
14. Куронов Д. Чўлпон поэтикаси: Филол. фан. д-ри...дисс. – Тошкент, 1998. – 282 б.
15. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/zamonaviy-eron-nasrining-modernisti/> Ойдин ТУРДИЕВА.

Mohira DJUMABAEVA,
Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mai:l mohibird1@gmail.com

ADChTI professori S.Solijonov taqrizi asosida

KREOLIZALANGAN MATNNI SEMANTIK TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada, asosan, nazariy va muhim eksperimental tadqiqotlar natijalarini ko'rsatishga harakat qilindi. Shuning bilan birgalikda joylashtirilgan ma'lumotlarni qanday usullar bilan ko'rish va qaysilari eksperimental tasdiqlangan qoidalar va qaysilari hali ham tajribada tekshirishni kutayotganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nazariya, qoida, tadqiqot, metodologiya, ifoda, matn, muammo, semantika, tushuncha.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КРЕОЛИЗОВАННОГО ТЕКСТА

Аннотация

В данной статье была сделана попытка показать результаты преимущественно теоретических и существенных экспериментальных исследований. Таким образом, речь шла о том, какими методами просматриваются данные, которые были размещены вместе, и какие из них являются экспериментально подтвержденными правилами, а какие все еще ожидают проверки в эксперименте.

Ключевые слова: теория, правило, исследование, методология, выражение, текст, проблема, семантика, концепция.

SEMANTIC ANALYSIS OF CREOLIZED TEXT

Annotation

in this article, an attempt was made to show the results of mainly theoretical and important, experimental studies. Therefore, there was talk about what methods to view the information posted together and which are the experimentally confirmed rules and which are still waiting for verification in the experiment.

Keywords: theory, rule, research, methodology, expression, text, problem, semantics, concept.

Kirish. Kreollashtirilgan matnni (KT) semantik idrok etish muammosini hal qilish uchun nazariy bilimlar (ilmiy toifalar) katta ahamiyatga ega bo'lib, bu bizga nafaqat KTni tushunish jarayonlarini, balki real voqelikni tushuntirishni ham eng munosib tarzda tasvirlash imkonini beradi. KT yordamida og'zaki va og'zaki bo'lmagan belgilar modellashirilgan holda ko'rsatiladi.

Joylashtirilgan ma'lumotlarni ikki xil ko'rinishda ko'rish mumkin: birinchisi, bu eksperimental tasdiqlangan bayonotlar, biroq, ularning ba'zilar hali ham faraziy, tabiiyki, faqat tajribada tekshirishni kutmoqda.

Tadqiqotni KTni semantik idrok etish muammosini hal qilish mumkin bo'lgan taxminlarni tahlil qilish bilan boshlaymiz.

A.N. Leontiev bizning maqsadlarimiz uchun faoliyatning eng to'g'ri psixologik ta'rifini berdi: [Leontiev 2012: 62]. "bu aqliy aks ettirish vositachiligidagi hayot birligi bo'lib, uning haqiqiy vazifasi sub'ektiv obyektiv dunyoga yo'naltirishdir". Bu ta'rifdan kelib chiqadiki, inson faoliyati obyektiv dunyoni bilish quroli bo'lib, u (narsa) idrok qilinadigan obyektlarga nafaqat obyektiv sifatlarni beradi; shaxsning tadqiqotchi sifatidagi sub'ektiv pozitsiyalaridan mustaqil.

Gap shundaki, insonning faoliyatini shu ehtiyojlarni qondiradigan obyektlarni o'zlashtirishga undaydigan ehtiyojlari unga tegishli ma'no beradi, chunki faoliyatni tashkil etuvchi barcha harakatlar ushbu obyektlarga erishish zaruriyatiga bo'ysunadi. Boshqacha qilib aytganda, faoliyat bilish quroli sifatida idrok qilinadigan obyektlarga nafaqat obyektiv ma'no, balki sub'ektiv ma'no ham beradi.

Ikkinchi taxmin, belgilardan foydalangan holda mulohaza qiladigan kommunikatorlar o'zlarining (ular uchun umumiy) etnik madaniyatini o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan, ular ongining mulkiga aylangan bo'lishi kerak, degan bayonot bilan ifodalanadi. Xususan: **L.S.**ning madaniy-tarixiy maktabi Vygotskiyning pozitsiyasiga asoslanadi, unga ko'ra bolaning ongi uning kattalar bilan hamkorligi jarayonida shakllanadi, bola va kattalarning ijtimoiy munosabatlari bola ongining haqiqatiga aylanganda: [Vygotskiy 1984: 145]. "Biz shunday fikrni shakllantirishimiz mumkin: bolaning madaniy rivojlanishidagi har bir funktsiya sahnada ikki marta, ikkita rejada namoyon bo'ladi, birinchi navbatda - ijtimoiy, keyin psixologik, birinchi navbatda odamlar o'rtasida, interpsixik kategoriya sifatida, keyin bola ichida".

Bilamizki, bolalar atrof-olam haqidagi asosiy ma'lumotni ko'zlari vositasida qabul qiladi. Chunki bola matn idrokidan avval tasviri, so'z shaklidan avval uning ma'nosini ilgariroq anglagan. Tug'ilganidan buyon narsa-predmetni ko'rsatib, so'ng uning nomini aytishgan. Bu esa bolada ma'no so'z shakli idrokidan avval hosil bo'lganligini ko'rsatadi. Shunday ekan, uning estetik ehtiyoji ham ko'proq vizual san'atlarga qaratilgan bo'lishi tabiiy. Har qanday ijodkor (u qaysi davrga va qanday san'at turiga mansub bo'lmasin) o'z "iste'mol"chisining talablarini inobatga olgan holda asar yaratadi. Demak, bolalar badiiy adabiyotining boshqa san'atlar bilan o'zaro sintezga kirishishi, avvalo, muayyan ehtiyoj yuzasidandir. Aslida, mazkur ehtiyoj san'at turlarining doimiy taraqqiyoti uchun asosiy omil vazifasini ham o'tab beradi. Bolalarga xos badiiy matnlarning o'ziga xosligi ham shunda, ya'ni o'quvchi ko'zlari vositasida muayyan shaklni kuzatib, real predmetni tasavvur qiladi. So'ng matnni o'qib, o'z

hayolidagi tasvir bilan she'r mazmunini qorishtirib yuboradi. Bolalar ijodkor uchun mutolaadagi ayni shu jarayon muhim bo'lib, bu bilan shoir o'zi istaganiday histuyg'ularni obyektivlashtirishga erishadi. Bola esa bir vaqtning o'zida ham ifodaviy, ham tasviriy san'at namunasidan bahra oladi. Demak, bolalarga xos yozma matnlarda badiiylik, yoshga yo'nalganlik hamda tasviriy san'at bilan uyg'unlashuv(kreollashuv) xususiyatlari mavjud bo'ladi. Insonning ko'zlari o'zgaraydi, biroq bola ulg'aygani sayin qarashlar, nigohlar o'zgarishi mumkin. U har bir yoshda ham o'zgaruvchan qarashlar, nigohlari orqali olamga baho berishga intiladi. Shu bois bolalar adabiyotida yaxshilik tashqi go'zallik bilan uyg'unlashadi, yovuzlik xunuklik, badfe'llik bilan hamohang tarzda voqelaneladi. Shuni ta'kidlash joizki, kreollashgan matnlar "belgilangan (ikonik) komponenti" mavjudligi bilan ajralib turadi. Matnga mos tarzda illyustrativ manba(rasm, surat, tasvir)ning berilishi yoki matn mazmuniga xos jadval, ramziy ifodalar, formulalar, turli tasviriy belgining ekvivalentlari kreollashgan matn namunasi bo'la oladi.

Sezgi a'zolari bilan bog'liq ma'lumotlarni idrok etish bosqichini tahlil qilishda obyektning aniqlovchi vazifasi identifikatsiyani ta'minlaydigan ajratilgan sezgi a'zolari bilan bog'liq ma'lumotlar to'plamidan foydalangan holda ish yuritiladi. Shundan so'ng, tanlangan hissiy ma'lumotlarning yig'indisi (shuningdek, "sezgi massasi", "sezuvchi javob", "sezgi tasviri" deb ataladi) sezgi a'zolari bilan bog'liq ma'lumotnoma bilan taqqoslanadi.

Sensor standartlari ilgari qabul qilingan o'xshash obyektning belgilari to'plami sifatida idrok indikativ faoliyat sifatida yuzaga keladigan faoliyatning amaliy ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Sensor ma'lumotlarni pertseptiv qayta ishlash natijasi ma'lum bir obyektning o'xshash obyektning xotiralari tasvirlari bilan aniqlangandan keyin idrok etish tasviridir, ya'ni idrok standartlari sifatida ishlaydigan tasvirlar, agar tabiiyki, bunday tasvir kuzatuvchining ongida mavjud bo'lsa. Binobarin, idrok sub'ekti faqat idrok standartlariga ega bo'lgan obyektning aniqlay oladi.

Sensor ma'lumotlarni pertseptiv qayta ishlash natijasi ma'lum bir obyektning o'xshash obyektning xotiralari tasvirlari bilan aniqlangandan keyin idrok etish tasviridir, ya'ni idrok standartlari sifatida ishlaydigan tasvirlar, agar tabiiyki, bunday tasvir kuzatuvchining ongida mavjud bo'lsa. Binobarin, idrok sub'ekti faqat idrok standartlariga ega bo'lgan obyektning aniqlay oladi.

Ilgari idrok etilgan o'xshash obyektning belgilari to'plami va sezgi a'zolari bilan bog'liq indikativ faoliyat sifatida namoyon bo'ladi shuning bilan birgalikda faoliyatning amaliy ehtiyojlaridan shakllanadi. Sezgi ma'lumotlarini pertseptiv qayta ishlash natijasi - bu o'xshash obyektning xotiralari, tasvirlari bilan aniqlangandan so'ng, ma'lum bir obyektning idrok etish tasviri, ya'ni idrok etuvchi standart sifatida ishlaydigan tasvirlar hisoblanadi. Agar kuzatuvchining ongida tabiiy ravishda bunday tasvir mavjud bo'lsa. Binobarin, idrok sub'ekti faqat o'zi idrok etish me'yorlariga ega bo'lgan obyektning aniqlay oladi.

Sezgi ma'lumotlarini pertseptiv qayta ishlash natijasi o'xshash obyektning xotiralari tasvirlari bilan aniqlangandan so'ng, ma'lum bir obyektning idrok etish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, kreollashgan matnlar "belgilangan (ikonik) komponenti" mavjudligi bilan ajralib turadi. Matnga mos tarzda illyustrativ manba(rasm, surat, tasvir)ning berilishi yoki matn mazmuniga xos jadval, ramziy ifodalar, formulalar, turli tasviriy belgining ekvivalentlari kreollashgan matn namunasi bo'la oladi.

Tilshunos olimlardan biri **Ye. E. Anisimova** kreol matnning verbal va noverbal qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni

tadqiq etgan bo'lsa, **C. D. Zauerbir** kreol matndagi verbal va noverbal qismlarning o'zaro bog'lanishini o'rganib:

1) matn va tasvirning to'la mosligiga asoslangan parallel korrelyatsiya;

2) qisman mosligiga tayangan komplementar korrelyatsiya;

3) noverbal tasvir matn o'rnida qo'llanilishi yuqori bo'lgan substitutiv korrelyatsiya;

4) matn va tasvir bir-biriga mos tushmagan holdagi interpretativ korrelyatsiyani qo'llaydi.

O.V.Poymanova kreol matnning vizuallashuv darajasiga ko'ra ajratib, videoverbal matn haqida fikr yuritadi va quyidagicha tasnifni beradi:

1) repetitsion – tasvir matnning to'liq ifodalaydi;

2) additiv – noverbal tasvir matnga qo'shimcha ma'no beradi;

3) ajratilgan – matndagi muayyan voqelikni alohida qayd etgan holda tasvirlaydi;

4) oppozitiv – matnga kulgili izohni qoldirish uchun noverbal vositadan,

tasvirdan foydalaniladi;

5) integrativ – tasvir va matn bir-birini to'ldiradi va hk

Ma'lumot o'rnida shuni aytib o'tish joizki, Bolalarga xos yozma matnlar bugungi kunda tobora vizuallashib, bolalar idrokiga moslashib bormoqda. Yorqin, yuqori va o'rta darajadagi kreollashuvdan tashqari past ko'rsatkichli kreollashish bolalar adiblarining mahoratidan darak beradi. Kreol matn ham matnning bir turi hisoblanadi. Kreol matn orqali mavzuni o'quvchilarga tushuntirish o'qituvchiga ham ancha qulaylik tug'diradi. Bugungi kunda har bir sohada rivojlanish kuzatilmoqda. Boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan tasvirlar orqali mavzuni osongina tushunish mumkin. Darsliklardagi tasvirlarda ranglar ham o'ziga xosdir. Matnlar va tasvirlarning o'zaro uyg'unlashuvidan kreol matn hosil bo'ladi. Kreol (uyg'un)matnlarda ikki tomonlama, uch tomonlama uyg'unlashuv kuzatilishi mumkin. Ikki tomonlama uyg'unlashuvda tasvir va matn berilishi mumkin. Bunday kreol matnlarga reklama matnlarini, darsliklardagi asarlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Uch tomonlama kreol matnlarda tasvir, matn hamda ovoz uyg'unlashgan bo'ladi. Bunday kreol matnlarga multfilmlar, kinofilmlarni misol qilish mumkin.

Kreol matnlarni o'rganishda inson idroki asosiy o'rinni egallaydi. Idrok - tirik organizmning ma'lumotlarni qabul qilib, qayta ishlash jarayoni bo'lib, organizmga ob'ektiv reallikni aks ettirish va tashqi olamdagi yangidan-yangi vaziyatlarni baholab, shunga yarasha harakat qilish imkonini beradi. Idrok ongning miyaning ijodiy jarayonidir. Idrokning fiziologik asosi bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining analiz va sintez faoliyatidan iborat. Bu faoliyat sezgi a'zolarimiz (ko'z, quloq, burun, teri) ga ta'sir qilib turgan narsalarning bitta xususiyati bilan emas, balki jami xususiyatlarining ta'siri bilan bog'liqdir. Idrok ana shu barcha xususiyatlar o'rtasidagi muvaqqat bog'lanish natijasida yuzaga keladi.

Inson miyasining umumlashiruvchi faoliyatiga asoslangan idrok jarayoniga kishining tajribasi, bilim, abstrakt tafakkurning faoliyati va boshqalar ham ishtirok etadi. Shuning uchun kishilar ayni bir narsa yoki hodisani yoshlari, ma'lumotlari, turmush tajribalari, kasblari, ijtimoiy kelib chiqishlari, xarakteri, qobiliyati va qiziqishlarida ko'rinadigan shaxsiy xususiyatlariga qarab har xil idrok qiladilar. Masalan, kreol (uyg'un) matnlarni ham hamma har xil idrok qiladi. Idrokning muhim xususiyatlaridan biri barqaror (konstant)ligidir. Inson bir vaqtda idrok qilgan narsani o'z xotirasida saqlab qolish va uni qayta tiklash qobiliyatiga ega. Bir narsaning ana shunday qayta tiklangan timsoli idrok jarayonining ajralmas qismi.

Idrokning xususiyati ko'p jihatdan hissiy kechinmalarga (shodlik, g'amginlik, tajanglik va h.k.) ham bog'liq. Masalan, kishining ta'bi xira vaqtida tabiat manzaralari unga allaqanday so'niqdek ko'rinsa, ta'bi chog' vaqtida u butunlay boshqacha ko'rinadi. ⁴Shaxs tevarak-atrofdagi narsa hodisalarning faqat ayrim xossalari onda aks ettirib qolmaydi balki ularning barcha xossalari birgalikda bir butun holda ham aks ettiradi. Sezgi organlariga bevosita ta'sir etib turgan narsa-hodisalarning obrazlarining kishi bir butun holda aks ettirishi idrok deyiladi. Masalan, uyni idrok qilish, gulni idrok qilish, odamni idrok qilish va boshqalar. Sezgi va idrok bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

Kishi narsa-hodisalarning ayrim xossalari sezadi. Uni bir butun holda idrok qiladi. Ma'lumki, idrok sezgi organlari asosida vujudga keladi. Har bir idrok jarayonida bir necha sezgi organi ishtirok etishi mumkin. Lekin ulardan biri eng muhim o'rinda turadi. Masalan: suratni idrok qilishda ko'rish organi, musiqa va nutqni idrok qilishda eshitish organi bosh o'rinda turadi. Idrok jarayoni qaysi sezgi organining yetakchilik qilishiga qarab idrokni bir necha turlarga ajratish mumkin. Masalan, ko'rish idroki, eshitish idroki, hid idroki, ta'm idroki va boshqalar. Bundan tashqari idrokning aralash turi ham mavjud bo'lib, bunda bir necha analizator birgalikda ishtirok etadi. Masalan, kinofilmi idrok qilishda ko'rish va eshitish sezgisi ishtirok etadi. Tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar bir-biriga bog'liq. Ular muayyan makonda, ma'lum vaqtda sodir

bo'ladi. Shuningdek, ular bir-birlariga va idrok qiluvchiga nisbatan ma'lum munosabatda, shakl, hajm va boshqa xossalarga egadirlar. Chunki narsa va xossa bir-biridan ajralmas bo'lganligidan sezgi va idrok ham bir-biridan ajralgan holda voqea bo'lmaydi. Odam narsalarni idrok qilayotganda uning ayrim xossalari sezadi. Boshlang'ich sinflarda kreol matnning ahamiyati juda katta. Tasvir va matn uyg'unligi o'quvchilarda mavzuni chuqur o'rganishga imkon beradi. Kommunikativ sistemada turli ifoda vositalarining kreolizativ struktur joylashishi natijasida axborot o'ziga xos tarzda ifodalanaadi.

Axborot ifodalovchi yoki kommunikatsiya jarayonida ishtirok etuvchi har bir ifoda vositasi nutq vaziyatiga mos tarzda o'z funksiyasini bajaradi. Professor Sh. Safarov ta'kidlaganidek, "... nutqiy muloqotda axborot uzatish "yuki", so'zsiz, lisoniy birliklar "yelkasi"ga tushadi, ammo shaxslararo munosabat normasi, milliy-madaniy qadriyatlar tizimini egallamasdan turib, to'laonli muloqotga kirishishning imkoni yo'q". Bunday norma va milliy-madaniy qadriyatlar kommunikativ yondosh sistemaning barcha elementlarida mujassam bo'lishi kerak. So'zlashuvchilar o'zaro muloqotga kirishar ekanlar, ifoda vositalari nutq vaziyatiga mos tarzda axborot ifodalash yukini to'laonli yoki uning bir qismini o'z zimmasiga oladi. Bu vositalar orqali faqat intellektual axborotgina emas, balki nutqning funksional-uslubiy turlariga xos ma'nolar ham kreolizativ elementlar zimmasiga yuklanadi.

ADABIYOTLAR

1. Галперин Р. И. О понятии текст . Вопросы языкознания. - Москва, 1974. - №6.
2. Залевская А. А. Введение в психолингвистику: Учебник для студентов высших учебных заведений. - М. : Российский гос. гуманит. ун-т, 1999.
3. Ковшиков В. А. , Пухов В. П. Психология. Теория речевой деятельности: Учебник для вузов. - М. : Астрел, АСТ, 2007. - 318 с.
4. Кузмина С. Е. Понятие "синтаксический концепт" в лингвистических исследованиях . Вестник ЧелГУ. - 2012. - № 17 (66). Филология. Искусствоведение. - С. 87-90.
5. Лингвистический `енциклопедический словарь. - М. : Сов. энциклопедия, 1990. - С. 136-137.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие. - М. : Асадемия, 2001. - 208 с
7. Махмудов Н. Тилининг мукамал тадқиқи йўллари излаб. . . Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 2012. - № 5.
8. Махмудов Н. , Нурмонов Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент, 1995, 10-бет

UDK: 1.740

Laylo JAMOLATDINOVA,
UrDU O'zbek tilshunosligi kafedrasida Tayanch doktoranti
E-mail: shixnazarmadiyrov@gmail.com

PhD Q.Olloyorov taqrizi asosida

XORAZM HUDUDIGA OID DIALEKTAL FRAZEMALARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada Xorazm shevasiga oid dialektal frazemalarning o'ziga xos lingvistik xususiyatlari haqida so'z boradi. Shuningdek, dialektal frazemalar tarkibida uchraydigan somatizmlar, shuningdek, hayvon nomlarining uslubiy funksiyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: dialektal frazema, funktsiya, frazeologik birliklar, lingvomadaniyatshunoslik.

LINGUISTIC FEATURES OF DIALECTAL PHRASEMAS IN THE KHOREZM REGION

Annotation

This article talks about the specific linguistic features of dialectal phrasemas in the Khorezm region. Also, somatisms found in dialectal phrasemas, as well as stylistic functions of animal names are revealed.

Key words: dialectal phrasemas, function, phraseological units, linguistic and cultural studies.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАЛЕКТНЫХ ФРАЗЕМ В ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данной статье говорится о специфических лингвистических особенностях диалектных фразем в Хорезмском регионе. Также выявляются соматизмы, встречающиеся в диалектных фразем, а также стилистические функции названий животных.

Ключевые слова: диалектное словосочетание, функция, фразеологизмы, лингвокультурология.

Kirish. Hozirgi kunda tilning xalq madaniyati bilan chambarchas bog'liqligi e'tirof etilgan haqiqatdir, ya'ni turli xalqlarning bilim va donoligi, ularning qadriyatlar va mentalitetiga xos bo'lgan o'ziga xosliklarning barchasi tilda namoyon bo'ladi. Ana shunday o'ziga xosliklarni aks ettiruvchi til birliklaridan biri frazeologizmlar hisoblanadi.

Frazeologiyaning birligi frazema bo'lib, u tarkibiy qismlarining ma'nolari alohida ajralmaydigan, yaxlit va ko'chma ma'noga ega so'zlarning turg'un birikmasidir. Frazeologik birliklar (frazemalar) so'z bo'lmagan so'z birikmalaridir. Demak, frazeologiyaning asosiy vazifasi frazema hosil qiluvchi komponentlar (leksik, morfologik, sintaktik, semantik moslik) o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini tushunishdan iboratdir.

Nazariy frazeologiyaning asosiy muammolari qatoriga frazeologik birlik mohiyatini aniqlash muammosi va til frazeologik tarkibi hajmi va chegaralari bilan bog'liq masalalar kiradi, shuningdek, frazeologik semantika muammolari; frazeologik birliklarning tizimli-semantik tashkil etilishi, tasnifi, kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi kabi muammolar tadqiq qilinmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'ldiki, lingvistik jihatdan olib borilgan frazeologik tadqiqotlarda, asosan, semantik, sintaktik va pragmatik masalalarga chuqur e'tibor qarariladi. Frazeologiyaga berilgan ta'riflarni ko'rib chiqar ekanmiz, unga xorijiy adabiyotlarda "iboralarning tuzilishi, ma'nosi va qo'llanilishini o'rganuvchi soha" deb qaralsa [1], tadqiqot obyekti sifatida "semantik kompozitsiyasizlik, sintaktik turg'unlik, leksiklik sathga ko'ra bir qator kichik tiplarga tasniflangan, cheklangan birliklar" ta'kidlanadi [2].

Frazeologiyaning "milliy madaniyat yoki dunyoqarash ko'zgusi [3]" sifatida talqin qilinishi ham bejiz emas, chunki,

frazeologik birliklar, ko'pincha til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettiradi. Frazeologizmlarni to'rtta asosiy turga ajratgan rus tilshunosi V.Vinogradov frazeologik birliklar mohiyati ularning shakliy turg'unligida deb hisoblaydi [4].

A.V.Kunin frazeologizmlarni quyidagicha ta'riflagan: "frazeologik birlik – qisman yoki to'laqicha ko'chma ma'noli so'zlarning barqaror birikmasi [5]". A.E.Mamatov frazeologiyani "tor" va "keng" ma'noda tushunish noto'g'riligi, til birliklari tuzilish jihatdan so'z birikmasi yoki gapga teng, leksik elementlari qisman yoki to'liq ko'chma ma'noga ega, obrazli bo'lsa, lug'atlarda qayd etilgan har qanday turg'un leksik-semantik birliklar frazeologik birliklar doirasiga kiritilishi shart deb hisoblaydi [6].

Ba'zi adabiyotlarda frazeologizmlarning idiomalardan farqlari haqida so'z borar ekan, frazeologizmlarda "narsa, voqealar va hodisalarga nisbatan o'zaro bog'liqlik bo'lsa, idiomalarda o'sha narsa, voqea, hodisaga nisbatan xech qanday bog'liq bo'lmaydi, ya'ni ular jamiyatda bo'lmaydigan voqea va hodisalar [7]" ekanligi qayd etiladi. Xususan, S.Sabirova a A.Ismailovalar Xorazm shevalarida uchraydigan "kasak gullaganda" va "ikki bozor bir galyanda" kabi birliklarni idiomalarga misol sifatida keltirishadi [8].

Frazemalarda ekspressivlik, ta'sirchanlik va bo'yoqdorlik darajasi yuqori bo'ladi, ayniqsa ularda salbiylik bo'yog'ining kuchli ifodalanishini kuzatishimiz mumkin. Frazemalarda kuchli emotsional holat aks etadi. Demak, o'z-o'zidan anglashiladiki, frazemalardagi emotsional holat yoki emotsional reaksiya chuqur yoki yengil-yelpi bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra "emotsiyaning kuchli-kuchsiz darajada kechish" semasi tilda ajratiladi.

Umuman olganda, emotsiya yoki emotsional holat, odatda, uzoq davom etmaydi. Ana shu asosda "ma'lum muddat

davom etish” semasi ham ajratiladi. Masalan, ta’bi xira, ta’bi tirriq - kayfiyat, salbiy, kuchsiz darajada, qisqa muddatli. Mazkur holatdan kelib chiqadigan bo’lsak, ta’bi xira ~ dili siyoh ~ bag’ri qon frazemik -graduonimik zanjirida har uch frazemada “xafalik” ma’nosi anglashilib tursa-da, biroq gradual zanjirda ular farqlanadi. Ya’ni “xafalik” semasi ta’bi xirada boshlang’ich bosqichda, dili siyohda me’yoriy holatdan yuqoriroqda, bag’ri qonda esa yuqori yoki kuchli darajada gradual munosabatni shakllantirgan. Shunga bo’lsa kerak, ta’bi xira frazemasida “kayfiyati bir oz yomon” ma’nosini, dili siyoh frazemasida “ruhiyati yomon” ma’nosini, bag’ri qon esa “g’am-alam, iztirob bilan to’lib-toshgan” ma’nosini anglatadi [9].

Iboralarning o’rganilishi bo’yicha U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullayevlarning “Hozirgi o’zbek adabiy tili” kitobida maxsus bob berilgan. O’TILda ibora atamasiga izoh berilishi barobarida uning ikki turi ham tavsiflanadi: «biror tushuncha yoki fikr ifodalovchi, odatda, so’zlarning turg’un birikmasi (so’z birikmasi yoki gapga teng jumla); ta’bir. Turg’un ibora bevosita nutq jarayonida hosil bo’lmaydigan, tilda bir butun holda mavjud bo’lib, shundayligicha nutqqa kiritiladigan so’z birikmasi yoki gapga teng jumla. Frazeologik ibora turg’un iboralarning ko’chma ma’noli, obrazli turi». Masalan, ammanning buzog’i (lalaygan), oyog’ini qo’liga olib (juda tez yugurmoq), ilonning yog’ini yalagan (o’ta ayyor) [10].

Frazeologik iboralar – ko’chma ma’noda qo’llanmasa ham ko’pincha gapga to’liqlik yoki “shira” berish maqsadida tez-tez qo’llanib turadigan iboralar. Masalan, gapning po’st kallasini aytganda, gapning ochig’i va b. [11].

Natijalar va muhokama. Ko’pgina madaniyatlarda tananing ba’zi a’zolari ramziy ahamiyatga ega. Masalan, yurak ko’pincha sevgi yoki muhabbat bilan, bosh aql yoki donolik bilan, qo’llar esa mahorat yoki qobiliyat ma’nolarini ifodalaydi. Ba’zi frazemalarda inson tana a’zolari asosiy komponent sifatida qatnashishi ham ma’noning kuchayishiga ta’sir qiladi. Xususan, Xorazm shevalariga mansub “go’zzi kambog’olni otizidin”, “go’zzi olmo teradi”, “go’zzi chonoqinon chiqodi”, “go’zzi po’stinni yirtiqidin”, “yorim kalla”, “kallasi getgan”, “go’zzi o’ynab duradi”, “og’zi ochiq”, “og’zi buzuq”, “oyoq olishi yomon”. kabi frazemalarda salbiylikning, “kallasi butun” frazemasida esa ijobiylikning ta’sirli shaklda ifodalanganligini ko’rish mumkin.

Frazeologik birliklar tarkibida inson tana a’zolarini bildiruvchi so’zlar, ya’ni somatizmlar keng qo’llaniladi. Buning sababi shundaki, tana a’zolarining nomlari insonning funksional-hissiy xususiyatlarini, turli til guruhlarining individual jihatlarini o’zida aks ettiradi. Somatik frazeologik birliklar o’zbek tiliga oid frazeologik birliklarning eng ko’p uchraydigan turlaridan biri hisoblanadi.

Ularning muhim xarakterli xususiyatlaridan biri bu turli tillarda o’zlarining majoziy ma’nolariga juda yaqin bo’lgan ko’plab analoglarning mavjudligi. Bu xususiyat bizga somatik frazeologik birliklarni frazeologik birliklarning boshqa tematik guruhlaridan farqlash imkonini beradi. Turli tillardagi somatik frazeologik birliklarning ko’chma ma’nolarining mos kelishini nafaqat o’zlashmalar, balki o’xshash frazeologik birliklarning paydo bo’lishiga olib keladigan, somatik leksemalarning universal xarakterini, ularning funksional va semantikligini ko’rsatadigan umumiy qonuniyatlar bilan ham izohlash

mumkin. Frazeologik birliklar tarkibida qo’llangan somatik leksemalar metafora va metonimik munosabatga ega bo’ladi.

Dialektal frazemalarda uchraydigan yana bir muhim komponent bu hayvonlarning nomlari bo’lib, bunday so’zlarning frazeologik birliklar tarkibiga kirishining asosiy sababi, xalqning milliy-madaniy dunyoqarashi bilan bog’liqdir. Masalan, xorazm shevalarida uchraydigan, “bitini siqsong, qon chiqmidi”, “bitina qon barmidi”, “ita soyo barmidi”, “itdin xoridim”, “ita hayri deymidi”, “yuzi eshakni derisidin qolin”, “eshakdin ishlidi”, “itda dinov bo, bunda dinov yo’q”, “moldin yidi”, “qo’ydin yuvvosh”, “pishikdin uxliidi” kabi frazemalar bunga misol bo’la oladi. Ma’lumi, hayvonlar turli xalq va madaniyatlarda turlicha ramziy ma’noga ega bo’ladi. Ular o’zida insonlarga xos bo’lgan ba’zi xususiyatlar, xatti-harakatlar yoki fazilatlarini ifodalashi mumkin. Masalan, Xorazm shevalarida uchraydigan frazemalardan biri “tulkidin sheyton” ayyorlikni, “eshakdin ishlidi” birligi esa mehnatsevarlikni bildiradi. Frazemalar tarkibida hayvonlarning nomlari ko’p uchrashi ularning tag ma’nosini yetkazishda samaradorlikka egaligi, yorqin tasvirlarni keltirib chiqarishi bilan izohlanadi.

Frazeologik iboralarga nisbatan berilgan oxirgi ikki izohda ziddiyatlar ko’zga tashlanadi. Birinchisida, frazeologik iborani “ko’chma ma’noli” desa, keyingisi “ko’chma ma’noda qo’llanmasa ham” tarzida tavsiflangan. O’zga tillarda ibora “idioma” nomi ostida ifodalaniib shaklan qismlarga bo’linmaydigan, maxraji birikma tarkibidagi so’zlarning to’g’ri va konkret ma’nosi bilan talqin qilinmaydigan, ko’chma ma’no anglatuvchi barqaror so’z birikmasi sifatida izohlanadi.

Ba’zi manbalarda “idioma” frazeologik chatishmaga aynanlashtiriladi. Ma’lumki, har bir til frazemalarining semantikasi bir biriga o’xshash bo’lmagan murakkabligi bilan ajralib turadi. Tillardagi intensivikasiya va deintensifikatsiya kategoriyalari orqali liqsoniy belgilarni kuchaytirish yoki susaytirish, ularning miqdorini kamaytirish yoki ozaytirish holatalri vujudga keladi. Ushbu holatning yorqin ko’rinishi frazemalarning paydo bo’lishida, ularning o’zaro pragmatik munosabatlarida namoyon bo’ladi.

Falsafiy kategoriyalardan bo’lgan miqdor o’zgarishlarining sifat o’zgarishlariga bo’lgan ta’siri, qonuniyatini frazemalar misolida yaqqol ko’rishim mumkin. Ular tilning leksik sathida mavjud bo’lgan nomlash, sifat, miqdor, baho, emotsionallik, obrazlilik, tasvirlash, ekspressivlik kabi subyektiv-pragmatik kategoriyalar bilan uzviy bog’liq bo’lgan holda yangi til birligi sifatida voqealanadilar hamda tilning semantik tizimida sifat ko’rsatkichiga ega bo’lgan yangi birlik sifatida shakllanadilar [12].

Xulosa. Xulosa shuki, dialektal frazemalar tarkibida ekspressivlik, ta’sirchanlik va bo’yoqdorlik darajasi yuqori bo’ladi, ayniqsa ularda salbiylik bo’yog’ining kuchli ifodalanishini kuzatishimiz mumkin. Frazeologik birliklar tarkibida inson tana a’zolarini bildiruvchi so’zlar, ya’ni somatizmlar keng qo’llanilishining sababi tana a’zolarining nomlari insonning funksional-hissiy xususiyatlarini, turli til guruhlarining individual jihatlarini o’zida aks ettirishidir. Dialektal frazemalarda uchraydigan yana bir muhim komponent bu hayvonlarning nomlari bo’lib, bunday so’zlarning frazeologik birliklar tarkibiga kirishining asosiy sababi, xalqning milliy-madaniy dunyoqarashi bilan bog’liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Jean-Pierre Colson, “Cross-linguistic phraseological studies: An overview”, *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*, Amsterdam – Philadelphia 2008, 191-206.
2. Anthony Paul Cowie, “Phraseology”, *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford 1994, 3168-3171
3. Elisabeth Piirani, “Figurative phraseology and culture”, *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*, Amsterdam – Philadelphia 2008, 207-228
4. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977.

5. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка.-М.:-1972
6. Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари: Филол.ф.доктр...дисс. – Тошкент, 1999. – 330б.
7. Sabirova S., Ismailova A. FRAZELOGIZMLAR VA IDIOMALAR, ULARNING O'ZARO MUNOSABATLARI VA FARQLARI //Science and innovation in the education system. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 97-100.
8. Shahrizoda Mahsutali kizi Akbarova, "FRAZEMALAR SEMANTIK QURILISHLARIDA GRADUAL MUNOSABATLARNING YUZAGA CHIQISHI", "World of Philology" Scientific Journal / ISSN 2181-3630 Volume 2 Issue 3 / September 2023
9. Tursunova Nodirabegim Fayzullo qizi, maqola FRAZEMALAR MAZMUN-MOHİYATI TILDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI
10. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. Ш.Раҳматуллаев ва бошқ// Тошкент: "Ўқитувчи", 1978.-407 б
11. Ҳикматлар шодаси. Тошкент: "Ўзбекистон", 2016.-741б
12. Yusuf Nurmammedov, FRAZELOGIYANING DOLZARB MASALALARI (O'quv-uslubiy qo'llanma)

UDK: 82-31; 82-94

Dildora IBRAGIMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: dildoraibragimova1989@gmail.com

F.f.n., PhD Q.Mambetaliyev taqrizi ostida

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE GENRE OF HISTORICAL PROSE IN WORLD LITERATURE

Annotation

Historical prose is a special type of prose, which aims not only to convey historical facts, but also to present them in a fascinating way. In contrast to non-fiction, historical prose allows for freedom in working with facts, such as the free choice of facts, as well as the inclusion of textual images in order to maintain interest in the story. In the article, the genesis and development trends of the genre, the roots of historical prose in the East were studied. In the article, the sources available in world literature on the emergence and development of historical prose as a genre were collected and studied on the basis of the historical method, as well as the results were compared and conclusions were drawn using the comparative method. The modern development of the genre, the concepts of historical fiction were explained.

Key words: historical prose, fiction, Walter Scott, historical novel, history of the prophets, Walterscottian, historicism, historicism, gothic, ancient novel.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЖАНРА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Историческая проза – особый вид прозы, целью которого является не только передать исторические факты, но и представить их в увлекательной форме. В отличие от научно-популярной литературы, историческая проза допускает свободу в работе с фактами, например, свободный выбор фактов, а также включение текстовых изображений для поддержания интереса к рассказу. В статье изучены генезис и тенденции развития жанра, корни исторической прозы на Востоке. В работе собраны и изучены на основе исторического метода имеющиеся в мировой литературе источники о возникновении и развитии исторической прозы как жанра, а также сопоставлены результаты и сделаны выводы с использованием сравнительного и сравнительного метода. Объяснялось современное развитие жанра, понятия исторической фантастики.

Ключевые слова: историческая проза, фантастика, Вальтер Скотт, исторический роман, история пророков, вальтерскоттиан, историзм, историзм, готика, древний роман.

JAHON ADABIYOTIDA TARIXIY NASR JANRINING PAYDO BO'LISHI VA TAKOMILI

Annotatsiya

Tarixiy nasr prozaning o'ziga xos turi bo'lib, tarixiy faktlarni shunchaki yetkazish emas, balki ularni maftunkor tarzda taqdim etishni ko'zda tutadi. Hujjatli adabiyotdan farqli o'laroq, tarixiy nasr faktlar bilan ishlashda ularni erkin tanlash, shuningdek, hikoyaga qiziqishni saqlab qolish maqsadida to'qima obrazlarni kiritish kabi erkinliklarga imkon beradi. Maqolada janrning genezisi va taraqqiyot tendensiyalari, sharqda tarixiy nasr ildizlari tadqiq etildi. Ishda tarixiy nasrning janr sifatida paydo bo'lishi hamda taraqqiy etishiga oid jahon adabiyotshunosligida mavjud manbalar to'plandi hamda tarixiy metod asosida o'rganildi, shuningdek, qiyosiy-chog'ishtirma usul orqali ma'lutlar solishtirilib, xulosalar shakllantirildi. Janrning zamonaviy rivoji, tarixiy fantastika tushunchalari izohlandi.

Kalit so'zlar: tarixiy nasr, fantastika, Volter Skott, tarixiy roman, payg'ambarlar tarixi, Valterskottian, tarixiylik, istorizm, gotik, antik roman.

Kirish. Tarixiy nasr prozaning o'ziga xos turi bo'lib, tarixiy faktlarni shunchaki yetkazish emas, balki ularni maftunkor tarzda taqdim etishni ko'zda tutadi. Hujjatli adabiyotdan farqli o'laroq, tarixiy nasr faktlar bilan ishlashda ularni erkin tanlash, shuningdek, hikoyaga qiziqishni saqlab qolish maqsadida to'qima obrazlarni kiritish kabi erkinliklarga imkon beradi. Uning asosiy vazifasi real voqealar zanjirini barcha mumkin bo'lgan dramatik vositalar yordamida tasvirlash, ya'ni, voqealar ketma-ketligida syujet, kulminatsiya va ziddiyatlarni ajratib olib, ularni biror tarixiy voqea yoki tushuncha bilan birlashtirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixiy nasrning qadimiy namunalari *annalistik* – tarixiy voqealarga bag'ishlangan va *biografik* – tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan turlarga ajratish mumkin. Yevropada tarixiy nasr asosan qadimgi modellar bo'yicha rivojlandi va mazkur asarlar

Yunoniston va Rim tarixini tushunishda sezilarli ta'sir ko'rsatdi. O'tmish voqealari birinchi marta Gerodotning "Tarix" asarida tasvirlangan bo'lsa, qadimgi tarixshunoslikning cho'qqisi Fukididning "Peloponnes urushi tarixi" hisoblanadi. Shuningdek, ilk tarixiy nasriy asarlar sifatida eramizning birinchi asrlarida yozilgan va O'rta asrlarda Yevropada keng tarqalgan Iskandar Zulqarnayn va Troya urushi haqidagi asarlar qayd etiladi [1].

Ba'zi tadqiqotchilar xitoy mumtoz romanlari bo'lmish XIV asrga oid "Uch qirollik" (Luo Guanchun) va "Daryo hovuzlari" (Shi Naiyan) kabi asarlarni ham "tarixiy" deb tasniflaydilar [2].

O'rta asrlarda tarixiy nasrning asosiy janri xronika bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati voqealarni yillar bo'yicha qayd etishdan iborat. Ushbu davrda bitilgan tarixiy nasr namunalari Injil voqealari, Odam a.s.dan yoki Nuh a.s.

davridagi to'fon voqealaridan boshlanib, an'anaviy epizodlar - payg'ambarlar, nabiyalar, ular ko'rsatgan mo'jizalar va boshqalar haqida hikoya qiladi. Bu davr tarixiylikning afsonalar, rivoyatlar bilan birlashuvi, shuningdek, nasriy matnga katta hajmdagi didaktik ma'lumotlarning kiritilishi bilan tavsiflanadi. Uyg'onish davri Yevropa tarixiy nasri ustalari Italiyada N.Makiavelli va F.Gicciardini, Angliyada R.Xolinshed va G.Zal, Fransiyada S.Brant va T.A.Aubigne hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ishda tarixiy nasrning janr sifatida paydo bo'lishi hamda taraqqiy etishiga oid jahon adabiyotshunosligida mavjud manbalar to'plandi hamda tarixiy metod asosida o'rganildi, shuningdek, qiyosiy-chog'ishtirma usul orqali ma'lutlar solishtirilib, xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lum bir davr madaniyatining holatini aks ettiruvchi sintetik adabiy yodgorliklar, masalan, qadimgi rus yilnomalari (X – XVII asrlar), anonim gruzin yilnomasi "Kartli konvertatsiyasi" (IX asr), "Kodziki" yapon xronikasi (VIII asr), xitoylik tarixchi Simi Qianning "Tarixiy eslatmalar"i, arab tarixchisi at-Tabariy tomonidan yozilgan "Tarix", Movses Xorenatsi tomonidan bitilgan "Armaniston tarixi" kabi asarlar, o'rta asr yutuqlari bo'lmish Maykl Psellosning "Xronografiyalari"i, Saxo Grammarning "Daniya tarixi", Yan Dlugosning "Shuvoq hikoyalari" asarini ham tarixiy nasrning ilk namunalarini sifatida baholash mumkin.

Mazkur janr ilk bor rasman XIX asr ingliz adabiyotida paydo bo'ldi. Yevropada janrning asoschisi sifatida Valter Skott e'tirof etiladi. "Gotik" va "antik" romanlar mualliflaridan ijodiy ta'sirlangan ijodkor o'z yo'lini qidirarkan, "gotik" romanlar haddan tashqari sirliligi, "antik" romanlar esa zamonaviy o'quvchi uchun tushunarsizligi bilan uni qoniqtirmadi. Natijada Valter Skott zamonaviy dunyo kishilari uchun ahamiyatli bo'lgan tarixiy roman janriga asos soldi.

Volter Skott an'anaviy tarixiy mavzudagi badiiy asarlar (xotira, estalik, memuar)dan farqli ravishda tarixiy shaxs hamda voqealarni ikkinchi planga tushiradi, davr o'zgarishi taqdiriga ta'sir ko'rsatadigan fantastik qahramonlarni voqealarning birinchi planiga olib chiqdi. Shu tariqa Volter tarixning harakatlantiruvchi kuchi xalq ekanligini ko'rsatishga urinadi: aynan xalq hayoti Skott badiiy tadqiqotining asosiy obyekti hisoblanadi. Qayd etish lozimki, ijodkor asarlaridagi tarixiylik aslo noaniq, tumanli yoki fantastik emas; u tarixiy voqelikni tasvirlashda aniqlikka intiladi, shuning uchun Skott badiiy asarga "tarixiy rang berish" hodisasini ishlab chiqqan, ya'ni u ma'lum bir davrning o'ziga xosligini mohirlik bilan aks ettira olgan, deb ishoniladi.

Volter Skott ijodida tarix fonida badiiy hodisa aks etgan asarlar ko'lami ancha keng bo'lib, "Ueverli yoki oltmish yil oldin" (1814), "Rob Roy" (1817), "Ayvango" (1819), "Kventin Dyurvard" (1823) kabi asarlarida ijodkor tarixiy faktlarni ham romantik, ham realistik adabiy tasvir usullaridan foydalangan holda badiiy ijod bilan uyg'unlashtirishga muvaffaq bo'ldi.

Keyinchalik bunday hikoya qilish usuli "Valterskottian" deb nomlandi va Evropa adabiyotida (shu jumladan rus adabiyotida) tarixiy romanning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi, shuningdek, tarixga, xususan, O'rta asrlar tarixiga qiziqish uyg'onishiga hissa qo'shdi[3].

Rus adabiyotida tarixiy mavzudagi asarlar memuarlar tarzida XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida vujudga keldi. Uning rivojlanishi xalqning o'z o'zini anglashi, shaxsning tarixdagi o'rni, ma'naviy kamoloti bilan bog'liq. Rus adabiyotshunosi Chekunova G.N.Sobakinning 1648-1662 yillar Moskva qo'zg'olonlari haqidagi xotiralarini, S.A.Medvedovning 1682 ilgi Strelsiy qo'zg'oloni haqidagi qaydlarini memuar manbalarning majmuasi deb nomlaydi [4]. Lekin bu asarlarni to'liq ma'noda tarixiy nasr deb bo'lmaydi. A.G. Tartakovskiy ularni o'rta asr tarixiy hikoyatlari ta'siridan xoli bo'lmagan badiiy asar, deb hisoblaydi. Unga ko'ra, rus adabiyotida memuar yozishning boshlanishi XVII asrda kuchaydi, lekin janr sifatida XVIII asrda shakllana boshladi [5].

Tarixiy nasrni tashkil etuvchi *komponentlar* badiiy asar komponentlariga qo'shimcha tarzda tarixiy shaxslar yoki voqea-hodisalar to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bunda, birinchidan, real tarixiy shaxslarning tasvirlari va ma'lum bir davrda ma'lum rol o'ynagan tarixiy voqealar tasvirlari mavjudligi, butun ahamiyatiga qaramay, yetarli emas, chunki uni tarixiy nasrga mansub bo'lmagan asarlarda ham uchratish mumkin. Ikkinchidan, yozuvchi subyektiv ravishda o'tgan voqelikni hozirgi davr fonida tasvirlaydi, ya'ni muallif mavzu va materialga tarixchi sifatida yondashibgina qolmay, hayotni tarixiy masofadan turib, rassom kabi qayta yaratadi.

Tarixiy nasrning falsafiy asosi sifatida *tarixiylik* (istorizm)ni qayd etish lozim. Ya'ni, asarda hayot tushunchasi uzluksiz rivojlanib boruvchi voqelik sifatida aniq ifodalanib, bunda tarixiy rang, tarixiy tafsilotlarning mavjudligi muhim, ammo asosiy hal qiluvchi jihat emas.

Tarixiy nasrda ko'p jihatdan, ta'bir joiz bo'lsa, ikki qatlamli tarixiylik mavjud bo'lib, ulardan biri to'g'ridan to'g'ri qayta tiklangan o'tmish voqealari bo'lsa, ikkinchisi asar tug'ilgan davr ma'naviy talablarning mulohazasi, ta'siri hisoblanadi.

Bu o'zaro kirib boruvchi qatlamlar bir-biri bilan turli yo'llar orqali bog'lanadi. Muallifning imkon qadar tasvirni obyektivlashtirishga intilishi ikkinchi qatlarning deyarli sezilmasligiga olib keladi, go'yo u obrazlar to'qimasida mavjud emasdek taassurot qoldiradi. Bunday hollarda tanqidchilar ko'pincha tarixiy asarda fantastika va hatto naturalizm mavjudligi haqida shikoyat qiladilar. Shunday bo'ladiki, yozuvchi badiiy fantastikani yetarlicha baholay olmagan sabab haqli ravishda qoralanadi, badiiy fantastika faktlar orasiga majoziy kirishga yo'l ochadi va ko'pincha tasvirlangan davrning ruhini yaxshiroq yetkazishga yordam beradi (1-jadval).

1-jadval

Mavzuning tabiati		
Tasdiqli-tarixiy	Abadiy	Ikkala jihatni birlashtirgan
- Ijtimoiy parametrlar	- Psixologik parametrlar	
- Vaqt parametrlari		
- Milliy parametrlar		

Tarixiy nasrning yutug'i ko'plab tarkibiy qismlarning uyg'unligi natijasidir, ular orasida muhokama qilingan o'sha ikki qatlarning, shartli ravishda, bir-biriga uyg'un kirib borishi muhim rol o'ynaydi. XX asr adabiyotini tarixiy mavzudagi asarlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'sha davr ijtimoiy-siyosiy ahvoli bilan chambarchas bog'langan va ayni paytda jahon

san'ati an'analarini davom ettiruvchi tarixiy nasr janrlari yangi davrda boy va murakkab hodisa sifatida namoyon bo'ldi. O'tmishga bo'lgan qiziqishning ortishi jamoatchilik ongida tarixiy xotira muammosining dolzarb bo'lishi bilan bog'liq. XX asrning ikkinchi yarmi dramatik haqiqatida kelajakka yo'l izlab, insoniyat "barqarorlik, ularning yer yuzidagi mavjudligi

barqarorligi" (D.Lixachev), hozirgi davr va o'tmishning birligini tushinish yetakchilik qildi. Bu davr tarixiy nasrida tarixiy mavzu va syujetlarni anglashning o'ziga xos xususiyati yozuvchilarning barcha zamonaviy adabiyotga xos bo'lgan abadiy axloqiy masalalarga qiziqishidir. Hayot va o'lim, vijdon va burch, sevgi va nafrat muammolari butun xalqlar taqdiri bog'liq bo'lgan voqealarga yo'naltirilganda alohida ko'lam va ahamiyat kasb etadi.

O'tmishni axloqiy-falsafiy idrok yetish yo'lini tanlab, D.Balashov, V.Shukshin, Yu.Davidov, Yu.Trifonov, B.Okujava va boshqa yozuvchilar kirib keldi.

XX asr rus tarixiy romanchiligi rus klassiklari (A. Pushkin, L. Tolstoy) an'analari, sovet adabiyotidagi salafilariga qaraganda XX asr intellektual romani tajribasiga (T. Mann, L. Feuchtvanger, D. Merejkovskiy, M. Aldanov) yaqinroq edi. Ularning diqqat markazida shaxsning obyektiv tarixiy jarayondagi murakkab pozitsiyasi turadi. Bir qarashda, tarix fani chuqur inqirozga uchragan bir paytda, tarixiy nasrning inkor etib bo'lmaydigan gullab-yashnashi g'alati tuyulishi mumkin. "Turg'unlik" davrida olimlar faoliyatiga to'sqinlik qilgan halokatli to'siqlar tarixiy nasrda o'ziga xosligi tufayli yengib o'tildi. 1950-1960 yillardagi "qayta qurish" davrida adabiyotga kirib kelgan yangi avlod yozuvchilari "tuhmat qilingan tarix"ni tiklash zarurligini his qildilar (A.Soljenitsin) [6]. 1970-1990-yillarda tarixiy nasr taraqqiyoti biryoqlamalik, estetik torlik, faktlarni tanlashdagi tendensiyani bartaraf etish, tarixni siyosiy lashtirish va tarixiy shaxslarni ideallashtirish yo'lidan bordi.

1970-1990-yillar tarixiy nasrida o'tmishni anglash tabiatiga, bir tomondan, ichki ozodlik pafosi, ikkinchi tomondan, lahzalar bilan ajralib turadigan davrning qarama-qarshi ko'rinishi ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning oxirgi uchdan bir qismidagi rus tarixiy nasrida sezilarli madaniy va estetik siljishlar yuz berdi. 1980-yillarning ikkinchi yarmi - 1990-yillarning boshlari, so'ngra postsovet davridagi adabiyotda tarixiy janr Rossiyaning ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog'liq o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Jamiyatning milliy tarixni bilish zarurati diqqat markaziga chiqishi natijasida 1960-1980-yillarda "inson va tarix", "inson va davlat", "inson va hokimiyat" muammolarini

qayta ko'rib chiqish tendentsiyasi vujudga keldi. XX asr oxirida zamonaviy tarixiy nasrning janr va uslub dinamikasini o'rganish va shu bilan uning rivojlanishining yaxlit manzarasini qayta tiklash zarurati paydo bo'ldi.

Tarixiy nasrning janr-uslub jihati rus olimlari L. Aleksandrova, A. Kovalenko, T. Kolyadich, E. Meletinskiy, A. Pautkin, A. Petrov, S. Petrov, N. Shchedrina tomonidan o'rganilgan. Jahon zamonaviy adabiy tanqidning ushbu masalaga qiziqishiga qaramay, o'zbek adabiyotida mazkur janr rivojlanish tendensiyalari haqidagi izlanishlar amalga oshirilmay qolmoqda.

O'zbek adabiyotida Oybek [7], I.Sulton [8], M.Qo'shjonov [9], S.Mirvaliyevlarning [10] maxsus tadqiqotlari, taniqli olimlarimizdan A.Kattabekov, N.Shodiyev [11], G'.Murodovlar [12] doktorlik ishlari tarixiy-adabiy romanchilikka xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan tarixiy romanlarimizning turli ilmiy nazariy muammolarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar sifatida qaraladi. Mustaqillik davri o'zbek adabiyotshunosligida tarixiy romanchilik haqida qator tadqiqotlar yaratildi. Jumladan, I.Samandarov, A.Ergashev, O.Iskandarova, Z.Rahimov, Sh.Isayeva, A.Nosirovlarning [13] dissertatsiyalarida tarixiy romanlar syujet kompozitsiyasida rivoyatning o'rni, tarixiylik, xarakter ruhiyatining tasviri, ijodning muhim poetik xususiyatlari tadqiq etilgan.

Xulosa. Tarixiy nasr janrining genezisi va taraqqiyot jarayoni g'arb adabiyotiga to'g'ri keladi. Keyingi yillarda zamonaviy tarixiy nasrda tarix va adabiyot o'rtasidagi chegara sezilarli darajada o'zgarimoqda. An'anaviy janrlar o'zgardi, voqealarni batafsil va obyektiv qayta qurish o'yin va fantastika bilan almashdi. Ushbu evolyutsiyaning sabablari ko'p jihatdan adabiy emas, balki siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan izohlanadi, ammo bu jarayonning ijtimoiy-madaniy va badiiy mexanizmlarini alohida o'rganishga ehtiyoj mavjud.

Tarixiy fantastik roman asosida tarixni qayta yozish, voqealarning muallif versiyasini taqdim etish, amalga oshmagan, ammo umuman mumkin bo'lgan narsani tasvirlash istagi, holatni tushuntiruvchi yashirin faktlar va voqealarni yoritish jarayoni yotadi.

ADABIYOTLAR

1. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов / Под ред. Бродского Н., Лаврецкого А., Лунина Э., Львова-Рогачевского В., Розанова М. — СПб., 1925. — Т. 1. — 576 с.
2. O'sha asar, o'sha joy.
3. Ivanhoe (ing.). Edinburgh University Library. Ko'rilgan sana: 8-yanvar 2023. <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/works/novels/ivanhoe.html>
4. Чекунова А.Е. Русское мемуарное наследие второй половины XVII – XVIII вв. – М., 1995. – С. 8.
5. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. – М., 1991. – С. 15.
6. Шаронова Елена Александровна, Шаронов Александр Маркович Жанровая специфика русского исторического романа // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovaya-spetsifika-russkogo-istoricheskogo-romana> (дата обращения: 12.01.2024).
7. Ойбек. Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли. Асарлар тўплами. 10 томлик, IX том. Тошкент, 1974. – Б.347
8. И.Султон. Ҳаёт, адабиёт ва маҳорат. Асарлар. Тўрт томлик, иккинчи том. Тошкент. 1972
9. Қўшжонов М. Ўзбек романчилигининг ривожланиш босқичлари ва жанр хусусиятлари. – “Адабий турлар ва жанрлар” (тарихи ва назариясига оид) номли китоб. Уч жилдик. 1 жилд. Тошкент. 1991
10. Мирвалиев. С Ўзбек романи. Тошкент. 1969
11. Каттабеков А. Художественное воплощение личности и исторической эпохи в современной узбекской прозе. Тошкент, 1985; Шодиев Н. Идеино художественной своеобразие современной эпической прозы в литературах средней Азии и Казахстана. М. 1985;
12. Муродов Ф. Тарихий роман: муштараклик ва ўзига хосликлар ўйғунлиги муаммолари. ДДА. Тошкент.: 2018. – Б.256
13. Самандаров И. Историзм узбекских исторических романов. АКД. –Т:1992; Эргашев А.С. Ривоят ва унинг бадий асар сюжет-композицион тузилишдаги ўрни. (А.Мухторнинг “Чинор” ва О.Ёкубовнинг “Кўҳна дунё” романи поэтикаси. НДА, Т.:2000; Исаева Ш.Б. Ўзбек тарихий романларида характер рухиятини тасвирлаш усуллари. НДА. –Т: 2001; Насиров А.Н. Одил Ёкубов романлари поэтикаси. ДДА. Самарканд – 2018.)

UDK:81'373.45(=512.1)

Qunduz ISOQULOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: isoqulovaqunduz98@gmail.com

Toshkent Amaliy fanlar universiteti dots. v.b., PhD T. Yandashova taqrizi asosida

STUDY OF WORDS IN UZBEK AND TURKISH LANGUAGES

Аннотация

The article describes the concept of words, its place in linguistics and its study. The connection of words with the people's way of life, worldview, and culture, as well as the changes they have made in establishing the wealth of the document vocabulary and reflecting the national color, have been explained, the issues of the study of words in the Uzbek and Turkish languages are covered, and the journal's reflection in everyday life and colloquial speech is revealed on a large scale.

Key words: words-sentences, modal words, exclamatory words, affirmative-negative words, invitation-exclamatory words.

ИЗУЧЕНИЕ СЛОВ НА УЗБЕКСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье описывается сущность понятия слова, его место в лингвистике и его изучении. Объясняется связь слов с образом жизни, мировоззрением и культурой народа, их роль в увеличении словарного запаса и отражении национального колорита. Также освещаются вопросы изучения слов в узбекском и турецком языках, широко раскрывается их отражение в повседневной жизни и разговорной речи.

Ключевые слова: словосочетания, модальные слова, восклицательные слова, утвердительно-отрицательные слова, восклицательные слова.

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA SO‘Z-GAPLAR TADQIQI

Аннотация

Maqolada so‘z-gaplar tushunchasi mohiyati, uning tilshunoslikda tutgan o‘rni va o‘rganilishi yoritib berilgan. So‘z-gaplarning xalq turmush tarzi, dunyoqarashi va madaniyati bilan aloqadorligi va ularning lug‘at boyligini oshirishda, milliy koloritni aks ettirishda tutgan o‘rni izohlangan. Shuningdek, o‘zbek va turk tillarida so‘z-gaplar tadqiqi masalalari yoritilgan bo‘lib, ularning kundalik turmush tarzida, so‘zlashuv nutqida aks etishi keng miqyosda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: so‘z-gaplar, modal so‘zlar, undov so‘zlar, tasdiq-inkor so‘zlar, taklif-xitob so‘zlar.

Kirish. Jahon tilshunosligida til hodisalarini tizimli o‘rganish lingvistik sohada tub burilish yasadi, ya‘ni jahon tilshunosligida bir qator yangi yo‘nalishlar paydo bo‘ldi, tilning struktur-funksional qatlamlarini chuqur o‘rganishga oid nazariy paradigmalar vujudga keldi. Bunday burilishlar tilshunoslik oldiga yangidan-yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Hozirgi vaqtda tilshunoslik sohasida til va jamiyat, til va madaniyat, til va shaxs, til va tafakkur, til va gender kabi muammolar tadqiqi bilan shug‘ullanib kelayotgan sotsiolingvistika, pragmalolingvistika, lingvokulturologiya kabi yo‘nalishlarda talaygina ishlar qilinmoqda.

XX asrning oxirlaridan boshlab mamlakatlararo tilshunosligida qiyosiy tahlilga bag‘ishlangan har bir tadqiqot ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir. Zamonaviy tilshunoslik doirasida tillarni qiyosiy o‘rganish tobora kengayib bormoqda va lisoniy tizimning barcha strukturaviy sathlari qamrab madaniy aloqalarning rivoj topishi bir necha tillarni qiyoslash va chog‘ishtirishdagi muammolarni o‘rganishni dolzarb vazifaga aylantirdi. XXI asrga kelib esa bitta til oilasiga mansub bo‘lgan tillarni qiyosiy o‘rganish avj ola boshladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilshunosligida so‘z-gaplar xususida o‘tgan asrning 60-yillariga qadar jiddiy izlanishlar olib borilmagan. Tilshunos olim professor A.G‘ulomov so‘z-gaplarni “Bo‘laklarga ajratilmaydigan gaplar” mavzusi doirasida o‘rgangan. Bu haqda tilshunos R.Bobokalonovning nomzodlik ishida ham ta‘kidlab o‘tilgan[1]. So‘z-gaplar muammosi E.Shodmonov,

S.Usmonov, A.Boboeva, R.Qo‘ng‘urov, S.Saidov, B.O‘rinboev, O‘.Lafasovlar tomonidan ham turli yo‘nalishlarda tadqiq etilgan. M.Qurbonova, va L.Raupovanning tadqiqotida esa so‘z-gaplar formal-funksional yondashuvda tahlilga tortilgan.

Shunisi xarakterliki, o‘tgan asrning 40-yillarida o‘zbek tilshunosligida taqlidiy so‘zlar undovlarning bir ko‘rinishi sifatida e‘tirof etilgan bo‘lsa[2], 50-yillarga kelib ular undovlar guruhidan ajratilgan va alohida so‘z turkumi sifatida e‘tirof etilgan[3].

G‘arb tilshunosligida esa bu an‘ana ancha avval boshlangan. O‘zbek tilshunosligidagi ilk tadqiqot ishlarida dastlab undovlar, keyinchalik so‘z-gaplar atamasi ostida jamlangan bu birliklar turk tilshunosligida “*Kalip Sözler*” deb nomlangan.

Turk lahchalarida so‘z-gaplar xususida bir qancha tadqiqotlar qilingan, jumladan; Z.K. Caraşuyeva-Karaçay Malkar Türkçesi (1973); F.F.Sultanova-Tatar Başkurt Türkçesi (1982); D.Soğdıbekova-Kırgız Türkçesi (1982); K.E.Gadciyeva-Azerbaycan Türkçesi (1988); A.Koblanova-Kazak Türkçesi (1993); E.F.İşbirdin-Başkurt Türkçesi (1998); G.M.Şayhiyeva-Tatar Türkçesi (1999); V.S.Fedorova-Saha Türkçesi (2003); A.V.Kuznetsov-Çuvaş Türkçesi (2004); Z.İ.Saliyahova-Başkurt Türkçesi (2004); A.A. Abdullin-Tatar Türkçesi (2006); R.R.Bayazitova-Başkurt Türkçesi (2006); C. M. Şihmurzayev (2004); Musalova Nogay Türkçesi (2015); A.Y. Sınbulatova- Başkurt Türkçesi (2011); A.A.Müminova-

Özbek Türkçesi (2015); (Kassymova 2018: 3), A. Demirez Güneri-Uygur Türkçesi (2018), A. Kasymova-Kazak Türkçesi (2018) kabilardir.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tilshunosligida A. G'ulomov so'z-gaplarni "Bo'laklarga ajratilmaydigan gaplar" doirasida o'rgangan. Olim so'z-gaplar atamasini qo'llamagan. U hozirda *modal so'zlar* deb yuritilayotgan birliklarni *kirish so'zlar* deb atagan va unga shunday ta'rif bergan: "So'zlovchi o'z nutqini tasdiqlash yo gumon bilan qarash yoki nutqining boshqa kishiga tegishli ekanini bildirish uchun gapiga *albatta, shubhasiz, balki* kabi so'zlarni qo'shadi. So'zlovchining o'z nutqiga bo'lgan ishonch, gumon, sevinch kabi hodisalarni bildiradigan so'zlar *kirish so'zlar* deyiladi"[4]. Tilshunos bunday kirish so'zlarni quyidagicha tasniflagan: "Kirish so'zlardan *albatta, shubhasiz, hech shubhasiz, so'zsiz* kabilar ishonch va tasdiqni; *ehtimol, balki* kabilar gumonni; *shoyad, koshki* kabilar umidni; *afsuski, essizgina, attang* kabilar achinishni; *uning so'ziga ko'ra, uning aytishicha, mening fikrimcha, aytishlaricha* kabilar gapning kimga qarashli ekanini; *demak, umuman, shunday qilib* kabilar oldingi yo keyingi gapga munosabatini bildiradi. Misol: *Bizning ishimiz haqqoniy ish, shuning uchun dushmani, shubhasiz, yengamiz*"[5].

So'z-gaplar muammosini maxsus o'rgangan E.Shodmonov esa, so'z-gaplarning o'ziga xos tabiati, alohida sintaktik kategoriya ekanligi, morfologik asosi; so'z-gaplarda predikativlik, modallik va intonatsiyaning o'rni; undalma, kirish so'zlarga munosabati va ulardan farqi; so'z-gaplarning shakllanishida kontekst, situatsiya va mimikaning o'ziga xos roli; dialog va monologlar, qo'shma gap, ko'chirma gapli qurilmalar tarkibida qo'llanilishi, buning o'ziga xos tomonlari; nutqda yakka, takror, yondosh gaplar bilan kelishi; so'z-gaplarning kuzatilgan maqsad va intonatsiyasiga ko'ra turlari kabi qator masalalarni batafsil yoritib berdi[6]. B.O'rinboev ham E.Shodmonov so'z-gaplarning mohiyati, grammatik belgilari, morfologik asosi, strukturasi, ma'no turlari haqida muhim fikrlarni bayon etganligini "O'zbek tili so'zlashuv nutqi sintaksisi masalalari" kitobida e'tirof etadi[7]. E.Shodmonovning qayd etishicha, chet el tilshunosligida, jumladan, turkologiyada ham so'z-gap terminining ishlatilishi *ha va yo'q* so'zlarining mustaqil gap holida qo'llana olishini o'rganishdan boshlangan. Olim so'z-gaplarga tavsif berar ekan, uning, asosan, dialogik nutqqa xosligini ta'kidlab, quyidagi xulosani keltiradi: "Biz e'tirof etayotgan sintaktik hodisa – tub mohiyati bilan ana shu so'zlashuv nutqining bir formasi bo'lgan dialogik nutqqa xosdir[8]".

So'z-gaplar masalasi Turkiya turk tili grammatika kitoblarida o'rin topa olmaydigan mavzudir. Shu sababli turk tilda so'z-gaplarning ma'no, tuzilish va vazifalariga ko'ra tizimli va umumiy tasnifi mavjud emas. Bu holat Turkiya turkchasida so'z-gaplar sifatida ifodalangan tuzilmalarning yanada kengroq va erkinroq baholanishiga va mavzu ustida ishlayotgan shaxsning tegishli deb topgan tasnifini amalga oshirishga imkon berdi. Amalga oshirilgan tadqiqotlar orasida Gökdayi tasnifini eng zamonaviy va keng qamrovli tasniflash tadqiqoti deb atash mumkin. Gökdayi so'z-gaplarni to'rtta asosiy sarlavha ostida tasnifladi[9];

1. So'z-gaplar tuzilishiga ko'ra (Bir so'zli so'z-gaplar, Ko'p so'zli so'z-gaplar, So'z birikmalari shaklidagi so'z-gaplar, Gap shaklidagi so'z-gaplar, Qo'shma so'z-gaplar);
2. So'z-gaplar ma'nosiga ko'ra (O'z ma'noli so'z-gaplar, Ko'chma ma'noli so'z-gaplar);
3. Vazifalariga ko'ra so'z-gaplar;
4. Kontekstga ko'ra so'z-gaplar;

So'z-gaplarni vazifasi va mazmuniga ko'ra tasniflashda bog'lanish mavjud. Bu ikki tasnif mezonida asosiy e'tibor so'z-gaplar qo'llanilgan joy va vaziyatga qaratiladi.

Misol uchun, *güle güle oturun "yaxshi o'tiring"* so'z-gapi bu vazifada baholanadi, chunki u yangi uyga ega bo'lgan kishiga xayrixohlik bildirishni anglatadi. Shunga qaramay, bu so'z-gapni yangi uy-joy olish holati haqida aytish mumkinligi sababli, u faqat shu nuqtai nazardan baholanadi.

Tahlil va natijalar. So'z-gaplar "An'naviy bir maqsadga xizmat qiladigan, odatda o'zgarmas bir qator ketma-ketlikda qo'llaniladigan so'zlar to'plami" shaklida tushuniladi[10]. Kun davomida salomlashish, (selamlaşma) xayrlashish, (vedalaşma) tanishish, (tanışma) xabarlashish, (haberleşme) kabi mavzulardan shakllangan, og'zaki muloqot paytida tez-tez duch keladigan gap yoki so'z guruhi yoki jamiyatning madaniy boyligi hisoblangan diniy va milliy bayramlar, tug'ilgan kunlar kabi muhim kunlarda qo'llaniladigan, muayyan ma'nolarni keltirib chiqaradigan birikmalarning nomi so'z-gaplardir. Ya'ni, ertalab duch kelgan birortasiga *günaydin* (ertalabki salom) deb kun boshlansa, kechki payt *iyi geceler* (xayrli tun) bilan kunni yakunlaguncha kabi, kun davomida yoki ma'lum vaziyatlarda aytilishi kerak bo'lgan so'z yoki iboralar so'z-gaplarning chegaralari ichida baholanadi[11]. Masalan: kun davomida, odatda, tiqilinch bo'lgan jamoat transportlarida tasodifan biror kishining oyog'i bosib ketilganda bosgan kishi, albatta, xatosini bildiradigan bir nechta so'z-gaplar aytishi kerak[12]. O'zbek tilida bu so'zlarga "Uzr", "Kechirasiz", "Afv eting" (Afedersiniz) kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin. So'z-gaplarning umuman ikki xususiyati borligini aytish zarur. Rammell, bu xususiyatlarni shu shaklda tushuntiradi:

1. "So'z-gaplarni hosil qilish uchun grammatik qo'shimchalardan foydalanib yangi so'z yaratib bo'lmaydi."

Bu shuni anglatadiki, so'z-gaplar so'z yoki ma'noni ifodalash uchun ish stolidan yaratilishi mumkin bo'lgan til elementlari emas. Uning rivojlanishi va umumiy so'z-gapga aylanishi uchun u jamiyatning bir qismiga aylanishi yoki biror jarayondan o'tishi kerak.

2. "So'z-gaplar til hamjamiyatining shu tilda so'zlashuvchilariga ma'lum." Boshqacha aytganda, so'z-gaplar bu tilda so'zlashuvchi jamiyat tug'ilishidanoq ega bo'ladigan va ona tili bilan birga ongida kodlangan xususiyatdir.

Turkiya turk tili boshqa turk lahjalarida bo'lgani kabi so'z-gaplar jihatidan ham juda xilma-xil tildir. Vaziyatga javoban qo'llanishi mumkin bo'lgan so'z-gaplarni Turkiya turk tilida hamisha uchratish mumkin. Vazifalari haqida keyinroq to'xtalib o'tadigan so'z-gaplar kundalik hayotimizda maslahat, ta'ziya, xayrixohlik, iltimos, ma'qullash kabi muhim vaziyatlarda o'ziga xos ma'nolari bilan ko'plab vazifalarda qo'llanilishi mumkin.

Til foydalanuvchilari uchun so'zlashish jarayonida eng muhim unsur so'z-gaplardir. So'z-gaplar muloqot paytida eng ko'p qo'llaniladigan, yuqori ta'sir kuchiga ega bo'lgan jumlar hisoblanadi. . Majoziy ma'nolar madaniy va ijtimoiy unsurlar, hazil, suhbat, munosabat, hissiy ifoda kabi turli-xil aloqa funksiyalari so'z-gaplar vositasida bajarilishi mumkin. Yuqorida aytilgani kabi, kun davomida tez-tez duch kelinadigan salomlashish, tanishish, xayrlashish kabi vaziyatlar qarshisida his qilinadigan hissiy intensivlikni bitta jumla yoki cheklangan miqdordagi so'zlar bilan amaliy tarzda osongina ifodalashimiz so'z-gaplar soyasida amalga oshadi.

Xulosa va takliflar. So'z-gaplar xalqning turmush tarzi, madaniyati, qadriyatlarini, e'tiqodlari, an'analari, tilining xususiyatlari, jamiyat hayoti va madaniyatini o'zida mujassam etgan qolipli so'zlardir. Turk va o'zbek tillarida so'z-gaplar kundalik hayotda va umuman suhbat davomida qo'llaniladigan salomlashish, tanishish, xayrlashish kabi fikr, his-tuyg'u va harakatni ifodalovchi so'zlarni birlashtiruvchi aloqa elementi sifatida namoyon bo'ladi. So'z-gaplar til foydalanuvchilari

uchun nutq qismining eng muhim elementini tashkil qiladi.
So'z-gaplar jamiyatda shaxslararo muloqotning boshlanishi,
davomi va rivojlanishini belgilaydi.

ADABIYOTLAR

1. Бобокалонов Р.Р. Ўзбек тилида семантик-функционал шакланган сўз-гаплар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000. – Б. 33.
2. Кононов А.Н. Грамматика узбекского языка. – Тошкент, 1948.
3. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – Москва:Ленинград, 1956.
4. Ғуломов А. Ўзбек тили грамматикаси. – Тошкент, 1948.
5. Ғуломов А. Кўрсатилган манба.
6. Шодмонов Э. Ҳозирги замон ўзбек тилида сўз-гаплар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1970. – Б. 50–61.
7. Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутки синтаксиси масалалари. – Тошкент:Фан., 1974. – Б. 91.
8. Шодмонов Э. Кўрсатилган тадқиқот. – Б. 19.
9. Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözcükler. *Bilig*, Kış, S. 44, s. 89-110.
10. İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
11. Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözcükler. *Bilig*, Kış, S. 44, s. 89-110.
12. Tannen, D., Öztekin, P. C. (1977). Health to Our Mouths: Formulaic Expressions in Turkish and Greek. *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics*. Berkeley, California: Berkeley Linguistics Society. s. 516-534

UDK:001.4:811.112.2:811.512.133

Laylo KAZAKOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: zilhambaev@bk.ru

O'zMU XFF fakul'teti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent X.A.Sarimsokov taqrizi asosida

IMPLEMENTATION OF TERMS RELATING TO MILITARY EQUIPMENT IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES THROUGH THE TRANSMISSION OF MEANING

Annotation

This article is devoted to the study of terms related to military equipment, which constitute a significant amount of military terminology in languages, and also studies the issue of the formation of terms related to military equipment in the German and Uzbek languages through the transfer of meaning.

Key words: military equipment, terms, transfer of meaning, terminization, determination, transterminization, universal vocabulary.

РЕАЛИЗАЦИЯ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ВОЕННОЙ ТЕХНИКЕ, В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ ЧЕРЕЗ ПЕРЕДАЧУ СМЫСЛА

Аннотация

Данная статья посвящена изучению терминов, относящихся к военной технике, которые составляют значительный объем военной терминологии в языках, а также изучается вопрос формирования терминов, относящихся к военной технике, в немецком и узбекском языках посредством передачи значения.

Ключевые слова: военная техника, термины, передача значения, терминизация, детерминация, транстерминизация, общечеловеческая лексика.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI HARBIY TEXNIKAGA OID TERMINLARNING MA'NO KO'CHISH ORQALI SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqola tillardagi harbiy terminologiyaning salmoqli miqdorini tashkil qiluvchi harbiy texnikaga oid terminlar tadqiqiga bag'ishlanib, nemis va o'zbek tillaridagi harbiy texnikaga oid terminlarning ma'no ko'chish orqali shakllanish masalasi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlari: harbiy texnika, terminlar, ma'no ko'chish, terminlashuv, determinlashuv, tarnsterminlashuv, umumiste'mol leksikasi.

Kirish. Tillardagi terminologik qatlamlar taraqqiy qilishi bilan, ular bilan bog'liq o'ziga xos jarayonlar sodir bo'ladi. Ayniqsa, terminlar bir doiradan boshqasiga o'tishi va shu bilan birgalikda umumiste'mol leksika bilan ham yuqori darajada aloqada bo'lishi ma'lum. Tillarning lug'aviy qatlami umumiste'mol va terminlar, qo'llanilishi chegaralangan kabi leksikadan tarkib topgan bo'ladi. Nemis va o'zbek tillaridagi harbiy texnikaga oid terminlar tahlili jarayonida ikkala qatlam orasida uzviy almashinuv bo'lganligini guvohi bo'lindi. Umumiste'mol birliklaridan farqli o'laroq terminlar yuqori darajadagi axborot tashuvchanligi bilan tubdan farqlanadi, sababi ular ma'lum bir fanga aloqador xisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'. Ismailov tadqiqotida [2] N. L. Konstantinova va A.V.Superanskayalar tomonidan ilgari surilgan transterminlashuv hodisasi borasida mulohazali fikrlar ifodalaniib, uning terminologik tizimlarida uchratilishi faollashgani e'tirof qilinadi. Umumiste'mol leksikasi hisobiga terminlar sistemasining boyib borishi jarayoni V.P.Danilenko ishida ham uchratiladi [6]. Bundan tashqari ushbu jarayonning bank-moliya terminologiyasi qatlamida ham uchratilishi qator misollar asosida Ye.T.Shirinova tomonidan keng ochib berilgan [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir fan o'zining o'rganish ob'yektiga ega bo'lgani kabi terminologiya sohasining tadqiqot yo'nalishi termdir. O'zbek va jahon tilshunosligida termin tushunchasi xususida xilma xil fikrlarning mavjudligi termin ta'rifi bo'yicha aniq xulosaga

kelinmaganligidan dalolat beradi. Qayd etish lozimki, ushbu soha jamiyat va til paydo bo'lishi bilan uzviy bog'liqdir. Chunki, xalq paydo bo'lar ekan muloqotga kirishadi va bunda muhim aloqa vositasi bo'lgan so'z va terminlardan unumli foydalanadi. Shundan anglash mumkinki, termin kishilik jamiyatining paydo bo'lishi bilan bevosita uzviy bog'liq. Kishilik jamiyatining ilk davrlaridanoq insonlar oziq-ovqat izlash va dushmanlardan ximoyalanih maqsadida turli buyumlardan foydalananglar va shu bilan birgalikda ularga nom qo'yganlar. Shu tarzda tilda terminlar shakllana boshlagan. O'rganilgan fikrlarga tayangan holda insoniyat nutqida avvalambor so'zlardan emas, balki terminlardan unumli foydalanilgan degan to'xtamga kelindi. Terminlashish deganda ilmiy va sohaviy tushunchani ifodalash uchun tildagi umumiste'mol so'zlarni qo'llash tushiniladi. Umumiste'mol so'zi terminga aylanishidan oldin u maxsus kontekstda qo'llanilishi natijasida semantik maxsuslashishga duchor bo'lishi ma'lum [8]. Ayrim tadqiqot ishlarida ushbu jarayon natijasida terminologik birliklar va usmumiste'mol so'zlari orasida omonimiya, polisemiya kabi paradigmatic munosabatlar ham yuzaga kelishiga zamin yaratishi xususidagi fikrlar ustuvor. Hatto, ayrim tadqiqotlarda ushbu jarayonlarga sohalararo omonim yoki jarayon metafora asosida shakllangan degan qarashlar mavjud.

Termin umumxalq tiliga muayyan terminologik tizim orqali kirib boradi, shunday ekan, termin va umumiste'moldagi so'zlar bir-birini to'ldiradigan leksik birliklar ekanligi aytib

o'tiladi. Ayrim so'zlar umumhalq tilida qo'llanilishi bilan birga tilning terminologik qatlamini tashkil qiladi va umumxalq tilida faol qo'llanadi. Bundan anglash mumkinki, tilimizdagi ayrim so'zlar umum foydalanish xususiyati bilan birgalikda ma'lum bir terminologik maydonda qo'llanilish imkoniyatiga ham egadir.

Tahlil va natijalar. A.Azizovga ko'ra "... umumiste'moldagi ayrim so'zlarning semantik doirasi kengayishi natijasida ular asta sekin terminologik sistema (tizim) larga kirib boradi [1]". Bundan anglash mumkinki, ma'lum bir tildagi ayrim so'zlar dastavval tilda shakllanadi va ma'no doirasi kengayib borishi tufayli va bundan tashqari ehtiyoj sabab terminosistemadan o'rin egallaydi.

Terminologiyani ma'lum bir sohaga oid maxsus leksikalar jamlanmasi sifatida tushunilsa, masalan, adabiyot, ijtimoiy-siyosiy, harbiy kabi sohalar terminologiyasi kabi. Keyingi o'rinda esa ushbu tushuncha terminlarni o'rganuvsi soha sifatida nazarda tutiladi. Terminologiya umumxalq tilining leksikasi negizida vujudga keladi va boyib boradi. Bu jarayon esa o'z navbatida umumxalq tilining rivoji uchun xizmat qiladi. Terminologik leksika umumxalq tili leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan birga rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshidan kechiradi. Ma'lum bir soha yoki fan yuqori darajada taraqqiy etgandagina o'sha tilda maxsus termin vujudga keladi [4].

Umuman olganda sohalar terminologiyasidagi leksik birliklar ayrim hollarda umumqo'llaniladigan so'zlardan olinishini kuzatish mumkin va aksincha, tadqiqot olib borayotgan harbiy texnikaga oid til qatlamidagi so'zlar ham umumqo'llaniladigan tilning boyishiga olib kelganligi namoyon bo'ldi.

Tilshunos L.I.Bojnoga ko'ra: "Texnika taraqqiyoti ta'sirida terminologiya o'zaro aloqador ikki qonuniyat asosida, birinchidan, ilmiy-texnika progressi qonuniyatlari bilan, ikkinchidan, til rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq ravishda o'zgarib boradi" [5]. Shu o'rinda unutmazlik kerakki, tillar lug'at fondidagi leksika terminologik leksika bir-biri bilan uzviy aloqada bo'ladi [8].

Lingvistikada ushbu jarayon o'z nomiga ega bo'lib, umumiste'mol so'zlarining terminga aylanishi yuqorida ham aytilganidek terminlashish deyiladi. Ushbu jarayon nyemis tilida o'zbek tiliga qaraganda faol bo'lib, umumiste'mol so'zlarining terminlashuviga quyida ayrim misollar keltiriladi: *Becher m* – birlamchi ma'nosi *qadah*, (*ichimlik*) *idishi*, termin sifatidagi ma'nosi esa *miltiqli martira*; *Löffel m* - *qoshiq* termin sifatida *ishga tushirish dastagi* sifatida. Shu kabi nyemis tilidagi umumiste'mol so'zlarining terminning bir qismi

1-jadval

Nemis tilida tana a'zosi nomi ishtirokidagi harbiy texnikaga oid terminlarga ayrim misollar		
<i>Das Bein-oyoq</i>		
1.	<i>Dreibein n</i>	<i>uch tirgak</i>
2.	<i>Einbeigestel n</i>	<i>tirgak, ustan</i>
3.	<i>Stützbein m</i>	<i>tayanch tirgagi</i>
4.	<i>Zweibein n</i>	<i>tirgak</i>

O'zbek tilida esa nemis tilidan farqli ravishda ular sanoqli miqdorni tashkil qiladi: *qanotli raketa*, *qo'l pulemyoti* kabilarni misol keltirish bilan izohlanadi.

2-jadval

Nemis tilidagi hayvon va ularning a'zolari nomlari ishtirokidagi harbiy texnikaga oid terminlar		
1.	<i>Dreieckflügel m</i>	<i>uchburchak shaklidagi qanot</i>
2.	<i>Betonigel m</i>	<i>tankka qarshi to'siq</i>
3.	<i>Drahtigel m</i>	<i>simli to'siq</i>
4.	<i>Geschoßschwanz m</i>	<i>snaryadning belbog' ortidagi qismi</i>
5.	<i>Panzerigel m</i>	<i>tankka qarshi tayanch punkti</i>
6.	<i>Schwanzkanone f</i>	<i>orqa qismidagi pushka</i>

sifatida namoyon bo'lishi ham uchratildi: *Mantel m* - palto, *Atombombenmantel m* atom (yadro) bombasining qobig'i, *Teppich m* - gilam, *Bombenteppich m* gilam shaklida o'q yog'dirish kabilar.

Yuqoridagi jarayonni o'zbek tili harbiy terminlar doirasida o'rganilganda, faqat kam miqdordagi umumiste'mol so'zlarining terminning bir qismi sifatida namoyon bo'lishi ma'lim bo'ldi. Masalan, *qopqoq-tank qopqog'i*, *portlatgich qopqog'i*; *chaqmoq-qurol chaqmog'i*; *qo'sh-qo'sh qurilma*; *sanchqi- olovli sanchqi* kabilar.

Adabiy til birligi terminga aylana olganidek boshqa soha terminlari ham ikkinchi bir fan termin sistemasi birligi bo'la oladi. Tillar tizimida muttasil sodir bo'lib kelayotgan ushbu jarayon o'z nomiga ega[9]. Urg'u berish lozimki, terminlararo aloqa sabab terminlar sistemasida semantik siljish oqibatida bir fan termini ikkinchi bir soha terminiga aylanishi kuzatilib, ushbu jarayon transterminlashish neb nomlanadi.

Jamiyatdagi har bir soha turli yo'nalishda o'zaro jamlangan yaxlit ijtimoiy tizim zanjirning bir tarmog'i sifatida anglashiladi. Bundan anglash mumkinki, har qanday soha terminologiyasi tizim sifatida ham ushbu ijtimoiy sistemani in'ikos ettiruvchi lisoniy sistema zanjiridagi bir bo'g'in sifatida boshqa sohalar terminologiyasi bilan parallel ravishda taraqqiy etadi, ular bilan muayyan munosabatlarga kirishadi. Ba'zan esa bu munosabat shu qadar jiplashib ketadiki, ayrim terminlarning bir nechta soha doirasida birdek faolligini kuzatiladi [3]. Tahlil natijalariga ko'ra, nyemis tilida zoologiya va anatomik terminlarning transterminlashuvi faoligi aniqlandi. Germaniya qurolli kuchlaridagi qurollar tizimi va harbiy texnikaga oid terminlarning aksariyat qismi hayvon nomlari asosida shakllantirilganligi aniqlandi. Jarayonga ayrim misollarni keltiramiz: *der Fuchs-tulki* harbiy texnikaga oid terminlar tizimida *zirhli transport vositasi*, *der Jaguar-yaguar* qiruvchi tank, anatomik terminlar misolida *Bauch m* – qorin, harbiy termin sifatida *tag, tub; korpusning tag qismi*. O'zbek tilida yuqoridagi jarayon nafaol bo'lib, faqatgina bitta misol aniqlandi: *amfibiya ham suvda, ham quruqlikda yashay oladigan hayvon*, harbiy termin sifatida *ham suvda, ham quruqlikda yura oladigan tank, avtomobil* ma'nolarini namoyon qiladi.

O'zbek tili doirasida o'rganilganda kam holatlarda transterminlashuv harbiy texnikaga oid terminning bir qismi sifatida: *pnevmatik qurol* uchratiladi *pnevmati –tibbiyot* kabi.

Yuqoridagilardan tashqari nemis tilida tana a'zolari nomlarining harbiy terminlarning elementi sifatida qo'llanishini *das Bein- oyoq* so'zi asosida shakllangan terminlar asosida quyidagi jadvalda ko'rsatib o'tiladi:

Shu bilan birgalikda nemis tilida hayvon nomlari va ularning a'zolari ishtirokidagi harbiy terminlar ham uchratildi va ularga 2- jadvalda ayrim misollar keltiriladi.

Izlanishlardan aniqlandiki, terminlar umumtil leksikasidan terminga va terminologik tizimdan umumhalq tili tarkibiga o'tishi va eng asosiysi bir termin tizimidan ikkinchi bir terminosistemaga ham o'tishi mumkin.

Terminlar xosil qilishda semantik usul alohida o'rin egallab, umum tildagi so'zlarning ma'lum bir xususiyati, masalan belgi, rang, shakl, tashqi o'xshashlik, bajaradigan funksiyaviy xususiyatlari va yana boshqalarga asoslangan holda tilda yangi terminlar xosil bo'ladi. Ushbu jarayonda nemis va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan so'zlarga yangi ma'no "ortilishi" tadqiq qilindi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ma'lum bir predmetlarning o'zaro belgi-xususiyatlariga ko'ra bir nomning ikkinchi bir predmet yoki hodisaga ko'chishi, ya'ni bir so'z bilan nom ko'chish hodisasi ro'y berishi asosan nemis tili harbiy texnikaga oid terminlar tizimida uchradi va ushbu jarayon o'ziga xoslik deya baholandi.

Determinlashuvda terminologik birliklar til vakillarining yangicha qarashlari natijasida o'zlashtirilishi va

tilning ma'no qatlamida muayyan o'zgarishlar yuz berishini nazarda tutadi. Determinlashuv hodisasiga uchrashi natijasida terminlar umumiste'mol leksikasidan o'rin oladi va ayrimlari turg'un so'z birikmalari tarkibiga kirishi kuzatiladi. Nemis tilidagi *die Waffe – qurol* ma'nosini ifodalab, umumleksik qatlamda vosita sifatida ham anglash mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytilganda, yuqorida tahlilga tortilgan terminlashuv, transterminlashuv va determinlashuv jarayonlari o'ziga hos xarakterga ega bo'lib, nemis tilida faolligi ma'lum bo'lsada, o'zbek tili harbiy texnikaga oid qatlamida kam miqdorda uchrashi ma'lum bo'ldi. Ahamiyatli tomoni shundaki, jarayon hatto bir-biriga uzoq bo'lgan sohalar masalan, zoologiya va anatomiya kabilar orasida faolligi kuzatildi. Ushbu jarayonlar doimiy ravishda masala bo'yicha o'ziga hos yondashuv asosida ma'lum bir terminologik qatlamning tor doirasida tadqiqot olib borishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуазизов А. А. Тилшунослик назариясига кириш. –Т.: Шарк, 2010. – 150 б.
2. Исмаилов Ғ.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши. Филол. фан. ном... дисс. –Т., 2011. – 164 б.
3. Ширинова Е.Т. Ўзбек тили банк-молия терминологияси. Филол. фан. бўй. фал. докт. (PhD) дисс. – Т., 2020. – 81 б.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашрети, 2004. –396 б.
5. Божно Л.И. Научно-техническая терминология как один из объектов изучения закономерностей развития языка // Филологические науки. 1971. №5. – 103 с.
6. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 124.
7. Кайтукова Е.Г. Способы образования и пути развития турецкой экономической терминологии: 60-90 гг. XX в. Дисс. ... канд. филол. наук. –М., 2007. – 95 с. – 262 С.
8. Мельников Г.П. Основы терминоведения. – М.: Изд-во ун-та дружбы народов, 1991. – 37-39 с. –116 с.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. –203 с.
10. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода: немецкий язык. – М.: Воениздат, 1979. – 272 с.

УДК:373.016:811.161.1

Наргиза КАЛОНОВА,

Самостоятельный исследователь, преподаватель
русского языка Денауского института предпринимательства и педагогики
E-mail: kalonovanargiza1974@gmail.com

Дилбар КАРИМОВА,

Самостоятельный исследователь, преподаватель
русского языка, Денауского института предпринимательства и педагогики

Хумойиддин САМАДОВ,

Преподаватель русского языка Денауского института
предпринимательства и педагогики

На основании отзыва к.ф.н. доцента Термезского государственного университета Мустафакулова Р.

МНОГОГРАННОСТЬ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В УЗБЕКСКОЙ И РУССКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация

В статье рассказывается о женских образах в русской и узбекской литературах XXI века, о героинях стремящихся к самореализации и свободе от общественных ограничений, рассказывается о том, как времена перемен привнесли новые идеи равноправия и эмансипации женщин. А так же об образах, где отражена сложность и многообразие женского опыта и социокультурные факторы, которые давали представления о женщине.

Ключевые слова: образ женщин, персонажи, общество, модернистское движение, самореализация и свобода, героиня, реализация, любовь к детям.

U'ZBEK VA RUS NASRIDA AYOL OBRAZLARINING KO'P QIRRALILIGI

Annotatsiya

Maqolada XX asr rus va o'zbek adabiyotidagi ayol obrazlari, o'z-o'zini anglash va ijtimoiy cheklolardan xalos bo'lishga intilayotgan qahramonlar haqida so'z boradi, o'zgarishlar davri ayollarning tengligi va emansipatsiyasi haqidagi yangi goyalarni bergan ijtimoiy-madaniy omillar haqida.

Kalit so'zlar: ayollar obrazi, qahramonlar, jamiyat, modernistic xarakter, o'z-o'zini anglash va erkinlik, qahramon, realizatsiya, bolalarga muhabbat.

THE VERSATILITY OF FEMALE IMAGES IN UZBEK AND RUSSIAN PROSE

Annotation

The article talks about female images in Russian and Uzbek literature of the 20th century, about heroines striving for self-realization and freedom from social restrictions, and talks about how times of change brought new ideas of equality and emancipation of women. And also about images, which reflect the complexity and diversity of women's experience and the sociocultural factors that gave ideas about a woman.

Key words: image of women, characters, society, modernist movement, self-realization and freedom, heroine, realization, love for children.

Введение. В русской литературе женские образы являются одним из главных фокусов авторов. Великие писатели, такие как Лев Толстой, Федор Достоевский и Антон Чехов, нередко создавали сложные, многогранные и эмоциональные образы женщин. Женские образы в русской и узбекской прозах XX – XXI вв. являются многогранными и многослойными, воплощающими многочисленные реалии и представления о женственности и женской роли. Они отражают сильные и слабые стороны женщин, их стремления и амбиции, их борьбу и победы.

Женские образы в русской и узбекской прозе непременно привлекут внимание и откроют много новых и интересных сторон этой темы. Интересно, что женские образы в русской прозе часто были привязаны к их роли в семье и обществе. Нередко они были изображены как жертвы собственного обстоятельства или условий, но также часто они выступали в качестве сильных, самостоятельных и независимых личностей. Например, героини Толстого, такие как Анна Каренина и Варвара

Облонская, представляют разные женские идеалы и столкновения с традиционными ролями.

Анализ и результаты. Узбекская проза также имеет свои уникальные женские образы, которые являются отражением особенностей узбекской культуры, традиций и обычаев. Женщины в узбекской литературе часто изображаются как хранительницы семьи и культуры, показывая свою силу и преданность.

В традиционных узбекских семьях женщины имеют определенные роли и обязанности. Они являются матерями и женами, а также участницами общественной жизни. В романах и рассказах узбекских писателей, таких как Хамид Исмаилов и Нодира Абдуллаева, часто отображаются их борьба за свое место в обществе и самоопределение.

Изучение женских образов в литературе разных народов дает возможность проследить эволюцию представлений о женщине, об ее особенностях социальной роли в обществе, о возможных способах самореализации в

ту или иную историческую эпоху, о воплощении художественных приемов в искусстве различных стран.

Например в произведении Абдуллы Кахара «Мухаббат» (Любовь) героиня Мухайё является одной из узбекских женщин, которая переживает очень много трудностей в своей жизни. Но несмотря на все трудности она остаётся настоящей узбекской женщиной. Её любимый человек Анвар старался всегда поддержать её. Многие трудности они решали вместе. Этот рассказ написан в духе соцреализма, где на примере двух махаллей вскрываются недостатки общества того времени, идет критика тети Анвара, которая очень любит деньги. В этом рассказе показывается борьба с пережитками прошлого – бесправным положением женщины, следует рассказ о том, что дала советская власть простой узбечке, ещё вчера не имеющей право голоса. Во многих произведениях Абдуллы Каххара можно почерпнуть быт и обычаи узбекского народа в первой половине XX века. Понятное дело, что жизнь простого народа была в те времена не лёгкой. Но с наступлением советской власти жизнь народа улучшилась. Молодёжь училась и просвещалась. Жизнь народа постепенно стала улучшаться. Изображая характерные черты своих героев А.Каххар стремится воздействовать на читателя не интонациями и наставлениями, а художественными образами. Поэтому он овладев художественным мастерством, способствовал прекрасному развитию узбекской национальной литературы.

Прозаические типы художественного воображения дают больше простора для полного раскрытия возможностей литературных видов и жанров. Выбор изобразительных средств, степени свободы художественного вымысла, соотношение реалистических и метафорических элементов реконструкции художественно-эстетической действительности, за исключением редких случаев, осуществляется через движение персонажей в произведениях народной литературы. Еще одним важным фактом является то, что через образы женщин раскрываются особенности общественных отношений, характер культуры определенного исторического периода, соотношение реальных и духовных ценностей человека.

Литература и ее образы женщин продолжают вдохновлять нас на поиск равноправия и справедливости в нашем мире.

В это время события политических революций и борьбы за свободу оказали значительное влияние на литературу и образы женщин в ней. Женщины принимали активное участие в революционных движениях и боролись за свои права и равенство. Образы женщин-революционерок были неразрывно связаны с идеалами свободы, справедливости и социальных изменений. Эти героини часто становились символами силы и мужества, борющимися за новое общество. Примеры таких образов можно найти в произведениях Марии Волковой, Замиры Саидовой, Елеоноры Потапенко и других авторов того времени.

Кроме того, в этот период появляются и другие типы женских образов, которые отражают социальные и культурные изменения в обществе. Это включает в себя героинь, стремящихся к образованию и саморазвитию, женщин-профессионалок, которые успешно занимаются своей работой и достигают профессиональных высот, а также женщин-исследовательниц, которые активно осваивают новые области знания и научные открытия. Эти образы отражают продвижение женщин вперед и их стремление к самореализации.

Если взять российскую прозу, то в произведении Улицкой «Дочь Бухарь» рассказываются события послевоенного периода. В этом рассказе героиня показывается просто Восточной загадкой. Как мы поняли из прозы, женщины Востока покорны не только своим мужьям, но и своим свекровкам. В образе Бухары возникают ассоциации о волшебстве, таинственном Востоке, красочности. Бухара рьяно занимается домашними делами и это обижает няньку Пашу. Но она разобралась быстро. Не свекровь и не служанка, определила она старую Пашу, подумала и догадалась: кормилица. И с этой минуты не было у Паши никакого недовольства невесткой, потому что хоть та и ошиблась относительно роли старухи, но ошибка оказалась вернее истины. Алечка была с Пашей ласкова и почтительно-проста. У Али рождается слабенький ребёнок – девочка, которую нарекли Людмилой. И через некоторое время когда все поняли, что у ребёнка отклонения в развитии, синдром Дауна, муж не хочет проводить время с семьёй. Он бросает Бухару и становится любовником собственной медсестры Тамары Степановны. Как мы видим из рассказа Бухара была женщиной очень покорной и свято хранила семейные традиции.

Она не тяготится чужой культурой, она старается быть ко всем дружелюбной и ласково относится к Паше, называя её «кормилицей». Она делает всё от неё зависящее, чтобы спасти ребёнка. Произведение посвящено такому явлению, как материнский подвиг. Отец же отказывается от дочери, «хоронит» заживо ее. Герои этого рассказа оказываются противопоставленными окружающей обстановке. Но при этом они противопоставлены и друг другу. Дмитрий старается отрицать реальность, оттолкнуть от себя дурные предчувствия и поэтому просто уходит от них.

Материнство – это необычный подвиг, ведь они выражают готовность без остатка отдать все за здоровье своих чад, жизнь, покой и счастье. Именно в этом рассказе Л.Улицкая повествует об отважной женщине, которая совершила материнский подвиг. Не смотря на свою смертельную болезнь, она всячески старалась помочь своей большой синдромом Дауна дочери Миле. Она ушла из жизни только тогда, когда устроила ее на работу, отыскала ей мужа и новую семью.

Выводы. Произведения, написанные о женщинах Узбекистана и России, являются весьма интересным художественным материалом для постижения природы феминности. Например, узбекский писатель Аскад Мухтар, создавший галереи женских образов, внес большой вклад в развитие современной узбекской литературы. Изучение женских образов в литературе дает возможность проследить эволюцию представлений о женщине, об особенностях ее социальной роли в обществе, о возможных способах самореализации в ту или иную историческую эпоху, о приемах художественного воплощения в искусстве разных стран.

Сопоставление женских образов в литературах почти с полярными культурно-историческими и этноконфессиональными традициями позволяет выявить довольно интересные точки их соприкосновения и указать на общие черты в функционировании и развитии современной прозы России и Узбекистана. Одним из известных типов женских образов в русской и узбекской прозе были образы женщины-матери и домохозяйки.

Эти женщины были ожидаемыми заботливыми и преданными матерями, отдающими всю свою энергию на воспитание детей и поддержание семейного очага. Их способность справляться с трудностями как личного, так и

общественного плана является наиболее характерной для произведений русской литературы. Нравственный стержень, чувство долга, ответственность, жертвенность, соединенные нередко в одном характере, которые дают возможность авторам воплотить национальные представления об идеале женщины.

При сопоставлении героинь различных литератур обнаруживается близость идеальных представлений народов Узбекистана и России о женщине. Её цельный

характер писатели наделяют традиционной богобоязненностью, нежностью, трудолюбием. Их жизнь и судьба реализуются в основном в заботах о семье.

Изучение женских образов в литературе разных народов дает возможность проследить эволюцию представлений о женщине, об ее особенностях социальной роли в обществе, о возможных способах самореализации в ту или иную историческую эпоху, о воплощении художественных приемов в искусстве различных стран.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Колядич, Т.М. Русская проза XXI века в критике: рефлексия, оценки, методика описания / Т. М. Колядич, Ф. С. Капица. - М., 2010. -430 с.
2. Лейдерман, Н.Л. Современная русская литература: 1950–90-е годы / Н.Л.Л.Улицкая Л.Рассказы(авторский сборник)М-2007(электр.книга).
3. Новгородцев П. И. Лекции по истории философии права. - Москва, издание «Высшая школа», 1914 г.
4. «Домострой» - силвестровский извод // пер. И. Борисовой. - М., 20 И. С. 175.
5. Каххар А. Рассказы и повести . – Т., 1965.
6. Н Калонова, У Мирзакулов, International Bulletin of Applied Science and Technology 3 (6), 944-948.
7. История создания женского образа и её изучение в литературе KN Nurjovovna Вестник Хорезмской академии Маъмуна 4 (4), 151-153.
8. Аскад М. Корни [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ziyouz.uz/ru/proza/uzbekskaya-sovremennaya-proza/1006-2012-10-10-04-10-54>.
9. Карпухина В. Н. Современная детская литература в политически корректном дискурсе: лингвоаксиологический аспект // Сибирский филологический журнал. 2019. №4. С. 155-167.

UDK: 81'373.7:811.112.2:811.512.133

Shaxnozaxon KOMOLOVA,
O'zbekiston Milliy Universiteti tayanch doktoranti
E-mail: komolova-shahnoza@mail.ru

Dotsent, f.f.f.d. (PhD) X.A.Sarimsokovning taqrizi asosida

PAREMIOLOGICAL MINIMUM OF THE GERMAN AND UZBEK PEOPLE

Annotation

In this article, the frequency of proverbs in German and Uzbek by field of application is determined on the basis of a sociological survey. The factors influencing the knowledge of the German and Uzbek people about proverbs are revealed.

Keywords: proverbs, questionnaire, social, minimal, empirical, respondent.

ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ МИНИМУМ НЕМЕЦКОГО И УЗБЕКСКОГО НАРОДОВ

Аннотация

В данной статье частота пословиц в немецком и узбекском языках по сферам применения определена на основе социологического опроса. Выявлены факторы, влияющие на знания немецкого и узбекского народа о пословицах.

Ключевые слова: пословица, анкета, социальная, минимальная, эмпирическая, респондентная.

NEMIS VA O'ZBEK XALQINING PAREMIOLOGIK MINIMUMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillaridagi paremiyalarning qo'llanilish doirasiga ko'ra chastotasi sotsiologik so'rovnomaga asosida aniqlangan. Nemis va o'zbek xalqining paremiyalar borasidagi bilimlariga ta'sir qiluvchi omillar aniqlangan.

Kalit so'zlar: paremiya, so'rovnomaga, sotsial, minimum, empirik, rеспондент.

Kirish. Hozirgi kunda tilshunoslikning paremiologiya sohasida keng ko'lamli tadqiqot ishlari olib borilayotgan bir davrda xalqning paremiologik fondiga mansub bo'lgan maqol va matallar minimumini aniqlab olish ham ushbu fan oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Paremiologik minimum deganda odatda xalq madaniyatida ma'lum va mashhur bo'lgan maqollar to'plami tushuniladi [1]. Paremiologik minimumni aniqlash uchun xususan, empirik usul ahamiyatli bo'lib, unga ko'ra aholi orasida so'rovnomaga o'tkaziladi.

Paremiologiya sohasida ilk bora L. G. Permyakov tomonidan 1970-yillarda rus tilining paremiologik minimumini yaratish maqsadida ikki bosqichli eksperimental tadqiqot o'tkazilgan. Tadqiqotning birinchi bosqichi Moskva aholisi o'rtasida o'tkazilgan va unda 300 kishi qatnashgan. Respondentlarga oldindan tayyorlangan 1500 ta paremiya taqdim etilgan va ularning ichidan notanish maqollar tanlanishi aytilgan [2]. Respondentlarning 90% dan ortig'i uchun tanish bo'lgan maqollarning aksariyati Permyakovning o'zi qo'shgan ba'zi boshqa maqollar bilan birgalikda tadqiqotning ikkinchi bosqichi uchun eksperimental korpus bo'lib xizmat qildi. Ikkinchi bosqichda 100 ga yaqin ishtirokchi qatnashdi va ularga birinchi bosqichda aniqlangan paremiyalarning bir qismi yozilgan holda, ikkinchi qismini to'ldirish sharti bilan so'rovnomaga tarqatildi. Ushbu so'rovnomani ikkinchi bosqichini o'tkazish orqali halq orasida ko'p qo'llaniladigan paremiyalarning ma'lumlik darajasi aniqlandi. O'z tadqiqotlari natijasi sifatida G.L. Permyakov 1985 yili 229 ta maqoldan iborat paremiologik minimumini, shuningdek, uch yildan so'ng aholi o'rtasida 90%-97,5% ma'lum bo'lgan va keng ko'lamlida qo'llaniladigan 361 ta maqol va mataldan iborat paremiologik minimumini nashr etdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mashhur rus paremiolog olimi G. L. Permyakovning empirik tadqiqotlaridan

kelib chiqqan holda 1990 yillarda Piter Grzibek va Ruppnext rahbarligi ostida S. Baur, K. Klost keng ko'lamli nemis maqollarining so'rovnomalari asosida o'zlarining qimmatli paremiologik minimumlarini yaratgan. P. Grzibek "Sinkendes Kulturgut? Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter" [3], P. Grzibek, K. Kristof "Grundlagen der empirischen Sprichwortforschung. In: Proverbium" [4], S. Baur., S. Ruppnext, K. Kristof "Kennen Kinder heute noch Sprichwörter? Überlegungen zur Altersgrenze in Arbeiten zur empirischen Parömiologie." [5] shular jumlasidandir.

Aholining talabalar, istemolchilar va boshqa ijtimoiy qatlamlari orasida nemis paremiolog olimlari tomonidan turli xil tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, Hattemer va Sho'yx tomonidan 1983 yilda, V. Mieder tomonidan 1985 yilda navbatdagi empirik tadqiqotlar amalga oshirilgan va natijada haqiqatdan ham qaysi maqollar hozirgi kunda og'zaki va yozma nutqda doimiy qo'llanayotganligi aniqlangan. Ushbu empirik tadqiqot 1322 kishi bilan o'tkazilgan. Ushbu so'rovnomaga ko'ra, eng mashhur yigirmata nemis xalq maqol va matallari aniqlangan [5].

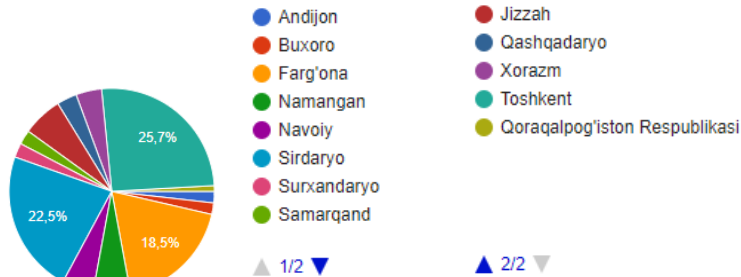
Nemis xalqi orasida mashhur bo'lgan maqol va matallarning ba'zilari antik davr, Injil va O'rta asrlardan kelganligini ko'rsatadi [6]. Ular shu qadar umumbashariy bo'lib, nafaqat nemis tilida, balki boshqa tillarda ham eng ko'p qo'llaniluvchi maqollardir. Masalan, *Wer zu spät kommt, den bestraft das Leben* maqolmi yoki sitatami ekanligini bilish ham muhimdir. Maqol deb hisoblash uchun sitata xalqchil bo'lishi lozim [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Har qanday filologik, psixologik, sotsiologik hamda madaniy tadqiqotlar eskirgan materiallar asosida emas, balki empirik usullar yordamida aniqlangan mustahkam moddiy asosga ega bo'lishi lozim. Shunday ekan, biz ham tadqiqotimizning amaliy qismi sifatida

o'zbek xalqining sotsial hayotida tez-tez uchrab turadigan vaziyatlarni o'zida aks ettiradigan, halqimizning madaniyatini, milliyatini va qadriyatlarini o'zida mujassamlagan maqollar minimumini aniqlash, insonlarning nutqida qanday maqollar ko'proq qo'llanilishini belgilab olish hamda shu asosda maqollar minimumini yaratish maqsadida ijtimoiy tarmoq yordamida aholi turli xil ijtimoiy qatlamlari o'rtasida sotsiologik so'rovnoma o'tkazdik.

Tahlil va natijalar. So'rovnomada respondentlarning yashash manzili, yoshi, jinsi, maqollardan kundalik hayotda foydalanishi va o'zi bilgan hamda kundalik hayotida tez-tez qo'llaydigan 5 ta maqol yozib qoldirish so'ralgan. O'tkazilgan so'rovnomada aholining barcha ijtimoiy qatlam vakillaridan 222 ishtirok etdi. Ulardan har biri kundalik hayotida ko'p qo'llaydigan kamida 5 tadan maqol va matal yozib qoldirgan. So'rovnoma natijalaridan jamlangan maqol va matallar 1110 tani tashkil etdi.

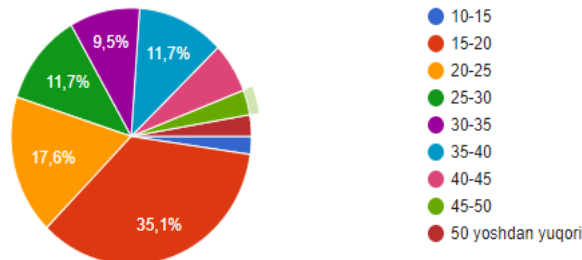
Manzilingiz
222 ответа

So'rovnomada Respublikamizning barcha viloyatlaridan fuqarolar onlayn ishtirok etishdi. Respondentlarning 56 nafari Toshkent shahri, 50 nafari Sirdaryo viloyati va 41 nafari Farg'ona viloyati, 14 nafari Jizzah viloyati, 13 nafari Namangan viloyati, 11 nafari Navoiy

viloyati, 7 nafari Xorazm viloyati, 7 nafari Qashqadaryo viloyati, 6 nafari Surxandaryo viloyati, 5 nafari Buxoro viloyati, 5 nafari Andijon viloyati, 5 nafari Samarqand viloyati va 2 nafari Qoraqalpog'iston Respublikasi aholisiga to'g'ri keladi.

Yoshingiz
222 ответа

So'rovnoma natijalariga ko'ra, 10-15 yoshlilar 4 kishi, 15-20 yosh 89 nafar, 20-25 yosh 39 nafar, 25-30 yosh 20 kishi, 30-35 yosh 20 nafar, 35-40 yosh 24 nafar, 40-45 yosh 14 nafar, 45-50 yosh 6 nafar, 50 yoshdan yuqori 6 nafarni tashkil etdi. Yosh omili va texnika bilan ishlay olish potentsialini hisobga olgan holda, katta yoshli insonlardan 20 nafari o'rtasida so'rovnoma og'zaki usulda o'tkazildi va javoblar yozib olindi.

Yoshlar o'rtasida paremiyalarni bilmaslik ularning hayotdagi axloqiy pozitsiyasini aniqlay olmasligiga olib keladi. Asosan maktab yoshidagi respondentlarning bergan javoblari shuni ko'rsatdiki, ular faqat maktab darsligida berilgan maqol va matallardan tashqari paremiyalar haqidagi bilimlarga ega emas. Paremiyalar asosan, har bir insonning sotsial hayotining aksi bo'lib, insonlarning yashash muhiti, ularning shahar yoki qishloqda yashashi hamda jinsi ularning paremiologik bilimlariga ta'sir etmaydi. Aksincha, har bir inson nutqida qo'llaydigan paremiya o'sha insonning ijtimoiy turmush sharoitidan darak beradi.

Ushbu empirik tadqiqotimiz asosida insonlarning paremiyalar haqidagi bilimiga ta'sir qiluvchi bir qancha omillar mavjud degan xulosaga keldik. Asosiy ta'sir etuvchi omil yosh omili bo'lib, yoshi katta odamlar yoshlarga qaraganda ko'proq maqollarni bilishadi. Buning asosiy sababi paremiologik bilim bilan birga hayotiy tajribaning mavjudligidir.

Ushbu jamlangan maqol va matallardan xalq orasida eng ko'p qo'llanilgan 20 ta paremiya ajratib olindi. Ular quyidagilar:

1	Aytar so'zni ayt, aytmas so'zdan qayt.
2	Avval o'yla, keyin so'yla.
3	Yetti o'lchab bir kes.
4	Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi.
5	Avval o'zingga boq, keyin nog'ora qoq.
6	Bir yigitga qirq xunar oz.
7	Buzoqni yugurgani somonxonagacha.
8	Beshikdan to qabrgacha ilm izla.
9	Do'stsiz boshim tuzsiz oshim.
10	It xurar – karvon o'tar.
11	Intilganga tole yor.
12	Qari bilganni pari bilmas.
13	Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroylik.
14	Mehnat mehnatning tagi rohat.
15	Mehmon kelar eshikdan rizqi kelar teshikdan.
16	Oltin olma duo ol.
17	Olmaning tagiga olma tushadi.

18	Oz-oz o'rganib dono bo'lur, Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.
19	O'zga yurtida shoh bo'lguncha, o'z yurtida gado bo'l.
20	O'z yurtning o'lan to'shaging.

Ijtimoiy tarmoq orqali o'tkazilgan so'rovnoma germaniyalik 108 ta aholi qatnashgan. Respondentlar tomonidan yozib qoldirilgan maqollarning umumiy soni 800 tani tashkil etdi va ular orasidan quyida eng qo'p qo'llaniladigan 20 ta maqol ajratildi.

1.	Aller Anfang ist schwer.
2.	Der frühe Vogel fängt den Wurm.
3.	Der Apfel fällt nicht weit von Stamm.
4.	Lügen haben kurze Beine.
5.	Wissen ist Macht.
6.	Andere Länder, andere Sitten.
7.	Übung macht den Meister.
8.	Wer will, der kann.
9.	Eile mit Weile.
10.	Morgen, morgen nicht nur heute sagen alle faulen Leute.
11.	Fleißige Hände die Arbeit schnell einende.
12.	Der Appetit kommt beim Essen.
13.	Es ist nicht alles Gold, was glänzt.
14.	Alles vergeht, aber Jesus bleibt.
15.	Fünf Minuten vor der Zeit ist des deutschen Pünktlichkeit.
16.	Erst die Arbeit, dann das Spiel.
17.	Ende gut, alles gut.
18.	Schöne Blume steht nicht lange am Wege.
19.	Der Fisch stinkt vom Kopf her.
20.	Besser spät, als nie.

Xulosa va takliflar. Ushbu empirik tadqiqotimiz asosida insonlarning paremiyalar haqidagi bilimiga ta'sir qiluvchi bir qancha omillar mavjud degan xulosaga keldik. Asosiy ta'sir etuvchi omil yosh omili bo'lib, yoshi katta odamlar yoshlarga qaraganda sotsial vaziyatlarda ko'proq maqollardan foydalana olishi aniqlandi. Yoshlar o'rtasida paremiyalarni bilmaslik ularning hayotdagi axloqiy pozitsiyasini aniqlay olmasligiga olib keladi. Asosan maktab yoshidagi respondentlarning bergan javoblari shuni ko'rsatdiki, ular faqat maktab darsligida berilgan maqol va matallardan tashqari paremiyalar haqidagi bilimlarga ega emas. Buning asosiy sababini paremiologik bilim bilan birga hayotiy tajribaning kamligi deb hisoblaymiz.

O'tkazilgan so'rovnoma aniqlangan eng qo'p qo'llaniluvchi 20 ta nemis va o'zbek xalq maqollari o'zaro qiyoslanganda, ular o'rtasida mavzu jihatidan universal va farqli jihatlari kuzatildi. Nemis xalqi orasida halollik, mehnat, punktuallik, vaqtni qadrlash, o'zaro munosabatlar, yomonlik va

yolg'onchilik kabi mavzularda maqol va matallar ko'p qo'llanilsa, o'zbek xalqining minimumida esa, Vatan, bilim, mehmondo'stlik, yaxshilik, mehnatsevarlik, do'stlik mavzusidagi maqol va matallar tez-tez qo'llanilishi aniqlandi.

Biz L.G.Permiyakov paremiologik minimumni yaratish bo'yicha qo'llagan empirik tajribasidan foydalangan holda, eksperimental korpusni shakllantirib oldik, ya'ni o'zbek xalqi orasida ma'lum va mashhur bo'lgan maqol va matallarni aniqlab oldik. Ushbu ishdan asosiy maqsad nemis va o'zbek xalqi uchun maqollar minimumini aniqlashdir. Xalq orasida mashhur bo'lgan o'zbek xalq paremiyalarining korpusi madaniyatshunoslik yoki lingvistik tadqiqotlarda moddiy asos sifatida foydalanilishi mumkin. Ushbu sa'y-harakatlar o'zbek paremiologiyasi tarixida paremiologik minimumni aniqlash borasida ilk qadam bo'ldi. Ushbu eksperimental tadqiqot yordamida jamlangan maqollar asosida o'zbek tilining maqollar minimumi nashr etildi.

ADABIYOTLAR

1. Baur R.S., Chlosta Ch., Grzybek P. „Bericht. Das Projekt ‚Sprichwörter
2. Minima im Deutschen und Kroatischen: What is worth doing – do it well!“, in: *Muttersprache*, 2, 1996. S. 163–164.
3. Grzybek P., Chlosta Ch. Grundlagen der empirischen Sprichwortforschung. In: *Proverbium* 10, 1993. S. 89-128
4. Grzybek Peter «Sinkendes Kulturgut? Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter», *Wirkendes Wort*, 2, 1991, S. 239-264.
5. Rupprecht V., Christoph Ch. Kennen Kinder heute noch Sprichwörter? Überlegungen zur Altersgrenze in Arbeiten zur empirischen Parömiologie. In: Chlosta, Christoph/Grzybek, Peter/Piirainen, Elisabeth (Hg.): *Sprachbilder zwischen Theorie und Praxis*. Bochum. 1994. S. 1-30.
6. Wolfgang Mieder. Erschienen in: Steyer Kathrin (Hrsg.): *Wortverbindungen mehr oder weniger fest*. Berlin [u.a.]: de Gruyter, 2004. S. 420.
7. Kim Kun Hwan. Deutsche Sprichwörter im Spiegel der Gesellschaft. Analyse der von Deutschen am häufigsten genannten Sprichwörter. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie*. 1999. S. 38.
8. Berdiyev X., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. –T.: O'qituvchi, 1984. – 289 b.
9. Permyakov G.L. Основы структурной паремии / G.L.Permiyakov. – M.: Nauka, 1988. – 235 c.
10. Permyakov G.L. Ot pogovorki do skazki: zametki po obshchey teorii klishe / G.L.Permiyakov. – M.: Glav. red. vost. lit. izd-va «Nauka», 1970. –240 s.
11. Raxmatullaev Sh. Y'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: Y'qituvchi, 1978. – 401 s.
12. O'zbek xalq maqollari. II tomli. –Toshkent: O'zbekiston fan nashriyoti, 1987. – 368 b.
13. O'zbek xalq maqollari. II tomli. –Toshkent: O'zbekiston fan nashriyoti, 1987. – 372 b.

UO'K: 801.732:821.512,133.09

Feruz QARSHIYEVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: feruzazafarovna756@gmail.com

Tosh.DO'TAU f.f.d., dots Sh.Amonov taqrizi asosida

SOME REMARKS ON THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF MUHAMMADJON HAKIMOV

Annotation

In the article, the life path and scientific activity of Muhammadjon Hakimov, who has a significant place in the field of textual studies and literary source studies studying the roots of Uzbek classical literature, is detailed.

Key words: source studies, textual studies, manuscript copy, lithographic copy, calligrapher, calligraphy, catalog.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУХАММАДЖОНА ХАКИМОВА

Аннотация

В статье подробно раскрывается научная деятельность Мухаммаджона Хакимова, занимающего значительное место в области текстологии и литературоведческого источниковедения, изучающего корни узбекской классической литературы.

Ключевые слова: источниковедение, текстология, рукописный экземпляр, литографический экземпляр, каллиграф, каллиграфия, каталог.

MUHAMMADJON HAKIMOV ILMIY FAOLIYATIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

Annotatsiya

Maqolada o'zbek mumtoz adabiyoti va matnshunoslik va adabiy manbashunoslik rivojiga katta hissa qo'shgan va bu sohalarda o'zining salmoqli o'rniga ega Muhammadjon Hakimovning adabiyotshunoslik, manbashunoslikka oid ilmiy faoliyati tahlilga tortilib, ilmiy-nazariy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: davr, matn, qadimgi yozuv, manbashunoslik, matnshunoslik, qo'lyozma nusxa, toshbosma nusxa, xattot, xattotlik, katalog.

Kirish. O'zbek adabiyotshunosligida ustoz olimlar ilmiy laboratoriyasini o'rganish, ular tadqiq usullarini tekshirib, bugungi ilm-fan rivojiga xizmat qildirish va muhim ilmiy xulosalar chiqarish dollarb ahamiyatga ega. Shunday zahmatkash manbashunos olim Muhammadjon Hakimovdir. Olim ilmiy merosining zalvorli qismini manbashunoslik bilan bo'g'liq tadqiqotlar tashkil qilishini ta'kidlash kerak. Olim 1965-yilda "O'zbek sovet yozuvchilarining asarlarida maqol, matal va hikmatli so'zlar" mavzuida nomzodlik, 1989-yilda "Alisher Navoiy ijodida folklor an'analari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan. Doktorlik dissertatsiyasi yuzasidan bitta monografiya va o'ttizdan ortiq maqolalar e'lon qildi.

Muhammadjon Hakimov shogirdi professor Nurboy Jabborov shunday deydi: - "Qilgan ishlari osmon qadar, ammo o'zlarini tuproqdek bilgan kamtarin inson edilar".

Ustoz olim o'zining 66 yillik umri davomida katta ilmiy meros qoldirdi. olimning ilmiy faoliyati va e'lon qilgan asarlari Turkiston xalqlarining qadimgi yozuv madaniyati, qo'lyozma manbalar va kitobat san'ati, xattotlik tarixi, sharq manbashunosligining nazariy va amaliy masalalari, Alisher Navoiy asarlarining qo'lyozmalari, Navoiy ijodi va folklor an'analari, o'sha davr o'zbek yozuvchilarining xalq tilidan foydalanishdagi san'atkorlik mahorati, muzeyshunoslik va bibliografiya masalalariga bag'ishlangan asarlardir. Olim ilmiy merosida juda katta ilmiy qimmatga ega bo'lgan quyidagi asarlarni ko'rsatish mumkin:

- "Yozuvchi va xalq tili" – Toshkent. "Fan", 1971-y.
- "Alisher Navoiy lirikasi va xalq og'zaki ijodi" – Toshkent. "Fan", 1979-y.
- "Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi" – Toshkent. "Fan", 1983-y.

- "Navoiy "Xamsa"si qo'lyozmalarining tavsifi" – Toshkent. "Fan", 1976-y. (Q.Munirov bilan hamkorlikda)
- "Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar" – Toshkent. "Fan", 1991-y.
- "Turkiston xalqlari qo'llagan taqvimlar" – Toshkent. "Fan", 1999-y.
- "Sharq manbashunosligi lug'ati"- Toshkent. "Davrpess NMU", 2013-y.
- turli mavzularga bag'ishlangan 300 ga yaqin ilmiy maqolalar.

Muhammadjon Hakimov tomonidan tayyorlangan va 1976-yilda nashr ettirilgan "Navoiy "Xamsa"si qo'lyozmalari tavsifi" nomli katalogda O'zbekiston respublika qo'lyozma fondlarida saqlanayotgan "Xamsa" asari qo'lyozmalari ilmiy tavsiflanadi. Bu haqda Alimulla Habibullayev quyidagicha yozadi "Alisher Navoiy asarlari qo'lyozmalarining Sharqshunoslik institutida 400 jilddan ortiq, Qo'lyozmalar institutida 250 dan ortiq nusxalari mavjud, bu noyob va nodir manbalarning dastlabkilari XV asrda – Navoiyning tiriklik chog'ida ko'chirilgan bo'lsa, eng so'nggilari XX asr boshlarida kitobat qilingan. Mazkur qo'lyozmalar orasida Navoiyning shoh asari "Xamsa"ning nusxalari alohida o'rin egallaydi. "Xamsa"ning Sharqshunoslik institutida 112 ta, Qo'lyozmalar institutida 60 ta nusxasi bor. Ushbu katalog har ikkala instituti fondida saqlanadigan Navoiy "Xamsa"si qo'lyozmalarining tavsifini o'z ichiga oladi. Sharqshunoslik instituti fondidagi "Xamsa" nusxalari tavsifini filologiya fanlari kandidati M.Hakimov tuzgan"[1: 7].

Katalogning birinchi sahifasidan o'rin olgan nusxa № 5018 tartib raqamli, 325 varoq, 19x27sm o'lchamli, mazkur nusxaga quyidagicha tavsiflar beriladi:

Kotib – mashhur xattot Abdujamil.

Ko'chirilgan yili – 889/1484.

Ko'chirilgan joyi – Hirot.

Har bir dostonning avvaliga badiiy lavha ishlangan.

Nuqsoni – asar avvalida to'qqiz varoq, oxiridan uch varoq noma'lum xattot tomonidan ko'chirib to'ldirilgan. 305-, 306- va 319-varoqlar 1949-yili institutning katta ilmiy xodimi – xattot Abdulqodir Murodov tomonidan ko'chirilib to'ldirilgan[2: 35].

Yuqorida keltirilgan qo'lyozma nusxa tavsifi juda mukammal tarzda tuzilgan bo'lib, katalog adabiyot tarixi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan tadqiqotchilarga va manbashunoslarga, sharq kitobat tarixi mutaxassislariga mo'ljallangani bilan ilmiy qimmatga ega.

“Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi” nomli kitob ham olim ilmiy merosining juda katta qimmatli bo'lagidir. Kitob katalog shaklida yozilgan bo'lib, unda shu davrdagi H.Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar instituti fondidagi Alisher Navoiy qalamiga mansub 24 ta asarning 254 ta qo'lyozma nusxasi tavsifini o'z ichiga oladi. Katalog ko'rinishidagi kitob matnshunoslik va manbashunoslik xarakterida tuzilgan va ayrim noyob nusxalarga monografik tavsif berilgan. Mazkur katalog 200 sahifadan iborat bo'lib unda so'z boshi va qo'lyozmalar tavsifidan so'ng turli ko'rsatkichlar keltiriladi:

asarlari nomi ko'rsatkichi;

kitoblar ismi ko'rsatkichi;

sahhoflar ismi ko'rsatkichi;

qo'lyozmalarining ko'chirilish tarixi ko'rsatkichi;

xattotlik va badiiy kitobat san'ati jihatidan alohida ahamiyatli qo'lyozmalar ko'rsatkichi;

qo'lyozmalar tavsif raqamining inventori raqamiga muvofiqlik ko'rsatkichi;

qo'lyozmalar inventori raqamining tavsif raqamiga muvofiqlik ko'rsatkichi.

Ushbu katalog tuzilishida olim tomonidan bunga qadar tuzilgan Navoiy asarlari kataloglarining ma'lum prinsiplariga suyanilgan va shu bilan bir qatorda fondagi har bir qo'lyozmaning o'z xususiyatidan kelib chiqib uni tavsiflashga ijodiy yondashiladi. Qo'lyozmalarni tavsif etishda, olim eng avvalo, ularning Navoiy merosini har taraflama o'rganish uchun asos bo'la oladigan ilmiy qiymatlarini yoritib berishga alohida ahamiyat berilgan. Har bir qo'lyozmaning ko'chirilish tarixi, joyi, kotibi va boshqa qator paleografik belgilari tavsifda keltiriladi.

“Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar” risolasi ham ustoz olim tomonidan tuzilgan juda katta ilmiy qimmatga ega risoladir.

Alisher Navoiy hayotining asosiy qismi Hirotida o'tganligi bois uning asarlarini kitobat qilish ham dastlab Hirot xattotlik maktabida boshlanadi. Ustoz olim ushbu maktabga mansub bo'lgan XV asr ikkinchi yarmi va XVI asr boshlarida yashab o'tgan oltita zabardast xattotlarning nomini alohida takidlab o'tadi. Bular Abdujamil Kotib, Ali ibn Nur, Sulton Muhammad Nur, Sulton Muhammad Xandon va Darvish Muhammad Toqiylar bo'lib olim ular haqidagi ma'lumotlarni dastlab ko'chirilgan qo'lyozmalar orqali aniqlagan. Risolada xattotlar xranologik tartibda joylashtiriladi va xattot yoki kotib hayotiga doir ma'lumotlar mavjud bo'lsa keltiriladi. Agarda unday ma'lumotlar saqlanib qolmagan bo'lsa kotib tomonidan ko'chirilgan asar nomigina qayd etib o'tiladi. Ustoz olim eng avval davriylik asosida xattotlik maktablari va ularning rivoji haqida so'z yuritadi. Bir-necha yirik xattotlik maktablari va ularda ko'chirilgan qo'lyozmalar asosida ushbu maktablarning ananaviy xat usullari va husnixat qoidalari haqida batafsil ma'lumotlarni keltirib o'tadilar. Kotiblar hayotini yoritish chog'ida esa olim tomonidan Alisher Navoiy qalamiga mansub qo'lyozma va toshbosma nusxalar

chuqur o'rganilib manbalarning yaratilishidan tortib qog'oz turi, siyohi, ishlatilgan barcha ashyolar va manbaning bugungi kundagi saqlanish o'rni, holati haqida asoslangan ma'lumotlar qayd etib borilgan. Risola ikki qismga ajratilgan bo'lib, birinchi qismda qo'lyozma manbalarning kotiblari, ikkinchi qismda esa, Navoiy asarlarining toshbosma nusxalariga asos bo'lgan manbalarni ko'chirgan kotiblar keltiriladi. Tahlilga tortilayotgan risolaning dastlabki qismida 197 ta kotib va xattotlarning, ikkinchi qismida esa 23 ta kotibning nomi zikr etilgan. Kotiblar ro'yxati xattotlikda o'zining maktabini yaratgan san'atkor, Hirot xattotlik maktabining rahbari deya tarifi bilan Sultonali Mashhadiy nomi bilan boshlanadi. Olim bu boradagi izlanishlarini bir qancha maqolalarida ham yoritib beradi.

Olim o'zining ilmiy faoliyati davomida Turkiston xalqlari tomonidan qo'llanilgan taqvimlarga ham alohida to'xtalib o'tadi va 1999-yilda “Turkiston xalqlari qo'llagan taqvimlar” nomli kichik risola yozadi.

Muhammadjon Hakimov uzoq yillar mobaynida manbashunoslik va matnshunoslik bilan shug'ullanar ekan, ayni shu sohalarga aloqador atamalarni ham to'plab kelgan edi. Mazkur atamalarni saralab ularga qisqacha maqolalar ham yozib boradi. Ushbu maqolalarni o'zi faoliyat olib borayotgan Qo'lyozmalar instituti nashri bo'lgan “Adabiy meros” to'plaminingning 1982-1984-yillar oralig'ida 23-30-sonlarida muntazam nashr ettirib borgan. Keyinchalik ustozda ushbu ish ko'lamini kengaytirish ya'ni faqat sharq qo'lyozmalarining emas balki umuman sharq manbashunoslik lug'atini tuzish fikri tug'iladi. Ustozning zahmatkashligi va tinimsiz mehnati tufayli ko'plab maqolalar yoziladi. Ammo ustoz vafoti sabab e'tiborga molik lug'at maqolalari yaxlit bir kitob holiga keltirilmasdan qoladi. Ustoz vafotidan so'ng ushbu savobli ish ustozning yaqinlari va shogirdlari yordami bilan o'z nihoyasiga yetkazildi. Bugungi kun manbashunosligining katta yutuqlaridan biri bo'lgan “Sharq manbashunosligi lug'ati” kitobi 2135 ta maqoladan iborat va 21,7 bosma taboq hajmida nashr ettirildi.

Lug'at bugungi kunda manbashunoslik fanida keng foydalanilayotgan qo'llanmalardan birdir. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, ushbu lug'at lug'atchiligimizda va manbashunoslik ilmidagi salmoqli o'ringa ega qimmatli asardir.

Ushbu kitoblar bilan birgalikda yuqorida sanab o'tilgan mavzularda ikki yuz ellikdan ortiq maqolalar nashrdan chiqqan. Muhammadjon Hakimov har bir maqolaga ham bir olam ilmiy ma'lumotlarni jo'qila olgan olimdir. Hozirgi kunda ustoz olimning arxiv katalogi yaratilgan bo'lib, katalog Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi ilmiy xodimi Gulchehra Abdullayeva tomonidan tuzildi. Katalog tarkibiga ustozning ilm ahliga taqdim etishga ulgurmagani bir qancha izlanishlari, ilmiy maqolalari ham mavjud.

Muhammadjon Hakimov Alisher Navoiy asarlari qo'lyozma nusxalarini o'rganishga va tasniflashga juda qiziqadi va bu borada izlanishlar olib boradi. Shunday izlanishlar maxsuli bo'lgan bir qancha ishlar Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi arxivida saqlanmoqda. Jumladan, 307-raqam bilan belgilangan Xamid Sulaymonov bilan birgalikda, hammualliflikda yozilgan, to'qqiz betli “Sovet Ittifoqida Navoiy qo'lyozmalari” deb nomlangan maqoladir. Maqolada olim eng avvalo, buyuk mutafakkirning o'lmas asarlari o'zi hayotlik chog'idayoq adabiyot ahlini qiziqitirgani, uning muxlislari ko'p bo'lganligini takidlab o'tadi va shoirning bir baytini keltiradi:

Qayu elga bir farmon yubordim,

Aning zabtig'a bir devon yubordim [3: 78].

Navoiy asarlari o'zining zamonasida ham juda mashhur bo'lganligi bois zamonasining eng mashhur xattotlari

tomonidan ko'chirilganligini, hatto ayrim asarlari Navoiyning o'zi bilan birgalikda kitobat qilingan ekanligini takidlab o'tadi. "Navoiyning asarlariga zamonasining eng mashhur rassomlari minatyuralar ishlashgan, zabardas, zarqalam xattotlar Navoiy asarlarini ko'chirishni faxr deya hisoblashgan. Shu boisdan ham shoir asarlarining avtogrif nusxalarini saqlashga ehtiyoj bo'lmagan" [4: 3] – deya o'z mulohazalarini yozadi. Darhaqiqat, XV asr tarixini o'z asarida yoritgan tarixnavis Xondamir Navoiy asarlarini shu davrning o'zidayoq Hindistonu Eronga qadar mashhur bo'lib keng tarqalganligini o'zining asarida ham takidlab o'tadi. Lekin keyingi davr izlanishlaridan bizga ma'lumki, 80-yillar oxirida adabiyotshunos olim, navoiyshunos Suyuma G'aniyeva Alisher Navoiyning o'zi tuzgan ikkinchi devoni "Navodir un-nihoya" devonining Navoiy muhri bosilgan notugal surat – nusxasini Eron Islom Respublikasidan olib keladi va "Navoiy dastxati" nomi bilan 1991-yilda e'lon qiladi. Bundan kelib chiqadiki, Muhammadjon Hakimov ushbu maqola ustida ishlayotgan vaqtida Navoiyning dastxati haqida hech qanday ma'lumot mavjud bo'lmagan.

Ustoz olimning takidlashiga qaraganda sobiq Sovet Ittifoqiga qarashli hududlarda Navoiy asarlarining 1200 dan ortiq qo'lyozma nusxalari saqlanmoqda va ularning eng ko'pini Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondidadir. Shoirning muxlislari tomonidan 1465-yil Hirotda tuzulgan "Ilk devon"ning yagona qo'lyozma nusxasi ustoz olimning ushbu maqolasida yozilishiga qaraganda 1466-yildayoq, zamonasining zarqalam xattoti, go'zal husnixat sohibi bo'lmish Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan. Ushbu qo'lyozma nusxa o'sha davrda Navoiyning shaxsiy kutubxonasida bo'lgan va keyinchalik Sovet Ittifoqiga qarashli Leningraddagi Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat kutubxonasiga keltiriladi. Nusxa hozirda shu kutubxonada № 564 raqam ostida saqlanmoqda.

"Badoye ul-bidoya" devoni Alisher Navoiyning "Xazoyin yl-maoniy" devonini tuzgunga qadar shaxsan o'zi tomonidan tuzilgan va maxsus debocha ham bag'ishlangan birinchi devonidir. Bu devon Husayn Boyqaroning topshirig'i bilan 1469-yildan keyin tuzilgan. Ushbu devonning hozirgacha fanda aniqlangan nusxalari to'rtta bo'lib ularning hammasi Hirotda ko'chirilgan. "Birinchi – Parij Milliy kutubxonasidagi 746 raqam bilan saqlanuvchi 1480-1481-yillar, ikkinchi – London Britaniya muzeyidagi 401 raqami bilan saqlanuvchi nusxa 1482-1483-yillar, uchinchi – Bokudagi Respublika Qo'lyozmalar fondida 3010 raqami bilan saqlanuvchi nusxa 1484-yilda ko'chirilgan." [5: 40] To'rtinchi nusxa ya'ni Toshkent nusxa deb yuritiluvchi va shu to'rt qo'lyozma orasidan eng mukammali, mo'tabar nusxa hisoblanmish qo'lyozma 1486-yilda Ali Binni Nur tomonidan ko'chirilgan.

Muhammadjon Hakimovning yuqorida keltirilgan maqolasida "Xazoyin ul-maoniy"ning fondlarda 3132 ta nusxasi borligi va kutubxonalarda 27 ta qo'lyozma nusxasi saqlanayotganligi takidlanadi. Ular orasidan Qo'qondan Xankov tomonidan olib ketilgan nusxaga to'xtalib o'tiladi va

uning ko'chirilish tarixini 1500-yil deb ko'rsatadi. Olimning "Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi" nomli 1983-yilda nashr etilgan ishi ham taxsinga loyiqdir.

Buyuk shoir qalamiga mansub besh dostonidan iborat "Xamsa" asari qo'lyozma nusxalariga kelsak, olimning mazkur maqolasida Navoiy hyotlik chog'ida ko'chirilgan 3 ta nisbatan mukammal nusxalari haqida so'z boradi. Ulardan birinchisi – Abdujamil kotib tomonidan 1484-yil ya'ni shoirning o'zi bilan birgalikda ko'chirilgan nusxa. Ikkinchi nusxa 1492-93-yillarda Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan nusxa bo'lsa, uchinchi nusxa 1499-yilda Navoiy asarlaridan tuzilgan kulliyotga kiritilgan nusxadir. Ustoz olim har uchala nusxa haqida batafsil ma'lumot beradi. Ustozning takidlashicha, birinchi nusxa Sharqshunoslik instituti fondida saqlanmoqda. Ammo bu nusxa haqida "Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi"da hech qanday ma'lumot uchramaydi. "Xamsa"ning besh dostonini mukammal birlashtirgan nusxalar soni 27 tani tashkil qiladi. Shulardan ikkitasi XVI asr, bittasi XVII asr, ikkitasi XVIII asrda, yigirma ikkitasi XIX asrda ko'chirilgan". [6: 8] Ta'kidlash joizki, Katalog ma'lumotlari 1980-yilga qadar bo'lgan ma'lumotlardan tuzilgan.

Bizga ma'lumki, Navoiy forsiy she'rlariga Foniya taxallusini qo'llagan va forsiy tilda bitilgan she'rlarini ham yig'ib, "Devoni Foniya" nomi bilan to'plam tuzadi. Ustoz olimning ushbu maqolasida bu devonning 5 ta qo'lyozma nusxasi borligi, ularning ikkitasi Parijda, ikkitasi Turkiyada va bittasi Tehronda saqlanayotganligi va Sobiq Sovet Ittifoqi kutubxonalarda bu devonning qo'lyozma nusxalari mavjud emasligi aytib o'tiladi. "Devoni Foniya"ning nusxalari haqidagi ma'lumotlar adabiyotshunos D.Yusupovanning "O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish adabiyoti" (Alisher Navoiy davri) o'quv qo'llanmasida ham keltirib o'tilgan.

Muhammadjon Hakimovning mazkur maqolasida "Xamsa" dostonlar turkumining qo'lyozmalari 50 dan ortiqligi, "Mahabb ul-qulub" ning 54 ta nusxasi va "Lison ut-tayr" dostonining 30 ta qo'lyozma nusxasi mavjudligi takidlab o'tiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, olim ilmiy merosining ko'lami juda keng qamrovlidir. Olim ilmiy merosining katta qismini Alisher Navoiy asarlari qo'lyozma nusxalari tadqiqiga bag'ishlangan asarlar tashkil qiladi.

Umuman olganda, Muhammadjon Hakimovning ilmiy merosini manbashunoslik, matnshunoslik, adabiyot nazariyasi, folklorshunoslik, tarixnavislik, arxivshunoslik va lug'atshunoslik kabi yo'nalishlarga ajratib o'rganish mumkin. Olimning ilmiy merosi 5 ta ilmiy kitob va risola, 2 ta Navoiy asarlariga bag'ishlangan qo'lyozma va toshbosma katalog va 300 ga yaqin maqolalardan iborat. Olim tomonidan qo'lyozma asarlar tavsifida eng mayda detallarga ham e'tibor qaratiladi va bu orqali ilm ahliga bir qancha qulaylik yaratiladi. Olim ilmiy merosida asosiy o'rinni kataloglar tashkil qiladi va ular juda mukammal tarzda tuzilgan. Muhammadjon Hakimov ilmiy merosini o'rganish chog'ida hajman kichik bo'lgan maqola va taqrizlarda ham juda katta ilmiy ma'lumotlar yoritilganini ta'kidlash kerak.

ADABIYOTLAR

1. "Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi" – Toshkent. "Fan", 1983-y.
2. Yusupova D. "O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish adabiyoti (Alisher Navoiy davri)" – Toshkent. Tamaddun-2016
3. "Navoiy "Xamsa"si qo'lyozmalarining tavsifi" – Toshkent. "Fan", 1976-y. (Q.Munirov bilan hamkorlikda)
4. "Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar" – Toshkent. "Fan", 1991-y.
5. M.Hakimov "Sharq manbashunosligi lug'ati" – Toshkent. "Davrpess NMU", 2013-y.
6. P.Shamsiyev "O'zbek matnshunosligiga oid tadqiqotlar" – Toshkent. "Fan", 1986-y.
7. A.Habibullayev "Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik" – Toshkent. Toshkent Davlat Sharqshunoslik instituti, 2000-y.
8. Sh.Sirojiddinov, S.Umarova "O'zbek matnshunosligi qirralari" – Toshkent Akademiash, 2015-y.
9. Sh.Sirojiddinov "Alisher Navoiy manbalarining qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili" – Toshkent Akademiash, 2011-y.

10. Xasaniy M., Habibullayev A. "Adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning nazariy masalalari" – Toshkent. Toshkent Davlat Sharqshunoslik instituti, 2012-y.
11. Navoiy A. Mukammal asarlar toplami. 20 jildlik, 8-jild. – Toshkent: Fan, 1991. -544b.
12. Navoiy A. Mukammal asarlar toplami. 20 jildlik, 13-jild. – Toshkent: Fan, 1997. -284b
13. Abdullayev B. Navoiy Samarqandda. -Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. -136b.
14. Abdugafurov A. Buyuk beshlik saboqlari. -Toshkent: Gafur Gulom nomidagi Adabiyot va sanatsashriyoti, 1995. -184b
15. Valixojayev B, Vohidov R. Navoiy ijodi-ilhom manbai. -Toshkent: Fan, 1981. -74b

UDK:821.512.133:811.111(73)

Iqbola QODIRJONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nizamovaiqbola@yandex.com

F.f.n., dots. J.Mahmudov taqrizi asosida

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV VA KRISTOFER POL KERTIS ASARLARIDA YETIM BOLA OBRAZINING YORITILISH OMILLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyev va amerikalik yozuvchi Kristofer Pol Kertis asarlaridagi yetim bola obrazlari qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikkala ijodkorning turli madaniy va ayni tarixiy sharoitdagi yetim qahramonlarining xarakteristikasini yoritishda qo'llangan o'ziga xos ramziylik va ifoda usullari o'rganiladi. Maqolada Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek yetim bolalarini tasvirlashda ijtimoiy rishtalar, madaniy an'analar va urf-odatlar uchun berganligini, Kertis esa afro-amerikalik yetimlarning kechinmalarini tasvirlashda irq, sinf va tarixiy voqealarga ko'proq e'tibor qaratgani bayon qilinadi. Maqolada e'tibor qaratilgan asosiy masala ijodkorlarning ushbu obrazni yaratishlari uchun sabab va motivlari nimalardan iborat ekanligini o'rganishdir.

Kalit so'zlar: yetim bola, realism, bola psixologiyasi, davr ruhiyati, tarixiy sharoit, ijtimoiy hodisa, afro-amerikalik, Buyuk depressiya, sarguzasht-yumoristik, urf-odat.

ФАКТОРЫ ОСВЕЩЕНИЯ ОБРАЗА СИРОТЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБОЕВА И КРИСТОФЕРА ПОЛА КЕРТИСА

Аннотация

В данной статье сравниваются образы детей-сирот в произведениях узбекского детского писателя Худойберди Тохтабаева и американского писателя Кристофера Пола Кертиса. Изучается уникальная символика и средства выразительности, использованные обоими писателями при освещении особенностей героев-сирот в разных культурно-исторических условиях. В статье говорится, что Худойберди Тохтабаев делал акцент на социальных связях, культурных традициях и обычаях, изображая узбекских сирот, в то время как Кертис больше внимания уделял расе, классу и историческим событиям, изображая переживания афроамериканских сирот. Основной вопрос, которому посвящена статья, - изучение причин и мотивов создателей создания данного образа.

Ключевые слова: сирота, реализм, детская психология, менталитет эпохи, исторические условия, социальный феномен, афроамериканец, Великая депрессия, приключенчески-юмористический, традиция.

THE ILLUMINATION FACTORS OF THE IMAGE OF THE ORPHAN IN THE WORKS OF KHUDOYBERDI TOKHTABOYEV AND CHRISTOPHER PAUL CURTIS

Annotation

This article compares the images of orphans in the works of the Uzbek children's writer Khudoyberdi Tokhtaboyev and the American writer Christopher Paul Curtis. The unique symbolism and methods of expression used by both writers in illuminating the characteristics of orphan heroes in different cultural and historical conditions are studied. The article states that Khudoyberdi Tokhtaboyev emphasized social ties, cultural traditions, and customs in portraying Uzbek orphans, while Curtis focused more on race, class, and historical events in portraying the experiences of African-American orphans. The main issue focused on in the article is to study what are the reasons and motives of writers for creating this image.

Key words: orphan, realism, child psychology, period mentality, historical conditions, social phenomenon, African-American, Great Depression, adventure-humorous, tradition.

Kirish. Adabiyotda yetimlar mavzusi juda ko'p ijodkorlar qalam tebratgan boy va ko'p qirrali mavzulardan biridir. Yetim qahramonlar tasviri bolalar adabiyoti olamida ham kuchli hikoya vositasi bo'lib, mualliflarga murakkab mavzularni osonroq yoritishga o'ziga xoslik va insonlarning hayotiy tajribasi haqida muhim sabablarni yetkaza olish imkonini beradi. Adabiyotshunos olim Matyoqub Qo'shjonov ta'kidlaganidek: "Har bir obraz o'z shakl-shamoyili, asardagi g'oyaviy vazifasidan tashqari, xarakterning biron tomonini ochishga, yoritishga xizmat qiladi"[1]. Shu jumladan, yetim bola obrazi ham bolalarga xos xarakterli xususiyatlarni to'laligicha yetkazib bera oladi, chunki ko'pchilik asarlardagi yetim bolalar hayotida ularni shaxsan shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi yoki chegaralovchi "kattalar", xususan ota-onalar

bo'lmaydilar. Gegal aytganidek ushbu "obraz hayotni bilishning o'ziga xos shakli" vazifasini bajaradi. Yetim qahramonlar bolalarga xos orzu-umidlarni, hayot olamini, va kamchiliklarini to'liq ko'rsatib bera oladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yetim bola obrazi uning jahon yozuvchi va olimlari tomonidan qanday ochib berilishini tahlil qilish davomida ko'plab ilmiy ish va maqolalarni ko'zdan kechirdik. Xususan, Xudoyberdi To'xtaboyevning yetim bola obrazlarini o'rganish davomida uning hayoti hamda ijodi haqida yozilgan Umarali Normatovning "Sarguzasht sardori" hamda Abdug'ofur Rasulovning "Betakror o'zlik" asarlari bilan tanishib, adib ijodidagi ushbu obraz avtobiografik ruhda yozilganiga amin bo'ldik. "Ham hayoliy-sarguzasht, ham detektiv yo'nalishdagi "Sariq devni minib", "Sariq devning o'limi romanlari

shuhratidan keyin Xudoyberdi do'stimiz galdagi sof-hayotiy, relistik, qisman biografik – ikkinchi jahon urushi yillari boshdan kechirganlari haqidagi o'xiga xos sarguzasht asar ustida ishladi; roman 1975 yili kitob holdida chop etildi. 1977 yili kamina bilan suhbatda adib “Besh bolali yigitcha” romanining ko'p voqealarini o'zining boshidan o'tgan, ayni sarguzashtning materiali ekanini ta'kidlaydi. Keyinroq hamkasbi Xurshid Do'stmuhammad bilan suhbatda bu asarlarning asl mohiyati ustida so'z ochib “Besh bolali yigitcha ... bu roman mening ko'zyoshlarim” deydi [2]. Asarni o'qir ekan kitobxonning ham ko'ziga yosh kelishi tabiiy. Undagi yetim boalalar hayoti, taqdiri, ikkinchi jahon yillaridan keyingi davrlarni real tasviri edi. Matyoqub Qo'shjonov yozuvchining “Sariq devni minib” asariga yozgan so'zboshisida ijodkorning o'z bolaligi haqidagi xotiralarini keltirib o'tadi: “Mening bolalik va o'smirlik yillarim urush yillariga to'g'ri kelgan, otanasiz qolgan yetim hamqishloqlarimning o'kinch va armonlarini eshitganman. O'g'lidan “qoraxat” kelgan onalarning ko'ksini yulib dodlaganini ko'rganman, akasini intizor kutayotgan singillarining, eridan barvaqt judo bo'lgan yosh-yosh juvonlarning pinhoniy ko'z yoshlarini ko'rganman” [3]. Aynan shu xotiralar, kechmishlar yozuvchini yetim bolalar haqida yozishga undaganini payqash qiyin emas. “O'gay otam – usta Abduqodir rabochiy batalyoniga ketgach biz oilada sakkiz bola qoldik. Bir xillarimiz bolalar uyida, bir xillarimiz birovlarining uyiga molboqar bo'lib ketdik, men ham bolalar uyida bo'lganman, men ham molboqar bo'lganman. Shunday oilalar ham bo'lgan ediki, ham onadan, ham otadan judo bo'lishgandi... Men bular bilan rosa bolalar uyidan bolalar uyiga o'tib “sayr” qilganman, hatto Toshkentdan Qo'qongacha piyoda ketgan paytlarimiz bo'lgan” [3]. Adibning ushbu bolalik xotiralarini o'qir ekanimiz, “Besh bolali yigitcha” asarining qahramoni Orifjon orqali yozuvchi to'qima obrazni emas aynan o'z bolaligini aks ettirganiga amin bo'lamiz. Matyoqub Qo'shjonovning “yozuvchilik san'ati shundayki, adib, yo ko'rgan-bilganini yo eshitganini yozadi” [4] degan gaplari bejizga emas. Chindan ham Xudoyberdi To'xtaboyev ushbu yetim obrazi orqali o'z prototipini yaratgan desak ham adashmaymiz. Shuning uchun ham qahramon o'y-hayollari, xarakteristikasi juda tabiiy tasvirlangan.

Kristofer Pol Kertis ijodiga keladigan bo'lsak, u o'zining “Baddi emas Bad” asari qahramoni orqali aynan o'z hayotini tasvirlamasada-da, aynan o'zi ko'rgan kechirgan voqealarni asarga kirita oladi. A.Rasulov ta'kidlaganidek yozuvchi o'ziga tanish muhit, kishilar va o'zaro aloqalarni tasvirlaganda tasvir tiniq va qahramonlar tabiiy namoyon bo'ladi [5]. Xudoyberdi To'xtaboyev ijodida ushbu ta'rif “Besh bolali yigitcha” va “Jannati odamlar” asarlariga qanchalik xos bo'lsa, Kristofer Pol Kertisning ham “Baddi emas Bad” asariga ham shunchalik mos. Kristofer ko'pincha asarlarida o'zi yashagan, makon va zamoni tasvirlaydi, “Baddi emas, Bad” asarida ham voqealar yozuvchi tug'ilib o'sgan Flint, Michiganda kichadi. Ushbu makonning real va yorqin ta'rifini berishda yozuvchi o'z xotiralarini va kuzatishlariga tayanadi. Asardagi tarixiy kontekst ham yozuvchiga begona emas, Buyuk Depressiya va Fuqarolik huquqlari urushlari davri Kertisning shaxsiy tushunchalari va kechinmalariga asoslanadi. Katta oilada tarbiyalangan Kertis romanlarida oilaviy munosabatlar va dinamikani tasvirlashda ham o'z tajribasiga tayanadi va oiladagi sevgi, sadoqat va mustahkamlik mavzulari uning asarlarida takrorlanuvchi element bo'lib keladi. Xatto, uning asarlaridagi ayrim qahramonlarini yaratishda ham hayoti davomida tanigan, yoki kuzatgan odamlardan ilhomlanganligini yozuvchi o'zi ta'kidlaydi: “Hikoya aslida meing bobomning hayotidan olingan. 1930-yillarda u katta musiqiy guruh rahbari edi va u shtat bo'ylab “Herman Curtis and the Dusky Devastators of the Depression” (“German Kertis

va Depressiyaning Qorong'u Vayronkorlari”) nomli musiqiy guruh bilan sayohat qilgan. Ammo, uning baraban to'plamida bu nom yo'q edi, chunki ushbu guruh nomi doim o'zgarib turardi. U chindan ham qiziqarli xarakterga ega inson edi, Grand Rapidsda depressiya davrida ish topish juda qiyin, ayniqsa qora tanlilar uchun, xatto, u juda mohir musiqachi bo'lsa ham. U(Bobom) skripka, akkordeon, kontrabas va har qanday musiqani chala olar edi. Agar odamlar polka xohlasalar, polka chalar, u har qanday musiqani, nemis musiqasi, jazz sving, hammasini chala olardi. Qanday bo'lmasin, u musiqiy guruhning har bir turi uchun turli nomga ega edi: “Herman E. Keloski and the Wonderful Swing Boys of Vienna” (“German E. Keloski va Venadagi ajoyib Sving Yigitlari”). Sababi o'sha davrda ko'p joylarda qora tanlilar guruhini ishga yollashmas edi, shuning uchun u faqat guruh nomi haqida ma'lumot beruvchi shunday flayerlarni tayyorlagan. U flayerlarni atrofga tarqatar, odamlar esa shunga asoslanib, faqat guruh nomidagina xabardor bo'lib ishga olishardi. Keyin qora tanli banda ularning qarshisida paydo bo'lganda, ular nima bo'lganiga tushunmay qolishardi: (“Bu nima balo?”). Ammo boshqa guruhga buyurtma berishga juda kech bo'lardi, bobomesa ularga: “Yoqmasa, to'lamaysan”, derdi. U chindan o'ziga xos xarakterga esa edi”[6]. Yozuvchining bobosi haqida ta'riflarni o'qir ekanimiz, aynan ushbu obrazni to'laligicha German E.Kellouey timsolida asarga kiritganini payqab olishimiz qiyin bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xudoyberdi To'xtaboyev hamda Kristofer Pol Kertisning ijodidagi yetim bola obrazining yoritilish omillarini tahlil qilar ekanimiz badiiy asar va ijodkor juftligiga asoslangan biografik metodan unumli foydalandik. Chunki obraz yaratishda yozuvchining ruhiy holati, shaxsiy hayoti, qiziqishlari, yashash muhiti va asar yozish uchun turki bo'lgan ilhom faktori muhim ahamiyatga ega. Shu o'rinda, yozuvchilar hayot kechirgan davr ijtimoiy hodisalari, adabiy va tarixiy sharoit va muhit, adabiyotning ijtimoiy mohiyatiga asoslanib yondashuvchi sotsiologik metod ham fikrimizni ijtimoiy holat bilan izohlashga ko'mak berdi.

Ikki xil millat bolalar adabiyotidagi asarlarni predmet sifatida tanlab olar ekanimiz qiyosiy-tarixiy metodni chetlab o'tib bo'lmaydi. Ushbu metod asosida ayni davr adabiy hodisalarini taqqoslab umumiy ilmiy nazariyalarni ishlab chiqdik. Germenevtika usullining ham imkoniyatlarida foydalanib obrazlarni taqqoslash, identifikatsiya qilishda unga murojaat qildik.

Tahlil va natijalar. O'zbek bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyev va taniqli amerikalik yozuvchi Kristofer Pol Kertis ijodidagi yetim bola obrazini tahlili davomida turli xil madaniy kelib chiqishiga qaramay, ikkala ijodkor ham oila, o'ziga xoslik, sabr-bardosh kabi universal mavzularni yoritgan holda yetimlar hayotiga o'ziga xos istiqbolni taklif qilganini anglaymiz. Yozuvchilarning asarlarida qahramon xarakteri to'rt xil yo'l bilan shakllanadi:

- a) Avtorning qahramonga xarakteristika berishi;
- b) Personajning o'z so'zi orqali;
- c) Personajlarning bir biriga bergan bahosi;
- d) O'zaro munosabati[7].

X.To'xtaboyevning badiiy asarlari ko'pincha o'zbek madaniyatining boy qadriyatlarini, xalq og'zaki ijodi, an'ana va zamonaviylikni bir biriga bog'lab turadigan oyna bo'lib xizmat qiladi. U yetim bolalar timsolida madaniyatni aks ettirib, o'zbek jamiyati kontekstidagi e'tibordan chetda qolgan ushbu qahramonlarning og'ir ahvolini yoritib beradi. Jonli tasvirlar va allegorik hikoyalar orqali yetim bolalarning kurashlari va g'alabalarini aks ettiradi, o'quvchilarni Orifjonning o'z-o'zini kashf qilish va oilani birlashtirish yo'lidagi mashaqqatlardan iborat sayohatiga hamroh bo'lishga chorlaydi. Xudoyberdi To'xtaboyev o'zbek xalq og'zaki ijodi va an'analari unsurlarini

o'zida mujassam etgan holda hikoyalarni boyitib, jamiyat va oila rishtalariga urg'u beradi. Bu adabiy vositalar orqali yetimlik kechinmasining ma'naviy va g'ayritabiiy o'lchovlarini ko'rishni taklif etadi. U dunyoviy masalalarni biroz bo'rttirib, o'quvchilarni o'zlik, taqdir va inson holati bilan bog'liq chuqurroq ekzistensial savollarni o'ylashga chorlaydi. Tarixni badiiy tadqiq etishni hush ko'radigan, o'zbek bolalar adabiyoti muammolari bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borgan adabiyotshunos P.Shermuhammedov "Besh bolali yigitcha" romanining ilk nashriga yozgan so'zboshisida [8] bu asarda birinchi jahon urushi davri mashaqqatlari ham qiziqarli sarguzasht-yumoristik, ham shafqatsiz realistlik yo'sinda ifoda etilganini uqtiradi.

Kristofer Pol Kertis esa Xudoyberdi To'xtaboyevdan farqli o'laroq yetimlar hayotini Qo'shma Shtatlardagi afro-amerikalik jamoalarning tarixiy va ijtimoiy kontekstida o'rganadi. Kertisning asarlari tarixiy aniqlik, ijtimoiy tavsilotlar va o'z qahramonlariga chuqur hamdardlik bilan yo'g'rilgan bo'lib, o'quvchilarga tarixning muhim daqiqalarida afro-amerikalik yetimlarning tajribasini ta'sirchan tasvirlashni taklif qiladi. Kertis irq, sinf va o'ziga xoslik mavzularini emas balki jamiyatga singib ketgan tizimli adolatsizliklar va noto'g'ri qarashlarni ham yetim qahramonlar obraziga singdiradi. Puxta tadqiqot va haqiqiy muloqot orqali u Kertis irqiy kamsitish, segregatsiya va iqtisodiy nomutanosiblik muammolarini ko'taradi.

Xulosa va takliflar. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Xudoyberdi To'xtaboyev va Kristofer Pol Kertisning yetim obrazi aks ettirilgan asarlarining ikkisi ham bolalarga xos realism janrida yozilgan roman bo'lib, ushbu obrazni yoritish omillari quyidagilarda umumiylik kasb etsa:

a) yozuvchilarning hayotda ko'rgan kechirgan voqealarni qog'ozda aks ettirish;

b) o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini yoritish;

c) bolalarda hamdardlikni uyg'otish, ularni chidamlilikka o'rgatish, o'ziga xoslik va insonlarning hayotiy tajribasi haqida muhim saboqlarni yetkazish;

d) oila, o'ziga xoslik, sabr-bardosh kabi universal mavzularni yoritish;

e) yetim bolalar psixologiyasini ochib berish.

Amerika va o'zbek bolalar adabiyotining ushbu vakillarida yetim bola obraziga murojaatida quyidagilar tafovut hosil qiladi:

a) Kristofer Pol Kertis yetimlar hayotini Qo'shma Shtatlardagi afro-amerikalik jamoalarning tarixiy va ijtimoiy kontekstida yoritib, irq, sinf, tizimli adolatsizliklar va noto'g'ri qarashlarni ham yetim qahramonlar obraziga singdiradi;

b) Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarida madaniy an'analar, urf-odatlar, xalq og'zaki ijodini yetim bolalar timsoli va xarakteri orqali ochib berishga ham urg'u beriladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdug'ofur Rasulov. Badiiylik bezavol yangilik. – T.: "Sharq"
2. Umarali Normatov. Sarguzasht sardori. – T.: "Adib", 2012, 59-70.
3. Sobir Miraliyev. O'zbek adiblari. XX asr o'zbek adabiyoti. – T.: "Yozuvchi", 2000.
4. Xudoyberdi To'xtaboyev. Sariq devni minib. – T.: "Sharq", 2006, 6-13
5. Abdug'ofur Rasulov. Betakror o'zlik. – T.: "Mumtoz so'z"
6. Ummat To'ychiev. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va maromlari. – T.: "Yangi asr avlodi", 2011, 339
7. McDonald, J. (February 2021 г.). Interview with Christopher Paul Curtis. Получено из Collaborative classroom: <https://www.collaborativeclassroom.org/blog/interview-with-christopher-paul-curtis/#>
8. Xudoyberdi To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha. – T.: "O'qituvchi", 1981, 3-

UDK :811.11-112:811.11'342(09)

Xusan MINAVAROV,
Tashkent State University of the Uzbek language and literature
E-mail: Mxusan15@gmail.com

F.f.d., professori v.v.b A.Kuldashev taqrizi asosida

EMERGENCE AND IMPORTANCE OF FORENSIC LINGUISTICS

Annotation

The relationship between linguistics and other fields is so extensive that each field has its own rules from the point of view of linguistics. When studying the history of each field, it can be seen that the linguistics and terms of that field have been formed and studied. From this point of view, it can be understood that judicial linguistics has been formed along with the historical development of the court.

Key words: court, law, rights, courtroom, linguistics, legal language.

ПОЯВЛЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

Связь между лингвистикой и другими областями настолько обширна, что каждая область имеет свои собственные правила с точки зрения лингвистики. Изучая историю каждой области, можно увидеть, что лингвистика и термины этой области формировались и изучались. С этой точки зрения можно понять, что судебная лингвистика формировалась вместе с историческим развитием суда.

Ключевые слова: суд, закон, право, зал суда, языкознание, юридический язык.

SUD TILSHUNOSLIGINING PAYDO BO'LISHI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Tilshunoslik boshqa sohalar bilan aloqasi shu qadar keng qamrovliki, har bir sohaning o'z tilshunoslik nuqtayi nazardan qonuniyatlari mavjud. Har bir sohani tarixi o'rganilganda, osha sohaning tilshunosligi, terminglari ham shakllanib hamda o'rganib borilganligini ko'rish mumkin. Shu nuqtayi nazardan, sud tilshunosligi ham sudning tarixiy rivojlanishi bilan birga tilshunosligining shakllanib borganligini anlash mumkin.

Kalit so'zlar: sud, qonun, huquq, sud zal, tilshunoslik, yuridik til.

Introduction. Humanity uses certain language forms, tools and areas when communicating with others. Representatives of several branches of linguistics began to divide into different branches based on the communication process. One of these areas is forensic linguistics, which has its place and is being formed and used in practice. The classification of fields in forensic linguistics improves with the development of the field. It generally follows existing classifications as a basis for cataloging current and potential topics in language structure and function. However, in some cases, an even narrower specification is required.

Literature review. The birth of forensic linguistics began in two ways: In 1966, the "Miranda Rights" or "Miranda Warning" were created in the United States (US) because of Ernesto Arturo Miranda's violation of his Fifth and Sixth Amendment rights [1], and in 1968 in the United Kingdom (UK) Ian Swartwick made the language itself judicial evidence [2]. Prior to both events, early forensic linguistics in the US and UK focused on police statements, as a police practice manual known at the time as the Judges' Rules required suspects to tell their stories to the police and required police officers to Stop and questioning is not allowed, except for minor clarifications about suspects [3]. Dr. John Olsson, who has extensive experience in British, American and Australian courts, has informed the world that these rules are rarely used in real interrogations.

Research Methodology. Linguistics is a very broad concept. The emergence, formation and application of

linguistics is directly related to humanity. Linguistics should be studied in relation to different fields. Also, all fields are directly related to linguistics. The words, units, terms and phrases used by representatives of each field have a period of formation.

Police officers ask suspects numerous questions and record their answers in such a way and manner that they list the suspect's actual words instead of the police officer's actual words [4]. Since the statements of the witnesses were received through the words of the police rather than their own words, the main focus of linguistic and legal scholars was on the authenticity of the police statements. After the emergence of forensic linguistics, the focus shifted to the eyewitnesses themselves, shedding light on many issues related to the stages of the criminal or judicial process that have attracted the attention of scholars worldwide.

Analysis and results. Forensic linguistics finally gained prominence in 1988 when the German Federal Criminal Police Office (Bundeskriminalamt) organized a two-day forensic linguistics conference and developed a phonetic-acoustic method of speaker identification. France hosted its own forensic linguistics conference in 1991, followed by the UK in 1992 and Australia in 1995 and the USA in 1997, when forensic linguistics finally became an international academic discipline [5]. In the late 1990s, universities began to teach forensic linguistics, but many countries still failed to provide formal training in the subject. So Professor Malcolm Coulthard, a speech analyst at the University of Birmingham, filled this gap by running international summer schools in forensic linguistics

[6]. As forensic linguistics became well established, linguists became more involved in criminal and judicial proceedings.

Narrowing down to the involvement of linguists in the legal forum, there are three stages in the legal process where linguistic knowledge may be necessary: investigative, trial and appellate stages. Linguistic analysis is usually limited to the first stage, which first records ransom notes, specific threatening letters, mobile (cell) text messages, suicide notes, speech patterns and behaviors of victims and suspects, and is checked [7]. Linguists are rarely called upon in court proceedings where the facts and relevant law are considered [8], but when one of the many linguists is called, they are asked to analyze the authorship, threat, interpretation, and structure of a text. But appeals are common and begin immediately after a defendant's conviction, and linguists are usually needed to help resolve a dispute about the wording, interpretation, or authorship of a statement or confession [9]. Despite the increasing presence of forensic linguistics in the legal forum, the legal system is considered "linguistically naïve and vulnerable" by law enforcement and the people themselves [10]. A recurring issue is that the Miranda rights are very popular in media use and make people familiar with them, but in fiction the Miranda rights are very different from their actual use and function in real life, and this is a "common misconception" assumption can affect court decisions [11]. It also became known that despite being read by the police, the suspects may not understand their rights, and the word "I understand" does not mean they know, but they say they know [12]. Sometimes people may not even understand or hear or speak English, so the "interpreter" appeared in the late 20th century to clear up misunderstandings in court proceedings [13]. However, even interpreters are not an ideal solution for multilingual or non-native speakers, as in practice interpreters "preserve the substance of the speech but not the style, thus altering the impact on the audience," making the judge a witness or makes a suspect [14]. Interpreters themselves often cause the court to misjudge the reliability and credibility of the specific statements of witnesses or suspects due to "difficulty in translation, thought process, doubt, pause word, backtracking, grammatical or pronunciation error" [15] Furthermore, lawyers and linguists do not always see eye to eye, with lawyers and judges questioning the need for linguistic testimony - in one case even telling a linguist, "There are only two types of English: correct English and wrong English?" - and linguists note that lawyers often use vague phrases to defend their clients, and that legal language is often archaic [16]. For example, the law states that confessions and interrogations must be voluntary, not mandatory, but Professor Roger Shui argues that "a detainee cannot voluntarily consent to interrogation" and "the interrogation itself he noted that its characteristic feature is coercion [17]. Thus, the meaning of the words "interrogation" and "voluntary" had to be carefully examined. Ultimately, law itself is questioned because language is essential to law-making and law-making [18], but despite being a relative newcomer in academia, forensic linguistics has been quick to clarify and provide a better understanding of the language of legal process [19].

Scholars were initially characterized by the need to test the boundaries and improve the scientific methods of forensic linguistics to make forensic linguistics transparent to non-linguists. However, just like race, ethnicity, and language diversity, forensic linguistics must consider language and cultural barriers because suspects or witnesses do not understand English [20]. Language impairment or disability, or still have a low understanding of children and the legal process and the judicial system, all of which shed light on the experts' own biases and competence to participate in court [21]. If

viewed from a positive perspective, all of these issues, especially the fact that bilingualism and multilingualism are the norm, give impetus to the development of forensic linguistics [22].

The biggest challenge we face today is building a culturally competent problem-solving court that responds appropriately to all participants, regardless of age, race, or level of speech ability [23]. Bias in alleged scientific research is becoming more apparent when scientists find that the most important factor in determining credibility is the perception of educational attainment [24]. For example, English pronunciation is rated as highly confident, pleasant, and informative and professional [25]. Meanwhile, the gay accent (no longer just a stereotype after research found that gay men have important phonetic features that allow listeners to accurately predict their sexual orientation) is also rated highly for intelligence and persuasiveness, but homophobia hinders their credibility. However, the South African accent, which is associated with a lack of education and danger, is not very convincing [26]. At this time, there is no clear way to ensure that a person's accent does not affect a referee's impartiality in a positive way [27]. People's speech (style of speaking) becomes a variable that affects the verdict because it is a factor of their credibility and is crucial to winning the case [28]. In some cases, witnesses are unable to speak due to certain disabilities or language and courtroom differences, so they rely on trained interpreters to interpret the terms correctly [29]. However, not only can interpreters' speech style affect court decisions, but their "accuracy" is often inconsistent with the language of non-native speakers in the courtroom, as the accuracy of a translation involves more than just conveying content [30]. Interpreters can deliver emotionally detached descriptive and comprehensible eyewitness testimony because the trained status of the interpreter makes the interpreters seem smarter than the witnesses themselves, which weakens and even devalues them. For example, a rape claim is a favorite charge, but in cases of rape of women with disabilities, a combination of evidence, doctrine, and ideological legal practice devalues and ignores the testimony of women with disabilities [31]. Perhaps this happens because people with disabilities are characterized by what they lack, not by what they are, so they become recipients of charity and their status is questioned.

Fortunately, efforts are being made to provide alternatives to interpreters for non-English speakers and people with disabilities. For example, drawings and pictures have begun to be included in hearings involving the deaf [32], and in forensic interviews to improve the understanding of the deaf [33].

Those who do not speak fluently are not always disabled or those who grew up in a different language and culture - crimes, violence, divorces, accidents and disputes involving children are often the direct victims or witnesses of children in criminal proceedings [34]. Even though children are still young and do not have clear information in investigative interviews or court proceedings, they face the expectations of adults, but this problem was recognized at the turn of the century [35]. It is entirely possible for children to perform well in the courtroom if they are prepared, but the use of language by lawyers has a profound effect on children's clarity, and there is no denying that courtroom appearances can be very stressful [36]. Another solution is child therapists who help traumatized children and come to court on their behalf [37]. Recently, another problem was discovered; child therapists are not trained to prepare for testimony or are not knowledgeable enough to help children cope with courtroom experiences [38].

Conclusion. Regardless of the situation of victims, witnesses, or suspects, forensic linguists assist the trial process

by calming, preparing, and questioning them. But the study found that their improvement in conversation or in court does not necessarily mean that linguists or experts have also improved, as they are still average liars because the study lacks

valid criteria for assessing overall reliability. But the discipline of forensic linguistics is constantly improving its methodology for information verification.

REFERENCES

1. Miranda v. Arizona, 384 U.S. 436 (1966).
2. Svartvik J. (1968). *The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics*. Goteborg: University of Goteborg. At p 332.
3. Johnston, T. S. (1966). The Judges' Rules and Police Interrogation in England Today. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 85-92.
4. Olsson, J., & Luchjenbroers, J. (2013). Forensic linguistics. A&C Black.at p 337.
5. Blackwell, S. (2012). History of forensic linguistics. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*.at p 223.
6. Blackwell, S. (2012). History of forensic linguistics. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*.at p 228.
7. Olsson, J. (2014). What is Forensic Linguistics? *the text. Co. UK/docs/what_is. Doc*>. Acesso em, 25.
8. Schmallegger, F., Donaldson, S., Kashiwahara, K., Koppal, T., Chase, S., Brown, A., ... & Marash, D. (2014). *Criminal justice today*. Prentice Hall. At p 125-128.
9. Olsson, J. (2014). What is Forensic Linguistics? *the text. Co. UK/docs/what_is. Doc*>. Acesso em, 25.
10. Levi, J. N. (1994). Language as evidence: the linguist as expert witness in North American courts. *Forensic linguistics*, 1(1): 1-26.
11. Rogers, R., Rogstad, J. E., Gillard, N. D., Drogin, E. Y., Blackwood, H. L., & Shuman, D. W. (2010). "Everyone knows their Miranda rights": Implicit assumptions and countervailing evidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(3), 300.
12. Rogers, R., Rogstad, J. E., Gillard, N. D., Drogin, E. Y., Blackwood, H. L., & Shuman, D. W. (2010). "Everyone knows their Miranda rights": Implicit assumptions and countervailing evidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(3), 300.
13. Rogers, R., Rogstad, J. E., Gillard, N. D., Drogin, E. Y., Blackwood, H. L., & Shuman, D. W. (2010). "Everyone knows their Miranda rights": Implicit assumptions and countervailing evidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(3), 300.
14. Rigney, A. (1999). Questioning in Interpreted Testimony. *Forensic Linguistics*, 6(1): 83–108.
15. Krouglov, A. (1999). Police Interpreting: Politeness and Sociocultural Context. *The Translator*, 5(2): 285–302.
16. Olsson, J. (2014). What is Forensic Linguistics? *the text. Co. UK/docs/what_is. Doc*>. Acesso em, 25.
17. Shuy, R. W. (1997). *The language of confession, interrogation, and deception* (Vol. 2). Sage publications.
18. Olsson, J. (2014). What is Forensic Linguistics? *the text. Co. UK/docs/what_is. Doc*>. Acesso em, 25
19. Coulthard, M., Johnson, A., & Wright, D. (2016). *An introduction to forensic linguistics: Language in evidence*. Routledge. P 122-118.
20. Cole, R. W., & Maslow-Armand, L. (1997). Role of Counsel and the Courts in Addressing Foreign Language and Cultural Barriers at Different Stages of a Criminal Proceeding. *the W. New Eng. L. Rev.*, 19, 193.
21. Pollard Jr, R. Q., & Berlinski, B. T. (2017). Forensic Evaluation of Deaf Individuals: Challenges and Strategies. *Journal of social work in disability & rehabilitation*, 16(3-4), 261-275.
22. Saman, S. (2017). Potensi dan Tantangan Forensik Linguistik di Indonesia. ILSIA, 3.
23. Volck, B. (2018). Silent Communion: The Prophetic Witness of The Profoundly Disabled. *Journal of Disability & Religion*, 1-8.
24. Meyer, M. I., & Tredoux, C. G. (2016). Who do you believe? Effects of English, Cape Coloured and gay accents on perceived witness credibility. *Acta Criminologica: Southern African Journal of Criminology*, 29(1), 18-32.
25. Menon, N. (2004). *Recovering subversion: Feminist politics beyond the law*. Ranikhet: Permanent Black. 115-126.
26. Meyer, M. I., & Tredoux, C. G. (2016). Who do you believe? Effects of English, Cape Coloured and gay accents on perceived witness credibility. *Acta Criminologica: Southern African Journal of Criminology*, 29(1), 18-32.
27. Brubacher, S. P., Peterson, C., La Rooy, D., Dickinson, J. J., & Poole, D. A. (2019). How children talk about events: Implications for eliciting and analyzing eyewitness reports. *Developmental Review*, 51, 70-89. Cambier-Langeveld, T. (2012). Clarification of the issues in language analysis: a rejoinder to Fraser and Verrips. *International Journal of Speech, Language & the Law*, 19(2).
28. Hale, S. B. (2004). *The discourse of court interpreting: Discourse practices of the law, the witness, and the interpreter*, 52, John Benjamins Publishing.
29. Hale, S. B. (2004). *The discourse of court interpreting: Discourse practices of the law, the witness, and the interpreter*, 52, John Benjamins Publishing.
30. Benmaman, V. (1992). Legal Interpreting: An Emerging Profession. *Modern Language Journal* 76(4), Winter: 445–53.
31. Mandal, S. (2013). The burden of Intelligibility: Disabled women's testimony in rape trials. *Indian journal of gender studies*, 20(1), 1-29.
32. Miller, K. R., & Vernon, M. (2002). Assessing linguistic diversity in deaf criminal suspects. *Sign Language Studies*, 2(4), 380–390.
33. Patrick, P. L. (2019). Language Analysis for the Determination of Origin (LADO): An Introduction. In *Language Analysis for the Determination of Origin* (pp. 1-17). Springer, Cham.
34. Finkelhor, D., Turner, H. A., Shattuck, A., & Hamby, S. L. (2015). Prevalence of childhood exposure to violence, crime, and abuse: Results from the national survey of children's exposure to violence. *JAMA Pediatrics*, 169(8), 746-754.
35. Copen, L. M. (2000). *Preparing children for court: A practitioner's guide*. Sage Publications.
36. Brubacher, S. P., Peterson, C., La Rooy, D., Dickinson, J. J., & Poole, D. A. (2019). How children talk about events: Implications for eliciting and analyzing eyewitness reports. *Developmental Review*, 51, 70-89. Cambier-Langeveld, T.(2012). Clarification of the issues in language analysis: a rejoinder to Fraser and Verrips. *International Journal of Speech, Language & the Law*, 19(2).
37. Edwards, J., Parson, J., & O'Brien, W. (2016). Child play therapists' understanding and application of the United Nations Convention on the Rights of the Child: A narrative analysis. *International Journal of Play Therapy*, 25(3), 133.
38. Svartvik J. (1968). *The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics*. Goteborg: University of Goteborg.

UDK:811.521

Aziza MURODOVA,

O‘zRFA O‘zbek tili va adabiyoti va folklori instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: xudoyberdoyevnaaziza@gmail.com

O‘zRFA O‘zbek tili va adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, PhD D.Andaniyozova taqrizi asosida

O‘ZBEK TILIDA GO‘ZALLIK VA XUNUKLIKNI IFODALOVCHI ZID MUNOSABATLI FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKONSEPTUAL TADQIQI

Annotatsiya

Mazkur maqolada go‘zallik va xunuklikni ifodalovchi frazeologizmlarning lingvokonseptual xususiyatlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, lingvokonseptual tadqiq, konsept, tushuncha, go‘zallik va xunuklik konsepti, frazeologik konsept.

ЛИНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ КРАСОТУ И УРОДСТВО В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье исследованы лингвоконцептуальные особенности фразеологизмов, выражающих красоту и уродство.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, лингвоконцептуальное исследование, концепт, понятие, концепт красоты и уродства, фразеологический концепт.

LINGUOCONCEPTUAL STUDY OF PHRASEOLOGISMS EXPRESSING BEAUTY AND UGLINESS IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

This article explores the linguoconceptual features of phraseologisms expressing beauty and ugliness.

Keywords: cognitive linguistics, linguoconceptual study, concept, notion, concept of beauty and ugliness, phraseological concept.

Kirish. So‘nggi yillarda tilshunoslikda konsept doirasida qilinayotgan tadqiqotlar ko‘lami kengayib bormoqda. Ma‘lumki, konsept kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchasi hisoblanib, u inson ongiga xos jarayondir. Konsept aqliy faoliyat jarayoni hisoblanib, inson ongida tartiblangan tushunchalar to‘plamini shakllantiradi. Til inson ongiga, uning konseptual sohasiga kirish vositalaridan biri bo‘lib, tafakkur birliklari sifatidagi tushunchalarning mazmuni va tuzilishidan iborat. Leksik birliklarning grammatik semantikasi lingvokognitiv tadqiqotlarning metodlariga aylandi. Kognitiv lingvistika u yoki bu tushunchani ifodalovchi-obyektivlashtiruvchi, so‘zlashuv, tashqi ko‘rinishdagi birliklarning seman-tikasi tadqiq qilinadi. Obektivlashtiruvchi til birliklarining semantikasini o‘rganish fiklash va tushunchalar mazmuniga kirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus tilshunoslaridan A.P.Babushkin va I.A.Sterninning fikricha ma‘no – lingvistik ongning elementi, tushuncha – kognitiv (“umumiy”) inson ongi hisoblanadi. Ularning fikricha ma‘no tushunchaning bir qismi bo‘lib, kommunikatsiya maqsadida til belgisi va aqliy birlik sifatida namoyon bo‘ladi[1].

Tilshunos L.V. Kovalyova olib borgan tadqiqotlarida kognitivlikni bevosita frazeologizmlar doirasida o‘rganadi. Bunda u frazeologik tushunchalarning shakllanishiga diqqat qaratadi hamda frazeologik birliklar hosil bo‘lishida frazemalar semantik jihatdan birlashishi sodir bo‘lganini aytadi. L.V Kovalyova frazeologik tushunchani vizual va hissiy darajada tushunib, frazeologik birikmalarni yaratish uchun prototip bo‘lgan tasvir orqali konnotatsiyani kelib chiqishi shartlarni o‘rganadi[1].

Kognitiv tilshunoslik mustaqil fan sifatida shakllanishi bilan tilshunoslik sohasida frazeologik birliklarning bevosita

ma‘nolariga qiziqish orta boshladi va natijada frazeologik konsept tushunchasi yuzaga keldi.

Frazeologik birliklarni kognitiv jihatdan tahlil qilganda ularning qaysi ma‘nosi birinchi bo‘lib idrok qilinadi degan savol berilishi tabiiy. Tom ma‘nodami yoki majoziy ma‘nodami? A.P.Babushkin va I.A.Sternin tomonidan yaratilgan “Когнитивная лингвистика и семасиология” nomli monografiyada aytilishicha birinchidan, to‘g‘ridan to‘g‘ri ma‘no tushuniladi. Keyin bu ma‘no qabul qiluvchining dunyo haqidagi bilimiga nisbatan tekshiriladi va shundan keyingina inson frazeologik birlik haqida bir xulosaga keladi[10].

Tadqiqot metodologiyasi. Psixologlar esa frazeologik birliklarni tushunish ikki bosqichli bo‘lishi kerak emas degan fikrni bildirishgan – dastlab frazeologik birlik tan olinadi. Masalan, “burnidan ip o‘tkazib olmoq” iborasida dastlab insonning ongida tikuvchilarning ish qurollari bilan bog‘liq assotsiyatsiya gavdalanadi.

Lekin hamma har qanday holatda frazeologik birliklarning majoziy mazmuni darhol tushuna oladimi? Bunda albatta o‘ziga xos lingvistik xususiyatga ega bo‘lgan struktura majoziy iboralar shakliga kiritilishi kerak. Biroq kimdir frazeologik iboraning ma‘nosini juda yaxshi tushunadi, go‘yoki u ongli ravishda iboraning ma‘nosini ketma-ketlikda qismlarga ajratadi.

Frazeologik birlikning tarkibidagi o‘ziga xos milliy-madaniy komponent xususiyatlarini aniqlash chegaralanmagan. Frazeologik birliklarning ifodalanishi nuqtayi nazaridan kognitiv ma‘no strukturalari murakkab va ko‘p o‘lchamli milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradi.

Har qanday milliy til kognitiv strukturalarni o‘zida aks ettiradi va muayyan jamiyat, etnik guruh haqidagi

tushunchalardan ma'lumot beradi. Zamonaviy kognitiv tadqiqotlarning shakllanishi va rivojlanishi frazeologizmlarni yangi yo'nalishdan o'rganishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni lingvokonseptual jihatdan o'rganish yangi yondashuvlardan biridir. Ayonki, o'zbek tili iboralarga boy tillardan biridir. Ayni paytda obrazli tarzda ifodalangan muayyan tushunchaning frazeologik zidi ham mavjudligini aniqlab, ularning lingvokonseptual jihatlarini yoritish tildagi bu kabi birliklarning kutilmagan imkoniyatlarini namoyon qiladi. Mazkur maqolada zidlik munosabati go'zallik va xunuklik tushunchalarini ifodalovchi frazeologik birliklar misolida tadqiq qilindi.

O'zbek tili frazeologizmlarida go'zallik konseptini ifodalovchi bir qoshiq suv bilan yutib yuborgudek, farishtasi bor, istarasi issiq, sitorasi issiq, ko'zga yaqin, ko'z uzolmay, oy desa og'zi, kun desa ko'zi bor, yuzi qutli (istarali), oqi oqqa, qizili qizilga ajraldi kabi bir qancha shakllari mavjud. Masalan: - Vuy, muncha chiroyli! - dedi qattiq shivirlab. - Bir qoshiq suv bilan yutgudek-a! [4].

Oy desa og'zi, kun desa ko'zi bor, ko'zga yaqin, ko'zni oladi, iboralarda ko'z, o'giz, kun va oy leksemalari mavjud bo'lib, iboraning ma'nosi tahlil qilinganida shaxsning go'zalligi quyosh va oyga qiyoslanganligi ma'lum bo'ladi. Ma'lumki, quyosh bilan oy o'zidan nur taratib turuvchi samoviy jismlar hisoblanadi.

Oy desa og'zi, kun desa ko'zi bor iborasida qo'llangan oy va kun leksemalari orqali insonning yuzidan taralayotgan nurga qiyoslab aytiladi. Masalan: O'zi to'shli, to'ladan kelgan go'shtli, shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor [5].

Frazeologik iboralar obrazlarni rivojlantirish va iboralarni semantik, grammatik va funksional jihatdan yangilash maqsadida semantik hamda leksik-semantik taransformatsiya qilinadi. **Oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor, oy desangiz ovzi bor, kun desangiz ko'zi bor, oy desa oy, kun desa kun** kabi o'xshatma obrazli frazeologik birliklar leksek transformatsiya qilinishi bilan birga, bir obrazli frazeologik qatorni yuzaga keltiradi.

O'n to'rt yoshiga kirgan, barkamol bo'lib husnga to'lgan, yinaday izilgan, ipakday tizilgan, shoyiga o'ralgan, g'unchaday buralgan, atlas shoyiga o'ralgan, **oy desangiz ovzi bor, kun desangiz ko'zi bor**, naqsh olmaday yuzi bor, boshida oltin sarandozi bor, qoshi qora qunduzday, ko'zi Cho'lpon yulduzday, oqshom palov ertan choy, muhrlangan qog'ozday, qoshu ko'zi pilikday, ovozlari o'ymoqday, lablari bor qaymoqday, shishadagi suvday chalqindi, to'rtadan ayirgan moyday balqiydi[3].

O'sha vaqtlarda Xuroson mamlakatining podshosi Harishohning Gulnoz degan **oy desa oy, kun desa kun** bir sohibjamol, o'zi barkamol qizi bo'lib, har kim mening qizimga xushyor bo'lsa, ko'shkimning boshidagi tilla qovoqni o'q bilan urib tushirsa, shu ko'shkimdan ot sakratsa qizimni berib, o'zimga vazir qilaman», — degan edi[3].

Frazeologik iboralarning shakli buzilishi bilan farzeologik iboralarning ma'nosi o'zgarmaydi, aksincha matndagi umumiy ma'no kuchayadi, stilistik mahsuldorligi oshadi. Masalan: *ko'zga yaqin - ko'zga nihoyatda yaqin*.

U qizining ziyrakligini, so'nggi paytda bo'y yetib, husni yetilib, *ko'zga nihoyatda yaqin* bo'lib qolganini go'yo endi sezdi-da, qo'shib qo'ydi: — Men axir sening to'yingni o'tkazmoqchimen! [8].

Istarasi issiq, sitorasi issiq iboralarda qo'llangan *issiq* leksemasi ijobiy ottenkani bildirgani sababli bu iboralar ham chehrasi, yuz ko'rinishi yoqimli, jozibali kabi ma'nolarni anglatadi.

Kelin qishlog'idan. *Istarasi issiqqina*, xushmuomala Xolnisa bilan dastlabki yillari oilaviy yotoqxonaning katalakdek bir xonasida baxtiyor yashadilar[12].

Farishta so'zi malak, xur ma'nolarini bildirib, Islom dinida Allohning amrini bajaruvchi g'ayritabiiy mavjudot hisoblanadi[13].

Farishta leksemasi ko'pincha ayollarga nisbatan ishlatiladi, undan tashqari yaxshi xulq-atvoriga ega bo'lgan, pokiza, fayzli kabi ijobiy ma'no ottenkalarini bergani uchun ham go'zal, nurli insonlarga nisbatan *farishtasi bor* iborasi qo'llaniladi.

-Yuzlarida *farishtalari bor* zot ekanlar,-deb qo'ydi.So'ng harir dakanasining bir cheti bilan yuzini mudarrisdan tusib, unga yarim o'girilgan holda dedi:-Mudarris janoblari, bu surat Hirotda shariat peshvolarining ruxsati bilan chizilgan-ku[9].

Oqi oqqa, qizili qizilga ajraldi iborasi bor go'zalligi yuzaga chiqdi, jamoli barq urdi ma'nolarini anglatadi. Gul edi, Xudoning qudrati bilan *oqi oqqa, qizili qizilga ajraldi*. Chechak edi, barq urib ochildi[9] Qizning *oqi oqqa, qizili qizilga ajragan* kezlar edi[14].

Shu bilan birgalikda frazeologizmlarda go'zallik konseptini ifodalaydigan iboralar bo'lganidek, "xunuklik" ni ifodalovchi zid munosabatli iboralar ham mavjud.

Farishtasi yo'q, so'xtasi sovuq, istarasi sovuq rangida qoni yo'q, eti suyagiga yopishgan, bir burda bo'lib qolmoq, bir burda odam (yuz va b) kabi iboralar shular jumlasidandir.

Farishtasi yo'q, istarasi sovuq iboralari farishtasi bor, istarasi issiq iboralariga zid ma'noli iboralar hisoblanadi va ijobiy ottenkanani ifodalovchi *farishtasi bor, istarasi issiq* iboralarning tahlili yuqorida ko'rsatildi.

U ko'zlari qop-qora, qirg'iy burun, xushsurat xotin bo'lsa ham, *farishtasi yo'q*, chehrasi sovuq ayol edi[11].

E, meni endi ko'rayapsizmi, Muyassarxon, eski bilganingiz sassiq chol — *so'xtasi sovuq* Nazar Yaxshiboyman-da[6].

Tahlil jarayonida frazeologik birliklarning komponentlari orasiga ma'nosini o'zgartirmagan holda so'z yoki so'z birikmalarining kiritilishi holatlarini ham kuzatdik. Bundan ko'rinadiki, kiritmalar frazeologik iboralarning ma'nosini kuchaytiradi, ma'nosi konkretlashadi, tashqi shaklni o'zgartiradi.

Cholning xotini elliginchi yillarning oxirida o'lib ketgan, faqat *istarasi* o'zinikidan ham *sovuq* yolg'iz o'g'li bor edi [7].

Eti suyagiga yopishgan, terisi suyagiga yopishgan, bir burda bo'lib qolmoq, bir burda odam (yuz va b) iboralaridan haddan ziyod ozg'inlik ma'nosini anglash mumkin. O'zbek frazeologizmlarida ozg'inlik salbiy ottenkaga ega bo'lib, xunuklik, ko'rimsiz tushunchalarini bildiradi.

Terisi suyagiga borib yopishgan, chakka suyaklari bo'rtib chiqqan. Burishgan yuzlari, ori, kichkina qo'llari qonsiz, oppoq[15].

Hovurdan qizargan, asli qovjirab ketgan *bir burdagina* yuzda ikkita kirtaygan yashiltob nuqta yiltillab ko'rinadi — bamisoli ikki tomchi o'sma suvi! [2].

Palataga kirib, Toshkentboyni ko'rdimu, qo'rqib ketdim. *Bir burdagina* bulib qolibdi-ku, sho'rlik... [12].

Xulosa va takliflar. Til tafakkur birliklari sifatidagi tushunchalarning mazmuni va tuzilishidan iborat. Go'zallik va xunuklikni ifodalovchi frazeologik konseptlar badiiy matnning jozibadorligi va bo'yoqdorligini oshiribgina qolmasdan, gapda ijobiy yoki salbiy ma'no ottenkalarini ham ochib beradi. O'zbek tilshunosligida frazeologik iboralarning konsept doirasida tadqiq qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. А.П.Бабушкин, И.А.Стернин. Когнитивная лингвистика и семасиология. Монография. - Воронеж: ООО «Ритм», 2018.- 229 с.
2. Аъзам, Эркин Ёзувчининг боғи[Матн]:Янги аср ҳикоявлари ва эски асрдан эсдалик / Э.Аъзам. – Тошкент: «MASHHUR»-RRESS» «нашриёти 2019.-288 б.
3. Go'ro'g'li [matn]: o'zbek xalq dostonlari —Т.: Cho'ipon nomidagi NMIU, 2017. — 448 b.
4. Hoshimov, O'tkir. Duniyoning ishlari:Qissa va hikoyalar / O'tkir Hoshimov. –Т.: Yangi asr avlodi, 2019. –336 b.
5. Мухаммад Жомрот ўғли Пўлкан. Гўрўғлининг туғилиши. Достон. Тошкент.: -Ғафур Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти. 1967 й.
6. Мурод Мухаммад Дўст.Лолазор: // –Т.: «Шарқ», 1998. –560 б. – (« XX аср ўзбек романи » туркуми).
7. Назар Эшонкул. «Маймун егаклаган одам». «Янги аср авлоди», 2004 йил. 212 б.
8. Qodirov, Pirmqul. Yulduzli tunlar. Roman.-Т.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979 y. - 496 b.
9. Султон, Исажон. Боғи Эрам.Қисса ва ҳикоялар. И.Султон. –Т.: «Sharq», 2015. – 256 б.
10. The Blackwell Dictionary of Cognitive Psychology / ed. by M.W. Eysenck. - Cambridge, Massachussets: Blackwell Publishers, 1994. - 399 p
11. Ёкубов Одил. Улугбек хазинаси.Роман. –Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994 й. – 335 б.
12. Ёўлдошев Абдуқаюм. Алвидо,гўзаллик (Қиссалар, ҳикоялар) / А.Ёўлдошев.–«O'zbekiston», НМИУ, 2011. – 368 б.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati.: A.Madaliyev,D.Xudoyberganova.-Т:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.
14. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abduqayum-yo-ldosh-1962/abduqayum-yo-ldosh-hayot-shafqatsiz-hikoya>
15. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/anvar-muqimov-1929-1993/anvar-muqimov-qo-qon-shamoli-hikoya>

Nilufar MURODOVA,

O'zbekiston Milliy kinematografiyani rivojlantirish markazi xodimi

E-mail: nilufarmurodovaa@gmail.com

O'zJOKU Bosma OAV va noshirlik ishi fakulteti dotsenti, f.f.n A.Nurmatov taqrizi asosida

THE ROLE OF THE BLOGGER IN SHAPING PUBLIC OPINION

Annotation

This article presents scientific-theoretical and practical opinions about the activities of bloggers in shaping public opinion. In addition, it is very important to correctly evaluate the activities of information-distributing entities, including bloggers, in the correct formation of public opinion. In this case, the quality, truthfulness and completeness of information are considered as the main factors in the formation of public opinion. It is very important to ensure the transparency of bloggers' activities and to eliminate various obstacles and inconveniences in their activities.

Key words: public opinion, criteria, bloggers, scientific-theoretical, practical opinions, information-distributing subjects, activities of bloggers, factual evaluation, quality of information, truthfulness, completeness of information, transparency, scientific-theoretical opinions.

РОЛЬ БЛОГЕРА В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

Аннотация

В данной статье представлены научно-теоретические и практические мнения о деятельности блогеров по формированию общественного мнения. Кроме того, очень важно правильно оценивать деятельность субъектов распространения информации, в том числе блогеров, для правильного формирования общественного мнения. При этом качество, правдивость и полнота информации рассматриваются как основные факторы формирования общественного мнения. Очень важно обеспечить прозрачность деятельности блогеров и устранить различные препятствия и неудобства в их деятельности.

Ключевые слова: общественное мнение, критерии, блогеры, научно-теоретические, практические мнения, субъекты распространения информации, деятельность блогеров, фактическая оценка, качество информации, правдивость, полнота информации, прозрачность, научно-теоретические мнения.

JAMOATCHILIK FIKRINI SHAKLLANTIRISHDA BLOGERNING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada jamoatchilikning fikrini shakllantirishdagi blogerlarning faoliyati haqida ilmiy-nazariy hamda amaliy fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, jamoatchilikning fikrini to'g'ri shakllanishida axborot tarqatuvchi sub'ektlar, jumladan, blogerlarning faoliyatini haqqoniy baholash juda ham muhim hisoblanadi. Bunda axborotning sifati, haqqoniyligi va axborotning to'liqligi jamoatchilik fikrini shakllanishidagi asosiy omil sifatida qaraladi. Blogerlarning faoliyatini shaffofligini ta'minlash hamda ularning faoliyatidagi turli to'siqlarni, noqulayliklarni bartaraf etish juda ham muhim ahamiyatga ega sanaladi.

Kalit so'zlar: jamoatchilik fikri, mezonlari, blogerlar, ilmiy-nazariy, amaliy fikr-mulohazalar, axborot tarqatuvchi subyektlar, blogerlarning faoliyati, haqqoniy baholash, axborotning sifati, haqqoniy, axborotning to'liqligi, shaffofligi, ilmiy-nazariy fikr-mulohazalar.

Kirish. Jahonda kechayotgan globallashuv hamda axborotlashuv jarayonlarining matbuot, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlari orqali jamiyatning har bir sohasiga chuqur singib, insonlarning turmush tarziga ta'sir etib borishi bugungi kunda yanada toboro jadallashmoqda. Matbuot, ommaviy axborot vositalari bunday shiddat va tezkorlik bilan o'zgarishi insoniyatning o'z istiqboli yo'lida so'z erkinligini ta'minlashga, falsafiy tafakkur doirasida real voqelikni ochib berishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga insonlarda yangicha tushunchalar shakllanib, har kungi axborotlarni o'z vaqtida bilishi, ularni mushohada qilish ko'lamini kengayib borishi bilan birga, ularda ijtimoiy-falsafiy voqealar rivojiga monand pragmatik ko'nikma paydo bo'lganligi hamda jamiyatdagi o'zgarishlarni xolis va haqqoniy baholash mezonlari rivojlanayotganligi real haqiqatlarda namoyon bo'lmoqda.

Mamlakatimizda ommaviy axborot vositalari sohasida olib borilayotgan islohotlar asosida matbuot va televideniyaning o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda.

"Axborot va matbuot erkinligi, fuqarolarning o'z xohish-irodasini erkin bildirishi, davlat idoralari faoliyatining ochiqligi va oshkoraligi - Yangi O'zbekistonning sifat ko'rsatkichlaridan biriga aylandi"[2].

Jamoatchilikning fikri deyilganida - ommaning, aholining ko'pchilik qatlamining turli ko'rinishdagi voqeahodisalarga yoki ijtimoiy jarayonlarga nisbatan o'zining shaxsiy munosabatini ifodalovchi fikrlari, g'oya, qarash hamda tasavvurlarining majmuini ifoda etadigan tushunchadir.

Jamoatchilik fikrining ijtimoiy hayot tarzi ta'sirida bosqichma-bosqich ko'rinishda shakllanib borishi yoki siyosiy tashkilotlar va mafkuraviy muassasalarning keng jamoatchilik ongiga ta'sir ko'rsatishi natijasida biron bir maqsadga muvofiq tarzda o'zgarib borishi mumkin bo'ladi. U ijtimoiy ongning o'ziga xos umumlashgan ifodasi sifatida, alohida fikrlarning o'zaro almashinuvi, boyishi hamda uyg'unlashib borishi natijasida vujudga keladi.

Shuningdek, blogerlarning faoliyatini tahlil qilishda kamida 3-5 yillik faoliyati mavjud bo'lsa, uning tahlil natijasi

shunchalik aniq bo'ladi. Blogerlik faoliyati tahlil qilishda uning vazifasidan kelib chiqib, jurnalistika sohasi bilan qiyosiy tahlil qilishimiz o'rinli bo'ladi. Ikki faoliyat turini SWOT tahlil asosida ko'rib chiqishimiz mumkin.

SWOT tahlili blogerlik faoliyatini tahlil qilishga yoki uni rivojlantirishga qanday yordam beradi? SWOT tahlilning kengaytmasini keltirib o'tishim orqali bu savolga javib beraman:

- S - Strengths
- W - Weaknesses
- O - Opportunities
- T - Threats

SWOT tahlili strategik rejalashtirish vositasi bo'lib, kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlarni anglatadi. U tashkilot yoki shaxsning ichki va tashqi omillarini baholash uchun yaxshilanish sohalari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash uchun ishlatiladi.

Jamoatchilik fikri aqliy, hissiy hamda irodaviy jihatlarni o'zaro uzviy birlikda ifodalaydi va turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, voqealarga ma'naviy-ma'rifiy munosabat sifatida: Bunda voqealarni baholovchi fikrlar keng jamoatchilik tomonidan biror-bir tarzda e'tirof etiladi. Ikkinchidan, g'oyaviy-amaliy munosabat sifatida: Unda hissiy va irodaviy istaklar, intilish hamda niyatlar ommalashadi, jamoatchilikni amaliy faoliyatiga undaydi. Uchinchidan esa, amaliy munosabat sifatida: Bunda kishilar voqea va jarayonlarga bo'lgan munosabatlarini o'z harakatlari bilan namoyon etadilar.

Jamoatchilik fikrini shakllanishi ko'pchilikning munosabatlariga tayanishi uning ta'sir kuchini belgilab beradi. Muayyan bir haqiqatni turlicha izohlash hamda talqin etishga asoslanuvchi plyuralizmning mavjudligi jamiyatda jamoatchilik fikrining turlicha rang-barangligidan dalolat berib turadi. Bunaqa holatlarda ba'zi bir kishilar orasida keng tarqalgan va muayyan ahamiyatga ega bo'lgan fikrlar boshqalar uchun e'tiborga ega bo'lmasligi ham mumkin.

Bugungi kunda jamiyat a'zolarining barcha qatlamlarini birlashtiruvchi jamoatchilik fikrini shakllantirish hamda ushbu fikr pozitsiyasida saqlab qolish muhim ahamiyatga egadir. Keng xalq ommasining ijobiy munosabatini maqsadga muvofiq ravishda shakllantirish, doimiy o'rganish va uning taraqqiy etishini ta'minlash, oqilona qadam qo'yishda kuchli omil bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamoatchilik fikri - ijtimoiy voqealarga, turli guruhlar, tashkilotlar va ayrim shaxslar faoliyatiga bo'lgan yashirin yoki oshkora munosabatlarni o'z ichiga oluvchi ommaviy ong shakli; muayyan ijtimoiy masalalarni ma'qullash yoki qoralashda namoyon bo'ladi, individlar, ijtimoiy guruhlar xatti-harakatini va ijtimoiy munosabatlarda muayyan me'yorlarni belgilaydi[4].

Umuman jamiyat doirasida ham, turli ijtimoiy guruhlar doirasida ham amal qiladi. Jamoatchilik fikrining faolligi va ahamiyati jamiyatning strukturaviy xarakteri, ishlab chiqaruvchi kuchlarning, madaniyatning, demokratik huquqiy me'yorlar va erkinliklarning taraqqiyot darajasi bilan belgilanadi. Jamoatchilik fikrini shakllantirishda esa media axborot tizimi katta ahamiyat kasb etadi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy (tahliliy-sintetik, tarixiy-qiyosiy, tarkibiy-tipologik), tahlil (analiz, sintez, indeksiya, deduksiya, konkretlashtirish, analogiya, modellashtirish), sotsiologik (hujjatlarni o'rganish, kuzatuv, anketa so'rovi, kontent tahlil), diagnostik (loyihalashtirish), prognostik (fikriy eksperiment, mustaqil baholarni umumlashtirish va boshqa), matematik statistika kabi usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Millatlararo munosabatlar

sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq mamlakatda bag'rikenglik tamoyillariga asoslangan millatlararo munosabatlar madaniyati, uning holati va rivojlanish tendensiyalari, O'zbekistonda yashovchi turli millat vakillarining teng huquq va erkinliklar bilan ta'minlanish darajasi haqida o'zbekistonliklarning fikrini o'rganish maqsadida "Ijtimoiy fikr" respublika jamoatchilik fikrini o'rganish markazi har yili "O'zbekistonda millatlararo munosabatlar jamoatchilik fikri ko'zgusida" mavzusida kompleks monitoring tadqiqotlarini o'tkazib keladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy O'zbekiston hududida yashovchi turli xalqlarning milliy-madaniy an'analari bilan bog'liq davlat mustaqilligi ramzlaridan biri - O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i jipslashtirgan mamlakat fuqarolarining millatlararo va fuqarolik totuvligining asosiy omillari davlat milliy siyosati, jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, fuqarolarning xayrixohligi, etnik va diniy bag'rikengligi ekanligidan dalolat bermoqda.

Bu xususida taniqli bloger, huquqshunos Xushnodbek Xudoyberdiyev ham alohida to'xtalib o'tib, shularni ta'kidlagandi:[3] "OAVlarining bugungi kundagi darajasi tushib borayotgani yo'q, aksincha yaqin 5-10 yildagi darajasidan ko'tarilib bormoqda. Lekin o'sish darajasi nisbatan sekinlashgan. Blogerlar bilan bir xil startni boshlashiga qaramasdan hozir blogerlar nisbatan tezroq o'sib ketdi. Bu o'sib ketish yuqorida aytgan "tavakkalchilik" xususiyatiga bog'liq, ya'ni agar faoliyatdagi qaror o'zini oqlasa rivojlanishga erishiladi va aksincha bo'lsa boshqa faoliyatga o'tish orqali kamchilik yopiladi. Bu holatda OAVlarining pozitsiyasi bir necha yillik tajribasi o'laroq nisbatan kutib, faoliyatni puxta rejalashtirib harakat qilib boradi. Hech qachon blogerlar OAVlarining o'rni bosa olmaydi."

Huquqiy demokratik davlat, erkin va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish yo'lida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar axborot sohasidagi islohotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan ham, mamlakatimizdagi istiqbol yillarida ommaviy axborot vositalarini jamoatchilik fikr-g'oyalari, yurtimiz va jahonda sodir bo'layotgan ijtimoiy voqea-hodisalarga nisbatan munosabatlari hamda pozitsiyasini erkin ifoda etadigan minbarga aylantirish masalasi davlatimiz siyosati darajasiga ko'tarildi.

Ushbu muhim vazifani ta'lim tizimida xizmat qilayotgan xodimlar uchun o'quv-metodik, ilmiy-pedagogik nashrlarning munosib ulushi borligini ta'kidlab o'tishimiz o'rinlidir. Ilmiy-pedagogik, o'quv-metodik nashrlarning o'rni va ahamiyati tobora ortib, ta'lim taraqqiyotining ko'zgusi, pedagog-o'qituvchilar ongi, dunyoqarashi hamda siyosiy saviyasini shakllantiruvchi asosiy omilga aylanmoqda.

Avvalo, OAV faoliyatini muvofiqlashtirish, xususan blogerlik faoliyatini, ularda berilayotgan materiallar mazmuniga jiddiy e'tibor qaratish zarur. Yoshlarda buzg'unchi, destruktiv g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitet to'la shakllanmagani, ularda eshitgan yoki o'qigan ma'lumotiga juda tez ishonishni nazarda tutsak, bu o'ta jiddiy global masala ekani ayon bo'ladi.

Blogerlarning faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, bunda ko'pincha yakka tartibda va aniq bir soha doirasida faoliyat olib borishadi. Shu nuqtai nazarda, bloger ham o'zi tanlagan sohani mukammal o'rganishini tanlab qiladi, shuningdek, axborotlarni yig'ishda ham asosli tarzda yig'ishi lozimdir. Ushbu axborotlarni tahlil qilishda esa, o'zaro bir-biriga mos keladigan asosli axborotlarni solishtirib so'ngra ularning natijasida xulosa qilishlari shart bo'ladi.

Demak, xulosa qilsak bloger faoliyatidagi muhim narsalardan biri bu uning sohani mukammal o'rganishi va axborot tarqatishda asosli dalillar bilan axborot tarqatishi

jamoatchilikning munosabatini to'g'ri shakllanishini ta'minlab beradi.

Blogerlarning faoliyatini to'g'ri tashkil etilganligi, jamoatchilikning turli voqea-hodisalarga bo'lgan munosabatini to'g'ri shakllanishining garovidir. Aksincha, holatda esa nafaqat jamoatchilikning fikrini noto'g'ri shakllanishiga balki ularning faoliyatiga ham salbiy ta'sir etuvchi axborotlarni tarqatuvchi manba sifatida yuzaga keladi.

Xulosa va takliflar. Jamiyatda ijtimoiy tafakkurni shakllanishida matbuot, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning roli xususida olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelindi:

1. Ommaviy axborot vositalari - jamiyat a'zolarining tafakkurini yangilash, ularning ongi shuurdagi eskirgan qarashlar va astereotiplarga barham berish, zamon evrilishlariga mos yangi tasavvurlarni shakllashtirish, turmush

tarzini ijobiy tomonga o'zgartirish, pirovardida yangilanish davriga monand ijtimoiy-falsafiy tafakkurni rivojlantirishning qudratli ma'naviy quroldir.

2. Ommaviy axborot vositalari so'z va matbuot erkinligini ta'minlash jamoatchilik ongini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish orqali jamiyatda falsafiy tafakkur evolyutsiyasini barqaror tizimga aylantirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

3. Bugungi kunda blogerlik faoliyati jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi eng muhim vositalardan biri sanaladi. Bu esa bugungi kundagi globallashuv jarayonlarida aholini ijtimoiy himoyalash, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy-gumanitar munosabatlarni o'rnatishda muhim omil sifatida qaraladi, ushbu jarayonlarda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirib, fuqarolik jamiyati shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. - B.121
3. Xushnodbek Xudoyberdievning Blogerlar va OAVlarining taqqoslashdagi fikrlari. <https://youtu.be/qFY01cyx3Ko>
4. Jurnalistik faoliyatni himoya qilish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi qonuni. Ommaviy axborot vositalari faoliyati sohasidagi meyoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. – T., 2009. http://www.lex.uz/ru/law_collection/3241.
5. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 30 yilligiga bag'ishlangan ma'ruzasi. – T.: “O'zbekiston”, 2021.
6. Xo'jayev N., B.Xodiyev, Baubekova G., & N.Tilabova (2002). Yangi pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. T.: Fan.
7. Yazdonov U.T. (2019). Организация общественного мнения под влиянием форм социального сознания. Theoretical & Applied Science(9), 88-92.
8. <https://uznews.uz/uz/posts/7092>
9. <https://t.me/platformauzb/5815>

Elyor MUSTAFAYEV,
Toshkent davlat yuridik universiteti Xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: elyormustafayev1993@gmail.com

PhD A.Murtazayev taqrizi asosida

FRAZEOLIGIK IBORALAR TARJIMASINING BA'ZI MASALALARI

Аннотация

Bugungi globallashuv davrida tillar o'rtasida aloqalar rivojlanmoqda. Natijada tilning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish va ularni rivojlantirish ustuvor vazifaga aylandi. Jumladan, nutqni ta'sirchan va jozibador qiladigan iboralar (frazеологик birliklar) muhim kasb eta boshladi. Biroq, frazeologik iboralarni o'zbek va ingliz tillariga tarjima qilishda madaniyatlar xilma-xilligi va tillar o'rtasidagi farqlar o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Frazеологик iboralarning o'rganilishi va klassifikatsiyasi masalalari bilan bir qatorda ularning tarjimasida ham tarjima nazariyasi va amaliyotining, umumiy ma'noda bugungi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Ushbu maqolada frazeologik iboralarning tarjimasidagi muammolar va ularning yechimlari keng tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjima amaliyotidagi turli xil tarjima usullari qiyoslanadi va ular misollar bilan asoslantiriladi. Muallif nafaqat o'zbek, balki ingliz tilida iboralarning tarjima masalalarini solishtirish orqali tarjimaning nozik jihatlariga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: globallashuv, frazeologik birliklar, madaniyat xilma-xilligi, klassifikatsiya, tarjima nazariyasi, tarjima usullari, muammo va yechimlar.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ

Аннотация

В современную эпоху глобализации языковое взаимодействие развивается стремительно. В результате исследование и развитие специфических особенностей языка стали приоритетом. В частности, выражения (фразеологические единицы) начали приобретать значение, делая речь впечатляющей и привлекательной. Однако при переводе фразеологических единиц на узбекский и английский языки разнообразие культур и различия между языками создают уникальные проблемы. Помимо вопроса изучения и классификации фразеологических единиц, их перевод считается одним из насущных вопросов теории и практики перевода в общем смысле современной лингвистики. В данной статье подробно анализируются проблемы перевода фразеологических единиц и пути их решения. Различные методы перевода в практике перевода также сравниваются и обосновываются примерами. Автор подчеркивает тонкости перевода, сопоставляя проблемы перевода не только на узбекском, но и на английском языке.

Ключевые слова: глобализация, фразеологические единицы, культурное разнообразие, классификация, теория перевода, методы перевода, проблемы и решения.

SOME ISSUES IN TRANSLATING PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS

Annotation

In today's era of globalization, language interactions are developing rapidly. As a result, research and development of the specific features of the language became a priority. In particular, expressions (phraseological units) began to acquire meaning, making speech impressive and attractive. However, when translating phraseological units into Uzbek and English, the diversity of cultures and differences between languages pose unique challenges. In addition to the issues of studying and classifying phraseological units, their translation is considered one of the pressing issues in the theory and practice of translation, in the general sense, of modern linguistics. This article analyzes in detail the problems of translating phraseological units and ways to solve them. Various translation methods in translation practice are also compared and substantiated with examples. The author emphasizes the subtleties of translation, comparing the problems of translating phrases not only in Uzbek but also in English.

Key words: globalization, phraseological units, cultural diversity, classification, translation theory, translation methods, problems and solutions.

Kirish. Frazеологик iboralar tilning ajralmas qismi bo'lib, madaniy qadriyatlarini va umumiy tajribani qamrab oladi. Tilshunos va tarjimon G'. Salomov ta'riflashicha idiomalar, maqol va matallar tilning qaymog'i, shirini va shu bilan birga olam-olam ma'no beradigan, bir so'z bilan aytganda tilning "mo'jizasi" [1]. Tilning o'ziga xos tabiatini belgilaydigan birliklar: iboralar, maqol va matallardir. Ushbu birliklarni bir tildan boshqa bir tilga tarjima qilish tarjima nazariyasining asosiy muammolaridan biridir. Jumladan, ingliz va o'zbek tillariga tarjima qilishda tarjimonlar idiomalar, maqol va madaniy jihatdan bog'langan til shakllari bilan bog'liq turli xil murakkabliklarga duch kelishadi. Ushbu maqola frazeologik

iboralarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va tillararo muloqotda aniqlik va madaniy sodiqlikni oshirish strategiyalarini taklif qilishga qaratilgan. Shuningdek, tarjimadagi zamoniy tarjima usullari haqida ham so'z yuritiladi.

Boshqa tillardagi singari, o'zbek tilshunosligida ham tadqiqotlarga keng yo'l ochilgan. Xususan, tilning nufuzini va xalqaro maydonda mavqeyini oshirishga qaratilgan jiddiy izlanishlar olib borilmoqda. Zero, davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "dunyoda ilm-fan sohasidagi yutuqlar aynan fundamental tadqiqotlar yo'nalishida qo'lga kiritilgani tasodifiy emas." [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umuman olganda tarjimaning nazariy qoidalarini XIX asrdan shakllana boshladi. To'la nazariya tusini esa faqat XX asrning yigirmanchi yillaridagina oldi. Tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik fan sohasi sifatida shakllandi va hozirga qadar rivojlanib bormoqda [3]. Bugungi kungacha tarjima sohasida, xususan frazeologik birliklar tarjimasiga oid ko'plab ilmiy ishlar, darslik, o'quv qo'llanma va monografiyalar yozilgan. O'zbek tilshunosligida aynan tarjima amaliyoti bilan dastlab M. Roiq, S. Siddiq va S. Husayn kabi tarjimonlar shug'ullanganlar. M. Roiq va S. Siddiq ilk tarjima nazariyasi qo'llanmasini yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Keyinchalik G'. Salomov asos solgan tarjimashunoslik maktabi vujudga keldi. Tarjima borasida, ayniqsa frazeologik birliklar tarjimasiga oid adabiyotlar G'. Salomov tomonidan yozildi. Bundan tashqari, I. G'afurov, O. Mo'minov, N. Qambarov, K. Jo'rayevlar ham tarjima nazariyasi va amaliyotiga katta hissa qo'shganlar. Bugungi kunda G. Boqieva va A. Abduazizovlarning aynan tarjima borasida ilmiy tadqiqotlari e'tirofqa loyiq. Yosh tilshunos Sh. Raximova idiomalarning ingliz tilidan o'zbek tiliga o'girishning lisoniy xususiyatlari mavzusidagi ilmiy ishida tarjimaning semantik xususiyatlari, tarjimada majoziy va abstrakt ma'no ekvivalentligi, hamda stilistik tarjima vositalariga alohida e'tibor qaratadi [4]. Frazeologik birliklar tarjimasiga doir turli ilmiy-uslubiy qo'llanmalar chop etilmoqda, ikki tilli lug'atlar tuzilmoqda va ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shunga qaramasdan frazeologik birliklarni bir tildan ikkinchi tilga o'girishda hali ham tarjimonlar jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. N. Qambarovning ta'kidlashicha "tarjima tahriri asoslari ishlab chiqilmagan va bunga mutlaqo e'tibor berilmayapti, tarjima tahriri bo'yicha bironta ham qo'llanma yozilmagan". Frazeologik iboralarning yangi lug'atini tuzish esa ayni sohaga tegishli muammo hisoblanadi. Rivojlangan texnika asrida esa elektron qo'llanma va lug'atlar yaratish dolzarbligicha qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarjimada lingvistikani o'rini hisobga olgan holda, ko'plab lingvistik tadqiqotlar tarjima nazariyasiga ham kirib bormoqda, muammolar parallel ravishda hal etilmoqda. Ushbu maqolada qiyosiy tilshunoslik yutuqlari, qiyosiy-chog'ishtiruv, analiz, lingvistik tahlil kabi metodlaridan unumli foydalanildi. Har ikki til: ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshashlik va farqlar tahlil qilinib, misollar bilan asoslantirildi. Tarjima sohasida yangiliklar haqida atroflicha so'z yuritilib, ilmiy xulosalar olindi.

Tahlil va natijalar. Tarjima bir qarashda oddiy holatdek tuyuladi. Biroq, so'zlar ko'chma ma'noda qo'llansa tarjimondan mohirlik, aniqlik talab qiladi aks holda butunlay mazmun boshqa tomonda yo'rg'alaydi. Iboralarning tarjimasi nihoyatda nozik. Iboralar tarkibidagi so'zlar ayni bir leksik ma'nosi bilan qatnashadi va bunday omonimiyaga suyanib bo'lmaydi, balki ibralar orasida yotgan voqelikka, shu voqelikdan olingan obrazga suyaniladi [5]. Bunga bir necha sabablar mavjud. Misol uchun, o'zbek va ingliz tillari mutlaqo boshqa til oilasiga mansub bo'lib, grammatik strukturasi bir-biriga mos emas. Qolaversa, madaniyatlararo tafovut tarjimadagi yana boshqa bir omil. O. Petrovaning fikriga ko'ra: "Tarjimaning muayyan usulini tanlash asosan ibora komponentlari o'rtasidagi semantik aloqalar, grammatik norma hamda tarjima tilidagi so'z birikmasini hosil qilish xususiyatlari bilan belgilanadi" [6]. Iboralarning tarjimasi har qachon ham qiyin hisoblanadi. Chunki, ularning komponentlari yig'indisidan ma'noni anglab olish qiyin. Tarjimon ma'noni alohida olingan so'zlardan emas, balki ularning yig'indisidan kelib chiqqan holda tarjimini amalga oshirishi lozim. Shunday qilib, tarjimada duch kelinadigan eng qiyin muammolardan biri buyumlar yoki voqea - voqealarning leksik ekvivalentini topishdir. Tarjimon nafaqat ikki tilni balki ikki madaniyatni

ham tushuna olishi lozim. Tillar va madaniyatlar o'rtasidagi turli farqlar tufayli leksik ekvivalent topilmasligi mumkin. Bunga sabab esa, geografiya, urf-odatlar, e'tiqodlar, dunyoqarashlar va boshqa turli omillar bo'lishi mumkin. Tarjimon fikrni to'g'ri va aniq yetkazib berish uchun yangi yo'l va usullarini topishi zarur.

Quyida tarjimaning asosiy to'rtta usulini ko'rib chiqamiz:

obrazni qanday bo'lsa shundayligicha saqlash;

obrazni qisman o'zgartirish;

obrazni butunlay boshqa obraz bilan almashtirish; va

tarjimada obrazni butunlay saqlamaslik yoki uni tushirib qoldirish.

Odatda universal yoki internatsional obrazlar tarjimada to'liq saqlanadi. Bunday frazeologik birliklar tarixiy, afsonaviy, diniy, mifologik va shu kabilarga asoslangan bo'ladi. Masalan, "in the seventh heaven" - "yettinchi osmonda". Bunday frazeologik birliklar aslyatning tarjima tilidagi ekvivalentlari deb ataladi. Ekvivalentga ega iboralar tarjimada qiyinchilik tug'dirmaydi.

Ikkinchi usulda bir xil fikr ifodalanadi, biroq ular obrazlari bilan bir-biridan farq qiladi. Ular har ikki tilda ham bir xil ko'chma ma'noga ega bo'ladi. Bunday hollarda obrazlar o'rtasida mavjud ozgina farq hisobga olinmasligi lozim. Bunda tarjima qilinayotgan frazeologik birlikdagi obraz tarjimada qisman o'zgarishga uchraydi. Shunday bo'lsa-da tarjima adekvat hisoblanadi: "a fine suit does not make a gentleman" - "kiyim odamni bezamaydi", yoki "a burnt child dreads the fire" - "og'zi kuygan, qatiqni ham puflab ichadi". Ikkinchi misolda ingliz va o'zbek frazeologik birliklari o'rtasida muqobillik yo'qdek ko'rinadi biroq frazeologik birlikda ifodalangan obraz deyarli bir xil, ya'ni olovdan va qaynoq narsadan qo'rqish ma'nosi berilgan.

Uchinchi usul har bir xalqning til boyligi, jumladan frazeologik birliklari uning tarixi, madaniyati, urf-odatlari, turmush tarzi, mentaliteti va xarakterli xususiyatlari va shu kabi omillarga bog'liq. Hamma uchun bir xil fikrlar turli xalqlar tomonidan turlicha ifodalanadi. Masalan, bizda "tuyaning dumi yerga tekkanda", "qizil qor yoqqanda", "xapshanba kuni" deganda inglizlar "when pigs fly" frazeologik birligini qo'llashadi. Ikkala frazeologik iboradagi leksik birliklar bir-biriga, ayniqsa "tuya, qizil qor hamda xapshanba" butunlay to'g'ri kelmasada, "hech qachon sodir bo'lmaydigan ish-harakat, voqea" asosiy fikr hisoblanadi.

Oxirgi usul quyidagi xususiyati bilan ajralib turadi. Ba'zan, tarjima tilida aslyat tiliga na ekvivalenti va na o'xshash frazeologik birikma topiladi. Bunday holatda, turg'un frazeologik birliklar tasviriy yo'l bilan tarjima qilinadi. Tasviriy usul erkin ko'chma ma'noga asoslanmagan frazeologik birliklarni qo'llashni talab etadi: "a skeleton in the cup" - "oila siri", "in a whole skin" - "bekamu-ko'st, soppa-sog', sog'-salomat, beziyon" va shu kabilar [7].

V. Komissarovning aytishicha "tarjima jarayoni kamida ikkitadan iborat bo'ladi: matnni tushunish va tarjima usulini tanlash. Tarjima nazariyasida matnning bir tildan ikkinchi tilga qay tarzda o'tishi tarjimonning harakatlariga bog'liq bo'ladi [8]. Boshqa tilshunosning ta'kidlashicha tarjimonlar matn maqsadi yoki vazifasiga qarab bir yoki bir nechta tarjima usullarini tanlaydilar [9]. Frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida so'zlarning milliy xususiyatlarini hisobga olish lozim bo'ladi. Milliy xususiyatga ega bo'lgan so'zlar tarjimasi, ya'ni frazeologik birliklar tarjimasi juda murakkab hisoblanadi va tarjimondan katta kuch va ko'p vaqt talab etadi. Yuqoridagi usullardan foydalangan holda tarjima qilish orqali ta'sirchanlik, aniqlik va fikr tugalliligiga erishish mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish mumkin bo'lmagan hollarda tarjimonlar asosiy ma'noni samarali yetkazish uchun tarjima qilish, o'xshatish yoki yangi iboralarni ixtiro qilish kabi ijodiy strategiyalardan foydalanishlari kerak. Bu usul moslashuvchanlik va lingvistik farqlarga moslashish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, tarjimon o'zining ijodiy ish prinsiplari, tarjima usul va metodlariga ega bo'lsa ham, u muallifning original fikrlari va subyektiv qarashlarini inobatga olgan holda tarjima qilishi zarur [10]. Shuningdek, frazeologik birliklarni tarjima qilishda komponentlarni almashtirish, tushirib qoldirish yoki qo'shish mumkin. Ammo, tarjimada 2 tildagi frazeologik birliklarning asosiy tuzilishining grammatik shaklini saqlab qolish muhimdir. Aks holda uslubiy va pragmatik ma'nolar tarjimada aks ettirilmay qolishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazeologik iboralarni ingliz va o'zbek tillari o'rtasida tarjima qilish har ikki tilning madaniy va lingvistik jihatlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Ushbu maqolada lingvistik va madaniy tafovutlarni tushungan holda ham madaniy, ham lingvistik tarjima usullarini tanlash muhimligi ta'kidlanadi. Frazeologik birliklarni turli tillar va madaniy kontekstlarga tarjima qilishning aniqligi va ishonchliligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni kashf qilish, frazeologik iboralarning izohli lug'atini muntazam boyitib borish va ularning ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish tarjima nazariyasi va amaliyoti rivojiga ulkan hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Salomov G'. Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 171.
3. G'afurov I. Tarjimada aniqlik kerakmasmi?. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 2010. 8-son.
4. Raximova Sh. Ingliz tili idiomatik iboralarni o'zbek tiliga o'girishning lisoniy xususiyatlari. F.f.f.d. avtoreferat. – Toshkent, 2019.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – T., 1978.
6. Petrova O. Model' predpervodcheskogo analiza teksta [Model of pre-translation text analysis]. 2007, p. 18.
7. G'afurov I, Mo'minov O, Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2012. – B. 152–154.
8. Komissarov, V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskaya Aspekty): [Translation Theory (Linguistic Aspects)]. – Higher School Publishing House, 1990, p. 253.
9. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: a Prospective Approach [Electronic resource]. – TEFLIN Journal, 2006. – Vol. 17, No 2. p. 131.
10. K. Jo'rayev. Tarjima san'ati. – Toshkent, 1982. – B. 14.

UDK: 801.7:003

Gulchiroy MUHIDDINOVA,
O'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: gulchiroy.mukhitdinova@bk.ru

ToshDO'TAU dots, G. Gulyamova taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF CORRECT USE OF WRITING

Annotation

The main requirement for the mother tongue textbook is to improve students' oral and written literacy, to teach them to speak correctly and fluently. Children's speech is formed under the influence of parents, relatives and the environment from birth to school. After going to school, it is continued through the mother tongue textbook as a logical continuation of language learning. In the article, suggestions and recommendations are given in this context, that is, the requirements for students' speech and the work that should be done by the teacher at school. Children need clear and fluent speech and correct use of grammatical devices in order to write correctly. Good knowledge of grammatical devices helps the child to construct sentences correctly and write without any mistakes. The important task of teaching the mother tongue is to teach students to think correctly, listen to and understand the thoughts of others, and be able to express the product of this thought in oral and written form, that is, to develop communicative literacy.

Key words: speaking, language learning, speaking, writing, fluency, grammatical devices, mother tongue education, communication literacy.

ВАЖНОСТЬ ПРАВИЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПИСЬМО

Аннотация

Основное требование к учебнику родного языка – повысить устную и письменную грамотность учащихся, научить их правильно и бегло говорить. Речь детей формируется под влиянием родителей, родственников и окружающей среды от рождения до школы. После поступления в школу обучение продолжается по учебнику родного языка как логическое продолжение изучения языка. В статье даются предложения и рекомендации в этом контексте, то есть требования к речи учащихся и работа, которую должен выполнять учитель в школе.

Для того чтобы правильно писать, детям необходима четкая и плавная речь и правильное использование грамматических средств. Хорошее знание грамматических помогает ребенку правильно строить предложения и писать без ошибок. Важная задача обучения родному языку - научить учащихся правильно мыслить, слушать и понимать мысли других, уметь выражать продукт этой мысли в устной и письменной форме, то есть развивать коммуникативную грамотность.

Ключевые слова: говорение, изучение языка, говорение, письмо, беглость речи, грамматические аппараты, обучение родному языку, коммуникативная грамотность.

YOZUVDAN TO'G'RI FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ona tili darsligiga qo'yiladigan asosiy talab o'quvchilarning og'zaki va yozma savodxonligini oshirish, to'g'ri va ravon so'zlashni o'rgatishdan iborat. Nutq bolalarda tug'ilganidan toki maktabga chiqquncha ota - onasi, yaqinlari va atrof - muhit ta'sirida shakllanadi. Maktabga chiqqanidan keyin esa til o'rganishning mantiqiy davomi sifatida ona tili darsligi orqali davom ettiriladi. Maqolada shu mazmundagi, ya'ni o'quvchilarning nutqiga qo'yiladigan talablar va maktabda o'qituvchi tomidan bajarilishi lozim bo'lgan ishlar yuzasidan takliflar va tavsiyalar berilgan. Bolalar yozuvni to'g'ri yozishi uchun aniq va ravon nutq va grammatik qurilmalardan to'g'ri foydalanishi zarur bo'ladi. Grammatik qurilmalarni yaxshi bilishi bolani gaplarni to'g'ri tuzishda va yozuvda har qanday xatodan xoli yozishga yordam beradi. Ona tili ta'limini oldiga qo'yilgan muhim vazifa o'quvchilarning tog'ri fikrlashga, o'zgaralar fikrini tinglab tushunib shu fikr mahsulini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, ya'ni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga o'rgatishdan iborat.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, til o'rganish, nutq, yozuv, ravon nutq, grammatik qurilmalar, ona tili ta'limi, kommunikativ savodxonlik.

Kirish. Yozish ham kurash, ham natijadir. Har qanday ona tili o'qituvchisi tajribasidan shuni aniq ayta oladiki, to'rtta qobilyatdan (o'qib tushunish, tinglab tushunish, gapirish va yozish) aynan yozish til o'rganuvchilar uchun eng katta muammo tug'diradi. Nega aynan yozish ko'nikmasini o'rgatish muammolar tug'diradi?

Aniq sabablardan biri shundaki, yozishda nutqning ekspressiv imkoniyatlarining keng doirasi mavjud emas. Yozish paytida biz ovoz uchun, og'zaki nutq uchun mavjud bo'lgan barcha qurilmalardan, masalan, yuz ifodalari, imo-ishoralar, ovoz ohangi va stressdan foydalana olmaymiz.

Bularning barchasi kuchli aloqa vositalaridir va og'zaki bo'lmagan muloqot ko'pincha so'zlardan ko'ra balandroqdir.

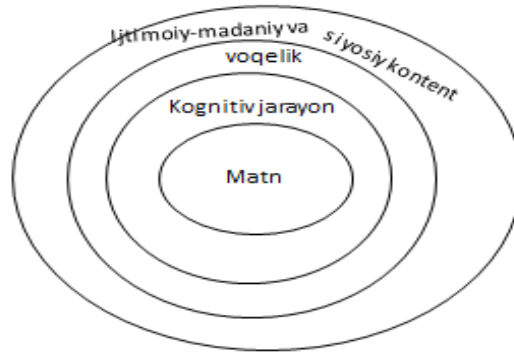
Yana bir muhim sabab shundaki, nutqning so'zlashuv shakli bilan solishtirganda, yozish samarali bo'lishi uchun bir qancha narsalarni talab qiladi: to'g'ri struktura tuza olish, aniqlik, o'z o'rnida tanlangan leksika, to'g'ri qo'llangan grammatik vositalar, yosh va psixologik jihatdan o'rinli tanlangan mavzu hamda o'quvchiga mos uslub. Yozishda siz gapirayotganingiz kabi orqaga qaytib, o'zingizni to'g'rilay olmasiz. Og'zaki nutq shakllanishi inson tug'ilganidan

boshlab, to vafot etgunga qadar davom etadi yozma nutq esa ma'lum muhit va sharoitni talab etadi.

Yozishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqishdan oldin, birinchi navbatda, yozishdan maqsad nima ekanligini o'rganish muhimdir:

- O'quvchilarga ona tilini o'rganishga yordam berish;
- O'quvchilarning malakasini aniqlash;
- O'quvchilarning yozish ko'nikmasini baholash va boshqa maqsadlarda.

Biroq, real hayotda insonlar odatda qandaydir talabga javob berish uchun yozadi. Masalan hisobot berish uchun, ijtimoiy tarmoqlarda sharhlar, do'stlarga va oila a'zolariga xabarlar yozish uchun, sinov uchun va boshqa maqsadlarda. Bu jarayon badiiy adabiyotga omixtalashib ketgan. Bunday yozish individual bo'lib, odatda, yozuvchi inson o'zi uchun yozadi. Keyinchalik bu yozma mahsulot badiiy asar yoki kitob shakliga keltirilgan o'rinlar ham talaygina. Matn o'z ichida ma'lum bir jarayon va voqelikni aks ettiradi. Quyidagi rasmda matnni hosil qilish jarayonlari aks ettirilgan.

Bu har ikki jarayonda eng muhim xususiyatni anglab olish zarur. Sinfda yozish natijani ko'rsatishga xizmat qilishi yoki o'qituvchi baholashi hamda keyingi ta'limiy vazifasini belgilab olishi uchun yaratilgan bo'lsa, individual yozish insonning his tuyg'ularini aks ettirish va insonni ma'lum bir ruhiy holatda yengllik, xursandchilik berish uchun xizmat qiladi.

Yozish darajamizni rivojlantirish uchun biz bu shunchaki mexanik mashq emas, balki haqiqiy kommunikativ maqsadni amalga oshirishimiz kerak. Talabalar o'z yozuvlarining o'quvchilarini tasavvur qilishlari va ular uchun yozayotganlarini his etishlari muhim. Agar ularning yozganlari real auditoriya uchun haqiqiy muloqotga aylansa, yozuv saviyasi, mazmuni yanada yaxshiroq bo'ladi.

Yozishni o'rgatish masalasi til o'rgatish metodologiyasi sohasida ishlagan va tadqiqotchilar orasida keng tarqalgan mavzudur. Til o'rgatishning kommunikativ doirasida yozish mahorati alohida maqomga ega - yozish orqali odam yaqin yoki uzoq, ma'lum yoki noma'lum o'quvchi yoki o'rganuvchilarga turli xil xabarlarini yetkazishi mumkin. O'zaro ta'sir an'anaviy qog'oz va qalam yozuvi yoki eng ilg'or ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalar shaklida bo'ladimi bunday aloqa shiddatli va zamonaviy dunyoda juda muhim. Yozishni kommunikativ faoliyat sifatida til o'rganuvchining ta'limi davomida rag'batlantirish va takomillashtirish kerak va bu harakat til o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida boshlanadi. Yozishni muloqot akti sifatida qarash matn orqali yozuvchi va o'quvchi o'rtasida sodir bo'ladigan interfaol jarayonni nazarda tutadi. Bunday yondashuv 2 jihatga: yozish maqsadiga, shuningdek, o'quvchi auditoriyasiga katta ahamiyat beradi. Hatto boshlang'ich darajada yozish bilan bog'liq bo'lsa ham, yozish jarayonining bu ikki jihati hayotiy ahamiyatga ega. Yozish vazifalarini belgilashda o'qituvchi talabalarni o'zlari uchun yubormoqchi bo'lgan xabarni va uni qabul qiladigan auditoriyani aniqlashga undashi kerak. bu esa yozuv saviyasining ortishi uchun xizmat qiladi.

Yozuv jarayoni, og'zaki muloqotga nisbatan, matnga ko'proq talablar qo'yadi, chunki yozma nutq tashqi verbal vositalardan holi bo'lganligi sababli ham katta mahorat talab etadi. Yozma nutq egasi o'quvchining reaksiyalarini oldindan

his eta bilishi va kooperativ tamoyiliga amal qilgan holda matn yaratishi kerak. Mazkur tamoyilga ko'ra, yozuvchi (o'zaro hamkorlik orqali) aniq, dolzarb, haqiqatga asoslangan, axborotga boy, qiziqarli va esda qolarli matn yozishga harakat qilishi shart. O'quvchi esa, matndagi kerakli ma'lumotlarni, yozuvchining taxminiy niyatini hisobga olgan holda sharhlaydi. Tilning aniqligi, fikrning ravshanligi, g'oyalarning tashkil etilishi kommunikativ aktning samaradorligida hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki ular izohlash uchun maslahatlar beradi. Shuning uchun ham yozish kontentini yaratishda qabul qiluvchiga keraksiz bo'lgan, uning yoshi va qiziqishlariga mos bo'lmagan matnlarni taqdim etishdan qochish kerak. Yozish, ma'lum ma'noda, o'qishning oynadagi tasviridir. Ikkalasi ham sxemalarga asoslanadi. O'quvchi matnni tushunish uchun oldingi bilimlariga tayanadi, yozuvchi matn tuzishda esa akadem bilimlarga tayanadi.

Hissiy-ta'sirchan yozish amaliy yoki ijodiy xarakterdagi g'oyalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Pedagogik nuqtai nazardan, yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishda ko'proq ifodali yozish turlariga qaraganda ancha ko'proq nazorat shakli mavjud. Nazorat shaklidan ijodkorlikgacha bo'lgan rivojlanish dialoglar, og'zaki mashqlar va o'qib tushunish bo'limlarida bo'sh o'rinlarni to'ldirish bilan davom ettiradi. Birinchi mashg'ulotlar o'quvchilarni boshlang'ich darajadan o'rta darajaga olib chiqadigan ko'nikmalarni shakllantirish mashqlaridir. Bu yerda asosiy e'tibor yozma tildan foydalanishda gapning struktural, grammatik qurilishi hamda aniqlikka qaratiladi.

Masalan o'quvchilarga:

- so'zlarni yoki jummalarni o'zgartiring
- qisman yozilgan gaplarni davom ettiring
- gaplarni, matnlarni to'ldiring
- matnlarni davom ettiring
- butun paragraflarga mos holda qayta matn tuzing yoki o'zgartirishga harakat qilishda yordam bering
- gap va matnning segmentlarini aniqlang,
- vaziyatlarga mos maslahatlar bering
- namunaviy modellarga mos matnlar tuzing
- xatlarga javob yozing va boshqalar shaklidagi mashq va topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Ona tili ta'limining asosiy maqsadi nutqiy jihatdan o'quvchilarda mukammallikni ta'minlash va ularning imlo savodxonligi bo'yicha yuqori darajasiga erishishdir. Demak, o'qituvchi asosiy e'tiborini o'quvchining so'z boyligini oshirish, go'zal, ixcham va ravon jumlar tuzish, matn yaratish va uni mustaqil tahlil qila bilish masalalariga qaratmog'i lozim.

Ona tili ta'limini oldiga qo'yilgan muhim vazifa o'quvchilarning to'g'ri fikrlashga, o'zgaral fikrini tinglab tushunib shu fikr mahsulini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, ya'ni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga o'rgatishdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda, ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil hamda tanqidiy fikrlay oladigan, nutqiy va muloqat madaniyati rivojlangan savodxon shaxsini kamol toptira olish maqsadi qo'yiladi.

Ona tili fanida o'qituvchining eng asosiy maqsadi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, to'g'ri va ifodalash fikrlash malakasini tarkib toptirishdan iborat. Ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy inqilob hosil qilishga erishish lozim. Ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr natijasini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shaklda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Maktabda ona tili o'qitish o'qituvchidan boshqa fanlarga qaraganda ko'p mehnat talab etadi. Chunki, o'quvchilarning ona tili savodxonligi bu fan orqali rivojlantirilgan o'qib tushunish, tinglab tushunish, yozish ko'nikmalari boshqa fanlarni o'zlashtirish jarayoniga bevosita ta'sir etadi. Demak, o'qituvchilar tayyorgarligini hisobga olib o'qitish mazmunini hamda uslublarini aniqlash o'qituvchidan ijodiy ishlashni talab qilinadi. Bunda, ayniqsa, dars saviyasini o'ylab, o'quvchilarda ona tiliga qiziqish uyg'otish, ularda faollikni tarbiyalash, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va boshqa pedagogik qonunlarga izchillik bilan rioya qilish, qo'shimcha mashg'ulotlardan foydalanish, sinfdan tashqari ishlarni ko'proq o'tkazish muhim omillardan sanaladi. O'quvchilar har mashg'ulotdan keyin o'z lug'atining boyib borayotganini, o'qish madaniyati ko'tarilayotganini, orfografik va tinish belgilarini qo'llashda yangi, juda kerakli bilim va malakalar olayotganini his qilishlari muhimdir.

O'quvchilarning tilga moyilligining tarbiyalashda ularning yosh va auditoriyasiga mos turli suhbatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, 5- sinflarda mening kelajak mashinam, dinozavrlar haqida nimalarni bilasiz? Sevimli yozuvchingiz va uning asarlaridan olgan xulosam. Mening do'stim... kelajakdagi rejalaring mavzularida suhbatlashish ularning fikriy yuksalishlariga sabab bo'ladi. O'quvchilar lug'atlarni ko'proq ko'rishlari, ular bilan ishlashga o'rganishlari, o'zlari ham turli lug'at daftarlari yurtishga odatlanishlari zarur. O'qituvchilarga darsning boshlanishida biror so'zni izohlash orqali miyani faollashtirish (brainstorming) qilinsa o'quvchilarning so'zlar bilan ishlash ularning etimologiyasiga qiziqish ortadi, masalan, o'quvchilar ko'zmunchiq so'zining ma'nosini bilasizmi? Uning kelib chiqishi qanday deb o'ylashiz? Degan savol bilan o'quvchilardan ularning fikrlari so'rab chiqiladi va oxirida ularning fikrlarini umumlashtirib o'qituvchi to'g'ri javobni ularga yetkazadi.

Yangi dastur asosida tuzilgan ona tili darsligidagi "Kelajak kasblari" mavzusini tahlil qilamiz. Mazkur darslikning har bir mavzusi boshlanishidan oldin dars jarayonida qanday ko'nikmalar o'zlashtirilishi haqida ma'lumot keltirilgan. Deyarli barcha mavzularning boshida miyani faollashtirish (brainstorming) uchun topshiriqlar audio, video, rasmi shaklda taqdim etiladi. "Kelajak kasblari" mavzusi ham shunday yo'sinda boshlanib, "Audiomatni tinglang va savollarga javob bering" sharti bilan o'quvchilar faolligi oshiriladi. Keyingi bosqich esa o'quvchilarning gapirish ko'nikmasini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilarning mavjud bilimi asosida, tanqidiy fikrlash asosida javob berishi mumkin savollar to'plami taqdim etilgan.

Darsning lug'at qismida kasblar mavzusiga oid tarixiy, o'zlashtirma, badiiy uslubga xoslangan so'zlar ro'yxati imloviy jihatdan to'g'ri va noto'g'ri yozilgan holda berilgan. bu topshiriqning maqsadi o'quvchilarni kasbga oid turli doiradagi so'zlar bilan tanishtirish ularning ma'nolarini anglashga ko'maklashish. To'g'ri talaffuz qilishni o'rgatishdir. Ona tili darslarida atamalarini taqdim etishning uch xil shakli mavjud. Aktiv leksika, passiv leksika va neytral leksika 1 mavzu uchun mo'ljallangan 3 ta darsda mazkur shakldagi lug'atlarning barchasi turli xildagi mashqlar va matnlar orqali singdirilishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Ушинский К.Д. Родное слово // Собр.соч. – М., 1949.
2. Умарова Н.З. Талабаларнинг ўзбекча ёзма нутқини ўстиришда замонавий технологиялардан фойдаланиш методикаси(техника олий ўқув юртларининг русийзабон гуруҳларида): пед.фан. номз. ... дис. –Т.: 2007.
3. Каримов Р.Қ. Умумий ўрта таълим давлат таълим стандартлари мониторингини таъминлашнинг педагогик асослари: пед.фан.номз. ... дис. –Т.: 2006.
4. Мавлонова К.М. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Т.: 2019.
5. В.То'хлиев, М.Шамсиева, Т.Зиёдова "Ўзбек тили о'қитиш методикаси" Tosh.: 2006.
6. Bahromov A., Maktab darsliklarining yangi avlodini yaratish mezonlari. "Ta'lim taraqqiyoti". O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi axborotnomasi. 2001-yil 3-4-son 63-66-betlar.
7. Klaraxon Mavlonova, Nilufar Hakimova. Ona tili darslarida o'qish savodxonligini egallash imkoniyatlari. // O'zbek tilshunosligini rivojlantirishning dolzarb muammolari. Res.ilm.amal.konf. mater. – Toshkent: O'zkitobsavdo nashriyoti, 2020. 340 b. –B. 217–224.
8. Mavlonov O., O'quvchilar bilimini baholashning ochiq test uslubi. // Xalq ta'limi. 1995-yil, 3-4-son, 114-118-betlar.

UDK: 811.133.1.512

Nodirjon OTAQULOV,
O'zbekiston Milliy universiteti
E-mail: nodirorient@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d A.Mamatov taqrizi asosida

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOLLOKVIAL FRAZEOLOGIZMLARNING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Mazkur maqola fransuz va o'zbek tillarida kollokvial frazeologiya masalalari bo'yicha tadqiqotchilarining mavjud ishlari tahlilini o'rganishga bag'ishlangan. Fransuz va o'zbek tillaridagi kollokvial frazeologik birliklar qiyosiy tahlil qilinishi, ular o'z navbatida, fransuz va o'zbek kollokvial lug'atining muhim qatlamini tashkil qilishi hamda so'zlashuv nutqida sermahsulligi, faolligi bilan ko'zga tashlanishi o'rganilgan. Shu bilan birga, ikkala tillar tizimida kollokvial frazeologizmlarning o'rni aniqlangan.

Kalit so'zlar: kollokvial, frazeologik birlik, pragmatlingvistika, kommunikativ, so'zlashuv tili, emotsional, og'zaki nutq.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОЛЛОКВИАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению анализа существующих работ исследователей по вопросам коллоквиальной фразеологии во французском и узбекском языках. Проведен сравнительный анализ коллоквиальных фразеологизмов французского и узбекского языков, которые, в свою очередь, составляют значительный пласт французской и узбекской разговорной лексики и выделяются своей продуктивностью, активностью в разговорной речи. При этом определена роль разговорных фразеологизмов в системе обоих языков.

Ключевые слова: коллоквиальные, фразеологическая, прагматлингвистическая, коммуникативная, разговорная, эмоциональная, устная речь.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COLLOQUIAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN FRENCH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article is devoted to the analysis of existing research papers on colloquial phraseology in French and Uzbek. A comparative analysis of the colloquial phraseological units of the French and Uzbek languages is carried out, which, in turn, make up a significant layer of French and Uzbek colloquial vocabulary and are distinguished by their productivity and activity in colloquial speech. At the same time, the role of colloquial phraseological units in the system of both languages is determined.

Key words: colloquial, phraseological, pragmalinguistic, communicative, colloquial, emotional, oral speech.

Kirish. Oxirgi o'n yilliklarda tilni uning "ichki tuzilishi" nuqtai nazaridan o'rganish o'z o'rini "tilning nutqdagi harakatida" gapirishda tadbiiq qilishga bo'shatib bermoqda. Munosabatning asosiy vositasi bo'lgan tabiiy til jamiyatga faoliyatning hamma sohalarida xizmat ko'rsatadi, ijtimoiy ongning in'ikosi hisoblanadi, insonlar jamoasining hayotidagi hamma o'zgarishlarga juda yaxshi o'z munosabatini bildiradi, yana shuningdek jamiyat bilan shakllantiriladi. Demak, inson tomonidan tilning aktual qo'llanilishi lingvistik nazariyaning obyektiga aylanishi shart.

Hozirgi lingvistikada inson omili pragmatlingvistikaning yetakchi tushunchasi sifatida tan olinadi, antropotsentrizm esa uning eng asosiy prinsiplaridan biriga aylanadi. Pragmatika faol so'z hosil qilish hamda nominativ jarayonlar bilan g'oyat uzviy tarzda bog'langan.

Tillarda kollokvial frazeologik birliklarni chog'ishtirib o'rganishning pragmatik aspektini tahlil qilishga bag'ishlangan. Hozirgi lingvistika fanining umuman kollokvial so'z hosil qilishning va xususan kollokvial frazeologizm hosil qilishning umumnazariy muammolariga e'tiborining oshganligi bilan kelib chiqqan. Shu munosabat bilan bunday birliklarning hosil bo'lishi va bevosita norasmiy munosabatda ishlashi alohida ahamiyatga egadir. Tadqiq qilinayotgan muammoning dolzarbligi kollokvial frazeologizmlarning nutqda ishlashi

nuqtai nazaridan har tomonlama tasvirlashning zarurligidan tashkil topadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umumnazariy jihatdan mazkur tadqiqot xorij va o'zbek lingvistikasining tadqiqotlariga tayanadi. Xususan, bizning faktik materialni tanlash bo'yicha ishimiz shu bilan osonlashdiki, lingvistika frazeologizmlarni tanib olishning va ajratishning qulay metodlarini ishlab chiqqan. So'zlarning o'zaro qo'shilishi bilan bog'liq masalalarning yechimiga Sharl Balli [1], Yu.M. Skrebnev [8], V.A.Xomyakov [9], L.Calvet [13], J.-P. Colin [14], D.Francois-Geiger [17], F. Gadet [18], J.-P. Goudaillier [19], P.Guiraud [20], I.G. Rey [23] kabi lingvistlar va boshqalar katta hissa qo'shdilar.

Lug'at tarkibini pragmatik aspektida, ya'ni leksik birliklarni munosabatning vaziyatiga va maqsadlariga qarab qo'llashning kommunikativ muvofiqligi (mos kelishi) va mumkinligi, bularga erishishga so'zlovchi intiladi, nuqtai nazaridan tadqiq qilish tilning tizimini va ishlashini o'rganishda yangi yo'nalishning – pragmatik (kommunikativ) leksikologiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, uning vazifasiga har bir konkret holatda u yoki boshqa leksik birlikni tanlashga va adekvat qo'llanilishiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki qonuniyatlarni ochib berish kiradi.

Til mohiyatlarini pragmatik tavsiflashga hamda so'zlashuv tilini o'rganib chiqqan o'zbek tadqiqotchilaridan

Sh.Safarov [7], A.Mamatov [3], M.Hakimov [10], A.Ko'chiboev [2]lar o'z xissalarini qo'shishgan.

Xorij lingvistikasi pragmatik aspektni o'rganishga katta e'tibor qaratadi, bu ushbu muammoga bag'ishlangan ishlarning katta miqdorining paydo bo'lishida aks etdi: F.Armengaud [11], O.Ducrot [12], F.Recanati [22], J.R.Searle [24] va boshqalarning ishlari bag'ishlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda inson hayotini munosabatsiz tasavvur qilish mumkin emas. Bu aloqalarning ortishi, hayotning jadal sur'ati hamda turli xil hayotiy vazifalarni amalga oshirish uchun doimiy o'zaro munosabat istagi bilan bog'liq. Yildan-yilga munosabatga ehtiyoj amalga oshirishning ko'pdan ko'p yo'llarini topadi. Bunday ko'lamdagi kommunikatsiya, shak-shubhasiz, munosabatning hozirgi verbal shakliga katta ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, keyingi vaqtda so'zlashuv tilining muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar sonining salmoqli o'sishi kuzatilmogda. Bu sohada ishlanmalarning intensivligi lingvistikada *kollokvialistika* degan shunday yo'nalishning rivojlanishiga olib keldi.

Umuman olganda kollokvial leksikaning va xususan kollokvial frazeologizmlarning muammolarini ishlab chiqishdagi asosiy yo'nalishlar, ularning nutqiy munosabatdagi o'rni, frazeologizmlarning so'zlashuv tilida ishlashining pragmatik o'zaro munosabatdoshligi qarab chiqiladi.

Tilni harakatda o'rganishning zarurligiga qaramasdan, bu yo'nalish uzoq vaqtgacha faqat og'zaki nutqda qo'llaniladigan konstruksiyalarni namoyish qiluvchi adabiyotlarni yaratishga, yoki og'zaki so'zlarning va iboralarni belgilashning lug'aviy belgilarini tayyorlashga olib keldi. Tilning kundalik og'zaki munosabat sharoitlarida ishlashining maxsus tadqiqoti mutlaqo yaqinda, o'tgan yuz yillikning 60-yillarining o'rtalaridan boshlandi.

O'tgan asrning boshidayoq Sharl Balli so'zlashuv tilini yoki betakalluf tilni (uning ta'rifi bo'yicha – real kundalik hayot bilan bog'liq o'z-o'zidan yuzaga keladigan fikrlarning ifodasini) badiiy tilga taqqoslab ko'rgan edi, so'zlashuv tilining asosiy obyekti deb jonli tilni hisoblagan edi, modomiki badiiy adabiyot tilni bilatirib estetik maqsadlarda ishlatadi [1]. Balli, uning ortidan Frey, Giro va boshqalar so'zlashuv tilini milliy tilning umumiy grammatikasi ichida alohida tizim sifatida qarab chiqish mumkin deb hisobladilar. Bu holat haqiqatan so'zlashuv tilini (tagtilni) lingvistik tadqiqotning mustaqil obyekti sifatida rasmiylashtiradi.

XX asrning 30-yillarigacha Praga maktabi, tilning stilistik stratifikatsiyasi bilan shug'ullanib, adabiy tilga ommaviy til deb nomlanuvchi tilni qarama-qarshi qo'ydi, amaliy jihatdan bir termin bilan so'zlashuv tilini ifodaladi. "Adabiy – ommaviy" tushunchalarini taqqoslashga intilish ba'zi bir rumin tilchilari uchun ham xarakterlidir. 60-yillar davomida Chexoslovakiyada kollokvialistikaning u yoki boshqa muammolariga bag'ishlangan bir qator ishlar nashr etildi.

Germaniyaning tilshunoslari tomonidan kundalik til adabiy tilning va shevalarning o'zaro munosabati va o'zaro bir-biriga ta'siri jihatidan qarab chiqildi, buning ustiga so'zlashuv tili adabiy til va sheva o'rtasida joylashgan tilning qandaydir oraliq bir turi sifatida idrok qilinar edi.

T.G. Popovning ma'lumotlariga ko'ra, lingvistik adabiyotda ham so'zlashuv tiliga taalluqli yagona fikr mavjud emas, garchi ko'p olimlar hozirgi tilning tarkibida tilshunoslikda har xil ataladigan so'zlashuv turining mavjudligi haqida bir yoqadan boshqargan bo'lsalar ham: *spoken variety, conversational variety, colloquial, informal, casual, realistic English, authentic English* [6].

Tilning funksional uslublarining tizimida so'zlashuv tilining borligi haqidagi nuqtai nazarlarning umumiylikiga

qaramasdan, olimlarning fikrlari bir-biridan farq qiladi. Ayrimlar so'zlashuv tilini adabiy tilning bir bo'laki deb hisoblaydi, boshqalari so'zlashuv tiliga nutqning faqat erkin uslubi (*casual style*), xususan, e'timodli (ishonchli) usuli kiradi (*consultative*) deganlarida fikrlari bir yerdan chiqadi [15].

Leksikografik amaliyotda kollokvializmlarni taqsimlashga boshqacha yondashuv mustahkamlanib qoldi: kollokvial so'zlar standart inglizcha so'z va sleng o'rtasidagi oraliq joyni egallovchi lug'atning qatlami sifatida ta'riflanadi [21].

Adabiyotda barcha kollokvial leksika "dabdabali" va "jo'n" kollokvializmlarning razryadlariga bo'linadi. Birinchi guruh adabiy tilning normativ mezonlariga to'g'ri keladi, bunga "adabiy-so'zlashuv" deb baholanadigan so'zlar kiradi. Kollokvializmlarning ikkinchi guruhi anchagina (jo'nlashtirilgan) soddalashtirilganlikning katta darajasi bilan xarakterlanadi hamda nostandart leksikaga kiradi.

Tahlil va natijalar. Kollokvialistika obyektining tabiatini va chegaralarini aniqlash maqsadida tilning tagtil tabaqalanishining muammosini qarab chiqar ekan, Yu.M.Skrebnev quyidagi xulosalarni chiqaradi: 1) til alohida tizimlarning, ya'ni tilning jamiyat hayotidagi global qo'llanilish sohasiga qaraganda, nutq faoliyatining ancha tor sohalariga xizmat ko'rsatadigan cheklangan qo'llanilishli tillarning majmui sifatida baholanishi kerak; 2) tagtillar – bu nutq sohalarining ekstralingvistik belgilari bo'yicha mustaqil tarzda ajralib turadiganlardan hosil qilingan; 3) tagtillar qisman tilning umumiy yadrosida (neytral sohasida) birga qo'shilgan; 4) uslub – bu tagtilning differensial xarakteristikasi, uning tagtilarning ushbu nomenklaturasida boshqalari bilan kesishmaydigan spesifik sohasi, nutq sohasi keyinchalik qismlarga ajralish xususiyatiga va bir-biriga yaqin sohalar bilan birlashish qobiliyatiga ega, shuning uchun so'zlashuv tilining sohasini ajratib ko'rsatish shartli hisoblanadi. Shunday ekan, kollokvialistikaning obyekti kundalik-so'zlashuv munosabatining sohasiga xizmat qiladigan tagtil hisoblanadi, uning tadqiqotining haqiqiy predmeti esa – bu tagtil spesifik sohasining strukturasi [8].

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, "so'zlashuv tili – til munosabatidir, uning asosiy va yetarli belgisi o'z ishtirokchilarining tilni bilishlari uchun stilistik talablari rolining ahamiyati yo'qligi yoki arzimasligi hisoblanadi, bu munosabatda nutq muomalasi til normasining masalalariga e'tiborsizlik bilan xarakterlanadi", shu bilan birga u quyidagi spesifik belgilarga ega bo'ladi: 1) nutq tuzishning og'zaki xarakteri; 2) turmushga oid tematika; 3) til munosabatining dialogik shakli; 4) ishtirokchilarning nutqdan tashqari faoliyatiga bog'liqlik; 5) kechiktirib bo'lmaydigan til reaksiyasiga ehtiyoj tufayli kelib chiqqan spontanlik; 6) emotsional mazmunga boylik; 7) munosabatning to'g'ridan-to'g'riligi; 8) nutq aktining ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning norasmiyligi [8].

V.A.Xomyakov so'zlashuv tilini qarab chiqishga ikkita yondashuvni ajratib ko'rsatadi. U "so'zlashuv" terminini shunday belgilaydi: bir tomondan, "*spoken*" (so'zlashuv) so'zini bu so'zning eng keng tushinishda ifodalaydi (lotincha: "*colloquium*" (suhbat) "*colloqui*" (suhbatlashmoq, gaplashmoq, so'zlashmoq)dan; *sot* – birga, *loqui* – gapirmoq. Boshqa tomondan, "so'zlashuv" (*colloquial*) termini ancha tor – "norasmiy" (*informal*) ma'noda qo'llaniladi [9].

Til materiali asosida "so'zlashuv tili" tushunchasini ta'riflar ekan, V.A.Xomyakov shunday xulosaga keladiki, so'zlashuv tilini til adabiy so'zlashuv tiliga (*Cultivated colloquial English*) va so'zlashuv tiliga (*low colloquial*) ajratish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Oxirgi turga, muallifning fikri bo'yicha, madaniyatsiz, o'qimagan odamlar nutqining,

ya'ni adabiy standartga qaraganda slengga yaqinroq bo'lgan nutqning xarakteristikalarini xosdir [9].

Sh.Rahmatullaevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da hazilkashlik nozik farqli sodda so'zlashuv tiliga oid FBlarni ham uchratamiz. Masalan, *burga tepdimi?* – yengil-yelpi kasallandigizmi?; *ammamning buzog'i* – landavur, lapashang kabi FBlarni ko'rishimiz mumkin.

Og'zaki nutqda uchraydigan kollokvial frazeologizmlardan: *burnini suqmoq* va *tumshug'ini tiqmoq* yoki *burni ko'tarilgan* va *dimog'i shishgan* kabi FBlar sinonim sifatida kelishini ko'rishimiz mumkin.

Ba'zi qo'pol KFBlar borki, masalan, *orqasi (keti) yer iskamaydi*, *ozoda sassiq*, *jipir-jipir qiladi*, *bitlari to'kildi*, *itbaliqday yayradi*, *qorangni o'chir*, *basharanga ot tepsin* kabilarni uchratamiz.

Fransuz tilida ham kollokvial frazeologizmlarga misollardan, *régaler ses amis* – ichini tozalamoq, surgi qilmoq; *emballer une fille* – qizni o'ziga moyil qilmoq kabi. Bir dona pisser (*siymoq*) *fe'li bilan keladigan bir nechta KFRlarni uchratishimiz mumkin*, masalan, il pleut comme vache qui pisse - *jala yog'yapti*, *chelaklab quyaypti*; ça l'a pris comme une envie de pisser - *bu uning miyasiga birdan keldi*; laisser pisser le mérinos - *qo'yib bermoq*, *kutmoq*; c'est comme si on pissait dans un violon - *osmonga tupurganday*, *bekorchi ish qilganday*.

Ikkala tillarda ham hayvon nomlari bilan keladigan kollokvial FBlarni ko'p uchratamiz, o'zbek tilida: *it (eshak) sug'ormoq*, *ishi yo'q eshak sug'oribdi* – bekor yurmoq; *eshagidan tushovi qimmatga tushdi* – natija sarf harajatni qoplashga ham yetmaydi, *eshagidan to'qimi qimmat*, *eshagi loydan o'tdi* – ishi bitdi, *eshakday o'jar* – o'ta qaysar; *qo'yday tihir* – o'ta qaysar; *qo'ydek yuvvosh* – o'ta darajada yuvosh; *g'ozdek mag'rur* – mensimagan holda, kekkeygan holatda yurish, *itdek och bo'lmoq* – haddan tashqari qorni och qolgan, *itdan chorliqlik* – sendan sira foyda yo'q (foйда chiqmaydi), *eshakdek hangramoq* – baqirib ashula aytmoq, vahima bilan yig'lamoq, *it yotish*, *mirza turish* – yashash uchun hech qanday qulayliklar yo'q, *eshagni o'ldiradigan sovuq* - o'ta darajada sovuq bo'lmoq.

Fransuz tilida *tête de cochon*, *coup de lapin*; *vache à roulettes*; *hirondelle de faubourg*; *fausse poule*; *tricoter les*

côtes; *appeler un chat un chat*; *c'est là que gît le lièvre*; *vivre comme un coq en pâte*; *acheter chat en poche*; *muet comme une carpe*; *jeter des marguerites devant les pourceaux* [5] kabi bir qancha iboralar aniqlandi.

Struktur jihatdan so'zlashuv tilining ko'pfunksionalligini va bir xil emasligini ta'kidlanar ekan, uning markazida adabiy normaga tortadigan til vositalari bo'lgan, periferiyaga yaqinroqda esa – normativ birliklar va sodda so'zlashuv tili, jargon, sleng va boshqa noadabiy hosilalar o'rtasida sinxron ko'rib chiqishning o'tish zonasida boshqalari turgan ierarxik struktura sifatida ta'riflanadi.

Mavjud materialning tahlilida biz shunday xulosaga keldikki, "so'zlashuv tili" tushunchasi uning til uslublarining funksional tizimidagi chegarasini belgilash munosabati bilan tadqiqotchilar orasida munozarani keltirib chiqaradi. So'ngra so'zlashuv tilining nutq turlarining tizimidagi o'rmini ko'rib chiqiladi.

Xulosa va takliflar. So'zlashuv tilida tilning vositalarini tejab ishlatishga pragmatik yo'naltirilganlik ilgaridan mavjud bo'lgan birliklarni boshqa predmetlarni va hodisalarni nomlashda butunlay yangi vazifada qo'llashga olib keladi, shu bilan birga tadqiq qilinayotgan frazeologizmlarning ma'noli qismlarining semantikasi murakkab strukturaga ega hamda bivosita ifodalangan tarzda asoslanganligi, idiomatikligi, o'z ifodasining implitsitligi, tarkiblarining ma'nolaridagi semantik siljishlari bilan xarakterlanadi.

Pragmatik vazifalarni amalga oshirish kollokvial leksikaga qo'shimcha nozik farq bag'ishlaydi; sub'ektiv omilning ta'siri ostida kollokvializmlar meliorativ yoki peyorativ tus oladi hamda kollokvializmlarning ekspressiv xarakteri haqidagi qoidaning to'g'riligida ushbu xususiyat absolyut hisoblanmaydi.

Ekspressiv birliklar bilan bir qatorda so'zlashuv leksikasida kollokvial frazeologizmlar mavjud bo'ladi, ularning strukturasi ekspressiv komponent kirmaydi. Frazeologizmlar nominatsiyaning eng tejamli usuli hisoblanadi, o'zlarini ifoda planida anchagina lo'nda hamda mazmun planida hajmli namoyon qiladi, bu bilan zamonaviy inson munosabatining ehtiyojlarini qondiradi.

ADABIYOTLAR

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. - М., 1961. - 394 с.
2. Кўчибоев А. Матн прагматикаси. (Ўқув-услугий қўлланма) Самарқанд, 2015, 123 бет.
3. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. T.: Noshir.2019.168 b.
4. Отақулов Н.Б. Субколлоквиал фразеологик бирикларнинг семантик хусусиятлари. ЎзМУ Хабарлари, 2023, 1/10/1, 297 б.
5. Отақулов Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида субколлоквиал зоофразеологизмлар. ЎзМУ Хабарлари, 2023, 1/10, 276 б.
6. Попова Т.Г. Коллоквиальные сложные слова английского языка: дис. ... канд. филол. наук / Т.Г. Попова. - М., 1998. - 281 с.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Т.: 2008. 318 б.
8. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику/Ю.М. Скребнев.-Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. - 210 с.
9. Хомяков В.А. Введение в изучение сленга - основного компонента английского просторечия / В. А. Хомяков. - Вологда, 1971. - 104 с.
10. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Тошкент: Akademnashr, 2013. - 176 б.
11. Armengaud F. La pragmatique. P.: Que sais-je ?- 1995.-125p.
12. Ducrot O. Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. P. : Hermen . - 1980.-p. 279-305.
13. Calvet L.-J. L'argot / Presses Universitaires de France, 1999.- 128p.
14. Colin J.-P. Dictionnaire de l'argot français et de ses origines / J.-P. Colin, J.-P. Mevel, C. Leclere. P.: Larousse, 2001. - 908p.
15. Joos, M. The Isolation of Styles / M. Joos // Reading in the Sociology of Language. - The Hague, 1968. - P. 207-291.
16. Fournier M. Nique ta langue! / Sciences humaines. — 2000.-№27.-p. 46-47.
17. François-Geiger D. Dictionnaire de l'argot français et des ses origines. P.: Larousse, 2001.-p. 875-883.
18. Gadet F. Le français populaire. P.:Presses Universitaires de France, 1997.-128 p.
19. Goudaillier J.-P. Argot et argotophobie / J.-P. Goudaillier // Langue française. 1991. -№ 90. - p. 10-12.
20. Guiraud P. L'argot / P. Guiraud. P.: Presses Universitaires de France, 1956.- 126 p.
21. Kennedy, A.G. Current English / A.G. Kennedy. - Boston, New York, Chicago, London: Ginn., 1935. - 737 p.
22. Recanati F. Le développement de la pragmatique / Langue française.-1979.-№ 42.- p. 6-20.
23. Rey I.G. La phraseologie du français / I.G. Rey. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2002. - 268 p.
24. Searle J. R. Les actes de langage. P. : Hermann.- 1972.- 234p.

Madina RAVSHANOVA,
O'zbekiston Milliy Universiteti doktoranti
G-mail: ravshanovamadina090119942@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD H.Sarimsokov taqrizi asosida

LEKSIK BIRLIKLARGA NISBATAN TILSHUNOS OLIMLARNING YONDASHUVLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tilshunoslik sohasida soʻz, termin va neologizm munosabati borasidagi bahs va munozaralar ilmiy doiralarda ancha yillar oldin paydo boʻlgan va tilshunos olimlarning fikrlari va nazariy yondashuvlari koʻrib chiqildi, bu asosida nazariy tahlillarimiz, yondashuvlar bilan dalillashga harakat qilamiz.

Kalit soʻzlar: Leksik birliklar, soʻz, termin, neologizm, neologist, tilshunoslik, terminologiya.

ПОДХОДЫ ЛИНГВИСТОВ К ЛЕКСИЧЕСКИМ ЕДИНИЦАМ

Аннотация

В данной статье споры дискуссии о взаимосвязи слов, терминов и неологизмов в области лингвистики возникли в научных кругах много лет назад, а также были рассмотрены мнения и теоретические подходы лингвистов, на основе которых мы попытаемся доказать с помощью наших теоретический анализ и подходы.

Ключевые слова: лексические единицы, слово, термин, неологизм, неолог, лингвистика, терминология.

APPROACHES OF LINGUISTS TO LEXICAL UNITS

Annotation

In this article, debates and discussions about relationship between words, terms and neologisms in the field of linguistics appeared in scientific circles many years ago, and theoretical approaches as well as opinions of linguists were considered, based on which we will try to prove with our theoretical analyzes and approaches.

Key words: lexical units, word, term, neologism, neologist, linguistics, terminology.

Kirish. Bugungi kundagi davlatlar oʻrtasida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan integratsiya soha mutaxassislarining xorijiy tilda muvaffaqiyatli muloqot qila olishiga boʻlgan ehtiyojni tobora kuchaytirmoqda. Jahon tilshunosligida olib borilayotgan lingvistik tadqiqotlar amalga oshirilgan ekan, bunda tilning kuch-qudrati, imkoniyatlarini yanada yoritib berish, nutqiy faoliyat jarayonida tadqiq qilish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslar oʻzlarining ilmiy tadqiqotlarida turli tillarga mansub xususiyatlarni qiyoslab oʻrganishgan. Shu jumladan, oʻzbek olimlaridan Hojiyev A (Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati), Begmatov A.E (Ўзбек адабий тили), hamda rus olimlaridan Солнцев В.М. (Термин как единица языка), Ладое Р (Новое в зарубежной лингвистике) va boshqalarning tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslik sohasida soʻz, termin va neologizm munosabati borasidagi bahs va munozaralar ilmiy doiralarda ancha yillar oldin paydo boʻlgan. Ularning qoʻllanilishi, ifodalanishi hamda xoslanishiga bagʻishlangan ilmiy tadqiqot ishlari, monografiyalar, oʻquv qoʻllanma va darsliklar yaratilgan boʻlsa-da, bu olimlarni hanuzgacha chalkashtirib kelayotgan dolzarb masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Maʼlumki, har qanday til boyligi oʻsha tilning leksik birliklari yigʻindisi meyor bilan oʻlchanadi. Buning boisi, har bir birlik oʻzining maʼlum shakli va mantiqiy mazmuniga ega boʻladi. Bu borada tishunos olim F.de Sossyur oʻz ishlarida “til yaxlit tizim ekani va barcha lisoniy elementlar mazkur butunlikni hosil qilishini” taʼkidlagan edi[1].

Manbalarning tahlili asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, ilmiy ishlar mualliflari aksariyat ishlarida soʻz,

termin va neologizmlar oʻrtasidagi tafovut, ularning oʻzaro farqli jihatlariga izoh berishga urinishlar boʻlgan boʻlsa-da, bu masala ohirigacha toʻliq oʻrganilmagan. Chunki rus tilshunos olimi M.Filatov leksik birlikning soʻz bilan taqqoslash orqali uning xususiyatini ochib berdi. Uning fikricha: “Leksik birlik va soʻz bir xil narsa emas. Xar bir soʻz leksik birlikdir. Biroq, har bir leksik birlik soʻz emas. Leksik birliklar butun yoki alohida boʻlishi mumkin. Butun leksik birliklar soʻzlar deyiladi”[2], deya leksik birlik tushunchasini aniq tasvirini taqdim etdi. Biz ushbu paragrafda olimning fikrlarini, nazariy yondashuvlarini hisobga oldik va bizningcha, lingvistik jihatdan leksik birliklar - soʻz, termin va neologizm boʻla olish xususiyatiga ega, biroq aksincha, soʻz, termin va neologizm hamma vaqt ham leksik birlik boʻla olmaydi. Nazariy tahlillarimiz asosida buni nazariy yondashuvlar bilan dalillashga harakat qilamiz.

Qadimgi yunon olimi, Gay Mariy Viktorin tilshunoslik sohasida grammatika va ritorika boʻyicha asarlari bilan mashhur, chunki olimning tilshunoslik sohasidagi De arte grammatika asari bizgacha etib kelgan. Olim ushbu asarida soʻzlarni fikr va gʻoyalarni ifodalash vositasi sifatida koʻrib, ularga aloqa va maʼlumot almashishda katta ahamiyat beradi.

Eliy Donat qadimgi Rim grammatikasi va tilshunosi boʻlib, olim oʻzining Kichik grammatika (Ars minor) va Katta grammatika (Ars major) asarlari bilan mashhur. Olim oʻz asarlarida soʻzga katta eʼtibor berib, aloqaning ravshanligi va aniqligini taʼminlash uchun soʻzni va uning maʼnosini kontekstda toʻgʻri ishlatilishiga boʻliq ekanligini taʼkidlagan. Bunday tashqari, soʻzga tuzilishi, kelib chiqishi va maʼnosi nuqtai nazaridan ham yondashgan. Asarlarida soʻzning ahloqiy va madaniy jihatlariga, shuningdek, odamlarning fikrlari va

o'zaro munosabatlarini shakllantirishdagi roliga e'tibor qaratgan tilshunos sifatida hanuz o'rganib kelinmoqda.

Yaqin tarixga nazar tashlasak, rus tilshunosligida bu masalaning o'rganilishi rang-barang bo'lib, uning asoschilaridan biri M.V.Lomonosovdir. Olimning 1757 yilda nashr etilgan "Rossiya grammatikasi" kitobida: "Fikrimizni ifoda etish uchun mustaqil so'zlardan biri ikkinchisi bilan s intagmatik va paradigmatik munosabatga kirishadi" [3], - deb yozgan edi.

O'z navbatida yana bir tilshunos olim Blumfild ham so'z haqida: "So'z - kattaroq (ikki yoki undan ortiq) erkin shakllarga mos kelmaydigan erkin shakldir, ... ya'ni so'z - minimal erkin shakldir" [4], - deya ta'kidlagan.

L.V. Shcherba esa: "Barcha lug'atlar tizimi asosida muayyan tushunchaga ega so'zlar turadi" [5], deya qayd etadi. Bu qimmatli fikrlarni inkor etish imkonsiz. Boisi har qanday leksik birlik lug'at tarkibiga o'rin ololmaydi, neologizm, lisoniy belgi yoki ifodalar shular jumlasidandir.

Leksikologiya sohasiga bag'ishlangan ishlarida V.Solntsev so'z haqida shunday yozadi: "So'zlar til birligi bo'lib, ular til me'yorlariga xos grammatik, nominativ maqsadga yo'naltirilgan, gap bo'laklari vazifasida keladi, ... muayyan vazifalarni bajaradi. Til birligiga mos ravishda nutq birligi deb hisoblangan so'zlar ham qandaydir ehtimoliy yoxud tasodifiy xususiyatga ega emas, balki reallik mahsulidir. Bajaradigan funksiyalarining umumiyliigi tufayli nutq birligi sifatida qaraladigan so'zlarni til birligi hisoblangan so'zlarga muqobil yoxud o'rindosh deb hisoblash mumkin. Ba'zan so'zlarning nutq birligi kategoriyasidan til birligi kategoriyasiga o'tishi mavjud real voqelikning almashinuv hodisasidir" [6].

O'zbek olimi A.Hojiev o'zining lingvistik terminologiya lug'atida so'zga nisbatan ancha yorqin fikrlarini bildirgan. Olim: "Leksemaning nutqda muayyan shakl va vazifalari bilan voqealangan ko'rinishi. O'z tovush qobig'iga ega bo'lgan, obyektiv narsa hodisalar haqidagi tushunchani, ular o'rtasidagi aloqani yoki ularga munosabatlarni ifodalaydigan, turli grammatik ma'no va vazifalarda qo'llaniladigan eng kichik nutq birligi". Olimning fikrlari nazariy jihatdan juda o'rinni. Biroq dunyo xalqlari orasida shunday shunday tillar borki, ularning lisoniy mezonlariga e'tibor bersak, faqatgina olim fikrining ayrim qismlarigagina qo'shila oladi. Shunga qaramay o'zbek va ingliz tillari qimmatli fikrlarga mutlaqo mos va xosdir.

Sh.Safarovning fikrlari ham Hojievning fikrlariga uyqash desak xato bo'lmaydi. Boisi olim: "So'z - tilning asosiy birligi. So'zning lisoniy maqomi quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) ifodalovchi xususiyatga ega bo'lib, tashqi ko'rinishi, ya'ni tovush qobig'i bilan ajralib turadi; 2) ifodalanish, ya'ni botiniy shakl, ma'nosi bilan farqlanadi. Bundan tashqari so'zlarga sintaktik (boshqa so'zlar bilan birish imkoni) va pragmatik (so'zlovchining voqelik, adresat va habar mazmuniga munosabati) xususiyatlar xosdir".

R.Lado lingvistik jihatdan so'zlarni uch qismga bo'lib tahlil qilish ularning imkoniyatini to'liq yoritib berishini yozadi: a) shakliga qarab (so'zning qurilish shakli); b) ma'nosiga qarab; c) turkumlanishiga qarab.

E.A.Begmatov: "So'z leksikologiyada ham, grammatikada ham o'rganiladi. Leksikologiyada asosan so'zning leksik ma'nosi, grammatikada, xususan, morfologiyada esa so'zning grammatik ma'nolari o'rganiladi. So'zning obyektiv borliq (narsa, belgi, harakat kabilar) haqidagi tushunchalarni anglatishi leksik ma'nosidir. So'zning morfologik tuzilishiga, ularning o'zaro bog'lanishiga ko'ra ifodalanadigan ma'no so'zning grammatik ma'nosi deyiladi", - deb bayon qilgan.

Terminlarga nisbatan yondashuvlar ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Termin birligining dunyo tillarida paydo bo'lishi, kelib chiqish tarixini taxminiy tarzda qayd eta olsakda, o'rta asrlarda paydo bo'lgan lotincha *terminus* so'zi va qadimgi yunoncha *logos* ("tushuncha", "ta'limot" ma'nosini bildirgan) so'zlarining o'zaro birikishidan hosil bo'lgan *terminologiya* so'zining paydo bo'lishini *termin* so'ziga nisbatan aniqroq qayd etishimiz mumkin. Termin tushunchasi dastavval *chegaralar ilohiyliigi*, keyinroq esa *chegara toshi*, *so'nggi* yoki *tugallangan joy*, *manzil* kabi bir necha ma'nolarda qo'llanilgan. O'rta asrlarga kelib esa *terminus* so'zi (biror bir narsani) *aniqlash* va *belgilash* ma'nosida qo'llanilgan[7].

N.Mahkamov va I.Ermatovlar sohaga bag'ishlangan lug'atlarida, "termin - fan, texnika va boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatilish sohasi mana shu sohalar bilan chegaralangan so'z yoki so'z birikmasi" deya[8] ta'rif bergan.

O'tgan asrning birinchi yarmida tilshunos olimlarning say-harakati evaziga lingvistikada terminologiya yo'nalishi alohida bo'lim sifatida ajralib chiqdi. Yana bir yangilik - bu terminlarning yaralish va yaratilish xususiyati bilan bog'liq jarayonlar tadqiq etilishi boshlanishi bo'ldi. Tilshunos olimlar tomonidan terminning yaratilishi, va uning lisoniy belgilarini yoritish uchun katta ilmiy ishlar amalga oshirila boshlandi. Masalan, G.Kitrij mazkur birliklar matematik formulalar bilan qiyoslab: "Terminlar odamlar ma'lum bir maqsadda muloqot qilayotganlarida ishlatiladi", - deya qayd etgan. Bizning fikrimizcha, bayon etilgan fikr termin va leksik birliklarning o'zaro uyg'unlashuvidan dalolatdir. Chunki, bugungi kunda terminlar tarkibiga kiradigan yoki kirmaydigan birliklar: ifodalar, ishoralar, ilmiy va boshqa texnologik terminlar umumiste'molda qo'llaniladigan leksik birliklarning katta qismini tashkil etmoqda.

J.Vandries, L.Smit tomonidan ilgari surilgan fikr va qarashlar tilning ikki turga tasniflab texnologik va muloqot tillari mavjudligini ta'kidlaydi. Olim texnologik tillarda ko'proq leksik birlik va terminlar qo'llanilsa, muloqot tillarida, asosan, leksik birlik va so'zlar qo'llanishi ifodalashga uringan. Jumladan, "Texnologik tillar yo yangi so'zlarni yuzaga keltiradi yoki odatiy muloqotdagi so'zlarning maxsus ma'noda ishlatilishiga sabab bo'ladi".

Termin va leksik birlik o'rtasidagi munosabatni U.G.Paul ham o'z yondashuvi bilan taqdim etdi. Olim: "so'zlar ma'nosining torayishi terminlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi" [9]degan fikrni ilgari surgan.

Leksik birlik va terminlar munosabati borasida rus tilshunos olimlarining xizmatlari beqiyos bo'ldi.

Jumladan, masalaga boshqa tomondan yondashgan rus olimi A.A.Potebnya esa U.G.Paul ilgari surgan bunday muammolar terminologiyaga ta'sir etmasligini ta'kidlagan. Chunki hozirda terminlar so'z ma'nosini torayishi natijasida emas, balki fan va texnika taraqqiyoti tufayli vujudga kelayotgan yangi ixtirolar, g'oyalar, fan tarmoqlari terminlarni paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda.

O.Vinokur leksik birliklar tarkibidan terminni farqlashda ularning leksik-semantik xususiyatlariga e'tibor qaratib, ikki xil ta'rif bilan yondashgan: 1) terminlarning ma'nolaridagi (mahsus sohaga nisbatan) xoslik, ma'no chegaralaridagi aniqlik va ixchamlik; 2) intellektual shaffoflik, ...majoziy va hissiy jihatdan neytrallik kabi aniq nazariy ta'riflarni bera oldi. Keyinchalik mazkur nazariy yondashuvlarga qo'shilgan holda, yana bir rus olimi R.A.Budagov: "Termin - qat'iy aniq fikr... termin bir ma'nolilikka intiladi", - deb ta'kidlaydi. R.A.Budagov terminlar borasidagi bu fikri dastlabkisi emas edi. Olim o'zining avvalroq chop etilgan ilmiy maqolalarida termin tushunchasiga nisbatan o'ziga xos nazariy yondashuvlarini

bayon etgan, xususan, "Termin so'zlardan nafaqat bir ma'nolilikka moyilligi bilan farqlanadi, balki his-tuyg'uni ifodalovchi xususiyatlardan "mahrumligi" bilan ham ajralib turadi", - deya ta'kidlanadi. Olimning fikrlarini sinchiklab tahlilga tortganimizda, terminlar o'zida ta'sirchanlik, ijodiy yorqinlik, o'tkirlik, his-tuyg'u kabi xususiyatlarni o'zida aks ettirmaydigan leksik birliklar, deya xulosalash mumkin.

O'zbek olimlaridan ilk bor S.F.Akobirov 1969 yilda yozgan nomzodlik ishida termin so'ziga ilk bor e'tibor qaratib "termin - muayyan doirada qo'llaniladigan maxsus so'z", [10]-deya izohlaydi.

S.Usmonov terminning asosiy lingvistik tabiati va xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda quyidagicha tavsiflaydi:

1) termin - tilshunoslik leksik sathining ajralmas, uzviy bir qismidir;

2) termin - o'zining ichki semantik tarkibida katta axborot hajmini saqlash bilan boshqa so'zlardan farqlanadi, ma'nosi uchun esa izohga ehtiyoj sezadi;

3) umumiste'moldagi ko'p ma'noli so'zlar muayyan soha terminologiyasiga ko'chganida faqat bir ma'noni anglatib, terminlik vazifasini bajaradi.

Berilgan ta'riflarning barchasi leksik birliklarga ham mos kelishi o'zaro munosabatni ko'rsatib kelmoqda. Mazkur holatning nazariy jarayoni G.O.Vinokur tomonidan ochib berilgan. Olim: "Terminlar - bu alohida so'zlar emas, balki faqat alohida vazifani bajaruvchi so'zlardir", - degan xulosaga keladi. U yana: "har qanday so'z, u qanchalik trivial (ahamiyatsiz, o'z kuchini yo'qotgan) bo'lmasin, termin vazifasida kela oladi", degan fikrni ilgari suradi. Olimning fikriga qo'shilgan holda shuni ayta olamizki, ayrim so'zlar zamon va makon ta'siri ostida triviallik hodisasiga uchraydi (ma'no berish jihatidan o'z kuchini yo'qotadi). Vaqt o'tib o'z kuchini yo'qotgan so'zlar yana nutq tarkibiga termin shaklida qaytishi mumkin.

Yuqorida qayd etilgan fikrlar leksik birlik va termin lingvistik funksional ifodalab berish uchun yetarlidir. Leksik birlik tarkibiga kiruvchi yana bir birlik bu neologizmdir, mazkur birlik ham tadqiqotchilar va olimlar tomonidan ko'proq tahlilga tortiladi. Neologizm - yunon tilidan olingan so'z (neo- yangi + logos -so'z) hisoblanadi.

Mazkur birlikning tarixini o'rganish natijasida, XIX asrning boshlarida paydo bo'lgan, ikkita ma'noda ifodalangan neologist so'ziga duch keldik: 1) Neologist - yangi kashfiyot qilgan yoki yangi so'z shaklidan foydalangan shaxs; 2) Neologist - ilohiyotshunoslik yoki diniy masalalar bilan shug'ullanuvchi kishi. Albatta, tahlillarimiz birinchi ta'rifga mos va neologizm so'zini shu ta'rif nuqtai nazardan o'rganish o'rindir.

Fransuz tilshunosi P.Nyemark, hali lug'atga kiritilmagan yangi yaratilgan so'zlar, so'z birikmalari, ifodalar, mavjud so'zning yangi ma'nosi va boshqa tildan olingan so'zlar neologizmlardir, - deya ta'kidlaydi.

Lisoniy xususiyatlarini hisobga olgan M.Irisqulov, bu birlikni o'zbek tilida yanada batafsil yoritishga intiladi va

"Tillarda so'zlarning eskirib muomaladan chiqib ketishi tabiiy bo'lganidek, tilga yangi so'zlarning kirib kelishi ham tabiiy, ... taraqqiyot natijasida paydo bo'lgan yangicha munosabatlar, yangi narsa va hodisalarni ifoda qilish, ishlab chiqarishni jadallashtirishga aloqador tushunchalarni belgilash maqsadida yaratilgan yangi, hali o'zlashib ketmagan so'zlar neologizmlar deb ataladi" [11], - deya bayon etadi. Olim o'z ishida neologizmlarni yasashiga ko'ra ikkiga, ya'ni leksik va semantik neologizmlarga ajratadi. Mazkur jarayonda semantik neologizmlar tilda mavjud so'zlarning yangi ma'noda ishlatilishini, qolaversa, leksik neologizmlar so'z va morfemalarning qo'shilishi asosida yangi tushunchani ifodalashini, shuningdek, boshqa tillardan so'z o'zlashtirilish natijasida yasashini qayd etgan. Bizning fikrimizcha, har qanday til birliklarida ushbu belgilar mavjud.

J.Yull o'z ilmiy tadqiqotlarida neologizmlarga alohida to'xtaladi va quyidagicha nazariy bayon qiladi: "Biz tilimizda paydo bo'lgan yangi so'zni (neologizmi) juda tez payqaymiz va darhol uni turli shakllarda, ixtiyoriy ravishda talqin qila boshlaymiz. Bu qobiliyat bizning tilimizda so'z shakllanishi jarayonlarida yuzaga keladi".

Surrey universiteti (University of Surrey) ilmiy izlanuvchisi H.Ahmad: "Neologizmlarning yaralishi tildagi o'zgarishlarni qo'llab - quvvatlovchi va muayyan tilning boshqa tillar va madaniyatlardan kirib keladigan salbiy bosimni himoya eta olish qobiliyatini ko'rsatib beruvchi o'ziga xos hodisadir" [12], - deb yozadi.

Olimning qarashlarini rad etmasdan shuni aytish kerakki, neologizmlar - o'zining imkoniyatlarini to'liq namoyish eta olmaydigan yangi nutqiy leksik birliklardir. Mazkur birliklar, jamiyat qabul qilib, umummuloqotning barcha turlarida faol munosabatga kirishgach o'z imkoniyatlarini to'liq namoyish etadi va nutq birligidan til birligiga o'tib umumiste'molga termin yoki so'z sifatida qabul qilinadi.

Xulosalar. Olimlarning fikriga qo'shilgan holda shuni ayta olamizki, ayrim so'zlar zamon va makon ta'siri ostida triviallik hodisasiga uchraydi (ma'no berish jihatidan o'z kuchini yo'qotadi). Vaqt o'tib o'z kuchini yo'qotgan so'zlar yana nutq tarkibiga termin shaklida qaytishi mumkin. Yuqorida qayd etilgan fikrlar leksik birlik va termin lingvistik funksional ifodalab berish uchun yetarlidir. Leksik birlik tarkibiga kiruvchi yana bir birlik bu neologizmdir, mazkur birlik ham tadqiqotchilar va olimlar tomonidan ko'proq tahlilga tortiladi.

Olimning qarashlarini rad etmasdan shuni aytish kerakki, neologizmlar - o'zining imkoniyatlarini to'liq namoyish eta olmaydigan yangi nutqiy leksik birliklardir. Mazkur birliklar, jamiyat qabul qilib, umummuloqotning barcha turlarida faol munosabatga kirishgach o'z imkoniyatlarini to'liq namoyish etadi va nutq birligidan til birligiga o'tib umumiste'molga termin yoki so'z sifatida qabul qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. -М., 1977. - 296 с.
2. Филатов М.В. Методика обучения иностранным языкам в основной общеобразовательной школе: Учебное пособие для студентов педагогических колледжей/ Серия «Среднее профессиональное образование». - Ростов н/Д: «Феникс», 2004. - 416с.
3. Ладо Р. Новое в зарубежной лингвистике. -М.: Прогресс, 1989. -С. 32-36.
4. Брагина А.А. Значение и оттенки в термине // Терминология и культура речи.М.: Наука, 1981. - С. 37-38.
5. Щерба Л.В. Термин и его функции. - М., 1987. - 62-69 с.
6. Солнцев В.М. Термин как единица языка. -М., 1965. -56 с.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-5- жилдлар. -Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006-2008.
8. Маҳхамов Н., Эрматов И. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. -Тошкент: Фан. 112 б.

9. Pavol S. The Oxford Handbook of Compounding – Oxford University Press, 2009.-P. 218.
10. Ақобиров Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.–Ташкент, Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, –1969. – 25 с.
11. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 110 б.
12. Ahmad Kh. (2000). 'Neologisms, Nonces and Word Formation'. Int. Congress. (8-12 August 2000, Munich.). Vol II. Munich: Universitat Stuttgart. – P. 711-730.

UDK:82.0 (045)(575.1)

Nigoraxon RO'ZIBAYEVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: n.ruzibaeva@tsul.uz

PhD Z. Abdusamadov taqrizi asosida

BADIIY MATNLARNING PRAGMATIK ASPEKTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pragmatika va she'riyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar va nuqt akti nazariyasi hamda stilistik uslublar yordamida shoirlar pragmatik ma'no yaratish xususiyatlari borasida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari A.Cho'lpon she'riyatidan keltirilgan parchaning pragmatik ma'no hosil qilish ko'rsatgichi bo'yicha tahlil natijalari va yakuniy xulosalar keltirilgan. Mazkur mavzu ustida ilmiy tadqiqot olib organ tilshunos olimlar fikrlari, qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pragmatika, nutq aktlari nazariyasi, lokutiv akt, illokutiv akt, perllokutiv akt, stilistik vosita, metafora, antiteza.

PRAGMATIC ASPECTS OF LITERARY TEXTS

Annotation

This article provides information on the interaction between pragmatics and poetry and the characteristics of poets' creation of pragmatic meaning using the theory of punctuation and stylistic methods. In addition, the results of the analysis and the final conclusions regarding the indicator of pragmatic meaning generation of the passage from A.Chulpon's poetry are presented. The opinions and views of organ linguists have been analyzed by conducting scientific research on this topic.

Key words: pragmatics, theory of speech acts, locative act, illocutionary act, perlocutionary act, stylistic tool, metaphor, antithesis.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация

В данной статье представлена информация о взаимодействии прагматики и поэзии, а также особенности создания поэтами прагматического смысла с использованием теории пунктуации и стилистических методов. Кроме того, представлены результаты анализа и итоговые выводы по показателю прагматического смысла образования отрывка из поэзии А.Чулпона. Мнения и взгляды лингвистов-органистов проанализированы путем проведения научных исследований по этой теме.

Ключевые слова: прагматика, теория речевых актов, локутивный акт, иллюкутивный акт, перлокутивный акт, стилистический прием, метафора, антитеза.

Kirish. 2023-yil 29-may sanasida Prezidentimizning PQ-38 sonli "Yoshlar uchun ming kitob" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori imzolandi. Mazkur Qaror asosida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish agentligi tashkil etildi. Ushbu agentlikka bir qancha asosiy vazifalar yuklangan bo'lib, asosiy vazifalaridan biri sifatida "davlat tilidan xorijiy tillarga va xorijiy tillardan davlat tiliga professional tarjima qilish uslubiyotlarini yaratish hamda ushbu yo'nalishda mutaxassislarning malakasini oshirishda ko'maklashish" belgilandi[1]. Mazkur belgilangan vazifalardan kelib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, o'zga tillardan o'zbek tiliga yoki ona tilimizdan jahon tillariga tarjima qilish orqali ushbu belgilangan maqsadlarga erishish mumkin. Shu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, yurtimizda so'nggi yillarda chet tili, tarjima sohalari bo'lgan e'tibor yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Jumladan, Mazkur Qarorda 1000 ta xorijiy tilda yozilgan kitob o'zbek tiliga tarjima qilinishi belgilandi. Bu borada esa badiiy tarjimaga katta ehtiyoq seziladi.

She'riy matnning pragmatik xususiyatlari borasida so'z borganda biz avvalo, she'riyat va pragmatikaning o'zaro bog'liqligi va munosabati xususida so'z yuritishimiz maqsadga muvofiq.

Pragmatika (yunoncha "pragma" – "ish", "harakat") aslida falsafiy tushuncha bo'lib, uni J. Lok va E. Kant kabi

faylasuflar Aristoteldan o'zlashtirganlar. Shu tariqa falsafada pragmatizm oqimi yuzaga kelgan.

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Amerikada hukmron bo'lgan falsafiy pragmatizm yo'nalishining asoschilaridan biri Charlz Sanders Pirs ushbu falsafiy tizimning asosiy g'oyasi semiotik belgining (shu jumladan, lisoniy belgining ham) ma'no-mazmunini ushbu belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog'liq holda o'rganishdir, deya ta'kidlagan. Bu tamoyil muallifi Ch.Pirs birinchilardan bo'lib belgi nazariyasi doirasida kommunikativ faoliyat sub'ekti omilini inobatga olish lozimligini uqtiradi[1]. Demak, til doimiy harakatdagi muloqot vositasi bo'lib, u muntazam rivojlanib turadi.

Lingvistik ensiklopedik lug'atda pragmatikaga quyidagicha tavsif berilgan: pragmatika (qadimgi lotin tilida. *πράγμα* – "ish, harakat") – nutqda til belgilarining funksiyasini o'rganadigan semiotika va tilshunoslikning tadqiqot sohasi. O'zbek adabiy tili so'z boyligi, grammatik qurilishi va uslubi ancha mukammallashgan tillardan bo'lib, har qanday murakkab fikrni ham to'la va ravon ifoda etadi[2]. Nutqimizda til belgilari qanday vazifa bajarishidan qat'iy nazar biz o'z nutqimizni qanday qilib ta'sirli yoki emotsional qilib yetkazib berishimiz bevosita pragmatika bilan bog'liq omillardan hisoblanadi.

"Pragmatika" termini Ch.U. Morris tomonidan semiotika bo'limlardan birining nomi sifatida kiritilgan, u pragmatikani belgilarining obyektlar bilan aloqasini o'rganadigan semantika, belgilararo aloqalar haqidagi bo'lim –

sintaktika va so'zlovchilarning belgilarga alocasini tadqiq qiluvchi pragmatikaga ajratadi[3]. Pragmatika — bu harakatdagi til semantikasidir.

Shunisi ravshanki, lingvistik pragmatika kommunikantlar tomonidan nutqiy muloqot aktlarida tildan foydalanish variantlarini ko'rib chiqadi. Ushbu shartlar suhbatdoshlarning muloqot maqsadlari, nutq aktining joyi va vaqti, muloqotchilarning bilim darajasi, ularning yosh va psixologik xususiyatlari, ijtimoiy mavqeyi, u yoki bu jamiyatda qabul qilingan xulq normalaridan iborat bo'ladi. Nutqiy muloqot jarayonida kommunikantlar ma'lum kodlardan foydalanishadi (F. de Sossyur).

Adabiyotlar tahlili. Nutq aktlari pragmatikasi va nutq aktlari nazariyasi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Nutq aktlari nazariyasi (NAN) – bu oksfordlik tahlilchi J. Ostin tomonidan 1940-yillarning oxirida yaratilgan analitik falsafaning yo'nalishlaridan biridir. NAN so'zlar yordamida qanday harakat qilish, “so'zlar orqali obyektlar bilan qanday manipulyatsiya qilish” ni o'rgatadi.

J. Ostin yagona nutq aktini uch bosqichli harakatda ko'radi: 1. Lokutiv akt (murojaatni yetkazish); bu jarayonda til vositalaridan faol qo'llanadi; 2. illokutiv akt (so'zlovchining aloqa o'rnatish, adresatning xarakterini tasvirlash istagi va boshqalar); ochib berilayotgan maqsadlar va uni amalga oshirishning bir qator shartlariga nisbatan; 3. perlokutiv akt (adresatga ta'sir o'tkazish); o'z natijalariga nisbatan[4].

Mazkur uch bosqichli harakatga ega bo'lgan nutq aktining perlokutiv akti biz uchun ahamiyatlidir. Chunki shoir yoki yozuvchi o'z g'oya va maqsadlarini adresatga ta'sir ko'rsatishda antitezadan foydalanib, ko'plab masalalarni hayotdagi turli qarama-qarshiliklarga qiyoslab ochib beradi. Bu esa bevosita matnning o'quvchiga ta'sir o'tkazishida katta yordam beradi.

Shu o'rinda bevosita she'riyat va pragmatikaning bir-biriga aloqador jihatlari haqida so'z yuritsak. She'riyat bilan pragmatika mazmun-mohiyati jihatidan bir-biridan farqli jihatlarga ega bo'lib, pragmatikada maqsadga muvofiqlik, natijaga yo'naltirilganlik, harakatning afzalligi yetakchilik qilsa, she'riy matnlarda yuksak ijodkorlik, hissiyot, keng dunyoqarash, badiiy ifoda ustunlik qilishi kuzatiladi.

U.Nosirovaning fikriga ko'ra, “pragmatikaning asosiy yo'nalishi bo'lgan turli harakatlar, ya'ni savollar, xabarlar, va dalar, minnatdorchiilik ifodalari, maslahat, so'rovlar va boshqa muloqot jarayonlari poetik nutqda muallifning badiiy ifodasi ostida namoyon bo'ladi[5]. She'riy matnlarda qo'llanadigan stilistik vositalar va ular yordamida muallifning intensiyasi pragmatikaning asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi.

U.Nosirova o'z risolasida “poetik nutqda so'zlovchining ruhiy holati, uning berilayotgan axborotga nisbatan munosabati tinglovchiga o'z ta'sirini o'tkazib, ma'lum harakatga undash niyati ifodalanadi. Har qanday she'riy matnda muallifning xususiy emotsional munosabati, ichki histuyg'ulari, ruhiy holati hamda bosh maqsadi bevosita she'r misralarida ifodalangan gaplar mazmunidan anglashilib turishini ta'kidlaydi[6]. Antitezaning badiiy matnda qo'llashning pragmatik maqsadi ham o'zaro qarama-qarshilikli lisoniy vositalar orqali she'rga tushirish va shu orqali o'z o'quvchisini she'riy matnga tortish hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqola ustidagi izlanish jarayonida asosan qiyosiy solishtirma **metodlardan**

foydalanildi. Bundan tashqari maqola ustida ishlash mobaynida distributsion metod turlari (qo'shimcha distributsiya, kontrast distributsiya, erkin almashinish distributsiyasi), transformatsion metodlar, komponent tahlil metodi, modellash metodidan foydalanildi.

Demak, she'riy matn bilan pragmatika bir-biriga o'zaro bog'liq bo'lib, she'riy matnning ta'sirli, ifodali, obrazli qilib yaratilish uchun turli lisoniy vositalar, xususan stilistik vositalardan keng foydalanishi va shu orqali shoir o'zi ishora qilgan belgi orqali pragmatik intensiyasini ko'rsatib berishidir. Quyida A.Cho'lponlarning she'riy asarlaridan ayrim namunalarni pragmatik tahlil qilish orqali she'riyatda pragmatik ma'noga erishish usullarini ko'rsatib berishga harakat qilamiz.

Tahlil va natijalar. A.Cho'lponning she'riy asarlari pragmatik ma'no hosil qilishda pragmatikaning ikki asosiy funksiyasidan keng foydalangan. Birinchisi A.Cho'lpon o'z fikr va g'oyalarini o'quvchilariga ta'sirli qilib yetkazishda turli lisoniy vositalardan keng foydalan. Ikkinchi funksiyasi esa – A.Cho'lpon pragmatikaning axborot berish funksiyasidan ham keng foydalangan. Bu orqali shoir o'zining pragmatik maqsadiga erisha olgan. Bu jihatlar A.Cho'lponning turli she'riy asarlarini pragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali o'rganib chiqdik. Quyida A.Cho'lponning “Mahmudxo'ja Behbudiyga ehtirom” marsiyasida ham ko'rishimiz mumkin.

Men-da o'jiz – u muhitning oldida

Qabring topib ko'z yoshimni to'kma.

Hamda achchiq shiddatim-la ul yerda

Oq kallalik – qora devni so'kma.

Mazkur she'riy parchaning pragmatik tahlilini olib boradigan bo'lsak, A.Cho'lpon o'zining Mahmudxo'ja Behbudiyning o'limdan ta'sirlanib yozgan hasratlarini ko'rishimiz mumkin. Bu hasratlarni ta'sirchan qilib yaratishda esa turli stilistik vositalardan foydalangan. Jumladan, “achchiq shiddat”, “oq kallalik”, “qora dev” birikmalari shular jumlasidandir[7]. Muallif “achchiq shiddat” birikmasi orqali metaforik ma'no hosil qilgan. Aslida “shiddat” so'zi tez, tezlik bilan, o'ziga xos g'ayrat bilan degan ma'nolarni anglatadi. Bu so'zga “achchiq” sifatini qo'shish orqali Cho'lponning Behbudiyning o'limi sabab o'sha davrdagi voqealarga nisbatan amlarini izhor etmoqda. Bundan tashqari “oq kallalik” va “qora dev” birikmalarida ham metafora, ham kinoya stilistik usuli ko'chma ma'noda qo'llanmoqda. Ushbu birikmalarni tom ma'noda ko'rib chiqadigan bo'lsak, mantiqiy mazmunni ko'rsata olmaymiz. Ammo “oq kallalik” so'z birikmasida ijobiy ma'noda qo'llaniladigan so'z orqali kinoya ohangi ifodalab berilmoqda. Ushbu jumlada “soflik” ramzi sifatida qo'llanilishi mumkin bo'lgan so'z tashqi qiyofasidan shunday ko'rinsa-da, aslida u aks ma'noda qo'llanilmoqda. Ushbu parcha orqali tashqi ko'rinishidan yaxshi, halol ko'ringan insonning aslida ichki dunyosini qora, g'arazli ekanligi bayon etilmoqda. Odatda har bir rang o'z ma'no – mazmuniga egadir. Oq rang poklik, toza qalb, vijdon, imon, yaxshi niyat belgisi bo'lib, asarlarda ijobiy ma'noda qo'llaniladi. Qora rang esa qayg'u, g'am, tashvish, vijdotsizlik, iymonsizlik belgisi bo'lib, asarlarda salbiy holatni, obrazni shakllantirish uchun qo'llaniladi. Mazkur birikmani qo'llash orqali Cho'lpon o'zi yashagan davrdagi zamonning holatidan, o'zlarini do'st ko'rsatib, aslida Cho'lpon zamondoshlariga ko'p musibatlar solgan Chor Rossiyasi vakillarini tasvirlamoqda.

1-jadval

A.Cho'lponning “Mahmudxo'ja Behbudiyga ehtirom” she'riy parchasining pragmatik ma'no hosil qilish ko'rsatkichi bo'yicha tahlili

Stilistik vosita	Ifoda	Ma'no turi	Ma'no mazmuni	Ma'no vositasi	Presuppozitsiya
Metafora	Achchiq shiddatim	implisit	Qasos uchun harakat	hasrat	Alam, ustozni qadrlash

Metafora Kinoiya antiteza	Oq kallalik qora dev	implisit	Ikkiyuzlamachilik	Qora va oq ranglari	Mustabid tuzum
---------------------------------	----------------------	----------	-------------------	------------------------	----------------

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, she'riy matn pragmatika bilan bevosita bog'liq bo'lib, pragmatikaning ko'plab belgilari she'riy matnda qo'llanadi. Shoir pragmatikaning turlari, funksiyalaridan mohirona foydalanib, asar o'quvchisiga o'zining xohish, istagini yetkaza oladi.

She'riy matnlarda pragmatika asosan ikki: adresatga turli lisoniy vositalar bilan ta'sir ko'rsatish xamda adresatga qo'shimcha axborot berish vazifalari keng qo'llanadi.

Pragmatik intensiyani yuzaga keltirishda nutq aktlarining uchchala, ya'ni illokutiv, perllokutiv hamda lokutiv nutq aktlari faol qo'llanadi.

She'riy asar o'quvchilari shoir tomonidan qo'llangan implisit ma'noga erishish uchun lingvistik va ekstralingvistik bilimlarni muvofiqlashtirishlari kerak bo'ladi. Chunki implisit ma'noni tushunish lingvistik, shuningdek, ekstralingvistik omillarga ham bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar uchun ming kitob" loyhasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-380-son qarori, 2023-yil 29-noyabr.
2. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) // Известия АН СССР /Серия литературы и языка, 1981. – Т. 40. – № 4.– С.147.
3. Тешабоева З. «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликлар ва уларнинг миллий-маданий хусусиятлари. Филол. фан. ф. д. (PhD) дисс... – Тошкент, 2017. – Б.90.
4. Моррис Ч.У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика : Антология / сост. Ю. С. Степанов. –Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С.45-95.
5. Носирова У. Поэтик нуткнинг прагматик хусусиятлари. // "Scientific journal of the Fergana State University". – Фарғона, 2018 №2. – Б.80-82.
6. Носирова У. Поэтик нуткнинг прагматик хусусиятлари. // Scientific journal of the Ferghana State University. – Фарғона, 2012. №2. – Б.81.
7. Ruzibaeva N.R. Pragmatics in Linguistics: Searching for Definition // British View – UK, 2023. Vol 8 №7. – PP. 38-45.

УДК: 8.82.82-31

Алла ТКАЧЕНКО,

Учитель русского языка и литературы школы № 210 Мирзо – Улугбекского района г. Ташкента

Под рецензией Б.Кульматова (PhD) по педагогическим наукам УзГУМЯ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ АЛИШЕРА НАВОИ В РОМАНЕ АЙБЕКА «НАВОИ» И В ПОВЕСТИ Л.Г. БАТЬ «САД ЖИЗНИ»

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние творчества и жизнедеятельности Алишера Навои, а также сама личность Навои на творчество выдающегося узбекского писателя Айбека и русской писательницы Л.Г. Бать. Творчество и жизнедеятельность Алишера Навои, а также сама личность Навои, как символ высочайшего гуманизма, нравственности, патриотизма послужили толчком для создания Айбеком романа «Навои» и Л.Г. Бать повести «Сад жизни». Гениальное поэтическое творчество Алишера Навои для авторов произведений приобрела особую значимость в период создания их произведений – в период Второй Мировой войны и основой для их художественных интерпретаций послужила личность Алишера Навои. Великий и выдающийся поэт Средневекового Востока – привлек и воодушевил на реализацию творческого потенциала двух талантливых писателей – Айбека и Л.Г. Бать, где каждый, в силу своей творческой индивидуальности и художественного таланта, осмыслил и художественно раскрыл образ гениального поэта, чье творчество стало общенациональным и общекультурным достоянием. В статье раскрывается, как в период Второй Мировой войны передовые силы узбекского и русского народов, в лице их выдающихся представителей – талантливых писателей Айбека и Л.Г. Бать, силой своего таланта встали на защиту великих ценностей человеческой личности и, что важно отметить, лидером нравственной поддержки и духовного возрождения стала именно узбекская литература во главе с ее самым ярчайшим представителем – Алишером Навои.

Ключевые слова: Алишер Навои, Айбек, Л.Г. Бать, творчество, наука, художественная интерпретация.

OYBEKNING «NAVOI» ROMANI VA L.G. BATNING «HAYOT BO‘STONI» HIKOYALARIDA ALISHER NAVOIY SHAXSINING BADIY TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodi va hayoti, Navoiy shaxsiyatining atqoli o‘zbek adibi Oybek va rus yozuvchisi L.G. Bat ijodiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Alisher Navoiyning butun ijodi va hayotining asosi sifatidagi insonparvarlik hamda Navoiy shaxsining o‘zi oliy insonparvarlik, ahloqiy, vatanparvarlik timsoli sifatida Oybekning “Navoiy” romani va L.G. Batning “Bog‘i hayot” qissasini yaratishga turtki bo‘ldi. Alisher Navoiy ajoib ijodiyot asar mualliflari uchun va ularning asarlari yaratilish davrida – Ikkinchi Jahon urushi yillarida alohida ahamiyat kasb etgan va ularning badiiy talqini uchun Alisher Navoiy shaxsi asos bo‘lgan. Urta asrlarda Sharqning buyuk shoiri ikki iste’dodli adib – Oybek va L.G. Batning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga jalb qilgan va ilhomlantirgan, ular o‘zining ijodiy individualligi va badiiy iste’dodi tufayli zabardast shoir qiyofasini anglab yetgan va badiiy jihatdan ochib bergan. Maqolada Ikkinchi Jahon urushi yillarida o‘zbek va rus xalqlarining ilg‘or kuchlari, ularning ko‘zga ko‘ringan namoyandalari – iste’dodli yozuvchilar Aybek va L.G. Bat vakillik qilgan, ular o‘z iste’dodi bilan inson shaxsining ulug‘ qadriyatlarini himoya qilish yo‘lida ijod qildilar va shuni alohida ta’kidlash joizki, uning yorqin namoyandasi Alisher Navoiy boshchiligidagi o‘zbek adabiyoti ma’naviy – ma’rifiy tayanch va ruhiy tiklanish bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoi, Aibek, L.G. Bat, ijodiyot, fan, badiiy talqin.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE PERSONALITY OF ALISHER NAVOIY IN AIBEK’S NOVEL “NAVOIY” AND L.G. BAT’S STORY “THE GARDEN OF LIFE”

Annotation

This article considers about the influence of the creativity and life of Alisher Navoi, as well as Navoi’s personality on the work of the outstanding Uzbek writer Aibek and the Russian writer L.G. Bat. The creativity and life activity of Alisher Navoi, as well as Navoi’s personality itself, as a symbol of the highest humanism, morality, and patriotism, served as the impetus for the creation of the novel “Navoi” by Aibek and the story “The Garden of Life” by L.G. Bat. The brilliant poetic creativity of Alisher Navoi for the authors of the works acquired special significance during the period of creation of their works - during the Second World War, and the personality of Alisher Navoi served as the basis for their artistic interpretations. The great and outstanding poet of the Medieval East attracted and inspired two talented writers to realize the creative potential - Aibek and L.G. Bat, where everyone, due to their creative individuality and artistic talent, comprehended and artistically revealed the image of a brilliant poet, whose work became a national and cultural property. The article reveals how, during the Second World War, the advanced forces of the Uzbek and Russian peoples, represented by their outstanding representatives - talented writers Aibek and L.G. Bat, with the power of their talent, stood up to defend the great values of the human personality and, what is important to note, it was Uzbek literature, led by its brightest representative, Alisher Navoi, who became the leader of moral support and spiritual revival.

Key words: Alisher Navoi, Aibek, L.G. Bat, creation, the science, artistic interpretation.

Введение. Айбек, как бы предвосхищая аспект героя романа «Навои» - Алишера, прежде всего, как своего авторского видения и раскрытия личности главного ученого, уже в полилоге кондитера – поэта Тураби со

студентами, показывает и утверждает о необычайном таланте и больших способностях Алишера ко всем наукам и, что самое важное, подчеркивает автор романа, Алишер ко всем наукам питал беспредельную любовь. «Хотя у меня (А.Т.Тураби), ничтожного, нет никаких особых связей и отношений с господином Алишером, но, как всякий Герате, я кое-что слышал о его жизни. Алишер родился в семье одного из вельмож нашего города – человека высокопоставленного, благородного происхождения. Его предки оказали бесчисленные услуги сыновьям Тимура. Отец Алишера Гиясиддин, знал цену наукам и искусствам. При Абуль-Касиме Бабура он некоторое время состоял правителем Себзеvara. Своему дорогому сыну Гиясиддин с детства дал хорошее воспитание и привил прекрасные нравственные качества. Алишер выказал большие способности во всех областях знания; ко всем наукам он питал беспредельную любовь» [1].

Анализ литературы по теме. И как бы утверждая значимость своего авторского видения Навои, прежде всего, как Навои – ученого, в этом же полилоге, Айбек в подтверждении своего постулата, что Алишер – это великий ученый, через высказывания того же Тураби, доказывает, что его собеседники, будучи студентами медресе, они могут поинтересоваться у преподавателей медресе, и не только, удостовериться в том, что Алишер – это, прежде всего, ученый, что он владеет всеми науками, и, тем самым, хорошо известен своими глубокими и обширными познаниями во всех областях наук среди великих ученых своего времени, о чем также хорошо осведомлены преподаватели и наставники медресе.

И далее, в этом же полилоге, Айбек, через ответы студентов медресе, опять же подтверждает и, тем самым, утверждает генеральную линию раскрытия личности Алишера Навои, как, прежде всего, выдающегося ученого своего времени.

«- О том, насколько Алишер силен и сведущ во всех науках, вы сами можете спросить у ваших наставников, великих ученых нашего времени. Алишер много учился в Герате и Мешхеде.

- Почтенный мударрис Фасых – ад – дин говорит, что Алишер обладает широкими познаниями во всех областях человеческой мысли, - откликнулся Султанмурад.

- От истории, философии, логики и музыки до стрельбы из лука он не пренебрег никакой отраслью знания.

- У Алишера Навои прекрасный почерк, - с гордостью сказал Зейнаддин. – Некоторые его музыкальные сочинения свидетельствуют о большом искусстве в музыке. Незнание музыки он считает величайшим недостатком поэта.

- Совершенно правильно, заметил Султанмурад. – Стихотворец должен глубоко вникать не только в музыку слова, но и в музыку мысли...

Ну хорошо, что же, Алишер Навои ездил в Самарканд со служебным поручением?

- Нет, чтобы учиться наукам, - кратко ответил Тураби» [2].

Методология исследования. И далее, в своем романе «Навои», Айбек показывает и раскрывает, что, находясь на государственном посту, занимая высокую должность при дворе для Алишера основополагающим принципом управления и дальнейшего развития, и процветания государства является, прежде всего, приоритет науки. Поэтому приняв назначение на государственную должность, Алишер, как ученый, сразу же приступает к осуществлению своей генеральной задачи

– это построение научного центра – грандиозного книгохранилища, как стратегически важного и главного генератора развития и процветания всех наук.

«- Мы построим такое книгохранилище, - с увлечением продолжал Навои, что его будет уважать и почитать весь народ. Все перлы человеческой мысли в области наук и искусств, созданные с древнейших времен до наших дней и воплощенные в книгах, должны стать украшением сокровищницы нашей библиотеки. Я, недостойный, искренне желал бы, чтобы все ученые, образованные люди, поэты Герата и других стран ислама пользовались ее книгами. Пусть философы, подобные Сократу, Платону и Аристотелю, математики, равные Пифагору, новые Улугбеки в астрономии, Фирдоуси и Низами в поэзии спокойно занимались у нас. Пусть создают все новые и новые сокровища мысли, пусть трудятся люди ради процветания науки. Если вновь открытые этими тружениками светочи истины озарят своим блеском небо нашей страны, если наш народ воспользуется этим, то моя цель будет достигнута. Дервиш Али, ваше сердце всякий час должно быть полно любви к народу. Принимаясь за какое – либо дело, избирайте мерилем пользу и необходимость его для народа...» [3].

И в этом, как указывает Айбек, через развитие и процветание наук Алишер видит будущее своей страны, своего государства и, прежде всего, грандиозную и безграничную пользу для своего народа.

Анализ и результаты. Важно также подчеркнуть, что если в повести «Сад жизни» Л.Г. Бать показывает и раскрывает дружбу Алишера Навои и Хусейна Байкары, как творческий союз поэтов, на основе их профессиональной увлеченности искусством поэзии, то в романе Айбека «Навои» Алишера и Хусейна Байкару сближает не только поэтическое искусство, но и их любовь к науке, а также раскрывается их обоюдная научная деятельность, которую они осуществляли, возглавляя государственную власть в своей стране.

«Он (Алишер – А. Т.) ценил в Хусейне поэтический талант и любовь к науке» [4]. Характеристика научной деятельности Алишера Навои и Хусейна Байкары хорошо представлена, показана и раскрыта Айбеком в сцене полилога Султанмурада – выдающегося ученого, учителя и наставника, и его учеников, студентов медресе, не менее выдающимися и перспективными молодыми учеными, трудящихся в разных областях науки. Которые в борьбе с безграмотностью и невежеством людей, наносящих огромный вред и урон, не только науке, но и стране и народу, на благо и процветание которых направлены научные усилия и Хусейна Байкары и Алишера Навои, готовы защищать и отстаивать идеалы людей - ведущих лидеров науки – Алишера Навои и Хусейна Байкары, чей выдающийся и яркий пример служения науки во имя родины и народа достоин подражания и восхищения.

«После полуденной молитвы пришли его (Султанмурада – А. Т.) студенты. Среди них были и подростки с едва пробивающимися усами, и солидные бородачи, жившие в медресе десятки лет. Султанмурад стараясь держаться как можно бодрее, попытался их успокоить. Один из студентов, вне себя от ярости, закричал:

- Такое положение нельзя дальше терпеть, сударь! Если распространение взглядов таких философов и ученых, как Аристотель, Афлатун, Ибн-и-Сина, Фараби и Улугбек, считается бесчестием и вольнодумством, что же тогда называется в медресе наукой?

- Такое невежество в столице государя, который славится, как покровитель наук! – горячо воскликнул другой студент.

- Если шейх – аль – ислам не отменит своего приказа, мы уйдем из медресе, братья! – вскричал третий.

- Обязательно!

- Другого выхода нет! - в один голос подхватили остальные.

- Дорогие друзья, - спокойно обратился к ним Султанмурад, - подчиняясь приказу, я вынужден прекратить занятия в медресе. Я согласен умереть, но не хочу обманывать в науке и скрывать истину. Прошу вас, учитесь науке с любовью и чистым сердцем, посвятите вашу жизнь ее распространению. В мире нет более высокого, более почетного дела. Однако надо уметь отличить истинную науку от устарелых, ложных убеждений. Подлинная наука указывает пути к уяснению загадок неба, к раскрытию тайного. Верьте в силу разума, пусть наука всегда будет вашим руководителем. Не уподобляйтесь тем, кто прочел пять – десять книг и

объявляет себя ученым. Еще одна просьба: не поднимайте шума и возвратитесь к занятиям. В Герате много знатоков любой науки. Большинство их – мои учителя. Черпайте же из моря их знаний с подлинной преданностью и усердием. Я убежден, что, бы ни бесновалась буря невежества и насилия, ей не потушить светильника науки, зажженного преславным Навои» [5].

Выводы и предложения. И так сделаем вывод что Айбек делает акцент на Алишере, как на, главном и ведущем двигателе науки, научной мысли и разума, поэтому автор романа, говоря символически о «зажженном светильнике науки» не указывает Хусейна Байкару и Навои вместе. Из последнего предложения видно, что именно Алишер – лидер и глава в «зажжении светильника науки, именно Алишер, по мнению Айбека, будучи великим и гениальным ученым, доказал на деле силу и непрерываемую действенность разума, основанных на оправданном временем научных законов и постулатов и, тем самым, привил признание и любовь к науке Хусейна Байкары.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айбек Указ. соч. С. 19.
2. Айбек Указ. соч. С. 19 – 20.
3. Айбек Указ. соч. С. 34.
4. Айбек Указ. соч. С. 65.
5. Айбек Указ. соч. С. 266 – 267
6. Абдуллаев Р. Алишер Навои и музыка. SANAT. Выпуск № 1 [Электронный ресурс] – URL: <http://https://sanat.orexca.com/2001-rus/2001-1-2/rustam-bek abdullaev/>
7. Л.Г.Бать. Сад жизни. 1956: <https://www.livelib.ru/book/1000774324-sad-zhizni-lidiya-bat>
8. Айбек. Навои. Изд. литературы и искусства имени Гафура Гуляма.

*Barno TURDIKULOVA,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi*

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, f.f.d O.Ahmedov taqrizi asosida

INGLIZ TILIDAGI GEOLOGIK TERMINLAR VA ULARNI O‘ZLASHTIRISH

Annotatsiya

Bugungi kunda ingliz tili xalqaro hamkorlikda katta rol o'ynaydi. Geologiya yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarga ingliz tili darslarida geologiya terminlarini tanishtirish muhimdir. Geologik terminlar o'z yoki so'z birikmasidan tashkil topadi. Bu turdagi terminlar ko'chmas ma'no, belgi bildiruvchi, sintagmatik, kategorial va grammatik ma'nolarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, geologiyaga oid terminlar boshqa soha terminlaridek o'z sohasiga aloqador bo'lmagan terminlar bilan sinonimik, polisemik, ba'zan omonimik munosabatlarda bo'ladi. Terminlarning paydo bo'lish manbasi va jarayoni nuqtai nazaridan tahlil qilish, shuningdek, shaxsning amaliy va aqliy faoliyati natijalari, uning tajribasi terminlar bilan qanday namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Maqolada ingliz tilidagi geologik terminlar xususiyatlari, sinonimiya haqida tushuncha berildi va bu terminlarni o'zlashtirish darajasi tajriba orqali aniqlandi.

Kalit so'zlar: geologik terminlar, so'z birikmasi, sinonimiya, sintagmatik ma'no, sinonimik qator, kategorial ma'no, o'zlashtirma, grammatik ma'no, bilish, tushunish, anketa.

THE GEOLOGICAL TERMS OF ENGLISH AND THEIR ASSIMILATION

Annotation

Today, the English language plays a major role in international cooperation. It is important to introduce geology terms to students studying geology in English classes. Geological terms are made up of words or combinations of words. These types of terms include immovable, denotative, syntagmatic, categorical and grammatical meanings. Also, the terms related to geology, like the terms of other fields, have synonymous, polysemic, and sometimes homonymous relationships with terms not related to their field. Analysis from the point of view of the source and process of emergence of terms, as well as the results of practical and mental activity of a person, shows how his experience is manifested with terms. The article provided an understanding of the characteristics and synonymy of geological terms in English, and the level of mastery of these terms were determined through experience.

Key words: geological terms, word combination, synonymy, syntagmatic meaning, synonymous line, categorical meaning, loanword, grammatical meaning, knowing, understanding, questionnaire.

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ УСВОЕНИЕ

Аннотация

Сегодня английский язык играет важную роль в международном сотрудничестве. Важно знакомить студентов, изучающих геологию на уроках английского языка, с терминами геологии. Геологические термины состоят из слов или комбинаций слов. К этим типам терминов относятся неподвижные, денотативные, синтагматические, категориальные и грамматические значения. Кроме того, термины, относящиеся к геологии, как и термины других областей, имеют синонимические, многозначные, а иногда и омонимичные отношения с терминами, не относящимися к их области. Анализ с точки зрения источника и процесса возникновения терминов, а также результатов практической и мыслительной деятельности человека показывает, как проявляется его опыт с терминами. В статье дано понимание особенностей и синонимии геологических терминов на английском языке, а уровень владения этими терминами определен опытным путем.

Ключевые слова: геологические термины, словосочетание, синонимия, синтагматическое значение, синонимическая линия, категорическое значение, заимствование, грамматическое значение, знание, понимание, анкета.

Kirish. Mamlakatimizda so'nggi yillarda geologiya sohasi va fani rivojiga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimizning 2020 yil Oliy Majlisga Murojaatnomasida 4 ta asosiy fan qatorida geologiyani ham tubdan takomillashtirish vazifasi qo'yildi. 2020 yil 6 iyunda "Davlat geologiya va mineral resurslar qo'mitasi tizimida Geologiya fanlari universiteti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" Prezident qarori qabul qilindi. Bugungi kunda sohada kadrlar tayyorlashga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Geologiya fanlari universiteti tarkibiga 4 ta ilmiy-tekshirish instituti kiritildi, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, unda faoliyat yuritayotgan xodimlar ilmiy potensialini oshirish, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash, talabalar o'quv reja va dasturlarini ishlab chiqish, darslik va qo'llanmalar yaratish

muhim vazifalar sirasiga kiritildi [4]. Bu borada geologiya sohasiga oid terminologiyani o'rganish, ularning ingliz, rus va boshqa tillardagi ekvivalentlarini tadbiq etish ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bu sohada O'zbekiston boshqa mamlakatlar bilan hamkorlik qilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. D.G. Kukasova maqolasida [5] neft va gaz geologiyasining terminologik tizimi qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilingan va terminlar shakllantirishdagi eng maqbul usullar aniqlangan. I.A.Xaman rus va ingliz tillaridagi geofizik razvedka atamallari xususiyatlarini ochib bergan [6]. Umuman olganda, XXI asr boshlarida geologik terminologiya masalalari R. Yunusova, I. Serikbay, T.Velikoda, Sh.Razzokberdiyev, R.M. Sultanova, B.Omonov va boshqalarning tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan.

Terminologik tizimlardagi sinonimiya L.M. Alekseyeva, S.V. Grinyov, V.M. Leychik, D.S. Lotte va boshqa olimlar tomonidan o'rganilib, terminologiyada sinonimlarning mavjudligini fanning rivojlanishi va ilmiy bilim hajmining oshirilishining qonuniy natijasi deb baholangan. N.L. Zaboronok terminlarni o'zlashtirish jarayoni tilning leksik tizimi rivojidadagi muhim omillardan biri deb, ingliz tilida nemis tilidagi o'zlashtirmalar va ularning leksik-semantik guruhlarini o'rgandi [3]. Umuman olganda, geologik terminlarni o'zlashtirishni ingliz tili mashg'ulotlarida amalga oshirish bo'yicha tadqiqotlar deyarli olib borilmagan. Vaholanki, bugungi kunda geologik qidiruv, neft va gaz, boshqa foydali qazilmalar qidirish, qazib chiqarish va qayta ishlash sohasi xalqaro hamkorlikda muhim o'rin egallab kelmoqda va soha mutaxassislari ingliz tilidagi maxsus terminlarni tushunishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Atamalarini kompleks tarzda tanlab olish va tahlil qilish uslublari bilan belgilanadi. Tadqiqot rus va ingliz ilmiy geologik matnlar va lug'atlar asosida olib borildi. Maqolani yozishda terminologik birliklarning tuzilmaviy-semantik tahlili, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Geologik terminlar bilan ishlashda geologik terminologiyada tuzilish jihatidan oddiy terminlar (OT), murakkab terminlar (MT) va terminologik so'z birikmalari (TSB) o'rtasidagi sinonimik munosabatlarni ajratish mumkinligini inobatga olish zarur bo'ladi. Sinonimik qatorda terminlar miqdori ikkidin beshtagacha bo'lishi mumkin: oddiy termin OT+OT; murakkab termin MT+MT; MT+terminologik so'z birikmasi; TSB+TSB; TSB+abbreviatura.

Uchta termindan iborat sinonimik qatorda OT+TSB+OT; TSB+TSB+TSB; TSB+TSB+abbreviatura (masalan: temperature-programmed reduction=thermogramming reduction=TPR) kabi modellarni uchratish mumkin. 4 ta termindan iborat sinonimik qator oddiy terminlardan tuzilishi mumkin (masalan: OT+OT+OT+ OT: dehydration-suvsizlanish, degidratsiya=desiccation=dewatering=drying).

Shuningdek, mutlaq sinonimlardan iborat sinonimik qatorlar bo'lib, ulardagi terminlar faqat affiksalar bilan farqlanishi mumkin (masalan: absorbancy= absorbance). Termin-so'z birikmalar so'zlarning tartibi va ular o'rtasidagi sintaktik munosabatlar bilan ajralib turadi (cracking in the liquid phase=suyuq fazadagi kreking=liquid-phase cracking=suyuq fazali kreking).

Sinonimik qatorning morfologik-sintaktik variantida bitta sinonim murakkab termin yoki termin-so'z birikmasi, boshqasi esa uning sintaktik va morfologik o'zgarishlar yo'li bilan olingan qisqa varianti bo'ladi. Elliptik variantda esa ko'pkomponentli termindagi bitta komponent tushiriladi, ammo uning ma'nosi o'zgarmaydi (gas oil stock=gas oil). Abbreviatura variantlari initsial abreviatsiya, akronim, qisqartirish, tortish yo'llari bilan tuzilishi mumkin (Fluid Catalytic Cracking Process=FCC process; SynSat=Synergetic Saturation; hydrodesulfurization=HDS).

Nomenklatura nomlari geologik va kimyo terminologiyasida o'ziga xos terminlar hisoblanadi. Ularda terminning sintaktik jihatdan bog'langan komponenti (nomen) bo'lib antroponimlar, harfli, harfli-raqamli va aralash nomenlar qo'llaniladi. Masalan: Van der Waals adsorption; Micrometriccs ASAP 2000 system= Micrometriccs Accelerated Surface Area and Porosimetry System 2000-qattiq materiallarning yuzasi maydonini va g'ovakligini tahlil qilish uchun Mikrometritik firmasi tomonidan ishlab chiqilgan ASAP2000 tizimi [2]. Shuningdek, geologik terminologiyada areal dubletlar, ya'ni tarqalish areali bilan farqlanuvchi turli

shakllardagi mutlaq sinonimlar ham uchraydi (aviation fuel (ingl.)=aviatsiya benzini=aviation gas (amerik.); petrol (ingl.)=gasoline (amerik.)=benzin).

Geologik terminologiyada ingliz tiliga nemis tilidan kirgan o'zlashtirma so'zlar ham uchraydi. Ingliz tiliga nemis tilidan o'zlashtirma so'zlarning kiritilishi XVI asrda boshlangan. Bu davrda savdo, harbiy ish, odamlarni tavsiflashga oid so'zlar o'zlashtirildi. Angliyada konchilik va metallurgiya rivojlanadi. Germaniyadan Angliyaga tog' konchiligi mutaxassislari keladi. Natijada ingliz mutaxassislarning nemislar bilan muloqoti natijasida nemis so'zlari va atamalar o'zlashtiriladi [1]. Tog'-kon sanoatining zinc (tsink), bismuth (vismut), cobalt (kobalt) kabi terminlari ingliz tiliga kiritiladi. XIX asrda Germaniyadagi universitetlar ilmiy va intellektual fikrning mashhur markazlariga aylanadi. Turli fanlar sohalariga mansub bo'lgan terminlar ingliz va boshqa tillarda o'zlashtiriladi. Nemis leksemalari yangi akademik va ilmiy bilimlar bilan birga eksport qilinadi, nemis tili ilmiy diskurs uchun foydalaniladigan asosiy tillardan biri bo'lib qoladi [7]. Bu davrda ingliz tiliga nemis tilidan gumanitar fanlar, kimyo, fizika, filologiya, san'at va boshqa sohalarga oid terminlar kirib keladi. O'zlashtirma so'zlarni leksik-semantik guruhlariga birlashtirsak, nemis o'zlashtirmalari geologiya, mineralogiya va tog' konchiligi guruhida 13 foyizni tashkil qiladi. Yevropa tillari orasida ingliz tilidagi termin tizimi uchun faol donor tillari mavjud: nemischa: sludge (nemischadan. Schlamm-kir), damrfe-dampfe (nemischadan. Dämrfers-siljigtgich), srindle (nemischadan. Srindele-katushka), boer (eski nemischadan. -boer -burg'ulash), core (nemischadan Kern-o'zak, mohiyat), sumr (nemischadan. Sumrf-shaxta), flange (nemischadan Flansch-qirra), rlug (nemischadan rrorke, rror-artilleriya parchacining teshigini qoplovchi plug), taring (nemischadan tariyeren, metall, granularlar va boshqalar bilan torting.), slir (nemischadan Schlirs-bog'lamoq); va hokazo [9].

Yangi terminlar yaratishda yunon-lotin asoslari va termin elementlaridan foydalanish terminlarni birlashtiradi va semantikaning shaffofligi tufayli ularni "ochiq" qiladi kompressor (lot. dan. compressus-siqish), rore (lot. dan. roros-o'tish), object (lot. dan. objectum-narsa, predmet). Bu jarayon tabiiydir, chunki "fandagi terminlar ilgari yaratilgan tushunchalarni ular yordamida ifodalash uchungina emas, balki kelajakda ayrim hukmlarni tuzishga ham xizmat qilishi kerak". Ko'pgina bilim sohalarining terminologik tizimlarida bo'lgani kabi, geologiyaning ingliz va o'zbek tilidagi terminologik tizimida ham yunon-lotin asoslaridan hosil bo'lgan juda ko'p terminlar keltirilgan: collector-kollektor (lotincha collector-yig'uvchi), argillite-argillit (yunoncha argillos-gil+lithos-tosh), barrel-barrel (lotincha barrel-bochka), aulacogen-aulacogenen (lot. dan. aulax-egat), abrasive-abraziv (lot. dan. abrasio-sochish), horizon-gorizont (lot. dan. horizontis-chegara), coagulation-koagulyasiya (lot. dan. coagulatio-koagulyasiya, kattalashish), laccolith-lakkolit (boshqa-yunon. lakkoc-shakllanmagan vulqon, ichida magma o'zakli tepalik), liquidus-liquiduc (lot. dan. liquidus-suyuq), cement-tsement (lot. dan. sayementum-maydalangan tosh, singan tosh), suture-cho'kma (lot. dan. sutura-cho'kma), limb-limb (lot. dan. limbus-chegara, chekka), rotor-rotor (lot. dan. roto-aylantirmoq), stator-stator (lot. dan. stator-harakatsiz turgan), reventer-preventor-oldini oluvchi (lot. dan. Rrayevenio-ogohlantiraman), debit-debit (lot. dan. debet-(u) qarzdor), cable-kabel (lot. dan. carulum-arcane, lotin carere-olish) [14].

Katta hajmdagi materialning lingvistik tahlili asosida o'zbek tilining ichki resurslari geologik terminologiyaning shakllanishi, rivojlanishi va boyishining muhim manbalaridan biri ekanligi isbotlangan. Ixtisoslashuv natijasida umumiy fodalinishda mavjud bo'lgan ko'plab so'z va so'z birikmalari

ilmiy geologik terminlarga aylangan: layer (tekis ko'rinishga ega bo'lgan geologik qoya)–zamin.

Mineral resurslarga oid terminlar orasida aql o'zbek tiliga xos bo'lgan so'zlar ham mavjud: kon–mine; qimmatbaho minerallarning zarralarini o'z ichiga olgan daryo yoki ko'l tubidagi qum yoki shag'al koni–flacers; filtrlash–filtering; burg'ulash–drilling, kovakr–chink [15].

Asl o'zbek tiliga xos bo'lgan so'zlar bilan birgalikda mazkur tildagi geologiya sohasiga oid terminologiya orasida kelib chiqishi arab tiliga taqaluvchi so'zlar ham uchrab turadi: firuza–rturquoise, ko'rfaz–rbay, ma'dan–ore, kumush–silver, qazish–working, rif–reef, minora–tower, g'ovaklilik–porosity.

Ingliz tiliga alohida minerallar va metallarning nomlari, tog' konchiligining ayrim tushunchalari va geologik terminlar (druse, karst, quartz va b.) o'zlashtiriladi.

Tarkibida–it suffiksi mavjud deyarli barcha minerallar va silikatlarining nomlari o'zbek tilining o'ziga xos bo'lgan geologik terminologiyasiga xosdir. Masalan: dolomite,

Anketa yordamida 20 ta talaba so'roq qilinib, quyidagi natijalar olindi:

Anketa mazmuni:	Ha	Yo'q
So'ralganlarning fikricha, ular ingliz tilini yaxshi bilishadimi;	8	12
So'ralganlar har doim ham alohida ingliz geologik terminlar ma'nosini tushunadilar;	9	11

Shuningdek, so'rov–test o'tkazilib, geologik terminning uning ta'rifi bilan o'zaro mosligini aniqlash topshirig'i berildi va natijalari quyidagicha bo'ldi:

100% to'g'ri	8
50% dan ko'prog'i to'g'ri	1
50% to'g'ri	7
50% kamrog'i to'g'ri	2
0% to'g'ri	2

So'rov–test natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilini a'lo va yaxshi baholarga egallagan talabalar geologik terminlarni, hatto ular ushbu termin bilan ilgari ham tanish bo'lmagan bo'lsalar–da, yaxshi va to'g'ri tushunishadi. Ingliz tilini o'rganmagan yoki past darajada egallagan talabalar esa kerakli termin va ta'rifi noto'g'ri tanlashdi yoki faqat ayrim terminlarni tushunishdi.

Xulosa va takliflar. Mazkur maqola doirasida geologik terminlarning lug'atlari tahlil qilinib, ingliz geologik terminlarining har xil turlari tanlab olindi. Mazkur tanlangan terminlar ishtirokida matnlar va topshiriqlar tuzilib, ingliz tili mashg'ulotida talabalar orasida anketa, so'rov–test o'tkazildi. Tajriba davomida aniq bo'lishicha, ingliz tilini yaxshi egallagan va bilgan talabalar geologik terminologiyani sifatliroq o'zlashtirishadi va ulardan o'z o'rnida foydalana olishadi.

granules, gallsite, monsonite, ryrolusite, agrait, Avicennaite, granite, albite, lasurite, kvarsite, migmatit, dolomit, granulit, galliazit, montsonit, piroyuzit, apait, avitsennit, granit, albit, lazurit, kvarcit, va boshqalar [14].

Tajriba natijalari. Maqola muallifi tomonidan ingliz va o'zbek tillaridagi geologik atamalarning yasalishi o'rganilmoqda [8]. Tadqiqotlar davomida talabalar tomonidan geologik atamalarni o'zlashtirilishiga ham e'tibor qaratildi. Masalan, Guliston davlat universiteti Geografiya yo'nalishi talabalariga “O'zbekistondagi foydali qazilmalar”, “O'zbekistonda neft va gaz sanoati”, “Tog'–kon sanoati” kabi mavzulardagi matnlar tarqatilib, ingliz tilidagi geologik terminlarni idrok qilish, to'g'ri tushunish va tarjima qila olish qobiliyatlarini tekshirildi. Bundan tashqari, ishtirokchilarga anketalar tarqatildi. Anketaning maqsadi talabalar geologik terminlarni har doim tushunadilarmi, ularni tarjima qila oladilarmi, ingliz tilini bilish geologik terminlarni tushunishga yordam beradimi degan savollarga javob topishdan iborat edi.

Bilim va ingliz tilini o'zlashtirish darajasi past bo'lgan talabalar esa faqat ayrim oddiy terminlarni, asosan baynalmilal va kalkalash usuli bilan tuzilgan terminlarni tushunishadi yoki umuman tushunishmaydi. Natijalardan kelib chiqqan holda, geologiya va geografiya yo'nalishlarida ingliz tili mashg'ulotlarida geologik terminlar bilan ishlash maqsadida, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalariga mustaqil ish sifatida lug'at bilan ishlash, lug'atlardan geologik terminlarni topish va tarjima qilish, ular bilan gaplar, matnlar tuzish kabi topshiriqlarni berish maqsadga muvofiq bo'lardi. Geologik terminlar bilan ishlashda talabalarga boshqa sohalardagi kabi geologik terminologiyada ham sinonimiya, sinonimik munosabatlar borligini tushuntirish va namunalar orqali ko'rsatish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Вялкина А.Н., Новикова В.В. Все ли английские слова являются исконно английскими? / <https://www.school-science.ru/0317/3/28736>.
2. Горохова Н.В., Сидорова В.И. К вопросу о номенклатурных наименованиях в каталитической химии // Казанская наука, 2019. №1. – с. 56–59.
3. Заборонок Н.Л. Лексико–семантическая организация немецких заимствований в английском языке / <https://www.e-lib.mslu.by>.
4. Исламов Б. Саноатни геологиясиз ривожлантириб бўлмайдми // Янги Ўзбекистон. 3 апрел, 2021.
5. Кукасова Д.Г. Специфика процессов образования английских терминов нефтегазовой геологии: сравнительный аспект. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2018. №8 (86). – с. 350–353.
6. Хаман И.А. Термины разведочной геофизики в английском и русском языках: Словообразовательный и лексикографический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар: КубГУ, 2003. – 25 с.
7. Humphries Sc., Kaewwipat N. Germanisms in Modern English Usage: A Cultural, Historical and ESL Perspective / [http://www.dshumphries.com/Germanisms_Though ts_2008.pdf](http://www.dshumphries.com/Germanisms_Though_ts_2008.pdf).
8. Turdikulova B. Ingliz tilida geologik atamalar yasalishidagi samarali usul // Ta'lim, fan va innovatsiya. 2023, 3–son. 95–98–betlar.
9. Omonov B. Ingliz va o'zbek tillaridagi geologiyaga oid terminlarning qiyosiy tadqiqi. Avtoref. nomz. disser... – Toshkent, 2022, 20–b.

10. Turdikulova, B.T., & Akhmedov, O.S. (2022). Prospects for the development of dictionaries of geological terms and their features. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(5), 7–12.
11. Turdikulova, B.T., & Akhmedov, O.S. (2022). *International Journal of Social Science Research and Review*.
12. Saporbayevich, A.O., & Toirkulovna, T.B. Translating Methods of English Geological Terms and the Problem of Computer Lexicography. *International Journal on Integrated Education*, 4(4), 1–4.
13. Toirkulovna, T.B. Concept of term and terminology. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 2023. – p. 299–302.
14. B.A. Isaxodjaye, M.U. Umarxodjaye, A.A. Adilov, M.M. Pirnazarov, A.M. Azimov. *Geologiya atamalarining ruscha–o‘zbekcha izohli lug‘ati*. – Toshkent, MRI, 2007.
15. П.П. Тимофеев, М.Н. Алексеев, Т.А. Софиано. *Англо–русский геологический словарь: Ок. 52 000 терминов / Под редакцией П.П. Тимофеева и М.Н. Алексеева*. – М.: Рус. яз., 1988.

UDK: 821.111(71).161

Mirvoxid FOZILOV,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: mirvohidf@mail.ru

GulDU f.f.n dotsent X.Tojiev taqrizi asosida

REPRESENTATION OF ANIMALISM IN THE WORK OF E. SETON- THOMPSON

Annotation

In recent years, animalism has become one of the important and relevant areas of contemporary art. However, despite its growing popularity, both the artistic and visual works of the Canadian Ernest Seton-Thompson, who is considered one of the founders of this movement, remain little known. In his work, Thompson raises important questions about the nature of man and his relationship to animals, creating unique works of art that attract the viewer's attention with their brightness and emotional power. The writer writes in the genre of realism and naturalism, sometimes eco-novel, which creates an alarming effect and unpredictability, forcing the viewer to think about how humanity interacts with other life forms on the planet. Each of Seton-Thompson's works becomes a kind of protest against the cruelty and exploitation of animals, causing mixed feelings in the reader and forcing him to think about the importance of ethical treatment of animals. In this article, we will look at Seton-Thompson's major works and analyze how he used his writing to convey his deep philosophy. We will also discuss the representation of animalism in his work and how his work has become an important part of the dialogue about animal rights and the nature around us. We also note that as an artist, Seton-Thompson raised pressing questions about the existence of man on Earth and his relationship to other living beings.

Key words: Thompson, animalism, representation, detailing, realism, naturalism, eco-novel genre.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ АНИМАЛИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ Э.СЕТОНА-ТОМПСОНА

Аннотация

В последние годы анимализм стал одним из важных и актуальных направлений современного искусства. Однако, несмотря на его растущую популярность, малоизвестными остаются как художественные произведения, так и изобразительные работы канадца Эрнеста Сетона-Томпсона, который считается одним из основателей этого движения. В своем творчестве Томпсон поднимает важные вопросы о природе человека и его отношении к животным, создавая уникальные произведения искусства, которые привлекают внимание зрителя своей яркостью и эмоциональной силой. Писатель пишет в жанре реализма и натурализма, иногда – эко-романа, что создает эффект тревоги и непредсказуемости, заставляя зрителя задуматься о том, как человечество взаимодействует с другими формами жизни на планете. Каждое произведение Сетона-Томпсона становится своеобразным протестом против жестокости и эксплуатации животных, вызывая у читателя смешанные чувства и заставляя задуматься о важности этического отношения к животным. В данной статье мы рассмотрим основные работы Сетона-Томпсона и проанализируем, как он использовал свое писательское мастерство, чтобы передать свою глубокую философию. Мы также обсудим репрезентацию анимализма в его творчестве и то, как его работы стали важным элементом диалога о правах животных и окружающей нас природе. Так же отметим, что как художник, Сетон-Томпсон поднимал актуальные вопросы о существовании человека на Земле и его отношении к другим живым существам.

Ключевые слова: Томпсон, анимализм, репрезентация, детализация, реализм, натурализм, жанр эко-романа.

E.S.TOMPSON ASARLARIDA ANIMALIZM TASVIRI

Annotatsiya

So'nggi yillarda animalizm zamonaviy san'atning muhim va dolzarb sohalaridan biriga aylandi. Biroq, animalizmning tobora ommalashib borayotganiga qaramay, ushbu harakatning asoschilaridan biri hisoblangan kanadalik Ernest Seton-Tompsonning badiiy va tasviriy asarlari kam o'rganilmoqda. Tompson o'z asarlarida insonning tabiati, hayvonlar bilan munosabati haqidagi muhim savollarni ko'tarib, o'zining yorqinligi va hissiy kuchi bilan tomoshabin e'tiborini tortadigan noyob san'at asarlarini yaratdi. Yozuvchi realizm va naturalizm janrida, ba'zan eko-roman yozadi, bu esa tashvishli effekt yaratadi va insoniyatni sayyoradagi boshqa hayot shakllari bilan qanday munosabatda bo'lishi haqida o'ylashga majbur qiladi. Seton-Tompsonning har bir ishi shafqatsizlikka qarshi o'ziga xos norozilikka aylanadi va hayvonlarni ekspluatatsiya qilish, o'quvchini aralash tuyg'ular bilan qoldirish va uni hayvonlarga axloqiy munosabatda bo'lish muhimligi haqida o'ylashga majbur qiladi.

Ushbu maqolada Seton-Tompsonning asosiy asarlarini ko'rib chiqamiz va u o'zining chuqur falsafasini yetkazish uchun yozuvchilik san'atidan qanday foydalanganini tahlil qilamiz. Shuningdek, biz uning ishida animalizmning namoyon bo'lishini va uning ishi hayvonlar huquqlari va atrofimizdagi tabiiy muhit haqidagi tassavurning muhim qismiga aylanganini muhokama qilamiz. Shuningdek, biz rassom sifatida Seton-Tompson yerda insonning mavjudligi va uning boshqa tirik mavjudotlar bilan aloqasi haqida dolzarb savollarni ko'targanini qayd etamiz.

Kalit so'zlar: Tompson, animalizm, tasvirlash, detallashtirish, realizm, naturalizm, eko-roman janri.

Kirish. XX asr boshlarida asli ingliz bo'lgan taniqli kanadalik yozuvchi, animalist-rassomi va tabiatshunos Seton-Tompson san'atda animalizmning rivojlanishiga katta ta'sir

ko'rsatdi [1]. Animalizm - bu hayvonlarning tabiiy xulq-atvori va atrof-muhit ko'rsatkichlariga e'tibor qaratib, yuqori darajada realizm va tafsilotlar bilan tasvirlangan uslubdir. Seton-

Tompson o'z asarlarida hayvonlarni tabiiy muhitda tasvirlab, ularning go'zalligi va ulug'vorligini badiiy texnikalar orqali yetkazgan.

Seton-Tompson bolaligidan hayvonot olamiga katta qiziqish bildirgan. Uning hayvonlarni kuzatish va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi o'z davrining boshqa tabiatshunoslaridan tabiatni farq qiladigan o'ziga xos badiiy uslub yaratilishiga sabab bo'ldi. U hayvonni yanada real va to'liqroq tasvirlashga intilib, tomoshabinlarga hayvonot olamiga o'ziga xos nuqtai nazarni taqdim etdi.

Seton-Tompson asarida animalizm tasvirining asosiy xususiyatlaridan biri, bu uning tafsilotidir. Yozuvchi jonivorning har bir detaliga: mo'ynasi, tanasining qiyshiqi, ko'zining shakli va rangiga alohida e'tibor bergan. Bu tafsilotlar uning ishini juda real va hayajonli qildi. Tompson o'zining texnikasi tufayli o'zi tasvirlagan har bir hayvonning go'zalligi va o'ziga xosligini yetkaza oldi. Ajablanarlisi shundaki, fantast yozuvchilar ko'pincha shunga o'xshash usuldan foydalanganlar [2; 3; 4].

Seton-Tompson ishini o'ziga xos yana bir xususiyat uning hayvonlarning tabiiy xatti-harakatlarini tushunishi va ifodalashi edi. Yozuvchi fe'llarni sinchiklab tanlab, harakat va iboralarni yetkazgan, hayvonni nafaqat statik obrazda, balki uni o'rmon yoki tog'lar kabi tabiiy muhitda ham tasvirlagan. Uning hayvonlarning tabiiy xulq-atvori tafsilotlari va tasviri hayvonot dunyosini tasvirlash uchun yangi standart yaratdi. Seton-Tompson kayfiyatni qanday yetkazishni bilardi va har bir hayvonning xarakteri, ularning jonli va faoligi illyuziyasini yaratdi.

Seton-Tompson asarlarining animalizmga ta'siri juda katta edi. Hayvonlarni tasvirlashda u tabiat va hissiy ta'sirga asoslangan yangi uslubni yaratdi [5]. Uning asarlari boshqa bir qancha yozuvchilarni ilhomlantirdi, shuningdek, yozuvchilar Seton-Tompsonning texnika va usullaridan foydalana boshladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu kichik bo'limda Seton-Tompson asarlarida animalizmning tasviri bo'yicha adabiyotlar ko'rib chiqiladi. Animalizm - bu hayvonlarning ham odamlar kabi huquq va qadr-qimmatga ega ekanligini ta'kidlaydigan san'at harakati.

Seton Tompson, taniqli amerikalik yozuvchi va rassom, hayvonlar huquqlarining faol himoyachisi bo'lgan va o'z san'atidan hayvonlar g'oyasini targ'ib qilish uchun foydalangan.

Tadqiqotga bag'ishlangan eng muhim nashrlardan biri "Memorable Manitobans: Ernest Thompson Seton (1860-1946)" [7]. Ushbu kitob muallifi G. Goldsboro Seton-Tompsonning hayvonlar rasmlari sohasidagi ishlarini ko'rib chiqadi va uning ishi orqali qanday g'oyalari va qadriyatlar yetkazilganligini tahlil qiladi. Kitobda Seton-Tompson adabiyotining turli jihatlarini chuqur tahlil va talqin etilgan bo'lib, uning axloqiy va ijtimoiy g'oyalarni yetkazishda hayvonlar tasviridan foydalanishiga e'tibor qaratiladi.

Yana bir muhim nashrlardan biri "Zoonyms: Contextual meaning in literary context (based on the story collection "Animal Heroes" by Ernest Thompson Seton)" [6].

Maqolada muallif Seton-Tompson ijodini Shimoliy Amerika mustamlaka adabiyoti kontekstida ko'rib chiqadi. U Seton-Tompson Amerika milliy o'ziga xosligini shakllantirish uchun hayvonlar tasvirlaridan qanday foydalanganini tahlil qiladi va yovvoyi tabiatni muhofaza qilish muhimligini ta'kidlaydi. Maqolada adabiyot va dunyoning siyosiy, ijtimoiy, mafkuraviy jihatlarini o'rtasidagi aloqa ochib berilgan.

Seton-Tompson asarida animalizm timsoliga bag'ishlangan yana bir tadqiqot bu L. Moss Noksnin "The Storyteller: My Years with Ernest Thompson Seton" [8] kitobidir.

Ushbu kitobda muallif L. Moss Noksnin Seton Tompsonning atrof-muhitdagi axloqiy qarashlarining uning hayvonlarga bo'lgan munosabati va ularning asarlarida aks etishiga ta'sirini o'rganadi. Bundan tashqari, kitob Seton-Tompsonning romanlari va hikoyalariidagi qahramonlarning vegetarian bo'lishga qaror qilgani va bu ularning taqdiri va boshqalar bilan munosabatlariga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Kitob Seton-Tompson ijodida animalizmning axloqiy tarkibiy qismining ahamiyati va uning yanada adolatli va insonparvar dunyo yaratish istagini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Ernest Thompson Seton, "The Life and Legacy of an Artist and Conservationist" [9] asarini ta'kidlash kerak. Ushbu kitob muallifi D. Vitt Seton-Tompsonning yovvoyi tabiatni muhofaza qilish va hayvonlarni muhofaza qilish harakatlari rivojlanishiga qo'shgan hissasini o'rganadi. Kitobda uning hayoti va ijodi, tabiatni muhofaza qilish zarurligi to'g'risida jamoatchilik fikrining shakllanishiga san'atining ta'siri haqida so'z boradi. Bu asar Seton-Tompsonning siyosiy va ijtimoiy ta'siriga qaratilgan bo'lib, uning animalizm va atrof-muhit rivojlanishidagi muhim rolini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu tadqiqotlarning barchasi Seton-Tompson ijodining animalizm kontekstidagi ahamiyatini va uning hayvonlarning badiiy tasviriga ta'sirini ko'rsatadi. Ular san'at axloqiy g'oyalarni yetkazish va tabiatni muhofaza qilish va hayvonlarning farovonligi haqida jamoatchilik fikrini shakllantirish uchun kuchli vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar Seton-Tompson ijodining turli jihatlarini tahlil qiladi va uning animalizm haqidagi g'oyalari zamonaviy dunyoda ko'proq ahamiyat va dolzarbliqni beradi.

Tahlil va natijalar. Seton-Tompson asarida animalizmning tasviri san'atdagi noyob va tez-tez muhokama qilinadigan hodisadir. Bunda rassom, o'zining qiziquvchanligi va innovatsion asarlari bilan tanilgan va o'z asarlari orqali o'zining antropotsentrizmga qarshi pozitsiyasini samimiy ifodalaydi.

Seton-Tompson ijodidagi animalizmning aniq belgilaridan biri uning butunlay real ko'rinadigan va shu bilan birga tomoshabinda hayvonot olamiga daxldorlik hissini uyg'otadigan obrazlarni yaratish qobiliyatidir. Uning asarlarida hayvonlarning har xil turlari mavjud - uy hayvonlaridan tortib ekzotik va noyob turlargacha. Seton-Tompsonning har bir hayvon qahramoni uning tafsilotlarga bo'lgan katta e'tiborini va har bir jonotning tabiiy xususiyatlarini qayta tiklash qobiliyatini namoyish etadi.

Biroq Tompson ijodidagi animalizm faqat hayvonlarning oddiy tasvirlari bilan cheklanmaydi. Uning asarlari tabiatga, odamlar va hayvonlar o'rtasidagi munosabatlarga chuqur qarashni taklif qiladi. Uning ba'zi rasmlarida hayvonlar va odamlarning to'siqlarsiz va to'qnashuvlarsiz tinch-totuv yashashi, uyg'un yashash tushunchasini ko'rish mumkin. Uning boshqa asarlari hayvonlarga xos bo'lgan rahm-shafqat va hamdardlikni ta'kidlab, tabiatni asrash va muhofaza qilishda insonning roli haqidagi savollarni uyg'otadi.

Tompson o'z san'atida animalizm orqali erishayotgan natijalar ham diqqatga sazovordir. Uning ishi san'at va atrof-muhit muammolari va hayvonlarni asrashga qiziqqan keng auditoriyani jalb qiladi. U tomoshabinni hayvonlar dunyosiga olib borishi va his-tuyg'ularni, hamdardlik va atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish zarurligini anglashni uyg'otishga qodir.

Tompson o'z san'atida animalizm orqali hayvonlarga nafaqat o'rganish obyektini yoki ilhom manbai, balki tabiat va biologik xilma-xillikni saqlash uchun kurashda hamkorlar va ittifoqchilar sifatida qaraydi. U tomoshabinni hayvonlar dunyosiga olib borishga qodir va unda his-

tuyg'ularni, empatiyani va atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish zarurligini anglashni uyg'otadi..

Shuningdek, Seton Tompsonning animalizmga asoslangan asari, nafaqat e'tiborni tortadi, balki odamlar va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqida fikr uyg'otadi, shuningdek, hayvonot dunyosi oldidagi ma'suliyatimizni va biologik xilma-xillikni saqlash zarurligini eslatishi mumkin. Uning asarlari nafaqat san'at va hayvonlarni himoya qilish balki tabiatni asrashga qaratilgan harakatlar uchun ilhom manbai bo'lib qoladi

Xulosa. San'atdagi animalizmning yetakchi vakillaridan biri Seton Tompson, shubhasiz, jahon madaniyatida sezilarli iz qoldirdi. Uning tabiat va hayvonlarni madh etuvchi ijodi tirik tabiatga chuqur hurmat va muhabbat

bilan singib ketgan. Seton Tompson asarlarida animalizm timsoli haqida gapirganda, uning ushbu san'at rivojiga qo'shgan hissasini alohida ta'kidlash kerak. U animalizmni badiiy ijodning umumiy oqimidan ajratib, animalizmga yangi sifat berdi. Uning asarlari hayvonot san'ati tarixida muhim bosqich bo'lib, yangi ufqlarni ochib, boshqa rassomlarni ilhomlantirdi. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Seton Tompson nafaqat o'z davrining buyuk san'atkorlaridan biri, shu bilan birga tabiatni muhofaza qilishning haqiqiy tarafdori va faoli edi. Uning asarlari chuqur taassurot qoldiradi va odamlarni tabiatga hurmat va ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga undaydi. Uning hayvonlarni himoya qilish va ulug'lash istagi bilan parallel ravishda animalizmni tasvirlashdagi hissasi uning ishini tarix va san'atning ajralmas qismiga aylantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Фозилов М. М. Изображение мира животных в рассказах Эрнеста Сетона-Томпсона. Proceedings of International Conference "Transforming Sirdarya Region into Innovation Region: Problem, Solution and International Experience", 2023. – С. 588-589.
2. Akhmedov R. Sh. Implementation of Teaching Science Fiction Literature in the Process of Teaching English as a Foreign Language. JRIE. 2023. Vol.22(2), pp.138-142. URL: https://www.jrie.org/_files/ugd/c51627_7398826df97b475e9a0eb6c402bc7784.pdf
3. Akhmedov R. Sh. Qualitative Development of Science Fiction in the USA. Bulletin of Gulistan State University. 2020. Vol. 1, pp. 63 -69.
4. Akhmedov R. Sh. Sociological Content of Isaac Asimov's "The End of Eternity" // "Topical Issues of Teaching Foreign Languages": Materials of Scientific Conference, Bukhara, March 17-18, 2021. pp. 271-275. URL: <https://papers.econferenceglobe.com/index.php/ecg/article/view/267/267/>
5. Buronova D. B. Artistic Style of the Works of Ernest Seton-Thompson. British View. – 2023/ Vol. 8(2). – pp. 48-51.
6. URL: <https://www.britishview.co.uk/index.php/bv/article/view/187/169>
7. Fozilov M. M., Abdurakhmonov D. Zoonyms: Contextual meaning in literary context (based on the story collection "Animal Heroes" by Ernest Thompson Seton). Arts and Humanities in Higher Education. 2023. Vol. 21(1), pp. 45-52.
8. URL: https://www.ajcr.org/_files/ugd/c51627_96ce8af22ae9423a8080aa43e9fb19e7.pdf
9. Goldsborough G. Memorable Manitobans: Ernest Thompson Seton (1860-1946). Manitoba Historical Society Archives. April 7, 2023.
10. URL: https://www.mhs.mb.ca/docs/people/seton_et.shtml
11. Moss Knox L. The Storyteller: My Years with Ernest Thompson Seton. Langdon Street Press, 2015.
12. Witt D. L. Ernest Thompson Seton, The Life and Legacy of an Artist and Conservationist. Layton, Utah: Gibbs Smith Publisher, 2010.

Maksuda XUSANOVA,
Renessans ta'lim universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Filologiya fanlari doktori, professor M.Turdibekov taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDA DIGNITONIMLARING SHAKLLANISHI VA TURLARI

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy tilshunoslikning onomastik ko'lamlardan biri bo'lgan dignitonim, uning shakllanishi va turlari ilmiy tadqiq qilingan. Shuningdek, unvonlarni ta'xis etilish yo'llari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: unvon, dignitonim, onomastik ko'lam, titul, hukmdor, faxriy, rag'batlantirish, ta'xis, taqdirlanish.

ОБРАЗОВАНИЕ И ВИДЫ ДИГНИТОНИМОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье научно исследуются dignitonim, один из ономастических терминов в ономастическом отделе современного языкознания, его образование и виды. Также описан статистический анализ установления титулов.

Ключевые слова: звание, dignitonim, ономастический объём, звание, правитель, почетное звание, повышение, учреждение, награда.

FORMATION AND TYPES OF DIGNITONYMS IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

The article scientifically examines digitonym, one of the onomastic terms in the department of onomastics of modern linguistics, its formation and types. An extensive analysis of the establishment of titles is also described

Key words: award title, dignitonym, onomastic scope, title, ruler, honorary, promotion, establishment

Kirish. Insoniyat jamiyati o'z-o'zidan rivojlanmaydi, balki maqsadga muvofiq ijtimoiy faoliyatini rag'batlantirish, ishlab chiqarishni sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash, axborot texnologiyalarini barcha sohalarga joriy qilish, shuningdek, iqtisodiyot, ta'lim-tarbiya, ichki va tashqi siyosatda yangi innovatsion yangiliklarni amalda qo'llash bilan rivojlanadi. Natijada, muvaffaqiyatlarga erishganlarni rag'batlantirish ehtiyoji tufayli unvon, orden, medal, ko'krak nishoni va "Tashakkurnoma", "Rahmatnoma", "Faxriy yorliq" majmuini o'zida jamlagan dignitonim va faleronimlarga ehtiyoj yuzaga kelib, shakllanadi va kishilardan eng faollari hamda ilg'orlari ular bilan taqdirlanadi.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligi, xususan, onomastika sohasida istiqloq yillarida yirik ilmiy va amaliy ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, shu kunga qadar mifonim, ktematonim, agionim, speleonim, geonim, nekronim, ergonim, oronim, dignitonim, faleronim, xrematonim kabi bir qator onomastik birliklar maxsus to'planmagan, lingvistik aspektida o'rganilmagan.

Dignitonim va faleronim onomastik birlik hisoblanib, dignitonim fransuz tilida dignite deb atalib, unvon, mansab ma'nosini bildiradi[1]. Dignitonimga kishilarning jamiyatdagi faoliyati hamda qilgan ishlari uchun ma'naviy, ma'rifiy jihatidan rag'batlantirish maqsadida ta'xis etilgan unvon (faxriy, diniy va ilmiy unvonlar) va mansablar kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dignitonim onomastik birlik bo'lib, unvon, mansab ma'nosini anglatadi. Unvon so'zi arabcha so'z bo'lib, uchta ma'noga ega: "**Unvon** [a. -adres; sarlavha, nom; belgi, ramz) *1.Esk.* Maktub ustiga yozilgan nom, qayerga, kimga jo'natilganlik haqidagi yozuv. **2.**Biror ish-faoliyat sohasidagi alohida xizmatni yoki mutaxassislik darajasini rasman e'tirof etadigan, vakolatli organlar tomonidan belgilanadigan va beriladigan nom. **3. Esk.** Meros bo'lib keladigan yoki ish-vazifa darajasini ko'rsatuvchi, shuningdek, in'om qilingan hurmatli, faxriy nom"[2]. Unvon

so'zi rus tilida "zvaniye, tutul" ma'nolarini anglatadi. Titul so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, faxriy unvon, sharafli nom degan ma'nolarni bildirib, o'zbek tilida unvon tushunchasini ifodalaydi. Qadimda, ya'ni diaxron aspektida unvon hukmdorlar tomonidan alohida xizmat ko'rsatgan kishilarga berilib, meros bo'lib o'tadigan nomni ifodalasa, sinxron aspektida unvon davlat tomonidan ko'rsatgan xizmatlari uchun beriladi, biroq meros bo'lib o'tmaydi.

O'rxun-Enasoy obidalarida unvon leksemasi at so'zi orqali ifodalangan. Xususan, Kul Tegin bitiktoshida at so'zi unvon ma'nosida ishlatilganini ko'rish mumkin. Bars bek edi, xoqon deb biz bunda unvon(ot) berdik[3]. Yuqorida tilga olingan at so'zi Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida "ot, ism; laqab, unvon" ma'nolarida qo'llangan: "bag anar at bardi", ya'ni "beg unga unvon berdi"[4]. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida esa ism, nom, unvon ma'nolarida ishlatilgan: "Ota orni ati yolqa qolip - Ota o'rmi va unvoni o'g'ilga qoladi"[3].

O'zbek olimlaridan X.Dadaboyev, N.Ahmatov, Z.Xolmanova, A.O'rozboyev olib borgan tadqiqotlarda ham eski o'zbek tilida qo'llangan mansab va unvon nomlariga alohida o'rin ajratilgan. Xususan, X.Dadaboyev unvon nomlarini quyidagi guruhlariga ajratgan: 1.Davlat apparati unvonlari nomlari: a) saroy xizmatidagi unvon nomlari; b) ma'muriy boshqaruv xodimlarining unvon nomlari; v) viloyat va shahar boshqaruvida mas'ul shaxs unvon nomlari. 2.Diniy unvon nomlari[5]. A. Mo'minova esa o'zbek tilida unvon nomlarini uch guruhga, oliy, faxriy, maxsus kabi turlarga bo'lgan[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Dignitonimlarni tadqiq qilish bo'yicha qo'llanayotgan ilmiy metodlardan, shuningdek, sistem-struktur, tarixiy-qiyosiy, tavsifiy, statistik, ilmiy tasniflash tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, unvon va mansablarning shakllanishi qadimgi davrga, ya'ni davlatchilik

boshqaruvi shakllanish davriga borib taqaladi. Qadimgi turkiy til manbalarida bitilgan dignitonim (unvon, mansab)lar sof turkiy tub va yasamalar hamda sug'd, sanskrit, xitoy tillaridan kirib kelgan o'zlashmalardan tashkil topgan. Jumladan, qargu "soqchi, dozor", korug' "ayg'oqchi", elci "elchi; hukmdor, yurtboshi», yo'lc'i "sardor", ayg'uci "davlat maslahatchisi" singari asl turkcha, sart "tojir, savdogar" kabi sanskritcha, xatun/ qatun "malika", sug'dcha, qagan "hukmdor", xan "hokim", tegin "xonzoda, shahzoda", yabg'u "xoqondan

keyingi oliy lavozim egasi", senun "xitoy generali», tarqan "tarxon", tutug' "tuman hokimi" kabi xitoycha, sad "Turk xoqonligida oliy lavozim", sadapit kabi eroncha dignitonimlar faol ishlatilgan. Unvon va mansab bu davrda bir xil qiymatga ega bo'lgan.

Yuqoridagi tadqiqotlarga tayangan holda unvonlarning ma'nolarini quyidagi besh guruhga bo'lib tadqiq etishni lozim topdik va rasm ilova orqali berdik.

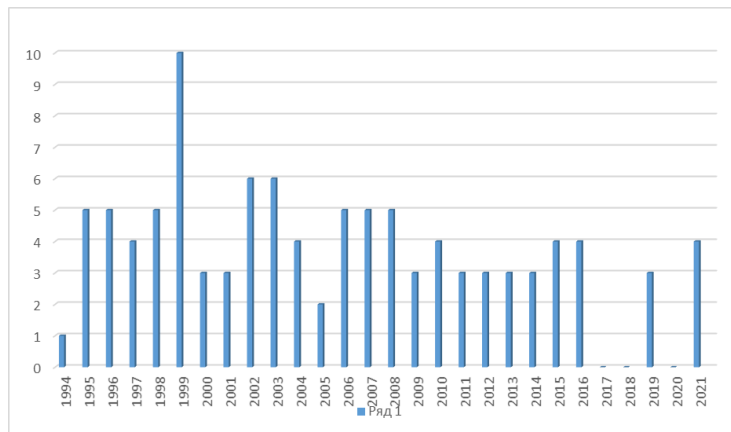

1-rasm. Unvonlarning ma'no turlari

Oliy unvon. "O'zbekiston Qahramoni" unvoni O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 5-maydagi 1038-XII-son Qonuni bilan tasdiqlangan[7], oliy darajadagi mukofot bo'lib, O'zbekiston Respublikasining fuqarolariga davlat va xalq oldidagi qahramonona jasorat ko'rsatish bilan bog'liq xizmatlari uchun beriladi. "O'zbekiston Qahramoni" birikmasidagi "qahramon" so'zi XI asrda unvon sifatida

qo'llangan. Ba'zi manbalarga ko'ra Amir Temur o'g'li Shohruxga "qahramon al mo va t-tin", ya'ni "suv va quruqlik hukmdori" degan unvon berishgan. Qahramoni so'zi ikki qismdan tashkil topgan. Qahr –"g'azabi", "majbur etish", -mon –"shaxs oti". Qahramon unvon sifatida "g'olib", "qudratli" degan ma'noni anglatadi[8]. Shuningdek, Qahramon kishilarga nom sifatida qo'yiladi.

1-diagramma

«O'zbekiston Qahramoni "oliy unvoni bilan taqdirlanishi dinamikasi

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, kishilik jamiyatida davlat ta'sis etgan dignitonimlar muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham davlat turli sohalardagi mutaxassislarini rag'batlantirishga jiddiy e'tibor berib kelayotganligiga yuqoridagi "O'zbekiston Qahramoni "oliy unvoni aniq misol bo'la oladi. Bu unvon Vatan oldida ko'rsatgan qahramonligi, beqiyos xizmati uchun beriladi. Ushbu unvon bilan taqdirlanish 1999-yilda o'sish dinamikasi yuqori bo'lgan bo'lsa, 2017-2018-yillarda esa berilmagan.

Faxriy unvonlar. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da u quyidagicha izohlangan: «Biror ish-faoliyat sohasidagi alohida xizmatni yoki mutaxassislik darajasini rasman e'tirof etadigan, vakolatli organlar tomonidan belgilanadigan va beriladigan nom» [10]. Bu faxriy unvonlar 34 ta bo'lib, u bilan o'z sohasida yoki mutaxassisligida ixtiro va kashfiyotlar yaratgan yoki yuqori ko'rsatkichlarga erishgan shaxslar taqdirlanadi. Bunda eng mohir, eng zukko va eng bilimdon, eng aqlli kishilar mehnat faoliyatida ham, jamoada ham, oilasida ham o'z o'rni ega bo'lganligi uchun davlat tomonidan taqdirlanadi. «O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan» birikmasi bilan boshlanib, so'ng kasbining nomi aks ettiriladi. «O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artist», «O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan irrigator»,

«O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi» va hokoza.

Faxriy unvonlarning sakkiztasi esa «O'zbekiston Respublikasi xalq » degan birikma bilan boshlanadi: «O'zbekiston Respublikasi xalq artisti»; «O'zbekiston Respublikasi xalq baxshisi»; «O'zbekiston Respublikasi xalq yozuvchisi»; «O'zbekiston Respublikasi xalq rassomi» va boshqalar.

Ilmiy unvonlar. Ma'lumki, eski o'zbek tilida a'lam, domla, mudarris, oxun kabi mansab va ilmiy unvonlar diniy tizim hamda ta'lim tizimida faol qo'llangan. Davr o'zgarishi natijasida boshqa tillardan o'zlashma so'zlar fan va ta'lim tizimiga ham kirib kelgan. Katta ilmiy xodim, dotsent, professor, akademik singari unvonlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borib, muvaffaqiyatlarga erishgan olimlarga beriladi. Professor (lot.-muallim, o'qituvchi, murabbiy) oliy o'quv yurtidagi eng malakali o'qituvchilarning, shuningdek, ilmiy - tadqiqot institutlaridagi ilmiy xodimlarning ilmiy unvoni va lavozimi, shunday unvon va lavozimli shaxs hisoblanadi.

Hukmdorlar va harbiy xizmatchilarga beriladigan unvonlar.

Harbiy soha vakillarining mutaxassisligi bo'yicha unvonlari bo'lib, ular erishgan natija va yutuqlariga qarab beriladi. Harbiy unvon nomlari diaxron va sinxron aspektida

o'rganilganda bir-biridan farqlanadi. Harbiy unvonlar bo'yicha X.Dadaboyev, A.Matg'oziyev, A.Ibrohimova, A.O'rozboyevlar ilmiy tadqiqot olib borgan. Mingboshi, xon, podshoh, sulton, vazir kabi unvonlar qadimgi davrlardan XX asrga qadar ko'p qo'llanilgan unvonlardir.

Podshoh dignitonimi fors-tojik tilidan turkiy tiliga o'zlashgan. Bu mutlaq hukmronlik qiluvchi hukmron unvoni va shunday unvonga ega shaxs, shoh degan ma'noni anglatadi. Podsho(h) leksemasi xalq og'zaki ijodida faol qo'llangan.

Qushbegi-qo'shin boshlig'i, oliy harbiy unvon. To'qsaba harbiy bo'linma boshlig'i, polkovnik ma'nosini bildiradi[11]. Beklarbegi, qo'rboshi-harbiy unvonlar bo'lib, qurol-aslaha ombori, qo'rxonaning boshlig'i ma'nosini anglatadi, yasovul urush vaqtida saralangan jangchilar bo'lib, hozirgi ofitser tarkibidagi askar vazifasini bajargan. Qo'rboshi, mingboshi, yuzboshi, o'nboshi, sarkarda, yasovulboshi, kushbegi kabi harbiy unvonlar o'rmini XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Turkiston Rossiya mustamlakasiga aylangach, starshina, leytenant, kapitan, mayor, polkovnik, general, marshal kabi unvon nomlarini ifodalovchi o'zlashma so'zlar egallagan va lug'atimizda qo'llana boshladi. Mazkur harbiy unvonlar o'zbek tilida hozirgi kunda ham faol ishlatilmoqda, chunki ular harbiy unvonlarning ma'nosini aniq va ravshan anglatadi.

Diniy unvonlar. Arablar istilosidan keyin turkiy xalqlarni davlat boshqaruvida diniy ulamolarni unvonlarini ifodalovchi: sayyid, shayx, shayx ul islom, shayx ul -mashoyix, mufti, xalifa kabilar faol qo'llana boshlagan.

Sayyid leksemasi «payg'ambar avlodi», «boshliq, yo'lboshchi» ma'nolarini anglatadigan unvondir. Qadimda musulmon hukmdorlari tomonidan sayyidlarga alohida e'tibor berilgan va hurmat ko'rsatilgan. «Sayyid Ali Hamadoniy –

tasavvuf olimi. Amir Temur bilan diniy masalalarda suhbatlashgan. Ikki yuzga yaqin risola yozgan»[11].

«Shayx ul-islom» (arab.-islom dini shayx; diniy qonunlarni sharhlovchi) -islom dini peshvolarining boshlig'i, oliy diniy unvon [12]. Faqih va so'fiylarga oliy diniy unvon sifatida XX asrdan berilgan. Islom mamlakatlarida, xususan, Turkiyada, Buxoro amirligida eng oliy unvon hamda lavozim sifatida ishlatilgan. Bugungi kunda shialikka mansub diniy boshqarma rahbari «Shayx ul islom», sunniylikka mansub diniy boshqarma rahbari «mufti» deb nomlanadi.

«Muftiy, mufti» (arab. fatvo beruvchi, diniy masalalarda qaror chiqaruvchi)-shariat bilimdoni[13] «Mufi» unvonidagi shaxs diniy-huquqiy masalalarni izohlash, talqin qilish huquqiga ega bo'lgan. Uning xulosa va qarorlari fatvolarda bayon etiladi. Xalifa Umar II Misrda birinchi bo'lib «mufti» ni hokim va qozilarga maxsus maslahatchi sifatida tayinlagan. Hozirgi kunda musulmon davlatlarida bosh mufti bo'lib, u diniy muammolariga oid qarorlarni chiqaradi. «Muftiy hazratlari hojiga ko'mak bergan, og'irini yengil qilgan inson ulug' savoblarga noil bo'lishini so'zлади» [14].

Xulosa va takliflar. Dignitonim va faleronimlar xalq, alohida shaxs, jamoa, davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan o'z sohasida yaxshi faoliyat ko'rsatgan kishilar yana ko'p muvaffaqiyatlarga erishishini ta'minlash maqsadida ta'sis etilgan bo'lib, me'yorlarga asoslangan holda odamlarni rag'batlantirish maqsadida beriladi hamda ularni ifodalovchi nom-terminlar alohidaligi bilan bir-biridan farq qiladi.

Kishilarning ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotdagi faoliyatlarini yanada rag'batlantirish uchun – Prezident tomonidan chiqarilgan farmonlar asosida dignitonimlar va faleronimlar bilan taqdirlanadi. Bu esa mehnat samaradorligini o'sishiga, kishilarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-muhabbat kabi fazilatlarini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Французско-русский словарь.Русский Язык, Москва.1977.-911с.С-265
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. - T., 2022 5-jild 583–bet.
3. Dustmurodov Ma'rufjon Mansur o'g'li. O'rxun- Yenisey bitigtoshidagi harbiy terminlar tadqiqi.Fil.fanlar bo'yicha falsafa doktori(Phd) dis... avtoreferati.-Toshkent . 2023.17b
4. «Девону луғатит турк» Iжилд, -Т.; Фан, 1960. 107- 6
5. Дадабоев Х. Общественно-политических и социально-экономическая терминология в тюрко язычных письменных памятниках XI-XIV вв.—Т.:Ёзувчи, 1991. -43с.
6. Мўминова А.Қ. Ўзбек тилида мансаб ва унвон номларининг лексик-семантик таркиби.Фил.фан.номзоди илмий даража олиш учун тақдим этилган дис.автореферати.Тошкент .2000 й.
7. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Ўзбекистон Қахрамони» унвонини белгилаш ва олий нишон — «Олтин Юлдуз» медалини таъсис этиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 05.05.1994 йилдаги 1038-XII-сон. www/Lex.uz
8. Хусанов Н.А. Ўзбек тили антропонимлари тарих. - Т.; 2014. 109 б.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. -T., 2022. V-jild 583–bet.
10. Дадабоев Х.Тарихий ҳарбий терминлар луғати.-Тошкент,2003.-Б.162
11. Захириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. -Тошкент,Шарқ нашриёти,2017.134б
12. Ислom энциклопедия.Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент,2017.6-563, 331б
13. Ислom энциклопедия.Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент,2017. 331б
14. www/Muslim.uz/

UDK: 81'373:811.512.133:811.111

Nargiza SHAMIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti doktranti,
E-mail:shamievannargiza5@gmail.com

Fargona davlat universiteti dotsent v.b., PhD G. Abduvahobov taqrizi asosida

A COMPARATIVE STUDY OF EXPANDING AND NARROWING MEANINGS OF ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article presents a comparative study examining the phenomenon of semantic change in adjectives within the contexts of English and Uzbek languages. Adjectives serve as fundamental components of language, providing description and detail to nouns. However, their meanings can undergo shifts over time, either expanding or narrowing in scope. Drawing from existing research in linguistics, historical linguistics, and semantic change, this study explores similarities and differences in how adjectives evolve in English and Uzbek. By analyzing linguistic data and scholarly literature, the study aims to uncover common mechanisms and unique patterns of semantic change in adjectives across the two languages. The findings contribute to our understanding of linguistic typology, historical linguistics, and the cultural influences on language evolution. Additionally, the study highlights the importance of cross-linguistic research in elucidating the dynamic nature of language change and development.

Key words: semantic change, comparative study, expanding, narrowing, adjectives, Uzbek language, English language.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SIFAT MA'NOLARINI KENGAYISHI VA TORAYISHINI QIYOSIY O'RGANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari kontekstida sifatlarning semantik o'zgarishi hodisasini o'rganuvchi qiyosiy tadqiqot taqdim etilgan. Sifatlar tilning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, otlarga tavsif va tafsilot beradi. Biroq, ularning ma'nolari vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin, doirasi kengayishi yoki torayishi mumkin. Tilshunoslik, tarixiy tilshunoslik va semantik o'zgarishlar bo'yicha mavjud tadqiqotlardan kelib chiqqan holda, bu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida sifatlarning rivojlanishidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganadi. Lingvistik ma'lumotlar va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali tadqiqot ikki tildagi sifatlarning semantik o'zgarishining umumiy mexanizmlari va noyob naqshlarini ochishga qaratilgan. Topilmalar lingvistik tipologiya, tarixiy tilshunoslik va til evolyutsiyasiga madaniy ta'sirlarni tushunishimizga yordam beradi. Bundan tashqari, tadqiqot til o'zgarishi va rivojlanishining dinamik tabiatini yoritishda tillararo tadqiqotlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: semantic o'zgarish, qiyosiy o'rganish, kengaytirish, toraytirish, sifatlari, o'zbek tili, ingliz tili.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАСШИРЕНИЯ И СУЖЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье представлено сравнительное исследование, изучающее феномен семантического изменения прилагательных в контексте английского и узбекского языков. Прилагательные служат фундаментальными компонентами языка, обеспечивая описание и детализацию существительных. Однако их значения могут со временем меняться, расширяясь или сужаясь. Основываясь на существующих исследованиях в области лингвистики, исторической лингвистики и семантических изменений, это исследование исследует сходства и различия в том, как прилагательные развиваются в английском и узбекском языках. Анализируя лингвистические данные и научную литературу, исследование направлено на выявление общих механизмов и уникальных закономерностей семантических изменений прилагательных в двух языках. Полученные результаты способствуют нашему пониманию лингвистической типологии, исторической лингвистики и культурного влияния на эволюцию языка. Кроме того, исследование подчеркивает важность междисциплинарных исследований для выяснения динамического характера языковых изменений и развития.

Ключевые слова: семантические изменения, сравнительное изучение, расширение, сужение, прилагательные, узбекский язык, английский язык.

Introduction. The study of semantic change, particularly in adjectives, offers insights into the evolution and complexity of languages. This comparative study focuses on the phenomenon of expansion and contraction of adjective meanings in Uzbek and English, exploring the linguistic mechanisms and cultural factors influencing these processes. By analyzing examples from both languages, we aim to uncover patterns and differences in how adjectives evolve semantically in these linguistic systems.

Literature review. Various linguistic theories and approaches have been proposed to explain semantic change,

including the concept of semantic fields by Tynyanov, who argued that a word's meaning is determined by its position in a semantic field [1]. Leontyev's work on semantics identified context and stylistic features as factors influencing meaning change [2]. Maslova's research on semantic fields further elaborated on the structure of semantic fields and their impact on meaning change.

Semantic change refers to the evolution of word meanings over time due to various linguistic and extralinguistic factors. Adjectives are particularly prone to semantic shifts as

they often reflect cultural, social, and cognitive changes within a language community.

In English, studies such as those by Traugott and Dasher (2002) and Blank (1999) have extensively documented the phenomenon of semantic change in adjectives [3] [4]. These studies reveal how adjectives can undergo processes such as generalization, specialization, metaphorical extension, and metonymy, resulting in the expansion or narrowing of their meanings.

Similarly, in Uzbek, research on semantic change in adjectives is emerging, albeit to a lesser extent. Scholars like Akhmedova N. Sh. (2015) and Akhmedova M. B. (2023) have explored how adjectives in Uzbek undergo semantic transformations influenced by historical, cultural, and sociolinguistic factors [5] [6]. These studies provide valuable insights into the dynamics of adjective meaning in the Uzbek language context

Research Methodology. Dixon's definition, along with other recent proposals such as those by Croft (1991) and Beck (2002), aims to achieve these objectives by combining both semantic and syntactic criteria [7] [8]. This approach reflects the widely accepted notion that parts of speech systems serve as a taxonomy for the fundamental components of syntactic structures, as argued by scholars like Hengeveld (1992), and Baker (2003) [9] [10]. Simultaneously, it acknowledges the reality that despite the considerable variation in the meanings of words within specific parts of speech across different languages, there exist sets of typical meanings consistently associated with each major word class, as highlighted by researchers such as Croft (1991) [7]. This concept was initially demonstrated for adjectives by Dixon himself in 1982, where he showed that adjectives across languages tend to convey meanings falling into one of seven categories [11], later termed "Property Concepts" by Thompson (1988):

DIMENSION – large, small, tall, short...

PHYSICAL PROPERTIES – solid, lightweight, rough...

COLOUR- pink, yellow, brown...

HUMAN PROPENSITY – envious, joyful, intelligent, charitable, arrogant...

AGE – fresh, youthful, aged...

VALUE – excellent, poor, pristine, savory...

SPEED – rapid, sluggish, swift... [12]

Drawing from this analysis, we can further develop our comprehension of adjectives within the framework of Uzbek language. Moreover, it enables us to identify distinct patterns and features inherent to Uzbek adjectives.

O'LCHAM – katta, kichik, uzun, qisqa...

JISIM XUSUSIYATLARI – qattiq, og'ir...

RANG- qo'ra, kizil, oq...

INSAN XUSUSIYATLARI – hasadkor, xursand, aqli...

YOSH – yoshli, qari...

QIYMAT – yaxshi, yomon...

ILDAMLIK – tez, sekin...

The processes of expanding and contracting the meanings of adjectives is an important topic in linguistics and has been studied by many scholars. One of the key aspects of this phenomenon is the change in the meaning of a word depending on the context and semantic field. The linguistic approach to this problem has evolved over the years, and various theories and hypotheses have been proposed to explain this phenomenon.

Analysis and results. One of the early researchers involved in semantics was Yu.T. Tynyanov, who proposed a theory of semantic fields. He believed that the meaning of a

word is determined by its place in the semantic field, and a change in the meaning of a word can occur due to a change in this place [1].

The processes of expanding and narrowing the meaning of adjectives have been studied by many linguists. For example, in the work "Семантическая структура слова" (1971) Leontyev discusses the mechanisms of expanding and narrowing the meanings of words in a general form. He identifies a number of factors that influence changes in the meaning of words, such as context, stylistic features, semantic fields and others [2].

Expansion of Adjective Meanings: Uzbek Language

In Uzbek, the expansion of adjective meanings often occurs through metaphorical extensions. For example, the adjective "yangi" originally meant "new" but can also mean "interesting" or "unusual" depending on the context. This expansion reflects the richness and flexibility of the Uzbek language in associating qualities with different contexts.

On the other hand, the process of narrowing the meaning of adjectives in the Uzbek language also occurs quite often. For example, the adjective "kiska" originally had the meaning "short", but in the process of linguistic development it also acquired the meaning "small" or "insignificant", which indicates a narrowing of its meaning.

A feature of the Uzbek language is also the use of affixation to change the meaning of adjectives. For example, adding the suffix "-cha" to an adjective can make it mean "like", which can also be seen as a way of expanding the meaning of a word.

Expansion of Adjective Meanings

Uzbek Language

In Uzbek, the expansion of adjective meanings often occurs through metaphorical extensions. For example, the adjective "yangi" originally meant "new" but can also mean "interesting" or "unusual" depending on the context. This expansion reflects the richness and flexibility of the Uzbek language in associating qualities with different contexts.

English Language

Similarly, in English, adjectives can undergo semantic expansion through metaphorical extensions. The adjective "smart," for instance, originally meant "clever" but has acquired additional meanings such as "neat" or "stylish" over time. This expansion is linked to the metaphorical association of intelligence with style or appearance.

Expansion of Adjective Meanings: English Language

In English, the expansion of adjective meanings is also observed, often through metaphorical extensions. For instance, the adjective "smart" originally meant "clever" but has acquired additional meanings such as "neat" or "stylish" over time. This expansion is linked to the metaphorical association of intelligence with style or appearance.

Uzbek Language

In Uzbek, the contraction of adjective meanings is common. For example, the adjective "qisqa" originally meant "short" but can also mean "small" or "insignificant," indicating a narrowing of its meaning over time.

English Language

Similarly, in English, adjectives can undergo semantic contraction. The adjective "awful," for example, originally meant "inspiring awe," but in modern English, it is more commonly used to mean "terrible" or "repulsive," indicating a narrowing of its meaning.

Contraction of Adjective Meanings: Uzbek Language

In Uzbek, the contraction of adjective meanings is common. For example, the adjective "qisqa" originally meant "short" but can also mean "small" or "insignificant," indicating a narrowing of its meaning over time.

Contraction of Adjective Meanings: English Language

In English, the contraction of adjective meanings is also prevalent. For example, the adjective "awful" originally meant "inspiring awe," but in modern English, it is more commonly used to mean "terrible" or "repulsive," indicating a narrowing of its meaning.

One of the features of the English language is also the use of comparatives and superlatives to enhance the meaning of adjectives. For example, the adjective "good" can be used in the comparative degree "better" and the superlative degree "best", which allows you to expand its original meaning.

A comparative analysis reveals both similarities and differences in the expansion and contraction of adjective meanings in Uzbek and English. Both languages exhibit metaphorical extensions of meanings, but Uzbek also utilizes affixation to change adjective meanings, a feature less common in English. Additionally, while both languages experience semantic change, the specific patterns and mechanisms vary, reflecting the unique linguistic and cultural contexts of each language.

The comparative analysis of the expansion and contraction of adjective meanings in Uzbek and English reveals both similarities and differences. Both languages exhibit metaphorical extensions of meanings, indicating a common linguistic mechanism. However, Uzbek also utilizes affixation to change adjective meanings, a feature less common in English. Additionally, while both languages experience semantic change, the specific patterns and mechanisms vary, reflecting the unique linguistic and cultural contexts of each language.

Conclusion. The comparative study of the expansion and contraction of adjective meanings in Uzbek and English highlights the richness and complexity of these languages' semantic systems. Understanding these processes not only enhances our linguistic knowledge but also provides insights into cultural and historical contexts. Further research in this area can deepen our understanding of language evolution and cross-linguistic patterns of semantic change.

REFERENCES

1. Тынянов Ю.Н. «Проблема стиховой семантики»// Поэтика. История литературы. Кино. - М., 1977.
2. Леонтьев А.А. Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. Москва. 1971. 216 с.
3. Traugott, E. C., & Dasher, R. B. Regularity in Semantic Change. Cambridge University Press. 2002.
4. Koch, Blank. Introduction. Historical semantics and cognition. New York, 1999.
5. Akhmedova Nargiza Shikhnazarovna. The Semantic-Syntactic Asymmetry In Uzbek Language. Russian Linguistic Bulletin Journal, 2015
6. Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Semantic Field in Uzbek Linguistics: Analysis of Research Studies. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, Volume: 04 Issue: 12 Dec 2023.
7. Croft, W. Syntactic categories and grammatical relations: The cognitive organization of information. Chicago: University of Chicago Press. 1991.
8. Beck, D. The typology of parts of speech systems: The markedness of adjectives. New York: Routledge. 2002.
9. Hengeveld, K. Parts of speech. In M. Fortescue, P. Harder, and L. Kristofferson (eds.) Layered structure and reference in a functional perspective, 29-56. Amsterdam: Benjamins. 1992.
10. Baker, M. Lexical categories: Verbs, nouns, and adjectives. Cambridge (U.K.): Cambridge University Press. 2003.
11. Dixon, R.M.W. Where have all the adjectives gone? Berlin: Mouton. 1982.
12. Thompson, S. A discourse approach to the cross-linguistic category —adjective. In J.A. Hawkins (ed.) Explaining language universals, 167-185. Oxford: Blackwell. 1988.

UDK:811.512.133'25'282.2(575.171)+811.111'25

Intizor SHOMURATOVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktaranti;
E-mail: intizor.sh@urdu.uz

Ma'mun universiteti dots., PhD A.Kalandarov taqrizi asosida

XORAZM SHEVALARIDAGI AYRIM SOMATIK FRAZEOLGIK LAKUNALAR VA ULARNING INGLIZ TILIDAGI EKVALENTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Xorazm shevalarida uchraydigan, ammo adabiy tilda ekvivalenti mavjud bo'lmagan somatik frazeologik lakunalar ingliz tili bilan cho'g'ishtirma aspektida tahlil qilingan. O'zbek tilidan ingliz tiliga yoki ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima jarayonidagi bo'shliqlarni to'ldirishda shevada mavjud bo'lgan birliklar yordamida lakunalarni bartaraf qilish mumkinligi misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: lakuna, somatik birliklar, ibora, madaniyatlararo muloqot, adabiy til, sheva

SOME SOMATIC PHRASEOLOGICAL LACUNAS IN THE DIALECTS OF KHORAZM AND THEIR ENGLISH EQUIVALENTS

Annotation

This article analyzes lacunae representing human body parts which occur in Khorezm dialects that does not have any equivalent in the literary language. It is shown by examples that the gaps which may appear while translating from Uzbek to English or from English to Uzbek may be filled with the units that exists in dialects.

Key words: lacuna, somatic units, idiom, intercultural communication, literary language, dialect

НЕКОТОРЫЕ СОМАТИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЛАКУНЫ В ХОРАЗМИЙСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ИХ АНГЛИЙСКИХ ЭКВИВАЛЕНТАХ

Аннотация

В данной статье анализируются лакуны, изображающие части человеческого тела, встречающиеся в хорезмийских диалектах, не имеющие эквивалента в литературном языке. На примерах показано, что пробелы, которые могут возникнуть при переводе с узбекского на английский или с английского на узбекский, могут быть восполнены единицами, существующими в диалектах.

Ключевые слова: лакуна, соматические единицы, идиома, межкультурная коммуникация, литературный язык, диалект.

Kirish. Davlatimizning yildan yilga dunyo mamlakatlari bilan aloqalari rivojlanib bormoqda, bu esa integratsiya jarayonini jadallashirmoqda. Turli davlat vakillari bilan axborot almashuvi jarayonida muloqotning milliy-madaniy o'ziga xosligini, madaniyatlararo muloqotda qo'llaniladigan verbal va noverbal vositalar, insonlar ongida borliqning ifodalaniishi, xalq hayoti va milliy o'ziga xosligi kabi tushunchalarni chet tilida to'g'ri ifodalay olish masalalari xorijiy tillarni chuqur o'rganishning dolzarbligini ko'rsatadi. "Ayni paytda dunyoda ilm-fan va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib, mamlakatimizning xalqaro hamkorlik aloqalari tobora kengaymoqda. Natijada hayotimizga chetdan ko'plab yangi tushuncha, so'z va iboralar kirib kelmoqda. Globallashuv sharoitida milliy tizimning sofligini saqlash, uning lug'at boyligini oshirish, turli sohalarda zamonaviy atamalarning o'zbekcha muqobilini yaratish, ularning bir xil qo'llanilishini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib turibdi"[1].

Til ijtimoiy hodisa sifatida doimo rivojlanib, yangi so'zlar bilan boyib boradi. Tilga yangi so'zlar xalqaro aloqalar, axborot almashuvi va turli xil media materiallari yordamida kirib keladi va bu tashqi boyish manbai hisoblanadi. Adabiy tilning ichki boyish manbasi esa, uning shevalari, lahjalari hisoblanadi. Shevalari leksik, fonetik va morfologik jihatdan adabiy tildan ancha farq qiladi, bu o'zbek shevalari va adabiy tilida ham yaqqol namoyon bo'ladigan vaziyatlar mavjud.

O'zbek tilining dialektal o'ziga xosligida qadimgi urug' va qabilalarning turli territoriyada alohida-alohida mustaqil

yashashlari muhim ahamiyat kasb etgan. Ijtimoiy hayot tarzi, territorial mustaqilligi, kasb-kori, etnografik xususiyatlari ularning tilida aks etmay qolmas edi va bu holat tilda umumiylikni saqlab qolgan holda, boshqa territoriyada yashovchi o'zbeklar tilidan ko'pgina xususiyatlari bilan farqlanishiga olib kelgan, bu esa shevaning o'ziga xosligini keltirib chiqargan. Sheva va dialekt xususiyatlarining tobora qat'iyilashishida aholi punktlarining bir-biridan uzoq joylashishi muhim rol o'ynagan. Shu tariqa bir til ichida turli shevalarning shakllanishiga sabab bo'lgan[2]. Xorazm o'g'uz va qipchoq shevalari o'ta murakkab, shu bilan birga, o'zbek tilining shakllanishida muhim ahamiyatga ega lingvistik tarmoqlar sifatida baholanib kelinadi. Chunki bu hududda o'g'uz lahjasi vakillari (turkmanlar ham) bilan birga qipchoq lahjasi vakillari – qoraqalpoq, qozoqlarning aralash yashashi asrlar mobaynida ularning tili va lahjalari chatishib ketishiga omil bo'lgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. *Lakuna* termini ilk bor kanadalik tilshunoslar J.P.Vine va J.Dalbelnelar tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, ular ushbu hodisani "Bir tildagi so'z boshqa tilda muqobilini topa olmagan o'rinlarda har doim lakuna hodisasi yuzaga keladi" tarzida izohlashgan[3]. Ingliz tilshunosligida lakuna tushunchasining paydo bo'lishi bevosita lotin tili bilan aloqador. "Lacuna, lake va lagoon" so'zlari lotin tilidagi "lacus" (ko'l) so'zidan kelib chiqqan. Lotin tilida gaplashuvchilar bu so'zini *lacunaga* o'zgartirganlar va uni "pit", "gap" yoki "pool" ma'nosida qo'llashgan. XVII

asrga kelib, ingliz tiliga *lacuna* termini o'zlashgan va ular bu atamani biror ma'lumot yoki matndagi "majoziy bo'shliq yoki yetishmayotgan qismga murojaat qilish" ma'nosida qo'llay boshlaganlar[4].

Tilshunoslikda lakunarlik hodisasini o'rganish XX asrning ikkinchi yarimidan boshlab jadal rivojlandi. Italyan tilshunoslari L.Bentivogli va E.Piantlar lakunalar borasida quyidagi fikrlarni keltiradilar: "Leksik lakunarlik bir tilda biror kontent leksik birlik bilan ifodalansa-yu, ikkinchi tilda aynan shu kontent erkin so'z kombinatsiyalari bilan berilganida yuzaga keladi"[5]. Ushbu mualliflar leksik lakunalarni aniqlash uchun, avvalambor, idioma (idiom), chegaralangan so'z birikmasi (restricted collocation), so'zlarning erkin kombinatsiyasi (free combination) tushunchalarini bir-biridan farqlab olish zarurligini ta'kidlab, A.P.Kovining ishlaridagi izohlarni keltirishadi. B.Jo'rayeva o'zbek tilida mavjud idiomalarga "O'zbek tilida idiomaga – so'z-idioma, chegaralangan so'z birikmasiga – so'z birikmasi idiomasi terminlari muvofiq keladi" tarzida izoh bergan[6].

Lakuna terminini ilmiy jamoatchilikka kanadalik tilshunoslari olib kirgan bo'lsa ham, bu soha terminologiyasi bo'yicha rus tilshunoslari va tarjimashunoslari tomonidan salmoqli ishlar amalga oshirilgan: "lakunologiya" – tilshunoslikning lakunalarni o'rganuvchi sohasiga asos soldilar. Lakunologiya sohasida G.V.Vikova va O.B.Pilayevalar hozirgi kunda leksikaning yashirin sohasi sanlovchi lakunalar majmuasi yetarlicha o'rganilmaganligini hamda dunyo tilshunosligida mazkur hodisa borasida yagona qarashlar mavjud emasligini ta'kidlaydilar[7]. Lakuna terminini "ekvivalenti mavjud bo'lmagan birlik" atamasi bilan idodalashni rus tilshunoslari I.A. Sternin, Z.D.Popova, M.A.Sterninalar taklif qilishgan, chunki ekvivalenti bo'lmagan birlik va lakunalar doim juftlikda namoyon bo'ladi. Agar bir tilda lakuna mavjud bo'lsa, chog'ishtirilayotgan tilda ekvivalentsiz birlik mavjud bo'ladi yoki aksincha [8]. Lakunar birliklarning ikki tildagi chog'ishtirma tahlilini Nargiza Ismatullayeva "Xitoy va o'zbek tillarida lakunalar" nomli monografiyasida atroflicha yoritib bergan va somatik birliklarning kognitiv jihatlari ham tahlilga tortgan: "Aynan "inson" konseptiga aloqador leksikani ikki til orasida chog'ishtirib o'rganish til sohiblari bo'lgan xalqning dunyoqarashi va yetakchi qadriyat tushunchalarini anglashga yordam beradi"[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada Xorazm shevalariga oid ayrim somatik lokunar birliklarning o'zbek va ingliz tillarida izohlari keltirilgan hamda bunda tavsifiy usulga asoslanilgan. Bundan tashqari, shevaga xos somatizmlarni adabiy til variantlari bilan taqqoslashda qiyosiy usulga va ushbu birliklar ekvivalentlarining ingliz tilidagi izohlarini aniqlashda chog'ishtirish usuliga tayanilgan.

Tahlil va natijalar. "Mamlakat tarixi, geografiyasi, iqtisodiy, turmush tarzi kabilar frazeologik birliklar semantikasida aks etadi, ya'ni bu holat frazeologizmlarning milliy-madaniy semantikasi to'g'risida so'z yuritish imkonini beradi. Bugungi kunda bu aksariyat lingvistlar tomonidan e'tirof etilgan"[9]. "Jahondagi ko'pchilik tillar leksik qatlamining asosini somatik leksemalar tashkil etadi. Somatik leksemalar bu somatizmlar, ya'ni tana a'zolari nomlarini bildiruvchi so'zlardir[10]. Quyida Xorazm shevasiga xos bir nechta somatik idiomalarni va ularning ingliz tilidagi ekvivalentlarini (bir qancha manbalar asosida) tahlilga tortdik.

Xorazm shevasida "qulog'i qizmoq" iborasi mavjud bo'lib, biror bir shaxs haqida o'zi ishtirok etmagan davrada u kishi haqida suhbat borsu va u shaxsni uchratganda, shu suhbat haqida aytib o'tish jarayonida unga "Oqsham quloqing qizmadimi? Sani aytishdiq, (esladik) ko'p" deb ishlatilishi mumkin. Suhbat mavzusiga aylangan shaxsning jamiyat

hayotidagi yaxshi xatti-harakatlari, ba'zan esa yomon xulq-atvori tanqid ostiga olinishi mumkin. Ushbu ibora ingliz tilidagi "burning ears" degan iboraga mos keladi. Misollar: "Your ears must be burning something that you say to someone who is being talked about. All that talk about William - his ears must have been burning. Were your ears burning? • Were your ears burning? We were just talking about you"[11]. \ "– used to say that someone has the feeling that other people are talking about him or her I bet his ears are burning right now. We were talking about you last night. That explains why I felt my ears burning"[12].

Xorazm shevasida ahil, inoq, ajralmas do'st, vaqtini doimo birga o'tkazishni yoqtiruvchi va qizqishlari bir xil bo'lgan insonlarga nisbatan "kindiki bir" iborasi qo'llaniladi va uning ingliz tilida bir nechta ekvivalenti mavjud: "birds of a (=one) feather": those of like character (xulq-atvori o'xshash insonlar), John Grey's bird (see quot.). Oksford lug'atida *birds of a feather* iborasining tarixiy kelib chiqishi badiiy asarlardan keltirilgan misollar yordamida yoritilgan: "Perceiving them to cluster together like John Grayes bird, ut dicitur, who always loved company (birga vaqt o'tkazishni yoqtirish). 1594 T. B. La Primaud. The Tayler and Broker are Birds of a feather. (yaqin do'stlarning vaqini birga o'tkazishi) 1757 W. Thompson R.N. Advoc[13]. Kembrij ideomalari lug'atida esa quyidagicha izoh berilgan: "Birds of a feather flock together – something that you say which means people who have similar characters or similar interests will often choose to spend time together (xulq-atvori yoki qizqishlari bir xil bo'lgan insonlar vaqini birga o'tkazishni afzal ko'rishadi). I saw the bay who stole my bag with that gang of trouble makers last night - well, birds of a feather flock together, they say. Birds of a feather people who are similar (har tomonlama o'xshash, bir xil insonlar) – "The survey reports that people who are 'birds of a feather' make better marriages than those who are opposites"[11]. Voha shevasidagi "kindiki bir" iborasining ingliz tilida yana bir ekvivalenti mavjud bo'lib, u "two peas in a pod" idiomasidir. Ingliz tili idiomalari lug'atida quyidagi qayd mavjud: "be like two peas in a pod – to be very similar (o'xshashlik, tashqi ko'rinish jihatdan) • You can tell they're brothers at a glance - they're like two peas in a pod. Shu manbada yana ushbu iboraga yaqin ma'nodagi *be two of a kind* frazasi ham berilgan: *If two people are two of a kind, they have very similar characters (harakteri o'xshash insonlar) • Amy and I are two of a kind. That's why we've stayed friends for so long*"[11]. *Two peas in a pod* iborasining batafsil izohini esa biz online lug'atdan topishimiz mumkin: *Two peas in a pod* also, like peas in a pod: meaning – practically identical in appearance (tashqi ko'rinishdagi bir xillik), alike in character or in looks (fe'l atvordagi va qiyofadagi o'xshashlik), to be very similar, when two or more things are inseparable (ikki yoki undan ortiq narsalarning ajratib bo'lmaz darajadagi o'xshashligi), bearing a very close resemblance or proximity (juda yaqin o'xshashlik yoki o'xshashlikka egalik). Example sentences: *Those boys could be twins, they are like two peas in a pod. Jeffrey definitely has a preferred type of woman that he finds attractive, the last three have been like peas in a pod. She piled the kids in the back of the tiny car like peas in a pod and off they went. Lisa and her best friend could be sisters, they are as alike as two peas in a pod.* Ushbu misollarda iboraning faqat tashqi qiyofadagi bir xillikni ifodalashiga misol bo'la oladigan gaplar berilgan. Boshqa misollar esa xarakter o'xshashliklari va "vaqtini uzoq vaqt davomida birga o'tkazganlik" ma'nosini ifodalalab kelgan vaziyatlarni aks ettiradi: *They've hardly been apart since they met. They are always together, like two peas in a pod. "Just like two peas in a pod. he'd come up almost every weekend to see her and spend time with her, and he just loved her to death"* (vaqtini ko'pincha birga o'tkazish). *His beloved wife Wilma*

was his soul mate and constant companion. They were like two peas in a pod. We're two peas in a pod and I see him as my brother from another mother. (hissiy jihatdan hamohanglik). The pair have been described as being like "two peas in a pod" and "the best of friends". This idiom is used to say that two people are very similar in either appearance or in character. It alludes to tiny peas in a pod which, more or less all look the same in size, colour. they are also packed into the pod very tightly so, this idiom is also used to suggest two or more people being close or inseparable[14]. Yuqorida izohlar va misollarga tayangan holda, shevamizdagi "kindiki bir" iborasining ingliz tilida ikkita – *birds of a feather (birds of a feather flock together)* va *two peas in a pod (like peas in a pod)* ekvivalenti mavjudligi dalillanadi. Chunki ushbu ikkala ekvivalent ham iboraning ma'nosini to'liq qamray oladi.

O'zbek adabiy tilida insonlar qiyofasidagi o'xshashlikni ifodalovchi "otamning o'zginasi" yoki "Ali va Nosir xuddi quyib qo'yganday" kabi bir nechta so'z va iboralar ko'plab uchraydi. Ammo bularda qarindoshlik semasi mavjud emas, chunki ular qarindoshlarga nisbatan ham, bir-biriga o'xshash begona insonlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Xorazm shevasida shunday ibora mavjud bo'lib, u faqat farzandlarning otasiga yoki onasiga quyib qo'yganday o'xshashligini ifodalay oladi – *burnidan tushganday* (O'gling burnidan tushganday). E'tiborli jihati shundaki, insonlar yoki narsalar orasidagi o'xshashlikni ifodalovchi iboralarning ingliz tilida ham bir nechta ekvivalenti mavjud: *be a dead ringer for sb/sth* – to look very similar to someone or something (biron shaxs yoki narsaga o'xshash bo'lish). *He's a dead ringer for Bono from U2- people often come up to him in the street and ask for his autograph*[14]. Yana bir misolni ingliz tilining etimologik izohli lug'atida ko'rishimiz mumkin: *spitting image* s.v. *spitting* pP.L. a. 3; *splitting image* s.v. *splitting* ppl. a. 5.1878 W. Dickinson Gloss. Dial. Cumberland (ed. 2) 92/1 *Spitten picter...* a strong likeness (kuchli o'xshashlik). 1887 Hall Caine *Deemster* II. xxvi. 233 *He looked the spitten picture of my ould father* (otasiga o'xshashlik) 1910 A. Bennett *Clayhanger* i. ii. 17. *A nicebehaved young gentleman, and the spitten image of his poor mother.* 1928 Eng.Jrnl. Dec. 819 (onasiga o'xshashlik) *Hit's the spitten image of you, Jilson. Your likeness, pint blank... Thar you are a settin' in your cheer, a-holdin' your fiddle; thar's your basket.* 1936 W. Holtby *South Riding* v. iv. 313 *Spitten image of his dad, little Alf is, isn't he, Reg?* 1941 J.Faulkner *Men Working* vi. 105 (otasiga o'xshashlik). Ifen hit ain't the spitten image of that church across the street (binoning cherkovga o'xshatilishi)[13].

Farzandlarning ona-onasidan biriga juda o'xshashligini ifodalovchi ibora *a chip off the old block* bo'lib, unga ingliz tilining idiomalar lug'atida quyidagicha izoh berilgan: if someone is a chip off the old block, they are very similar in character to one of their parents or to another older member of their family. (not used with the) (farzandning ota-onasidan yoki oila kattalaridan biriga tashqi ko'rinishi va xarakteri jihatdan o'xshashligi). Look at her bossing everyone around<she's a real chip off the old block![11]. Demak, Xorazm shevalaridagi *burnidan tushganday* iborasining ingliz tilida bir nechta ekvivalenti mavjud. Ushbu somatik iborani tahlilidan maqsad – o'zbek adabiy tilida kimgadir o'xshashlikni ifodalovchi qarindoshlik semasiga ega iboraning mavjud emasligi va tarjima jarayonida bu bo'shliqni *burnidan tushganday* iborasi bilan to'ldirish imkoniyatining mavjudligidir.

Xorazm shevalaridagi *go'zzi pishgan (pishib getgan)* iborasi, asosan, ma'lum bir sohada yuqori malakaga ega mutaxassis yoki biron vaziyatni ko'p marotaba boshidan kechirgan insonlarga nisbatan ishlatiladi: *Qizingizni Murod do'xtira go'rsating, vuni dimm go'zzi pishgan vundin kasallarni davolivarib* (ma'lum sohadagi tajriba). *San odamla*

nohaqdan to'mat tashasa, hecham asabiylashimisan-a? – Boshimnan o'tavarib, go'zzim pishgan chunki. Ingliz tilida aynan shu iboraga mos keladigan birlik mavjud: *an old hand* – someone who has done a particular job or activity for a long time and who can do it very well. (often + at) *She's an old hand at magazines, having trained on Cosmopolitan before editing Company*[11]. Yana bir online manbada bu idiomaga quyidagicha ta'rif beriladi: A person who has been employed for a long time or who has experience in a business, or who is skilful in doing something. Misollar: 1. *This had happened so frequently of late that we old hands often used to remark that when we did get hit it would either be a bullet through the pound or stop a five-point-nine all on our own*[15]. 2. *Nina's an old hand at disappearing when she wants to be alone.*

Xorazm shevalarida biron bir sohaga yangi kirib kelgan insonlarning endigina tajriba orttirayotganlikni ifodalash uchun *ali yenchilmoq* iborasi ishlatiladi: *Lolani tikuvchiga shogirlika bardik, ko'proq tiksa, ali yenchiladi.* Ingliz tilida ushbu iboraga *to learn the ropes* birikmasi mos keladi: to learn how to do a particular job or task. *I work for an insurance company and a new member of staff was assigned to me six months ago to help her learn the ropes*[16]. Yana bir manbada idiomaning *know the ropes* shakli keltirilgan: *She's been in this job long enough to know the ropes*[11]. "Oxford dictionary of idioms lug'ati"da quyidagicha ta'rif va iboraning kelib chiqish izohi uchraydi: *know the ropes* – be thoroughly acquainted with the way in which something is done. In its literal sense, this expression goes back to the days of sailing ships, when skill in handling ropes was essential for any sailor. The idiom is found in various forms, from the middle 19th century onwards, e.g. learn or understand the ropes and show or teach someone the ropes. (bu iboraning kelib chiqishi dengizchilarga borib taqalishi va arqon bog'lash dengizchilar uchun eng muhim xususiyat hisoblangan).

Yana bir online lug'atda ushbu ibora ingliz tilidagi lug'atda quyidagicha izohlangan: to learn/know how to do a job or activity[17].

Shevamizda yana *og'zini ochmin, o'pkasini go'radi* iborasi bo'lib, u farosat va zakoga ega, ya'ni so'zlamadan, nimadir deyishidan oldin ularning xayolidagini o'qiy oladigan, anglash qobiliyatiga ega bo'lgan insonlarga nisbatan ishlatiladi. Ingliz tilida shu iboraga mos keluvchi *read one's mind* birikmasi mavjud: to make out the character or nature of (a person, or his or her heart, thoughts, desires, etc.) by studying and interpreting outward signs. Now esp. in to read (a person's) mind: to guess, intuit, or discern exactly what a person is thinking or intending to do. *If you tell me what's wrong, I can do something about it, I said. 'I can't read your mind'*(J. Braine, Room at Top (1960) 221). *We sort of read each other's minds...and we just start cracking up.* (R. Gervais & S. Merchant, Office: Scripts 1st Ser. Episode 3. 109)[18]. "Oxford lug'ati" da bu iboraning boshqa bir alternativi berilgan: *read someone like a book* (insonni kitob kabi o'qimoq)[13] be able to understand someone's thoughts and motives clearly or easily.

Xulosa. Lakunalarning leksik va semantik turlari ancha, ular orasida somatik idiomalar bir qancha jihatlari bilan ajralib turadi. Chunki hozirgi zamon tilshunosligida "inson" tushunchasi bilan bevosita aloqador bo'lgan konsepsiyalar borasida izlanishlar tobora ortib bormoqda. Yana bir jihat shuki, lakunalar, ya'ni ekvivalentsiz birliklar nafaqat tillararo, balki adabiy til va uning sheva-lahjalari doirasida ham uchrashi mumkin. Bunday birliklarni aniqlash va tadqiq qilish adabiy tilga yangi leksik birliklarni tavsifiya qilishga asos bo'ladi. O'zbek tilida ekvivalenti mavjud bo'lmagan frazeologik birliklarning Xorazm shevalarida mavjudligi va ularning ingliz tilidagi muqobil variantlarini aniqlash ingliz tilidan o'zbek

tiliga yoki o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima jarayonida vujudga keladigan bo'shliqlarni bartaraf qilishga yordam beradi hamda tarjimadagi to'siq va qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Muayyan tildagi frazeologik birliklar shu tilda yoki

uning shevasida gaplashuvchi xalqlarning olamni anglashi, yashash tarzi, urf-odatlarini, o'ziga xosliklarini, lingvomadaniy jihatlarni o'zida yorqin aks ettiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi //Xalq so'zi, 2019-yil, 22-oktabr.
2. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi (darslik).–Toshkent: Navro'z nashriyoti, 7-8 betlar.
3. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya(darslik) – Toshkent: TDO'TAU,2019.129-bet.
4. “Lacuna.” Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lacuna>. Accessed 15 Apr. 2024.
5. Bentivogli L. Pianta E.Looking for lexical gaps. Procrrdings of Ninth EURALX International Cogress. – Berlin: Stuttgart,2014.10-bet.
6. Jo'rayeva B.M. Barqaror birliklar tizimida maqolning o'rni//So'z san'ati.2019,1930. – B.21.
7. Быкова Г.В.,Пылаева О.Б.Словарь “несуществующих слов” фантастика или реальност ?/Лакуны в языке и речи: Сборник научных трудов/- Благовещенск: Изд-во БГПУ,2003.-С.21.
8. Ismatullayeva N.R. “Xitoy va o'zbek tillarida lakunalar”(monografiya). – Toshkent: “Nodirabegim”.2021.11-12, 60-betlar.
9. M.I.Gadoyeva, N.Qo'chqorova. “Ingliz va o'zbek tillarida somatizm semantikasiga doir ayrim mulohazalar”. “Scientific aspects and trends in the field of scientific research international scientific online conference”
10. Usmanova SH.R. O'zbek va turk tillarida somatik frazeologizmlar: Fililogiya Fanlari nomzodlik dissertatsiyasi.– Toshkent,1998, 11-bet.
11. Cambridge international dictionary of idioms. Cambridge University Press,1998.34,67,111,347, 406-p.
12. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ears%20are%20burning>
13. Oxford English dictionary.Second edition.1989.214,270-p.
14. <https://www.theidioms.com/two-peas-in-a-pod/.25.01.2024.23:36>.
15. Frank Richards • Old Soldiers Never Die • 1933.London: Faber and Faber limited.p.90.
16. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/learn-the-ropes.2024.04.15.,14:50>
17. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/learn-know-the-ropes?q=learn+the+ropes.2024.04.15.,15:10>
18. https://www.oed.com/dictionary/read_v?tab=meaning_and_use#26820016.2024.04.15.,15:20.

UDK: 811.512.133'362'811.111'362

Nigina SHUKUROVA,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD M.Ahmedova taqrizi asosida

REKLAMADA FAZOVIIY-VAQT DINAMIKASI: INGLIZ VA O'ZBEK NUTQI O'RTASIDAGI MADANIYATLARARO TAQQOSLASH

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi madaniyatlararo taqqoslashga e'tibor qaratib, reklama nutqidagi fazoviy-vaqt dinamikasini o'rganadi. Ikkala tildagi reklamalarni tekshirish orqali tadqiqot xronotopning ajralmas tarkibiy qismi sifatida makon va vaqtdan qanday qilib xabarlarini etkazish, his-tuyg'ularni uyg'otish va iste'molchilarning harakatlarini tezlashtirish uchun ishlatilishini o'rganadi. Ingliz reklama nutqida makon ko'pincha intiluvchan yoki foydalanish mumkin bo'lgan muhitlarni yaratishga xizmat qiladi, vaqt esa dinamik va shoshilinch sifatida tasvirlanadi. Aksincha, o'zbek reklama nutqida makon an'ana va jamoaga urg'u berishi, vaqt esa hayotning bo'shashgan sur'atini aks ettirishi mumkin. Lingvistik strategiyalar va madaniy nuanslarni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot reklama beruvchilarning turli madaniy kontekstlarda turli auditoriyalarni jalb qilish uchun fazoviy va vaqtinchalik o'lchovlarni boshqarish usullarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar. Fazoviy-vaqt dinamikasi, Reklama suhbat, madaniyatlararo taqqoslash, Ingliz tili, o'zbek tili, Xronotop, lingvistik strategiyalar, Madaniy nuanslar, iste'molchi xatti-harakati, Aloqa strategiyalari.

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ДИНАМИКА В РЕКЛАМЕ: МЕЖКУЛЬТУРНОЕ СРАВНЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ РЕЧИ

Аннотация

Данное исследование исследует пространственно-временную динамику рекламного дискурса, уделяя особое внимание межкультурному сравнению английского и узбекского языков. Изучая рекламу на обоих языках, исследование изучает, как пространство и время, как неотъемлемые компоненты хронотопа, используются для передачи сообщений, вызова эмоций и ускорения действий потребителя. В английском рекламном дискурсе пространство часто служит для создания желательной или доступной среды, в то время как время изображается как динамичное и срочное. Напротив, в узбекском рекламном дискурсе пространство может подчеркивать традиции и общность, а время может отражать непринужденный темп жизни. Анализируя лингвистические стратегии и культурные нюансы, это исследование призвано пролить свет на то, как рекламодатели управляют пространственными и временными измерениями, чтобы привлечь разную аудиторию в разных культурных контекстах.

Ключевые слова. Пространственно-временная динамика, Рекламный разговор, межкультурное сравнение, английский язык, узбекский язык, хронотоп, лингвистические стратегии, культурные нюансы, потребительское поведение, коммуникативные стратегии.

SPATIO-TEMPORAL DYNAMICS IN ADVERTISING: CROSS-CULTURAL COMPARISON OF ENGLISH AND UZBEK SPEECH

Annotation

This study explores the spatio-temporal dynamics of advertising discourse, with particular attention to cross-cultural comparisons between English and Uzbek languages. By examining advertising in both languages, the study examines how space and time, as integral components of the chronotope, are used to convey messages, evoke emotions, and accelerate consumer action. In English advertising discourse, space often serves to create a desirable or accessible environment, while time is portrayed as dynamic and urgent. In contrast, in Uzbek advertising discourse, space may emphasize tradition and community, while time may reflect a relaxed pace of life. By analyzing linguistic strategies and cultural nuances, this study aims to shed light on how advertisers manage spatial and temporal dimensions to attract different audiences in different cultural contexts.

Key words. Spatio-temporal dynamics, Advertising conversation, cross-cultural comparison, English language, Uzbek language, chronotope, linguistic strategies, cultural nuances, consumer behavior, communication strategies.

Kirish. Reklama nutqi ko'p qirrali soha bo'lib, u ishonarli xabarlarini etkazish va iste'molchilarning kerakli javoblarini olish uchun til va tasvirlarni manipulyatsiya qilishga tayanadi. Reklama kommunikatsiyasining samaradorligida markaziy o'rinni makon va vaqt tushunchalari egallaydi, ular xronotopni tashkil qiladi - nutqdagi vaqt va fazoviy o'lchovlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir. Reklama nutqida makon va vaqtdan qanday foydalanilishini tushunish, reklama e'tiborni jalb qilish, his-tuyg'ularni uyg'otish va pirovardida iste'molchi xatti-harakatlariga ta'sir qilish mexanizmlarini tushunish uchun juda muhimdir.

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi madaniyatlararo taqqoslashga alohida e'tibor qaratib, reklama nutqi doirasidagi fazo-vaqt dinamikasini o'rganadi. Ikkala tildagi reklamalarni o'rganish orqali biz ushbu aniq til va madaniy kontekstlarda reklamada makon va vaqt tasvirini shakllantiradigan lingvistik strategiyalar va madaniy nuanslarni ochishni maqsad qilganmiz.

Ingliz reklama nutqida makon ko'pincha maqsadli auditoriya bilan rezonanslashadigan intiluvchan yoki qulay muhitlarni yaratish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Keng landshaftlar, shinam shahar sharoitlari yoki qulay maishiy

sahnalarni tasvirlash orqali reklama beruvchilar iste'molchi istaklari va intilishlariga mos keladigan o'ziga xos his-tuyg'ularni va uyushmalarni uyg'otishni maqsad qiladi. Ingliz reklamasida vaqt ko'pincha dinamik va shoshilinch sifatida tasvirlanadi, bu imkoniyatlarning etishmasligi va zudlik bilan harakat qilish zarurligini ta'kidlaydi. "Cheklangan vaqt taklifi" yoki "hozir harakat qilish" kabi iboralar tez-tez iste'molchi qarorlarini qabul qilish va tezkorlik hissini yaratish uchun ishlatiladi.

Bundan farqli o'laroq, o'zbek reklama nutqida turli madaniy qadriyatlar va muloqot strategiyalari ustuvor bo'lishi mumkin. O'zbek reklamalarida bo'sh joy tomoshabinning madaniy o'ziga xosligi bilan aks-sado beruvchi an'ana, jamoa yoki oilaviy qadriyatlarini ta'kidlashi mumkin. Tanishlik yoki tegishlilik tuyg'usini uyg'otadigan sozlamalar ko'pincha iste'molchilar bilan hissiy aloqalarni o'rnatish uchun ishlatiladi. Qolaversa, o'zbek reklama nutqida vaqt, ba'zi G'arb madaniyatlari bilan solishtirganda, hayotning shoshqaloqroq sur'atini aks ettiruvchi ko'proq ravon yoki siklik sifatida tasvirlanishi mumkin. Reklama beruvchilar o'zbek iste'molchilarini jalb qilish uchun o'z mahsuloti yoki xizmatlarining uzoq umr ko'rishi, uzluksizligi yoki abadiy jozibadorligini ta'kidlashi mumkin.

Ingliz va o'zbek tillaridagi reklama nutqining qiyosiy tahlilini o'tkazish orqali ushbu tadqiqot turli madaniy kontekstlarda turli auditoriyalarni jalb qilish uchun fazoviy va vaqtinchalik o'lchovlarni yo'naltirish usullarini yoritishga qaratilgan. Lingvistik strategiyalar, madaniy nuanslar va iste'molchilarning javoblarini o'rganish orqali biz til, madaniyat va reklama samaradorligi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqurroq tushunishga hissa qo'shishga intilamiz.

Adabiyot tahlili. Reklama nutqi dinamik va ko'p qirrali soha sifatida turli fanlar, jumladan, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va marketingning muhim ilmiy e'tiborini tortdi. Ushbu adabiyotlar majmuasida reklamadagi fazoviy va vaqtinchalik dinamikani, xususan, madaniyatlararo obyektiv orqali o'rganish, iste'molchilarning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini shakllantirish uchun til, madaniyat va muloqotning kesishish usullari haqida qimmatli fikrlarni taqdim etdi.

Olimlar hikoyalar yaratish, his-tuyg'ularni uyg'otish va brend xabarlarini etkazish uchun reklamada bo'sh joydan qanday foydalanishni o'rganib chiqdilar. Ingliz reklama nutqida tadqiqotchilar iste'molchilarning istaklari va intilishlarini qondirishga xizmat qiluvchi hashamatli muhitlar va shahar landschaftlari kabi intilish maydonlarining keng tarqalganligini aniqladilar (Goddard, 2019) [1]. Xuddi shunday, o'zbek reklama nutqidagi tadqiqotlar madaniy o'ziga xoslik bilan aks-sado beradigan, an'ana, jamoa va oilaviy qadriyatlarini ta'kidlaydigan fazoviy tasvirlarning ahamiyatini ta'kidladi (Ismoilova, 2017) [2].

Reklama nutqida vaqtning tasviri ham tadqiqot mavzusi bo'lib, olimlar vaqtinchalik elementlarning iste'molchilarning idroki va xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishini o'rganishadi. Ingliz reklamasida vaqt ko'pincha dinamik va shoshilinch sifatida tasvirlanadi, bu iste'molchilarni cheklangan vaqt takliflari va imkoniyatlariga javoban tezda harakat qilishga undaydi (Otnes va McGrath, 2001) [3]. Bundan farqli o'laroq, o'zbek reklama nutqi bo'yicha tadqiqotlar davomiylik va uzoq umr ko'rishni birinchi o'ringa qo'yuvchi madaniy me'yorlar va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiruvchi vaqtga bo'shroq yondashishni taklif qiladi (Karimov, 2015) [4].

Mixail Baxtin tomonidan kiritilgan xronotop kontsepsiyasi nutqdagi fazoviy va vaqtinchalik o'lchovlarning o'zaro ta'sirini tushunish uchun asos yaratadi. Olimlar madaniy kontekst reklamalarda makon va vaqt qurilishiga qanday ta'sir qilishini o'rganish uchun ushbu kontsepsiyani reklama nutqida

qo'lladilar (Li, 2012). Turli madaniy kontekstlarda reklama nutqini o'rganib, tadqiqotchilar lingvistik strategiyalar va madaniy nuanslarning xronotopni shakllantirishdagi rolini va uning iste'molchi xatti-harakatlariga ta'sirini ta'kidladilar (Lull, 2001).

Tahlil va metodlar. Ingliz reklama nutqi ko'pincha iste'molchilarning istaklari va intilishlari bilan rezonanslashadigan intilish muhitini yaratish uchun fazoviy tasvirlardan foydalanadi. Reklamalarda ko'pincha hashamatli muhitlar, shahar landschaftlari yoki o'ziga xos his-tuyg'ular va uyushmalarni uyg'otish uchun oddiy uy sahnalari mavjud. Ushbu fazoviy ko'rinishlar brend identifikatorlari va iste'molchilarning idrokini shakllantirishga, mahsulot yoki xizmatlarni kerakli kontekstda joylashtirishga yordam beradi.

Bundan farqli o'laroq, o'zbek reklama nutqi madaniy qadriyatlar va o'ziga xoslikka mos keladigan fazoviy tasvirlarga ustunlik beradi. Reklamalarda ko'pincha an'analar, jamoa va oilaviy aloqalarni ta'kidlaydigan, tomoshabinlarning madaniy merosi bilan rezonanslashadigan sozlamalar mavjud. Tanishlik va tegishlilikni uyg'otadigan fazoviy tasvirlardan foydalanib, reklama beruvchilar iste'molchilar bilan hissiy aloqalarni o'rnatadilar, ishonch va brendga sodiqlikni rivojlantiradilar.

Ingliz tilidagi reklama nutqida vaqt dinamik va shoshilinch sifatida tasvirlangan bo'lib, imkoniyatlarning kamligi va zudlik bilan harakat qilish zarurligini ta'kidlaydi. "Cheklangan vaqt taklifi" yoki "hozir harakat qilish" kabi iboralar tez-tez iste'molchi qarorlarini qabul qilish va tezkorlik hissini yaratish uchun ishlatiladi. Ushbu vaqtinchalik ramkalar iste'molchilarning qiymat haqidagi tasavvurlariga ta'sir qiladi va reklama qilingan takliflarga tezkor javob berishni rag'batlantiradi.

O'zbek reklama nutqidagi vaqtinchalik dinamika davomiylik va uzoq umr ko'rishni birinchi o'ringa qo'yadigan madaniy me'yorlar va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiruvchi yanada yumshoq yoki tsiklik yondashuvni qo'llashi mumkin. Reklamalar mahsulot yoki xizmatlarning doimiy sifatini ta'kidlab, ularni abadiy va mustahkam qilib ko'rsatishi mumkin. Ushbu vaqtinchalik ramka o'zbek iste'molchilarning vaqt haqidagi tasavvurlari bilan aks sado beradi va ularning reklama qilingan takliflar bilan shug'ullanish istagiga ta'sir qilishi mumkin.

Madaniy nuanslar va lingvistik strategiyalar ham ingliz, ham o'zbek kontekstlarida reklama nutqining fazoviy-vaqt dinamikasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Reklama beruvchilar turli auditoriyalarni samarali jalb qilish uchun madaniy me'yorlar, qadriyatlar va muloqot uslublaridan foydalanishlari kerak. Bir madaniy kontekstga mos keladigan strategiyalar boshqasiga tarjima qilinmasligi ham mumkin, bu madaniyatlararo reklama kampaniyalarida madaniy sezgirlik va moslashishning muhimligini ta'kidlaydi.

Reklama nutqining fazoviy-vaqt dinamikasi iste'molchilarning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlariga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Fazoviy ko'rinishlar va vaqtinchalik ramkalar iste'molchilarning reklama qilingan mahsulot yoki xizmatlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi, sotib olish niyatlari va brendga sodiqlikka ta'sir qiladi. Madaniy nuanslar va til strategiyalarini tushunib, reklama beruvchilar o'z xabarlarini maqsadli auditoriya bilan rezonanslash va kerakli natijalarga erishish uchun moslashtirishlari mumkin.

Umuman olganda, tahlil reklama nutqida makon va vaqt o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni, shuningdek, aloqa strategiyalari va iste'molchilarning javoblarini shakllantirishda madaniy kontekstning ahamiyatini ochib beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi reklama nutqini qiyosiy tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot reklama aloqasining madaniyatlararo dinamikasi haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi.

Munozara. Ingliz va o'zbek tillaridagi reklama nutqidagi fazoviy-vaqt dinamikasini qiyosiy tahlil qilish madaniyatlararo muloqot va reklama samaradorligining murakkabliklari haqida bir qancha muhim tushunchalarni ochib beradi.

Ingliz va o'zbek reklama nutqlarida fazoviy va vaqtli tasvirlarda kuzatilgan farqlar madaniy qadriyatlar va me'yorlarning ta'sirini ko'rsatadi. Ingliz reklamasi ko'pincha individualizm va iste'molchilik bilan bog'liq madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi intilish joylari va shoshilinch vaqtinchalik ramkalarini birinchi o'ringa qo'yadi. Bundan farqli o'laroq, o'zbek reklamasi jamoaviylik va davomiylikning madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi kommunal maydonlar va vaqtga nisbatan erkinroq yondashishga urg'u beradi.

Reklama xabarlarining fazoviy-vaqtinchalik ramkalari ingliz va o'zbek kontekstlarida iste'molchilarning tasavvurlari va xatti-harakatlariga turlicha ta'sir qiladi. Ingliz reklamasi shoshilinchlikka asoslangan vaqtinchalik ramkalar tez sur'atda turmush tarziga o'rganib qolgan va reklama xabarlariga tez-tez duchor bo'lgan iste'molchilarni zudlik bilan harakatga keltirishi mumkin. Bundan farqli o'laroq, o'zbek reklamasi vaqtinchalik ramkalar uzluksizlik va an'anaga ustunlik beruvchi iste'molchilar bilan rezonanslasha oladi va bu ko'proq munozarali qarorlar qabul qilish jarayonlariga olib keladi.

Reklama nutqida qo'llaniladigan lingvistik strategiyalar turli xil auditoriyalarni samarali jalb qilish uchun madaniy nuanslarga sezgir bo'lishi kerak. Reklama beruvchilar fazoviy va vaqtinchalik tasvirlarning madaniy ma'nolarini diqqat bilan ko'rib chiqishlari va o'z xabarlarini shunga mos ravishda moslashtirishlari kerak. Reklama kampaniyalarini bir til va madaniy kontekstdan boshqasiga to'g'ridan-to'g'ri

tarjima qilish noto'g'ri talqin qilinishi yoki madaniy befarqlikka olib kelishi mumkin, bu mahalliyashtirish va madaniy moslashuvning muhimligini ta'kidlaydi.

Fazoviy va vaqtinchalik dinamikadagi farqlarga qaramasdan, reklama nutqida madaniyatlararo o'rganish va innovatsiyalar uchun imkoniyatlar mavjud. Turli xil madaniy kontekstlardagi muvaffaqiyatli reklama kampaniyalarini o'rganish orqali reklama beruvchilar samarali muloqot strategiyalari va ijodiy yondashuvlar haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Turli madaniyatlarga ega bo'lgan reklama mutaxassislari o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar global miqyosda aks-sado beradigan reklama kampaniyalarida ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishi mumkin.

Xabarlarining hurmatli, inklyuziv va madaniyatga mos kelishini ta'minlash uchun madaniyatlararo reklamada axloqiy me'yorlar muhim ahamiyatga ega. Reklama beruvchilar stereotiplar yoki madaniy noto'g'ri talqinlarni davom ettirishdan qochishlari va o'zlarining muloqot strategiyalarida haqiqiylik va madaniy sezgirlikka intilishlari kerak. Mahalliy ekspertlar bilan maslahatlashish va chuqur madaniy tadqiqotlar olib borish axloqiy madaniyatlararo reklama kampaniyalarini ishlab chiqishda muhim qadamdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, reklama nutqida fazoviy-vaqt dinamikasini madaniyatlararo taqqoslash iste'molchilarning tasavvurlari va xulq-atvorini shakllantirishda til, madaniyat va muloqotning murakkabliklarini yoritib beradi. Madaniy xilma-xillikni tan olish va qabul qilish orqali reklama beruvchilar turli xil auditoriyalar bilan haqiqiy rezonansga ega bo'lgan reklama kampaniyalarini yaratishi, mazmunli jalb etilishi va global bozorlarda brendga sodiqligini oshirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Goddard, A. (2019). Reklama tili: yozma matnlar. Routledge.
2. Ismoilova, N. (2017). O'zbek reklamasi madaniy timsol va mafkura. Til va madaniy ta'lim jurnali, 5(2), 31-48.
3. Otnes, C. va McGrath, M. A. (2001). Reklamada idrok etilgan vaqt: tezlikni oshirish strategiyalari va vaqtinchalik ta'sirlar. Reklama jurnali, 30(1), 45-58.
4. Karimov, A. (2015). O'zbek reklamasi tildan foydalanish va mafkura. Markaziy Osiyo tadqiqoti, 34(2), 195-213.
5. Li, D. (2012). Baxtin, fazoviy-vaqtinchalik shakllanishlar va reklamadagi ijtimoiy-siyosiy. Reklama jurnali, 41(2), 95-108.
6. Lull, J. (2001). Madaniyat siyosati: madaniyat nazariyasi va madaniyat shakllari. Kaliforniya universiteti matbuoti.
7. Belch, G. E. va Belch, M. A. (2019). Reklama va reklama: integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyalari istiqboli. McGraw-Hill Education.
8. Pervin, L.A. (2016). Madaniyatlararo reklama: AQSh va Xitoyda Facebook reklamalarida kontent tahlili. Journal of Business Administration Research, 5(2), 89-98.
9. Razokovna, Ochilova Mekhriniso. "WAYS OF CHOOSING VOCABULARY IN ONLINE MUSIC AND DANCE TERMS DICTIONARIES." *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain)* (2023): 10-13.
10. Ochilova, M. Электрон лугат – лексикография ривожининг янги босқичи махсули. центр научных публикаций (buxdu.uz), [S. l.], v. 8, n. 8, 2022. Disponivel em: http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4590. Acesso em: 23 apr. 2024.

UDK:821.512.133-1'06:398(043.3)

Zilola ESHANOVA,
Andijon davlat universiteti doktoranti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: z_eshanova@mail.ru

Chirchiq DPI dotsenti, f.f.d. A.R.Davlatova taqrizi asosida

FOLKLOR SINTEZI ILMIY-NAZARIY MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy sintez turlaridan biri bo'lgan folklor sintezi ilmiy-nazariy muammo sifatida o'rganilgan. Xususan, unda sintez atamasi talqinlari hamda badiiy sintezning o'ziga xos xususiyatlari jahon va o'zbek olimlarining nazariy qarashlari berilgan nazariy-metodologik manbalarga tayangan holda yoritilgan. Maqolada istiqloq davri o'zbek she'riyatida turlararo sintez, janrlararo sintez, mifologik qarashlar sintezi, an'analar sathidagi sintez jarayonlari kuzatilayotgani va bu estetik hodisani yoritish yetakchi tamoyilga aylanib borayotgani haqidagi xulosalar berilgan.

Kalit so'zlari: sintez, san'atlararo sintezi, badiiy sintez, folklor sintezi, sinkretizm, folklor an'analari, sintezlashgan folklorizmlar, stilizatsion folklorizmlar.

СИНТЕЗ ФОЛЬКЛОРА КАК НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье фольклорный синтез, являющийся одним из видов художественного синтеза, исследуется как научно-теоретическая проблема. В частности, в ней освещены трактовки термина синтез и особенности художественного синтеза с опорой на теоретико-методологические источники, обеспечивающие теоретические взгляды мировых и узбекских ученых. В статье сделаны выводы о том, что в узбекской поэзии периода независимости наблюдается межвидовой синтез, межжанровый синтез, синтез мифологических взглядов, процессы синтеза на уровне традиций, а освещение этого эстетического явления становится ведущим принципом.

Ключевые слова: синтез, междухудожественный синтез, художественный синтез, фольклорный синтез, синкретизм, фольклорные традиции, синтезированные фольклоризмы, стилизованные фольклоризмы.

SYNTHESIS OF FOLKLORE AS A SCIENTIFIC-THEORETICAL PROBLEM

Annotation

In this article, folklore synthesis, which is one of the types of artistic synthesis, is studied as a scientific-theoretical problem. In particular, relying on the theoretical and methodological sources that provide the theoretical views of world and Uzbek scientists, the interpretations of the term synthesis and the specific features of artistic synthesis are highlighted in it. In the article, the conclusions are given that interspecies synthesis, intergenre synthesis, synthesis of mythological views, synthesis processes at the level of traditions are being observed in the Uzbek poetry of the independence period, and the illumination of this aesthetic phenomenon is becoming a leading principle.

Key words: synthesis, inter-art synthesis, artistic synthesis, folklore synthesis, syncretism, folklore traditions, synthesized folklorisms, stylized folklorisms.

Kirish. Badiiy sintez shakli bo'lgan folklor sintezini, mifopoetik badiiy sintezni ilmiy-nazariy muammo sifatida o'rganish adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. **Sintez** (yunoncha synthesis — birikuv, qo'shiluv, hosil qilish) turli elementlarning birikuv, obyektning tomonlarini bir butunlikka (sistema – tizim) bog'lash bo'lib, u amaliy faoliyatda ham, bilish jarayonida ham qo'llaniladi. Sintez istilohining turli adabiyotlarda “ gr. σύνθεσις – biriktirish, qatlamoq, bog'lash va συν – birgalikdagi harakat, sheriklik, θέσις – tartibga solish, joylashtirish va taqsimlash so'zlaridan olinganligi, turli elementlarni butun holga keltirish va birlashtirish jarayoni deb tushunilishi”, “... obyektning turli elementlari va tomonlarini sistem butun holda birikuv” ekanligi, real borliqdagi moddiy holda tafakkurga xos barcha narsalarning yagona yaxlitlikda, tugallikda voqe bo'lishini bildirishi[1] aytiladi.

Bizga ma'lumki, san'atning nafis san'at va amaliy san'at kabi turlarida ham sintez hodisasi uchraydi. San'atlar

sintezi tushunchasi sifat jihatdan yangi badiiylik yaratishni nazarda tutadi. S.s.da har biri o'zining cheklangan ifoda va tasviriy imkoniyatiga ega bo'lgan san'atlar birlashuvi natijasida ifodasi beqiyos yangi badiiy asar yuzaga keladi.[3] San'atlar sintezi ilmiy-nazariy muammo bo'lib, u ikki xil usulda shakllanadi. Birinchisi, san'at turlarining o'zaro birikuv asosida yuzaga keladi. Masalan, me'morchilik, rassomlik va haykaltaroshlik san'atlari sintezi asosida dunyoga mashhur arxitektura yodgorliklari yaratilgan. Ikkinchisi esa, bir san'at ichidagi turli xil hodisaning birlashuvidan hosil bo'ladi. Masalan, musiqa san'atida pop va rok musiqasi yoki estrada va xalq qo'shiqlari uyg'unligida yaratilgan asarlar ayni shunday sintez jarayoni natijasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. N.K.Rerix: “... sintez reflekslar, hissiy bilish yoki intuitsiya orqali amalga oshadimi, buning farqi yo'q. U murakkab qatlamli va oddiy zarurat tufayli ham sintez sodir bo'ladi... Xuddi ma'lum bir tushni ko'rishni talab qilish mumkin bo'lmaganidek, sintezni

ham majburlab amalga oshirib bo'lmaydi... Sintezning butun go'zalligi uning yurak bilan bog'liqligidir"[4], deydi. Ana shunday inson qalbi orqali yuzaga keladigan san'atlar sinteziga adabiyot va boshqa san'at turlari qorishuvi asosida yuzaga keluvchi badiiy sintez ham kiradiki, bu borada jahon va o'zbek adabiyotshunosligida turli fikrlar mavjud.

G.Imomova sintez hodisasining murakkabligini ta'kidlar ekan, uning tabiatini ikki qismga: tabiiy va inson ongida yuzaga keladigan sintezga bo'lib o'rganadi hamda tabiiy sintezda tabiat qonuniyatlari belgilovchi bo'lsa, inson aqli, bilimi va hissiy boyligi birikib, biror fikr yoki g'oyani yaratadi. Inson aqli bilan hisning turlicha nisbatlarda sintezlanishi oqibatida ilmiy yoki badiiy g'oya, binobarin, asar yaratiladi [5] degan xulosaga keladi. Yuqoridagi fikrlardan badiiy sintez mazmunan turli ko'rinishdagi, ikki xil asosga egaligi aniq ko'rinish turgan hodisalar qorishuvi asosida shakllangan badiiy yaratq ekan, degan xulosaga kelamiz.

Badiiy sintez estetik hodisa bo'lib, uning adabiyotshunoslikdagi mohiyati haqida ham turli talqinlar mavjud. Badiiy sintezga boshqa san'at turlari, xususan, rassomlik va rangtasvir san'atining badiiy asar bilan o'zaro aloqalari asosida yuzaga chiquvchi hodisa sifatida qarash. G.E.Lessing, N.Dmitreva, N.K.Rerix, K.Pigarev, Yu.Borev, B.I.Yarxo, D.Quronov, S.Quronov, N.Tursunova, F.Abdulhayevalarning ishlarida ana shunday talqinlar kuzatiladi.

Badiiy sintezni turli ijtimoiy muhitlardagi intellektlar, an'analar sintezi sifatida bilish, badiiy sintezni jahon adabiyoti, mumtoz adabiyot va folklor an'analari qorishuvi yoki adabiyot va folklorga xos an'analarning birikuvi natijasi sifatida talqin qilish. Bunday talqinlar Ya.Elsberg, I.I.Kondrashova, G.Imomova, N.Jabborov, Sh.Davronova, G.Muhammedovalarning tadqiqot va maqolalarida ko'zga tashlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek adabiyotshunosligida badiiy sintezning yuqoridagi talqinlari mavjud va ular nazariy muammo sifatida turli tadqiqotlar obyekt sifatida o'z yechimini topmoqda [6]. Bizning tadqiqotimizda esa adabiyot va folklor sintezini ilmiy muammo sifatida o'rganish maqsad qilinganki, folklor sintezi badiiy sintezning bir shakli sifatida unga xos ayrim xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. Ushbu dolzarb vazifani amalga oshirish uchun folklor sintezi muammosi yoritilgan mavjud nazariy adabiyotlardagi fikrlar tavsiflanadi, sharhlanadi. Mavzuni yoritishda tavsiflash, germenevtik tahlil va talqin metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotshunos olim D.Quronov she'riyatning musiqa bilan, rangtasvir san'atining, xususan, uning portret va peyraj janrlarining nasr va she'riyat bilan, adabiyotning kino san'ati bilan aloqalari borasida fikr yuritadi va "... hozirgi adabiyotda ifodaning boshqa san'at turlariga xos unsurlari, usul va vositalarini o'zida mavjudlari bilan uyg'unlashtirish – *badiiy sintez* hodisasi keng kuzatiladi"[7], deydi. Olimning bu nazariy qarashlarida badiiy sintezga badiiy asarning boshqa san'at turlari bilan uyg'unlashuvi asosida yuzaga chiquvchi estetik hodisa sifatida yondashilmoqda.

N.Tursunova o'z tadqiqotida sintez istilohini kino va folklor san'ati qorishuviga nisbatan ishlatadi va "“Tohir va Zuhra” dramasi o'zbek eposi badiiy transformatsiyasining o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, ijodkor epik asar mohiyatini sintezlashtirish asnosida yangi asar yaratish jarayonida folklorga xos xalqona ohang va ishqiy-romanik uslubni saqlagan holda bu an'anaviy syujetni o'ziga xos motivlar va ramziy talqinlar bilan boyitishga erishgan"[8] degan xulosaga keladi. Bunda e'tibor qaratish kerak bo'lgan ikki nuqta muhim bo'lib, birinchisi, tadqiqotchi tilga olgan drama va epos transformatsiyasi bo'lsa, ikkinchisi epik asar mohiyatini

sintezlashtirishdir. N.Tursunova urg'ulagan har ikki holat ham aslida drama va epos sintezidir. Demak, olimaning yuqoridagi tadqiqotida ham badiiy sintez san'atlararo sintez sifatida o'rganilgan.

Ya.Elsberg rus realizmida an'analar sintezi masalasini Gogolning "O'lik jonlar" asari talqinlari asosida tekshirar ekan " ... bu buyuk asarning betakror o'ziga xosligi, ildizlari va madaniy hamda ma'naviy hayot bilan aloqasi, jahon adabiyotining ijodiy uslub va usullarini rivojlantirishdagi aloqasini har tomonlama o'rganish bilan sintezni aniqlash mumkin" [9], deydi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rish mumkinki, g'oyaviy-estetik sintez ma'naviy va madaniy hayot, jahon adabiyotidagi ijodiy uslublar asosida yuzaga chiqadi.

G.Muhammedova badiiy sintez haqida: "Adabiyotda ham bu tushuncha yaqin bir-necha yildan buyon mavjud bo'lib, ikki xil ma'noni ifodalaydi. Birinchisi, biror badiiy asar ustidan qilingan umumiy qissadan hissa tarzidagi xulosalar, ikkinchisi ikki xil yot tushunchaning yonma-yon qo'llanilishi, birikuviga nisbatan aytiladi"[10], - deydi. Olima maqolasida xalq dostonlari va musiqa, xalq qo'shiqlari sintezi masalasiga e'tibor qaratadi. Bu maqolada e'tibor qaratiladigan ikki jihat mavjud bo'lib, birinchisi, musiqaning dostonlar bilan aloqasi badiiy sintezning ilk tipi bo'lgan sinkretizm hodisasi ekanligidir. Darhaqiqat, folkloridagi doston va qo'shiqlar sinkretik janr bo'lib, ushbu janrlar musiqa, raqs va badiiy matnning birlashuvi asosida yuzaga keladi. Ikkinchi jihat esa, xalq dostonlari kompozitsiyasida xalq qo'shiqlaridan namunalarni keltirish bo'lib, bu sintez hodisasi emas, balki bir janrning ikkinchi janr ichida kelishi, ya'ni folkloridagi janrlararo munosabat masalasidir.

Shu o'rinda sinkretizm so'ziga to'xtalib o'tish zarurati tug'iladi. Sinkretizm farqlanmaslik, "san'atning qadimiy, hali turlarga xos xususiyatlari shakllanmagan paytdagi birlashgan shakli"[11] ekanligi, "ibtidoiy jamiyatda san'at sinkretik ravishda rivojlanganligi, ibtidoiy jamiyatda adabiyot falsafa, mifologiya bilan aralash holda bo'lganligi" [12], "insoniyat ilk davridagi hali ajralmagan, alohida rivojlanmagan madaniyat shakli, masalan, musiqa, qo'shiq, she'r va raqs xali bir-biridan ajralmagan holati, organik bo'lmagan turli elementlarning birikuvi, masalan, so'nggi antik davrdagi turli kult va e'tiqodlar (religiya) tizimining qorishiq holda yashashi"[13] deya e'tirof etilgan. Demak, yuqoridagi fikrlardan sinkretizm sintezning ilk shakli bo'lib, u ibtidoiy jamiyatdagi turli san'atlarning birgalikda yashashi va rivojlanishidir, degan xulosaga kelamiz. Sinkretizm sintezning ilk shakli ekan, adabiyot va folklor san'atlari sintezida qaysi biri dominantlik qiladi, degan haqli bir savol tug'iladi. Ayni shu masalaga B.I.Yarxonning "Aniq adabiyotshunoslik metodologiyasi" asarida e'tibor qaratilgan bo'lib, unga ko'ra badiiy sintez tarkibiy qismlaridan biri asarda dominantlik qiladi [14]. Adabiyot va folklor san'atlari sintezida folklor tobelik, adabiyot san'ati esa hokimlik maqomida bo'ladi, ya'ni ijodkorning g'oyaviy-estetik konsepsiyasini yuzaga chiqarishda folklorga xos jihatlardan ijodiy foydalanilgani bois adabiyot dominantdir.

N.Jabborov mumtoz adabiyot an'analarning A.Oripov she'riyatiga sintezlashuv jarayonlarini tekshirar ekan, turli adabiy an'analarning keyingi davr ijodkorlari ijodiga sintezlanishi natijasida vorisiylikning yuzaga chiqishiga nisbatan poetik sintez so'zini qo'llaydi [15]. Olimning ushbu maqolasiga asoslanib, poetik sintez nafaqat mumtoz adabiyot an'analari doirasida, balki folklor an'analari asosida ham yuzaga chiquvchi ijodiy jarayon ekanligini aytish mumkin.

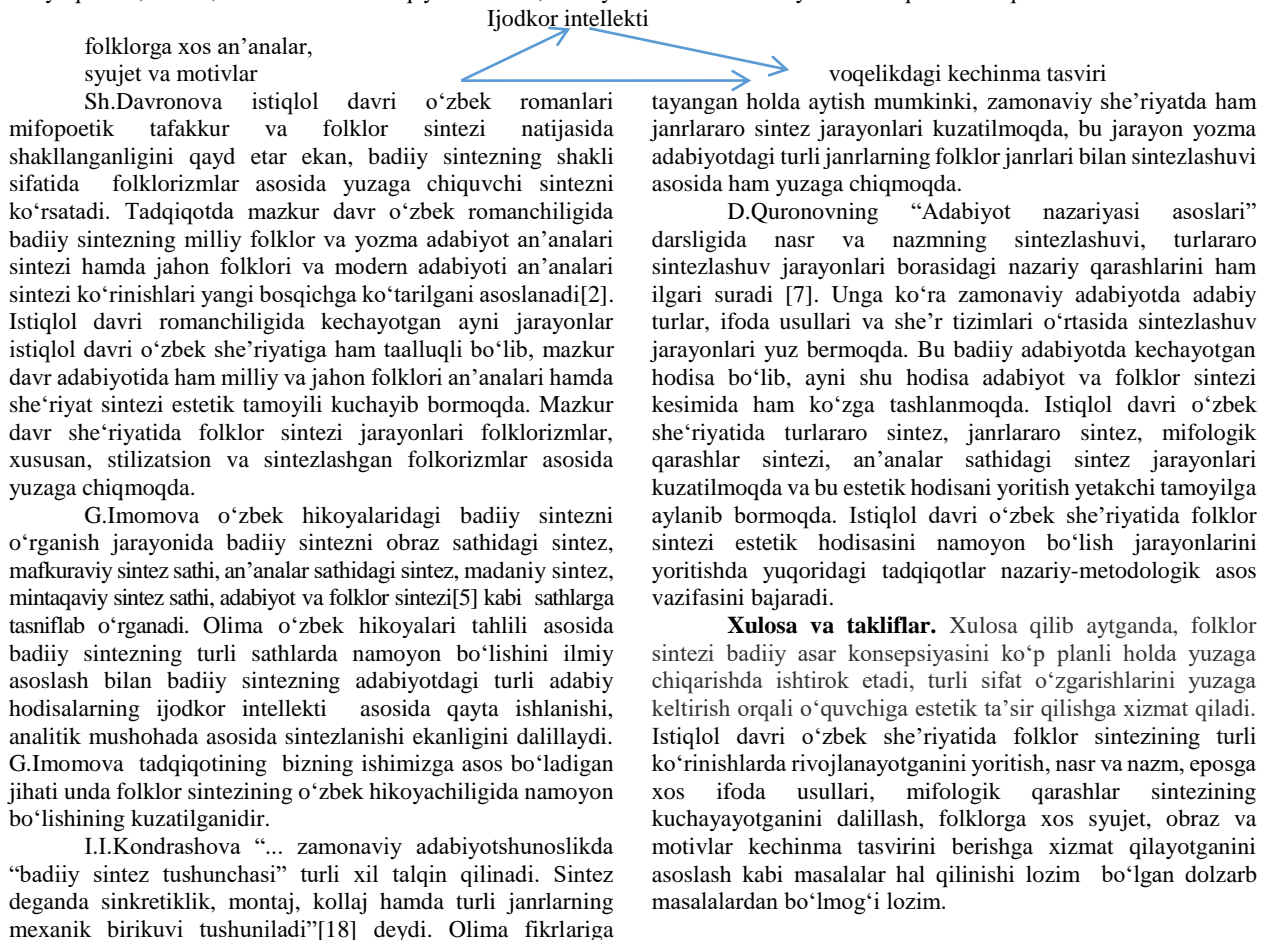
Adabiyotshunoslikda ruboiyning avvalgi baytlarida berilgan fikrning xulosasi o'laroq shakllangan so'nggi baytiga nisbatan hamda tahlil jarayoni davomida ajratilgan qismlarni yana birlashtirish va tahlil jarayonidagi fikrlarni umumlashtirishga asoslangan bosqichga nisbatan ham sintez

termini ishlatiladi. Shuningdek, ijodiy jarayonning o'zi badiiy tafakkurning bilish, tahlil qilish va sintez bosqichlaridan iborat bo'lib, biz bu haqda quyida batafsil to'xtalamiz.

Adabiyot va folklor sintezi qadimdan mavjud bo'lgan jarayon bo'lib, turli davrlarda turlicha namoyon bo'ladi. Eng qadimgi adabiy yodgorliklar va epos sintezi munosabati haqida N.Rahmonov: "Eposlar yodnomalar uchun murakkab adabiy sintez komponentlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Adabiy sintez yodgorliklarning butun tarkibida bor" [16] – deydi. Eng qadimgi turkiy adabiyot folklor zaminida, folklor sintezi asosida shakllanishining o'zi folklor sintezining turli davrlar adabiyotida yetakchi tamoyil sifatida muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Ijodkor tomonidan badiiy yaratq yaratish jarayonining o'zi sintez hodisasi orqali yuzaga chiqadi. Bu haqda adabiyotshunos olim H.Umurov: "... hayotiy haqiqatdan badiiy haqiqat yaratadi; hayotiy fakt va hodisalarni o'zining ruhiy laboratoriyasida "qaynatishi", ishlashi, sintezlashtirishi... zarur" [17], deydi. Olim bu o'rinda ijodiy jarayonning o'zi sintez ekanligini ta'kidlar ekan "yozuvchi ongida ma'lum bir hayot hodisasining alomatlarini to'planadi. U ana shu hayot hodisasiga hamohang bo'lgan ko'rgan-bilganlarini, boshidan kechirgan kechinmalarini, xotira va shaxsiy tajribasidagi hodisalarni u bilan sintezlashtirishini" [17] ta'kidlaydi. Bundan ko'rinadiki, badiiy asar ijodkor intellekti va hayotiy materialining sintezi o'laroq paydo bo'lar ekan. Darhaqiqat, ijodiy jarayon badiiy tafakkurning bilish, tahlil qilish va sintez bosqichlarida yuzaga chiqadi. Bu o'rinda e'tibor qaratadigan uch jihat mavjud bo'lib, bular tasvirlanishi kerak bo'lgan hayot hodisasi, yozuvchi shakllangan muhit (u yashagan davr, xotira va shaxsiy tajribasidagi hodisalar) va badiiy asardir. Badiiy asar tasvirlanishi kerak bo'lgan hayot hodisasining yozuvchi dunyoqarashi, bilimi, intellekti asosida qayta ishlanib, badiiy

g'oyaga aylinish jarayonidir. Bu jarayonda ijodkor shakllangan muhit (ijtimoiy va adabiy) ahamiyatlidir. Ya'ni ijodkor xalq orasida yashaydi, uning qadriyatlarini, urf-odatlarini, og'zaki ijodi asosida uning dunyoqarashi shakllanadi, ya'ni bilish bosqichi bevosita ijodkor yashagan etnomadaniy kontekst bilan uzviy aloqadorlikda kechadi. Shuningdek, bilishning keyingi jarayonlarida ijodkor intellekti Sharq va G'arb adabiyoti an'analari asosida shakllanadi va ana shu komponentlarning yozuvchi ongida tahlil qilinishi, hayotiy material bilan sintezlanishi natijasida badiiy asar yaratiladi. Bu o'rinda e'tibor qaratadigan jihat etnomadaniy kontekst bo'lib, u xalq og'zaki ijodi namunalari, mifologik qarashlari, urf-odat va an'analari, marosimlardan iborat. Ijodkor ijod jarayonida ana shu etnomadaniy kontekstni yuzaga chiqaruvchi omillardan beixtiyor foydalanadi. Faqat bu o'rinda ijodkorning ana shu etnomadaniy kontekstdagi omillardan qay darajada foydalanish masalasi bor. Har qanday ijodkor intellekti etnomadaniy kontekst zaminida shakllanar ekan, undan foydalanishi tabiiy. Biroq uning nisbati boshqa omillarga qaraganda ozroq yoki ko'proq bo'lishi mumkin. Demak, ijod jarayonida hayotiy materialni badiiy g'oyaga aylantirishda folklor an'analari, motiv va obrazlari, mifologik qarashlari, urf-odat va marosimlariga xos jihatlardan foydalanish folklor sintezidir. Folklor sintezi folklorga xos an'analarning, unga xos motiv va syujetlarning, obrazlar va mifologik qarashlarning ijodkor ongida sintezlashuvi asosida yaratilgan badiiy asarlarda namoyon bo'ladi. Bunda ijodkor intellekti, folklorga xos an'analari, asarlar, syujet va motivlar hamda mavjud voqelikdagi kechinma tasviri birlashadi, ya'ni ijodkor intellekti folklorga xos uslub, usul, syujet, janr va mifologik qarashlarni ma'lum bir ijtimoiy muhitda yuzaga kelgan voqelik asosidagi kechinma tasvirini berishga xizmat qildiradi. Buni quyidagi sxema asosida yanada aniq tasavvur qilish mumkin:

ADABIYOTLAR

1. Сухарев А. В. Развитие субъекта: Логос, космос и хаос. – 2-е изд. – М., 2022. – С.52.; [Большая российская энциклопедия https://bigenc.ru](https://bigenc.ru) (04.01.2024).
2. Давронова Ш.Ф. Истиклол даври ўзбек романларида Шарқ ва Ғарб анъаналарининг бадий синтези. Филол.фан.докт.(DSc)...дисс.автореф. – Самарқанд, 2019. – Б.15.
3. <https://qomus.info> › cat-s › s... onlayn ensiklopediya (04.01.2024)
4. Рерих Н. К. Синтез / Контекст – 1973. – Москва: Наука, 1974. – С.411-412.
5. Имомова Г. Ўзбек ҳикояларида бадий синтез шакллари ва ижодкорнинг поэтик концепцияси. Филол.фан.докт.(DSc) ... дисс. автореф. – Т., 2021. – Б.5.
6. Курунов С. Эгиз санъатлар. – Т.: Akademnashr, 2018. – Б.7-25. (– 144 б.)
7. Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. – Б.70.
8. Турсунова Н. Ҳозирги ўзбек драматургиясида фольклор стилизацияси: Филол.фан.докт. (PhD) дисс...автореф. – Тошкент, 2020. – Б. 28.
9. Эльсберг Я. О синтезе традиций в русском реализме / Контекст – 1974. – Москва: Наука, 1975. – С.187-202.
10. Muhammadjonova G. Xalq dostonlarida badiiy sintez // International scientific journal of Biruni. Vol.1, Issue2. Oct. (2022). – Б.227.
11. Боров Ю. Эстетика. Москва: Политиздат, 1988. – 496 с.
12. Хотамов Н., Саримсов Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческий терминов. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б.283.; Философский энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1983. – С. 609.
13. Философский энциклопедический словарь.–Москва:Советская энцик-я, 1983. – С. 609.
14. Ярхо Б.И.Методология точного литературоведения.–М:Наука,1984.–С.195.
15. N.Jabborov. Alisher Navoiy an'analarining Abdulla Oripov she'riyatidagi poetik sintezi. // <https://inlibrary.uz> › archive › article (12.12.2023)
16. Рахмонов Н. Фольклор ва ёзма адабий алоқалар. ЎУМ. – Т., 2022. – Б.32.
17. Умурув Х. Бадий ижод асослари. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон, 2001.–Б.13.
18. Кондрашова И.И. Идея художественного синтеза и роль фольклора в концепции личности в прозе русской литературы конца XIX - начала XX века. Дис. ... канд. филол. наук. – Майкоп , 2004. – 176 с.

Bibigul ESHTO'XTAROVA,

O'zbekiston milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD

O'zDJTU dotsenti Sh.Qoldasheva taqrizi asosida

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK: TIL VA MADANIYAT O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishning tarixiy, antropologik, sosiologik, etnografik, psixologik, filosofik, lingvistik, pedagogik va boshqa fanlar orasidagi ta'limotlar va taqdiriyatlarga asoslangan tahlili ko'rsatilgan. Bu, madaniyat va tilning bir-biriga qanday ta'siri borligini tushunishga yordam beradi. Lingvistik qarashlar til va madaniyatning o'zaro bog'lanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Lingvomadaniyatshunoslik, jamiyatda til va madaniyat munosabatlarini tushunish va analiz qilish uchun kerakli ilmiy vositalarni taqdim etadi. Bu soha, o'tgan asrning 20-yillarida tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarining bir-biriga bog'lanishining o'sishi natijasida yuzaga keldi. Lingvomadaniyatshunoslik fanining vujudga kelishi, qiyosiy aspektdagi ilmiy izlanishlarni oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, lingvomadaniy birliklar, frazeologik birliklar, konseptosfera, sentensiya, muqobilsiz leksikon.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ: ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И КУЛЬТУРОЙ

Аннотация

В данной статье представлен анализ лингвистики, исследования отношений языка и культуры на основе исторических, антропологических, социологических, этнографических, психологических, философских, лингвистических, педагогических и других дисциплин. Это помогает понять, как культура и язык влияют друг на друга. Лингвистические аспекты важны для понимания взаимосвязи между языком и культурой. Лингвистика предоставляет необходимые научные инструменты для понимания и анализа взаимоотношений между языком и культурой в обществе. Эта область возникла в результате растущей связи дисциплин языкознания и культурологии в 20-х годах прошлого века. Появление науки языкознания и культурологии позволяет активизировать научные исследования в сравнительном аспекте.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурологические единицы, фразеологизмы, концептосфера, предложение, безальтернативная лексика.

LINGUOCULTUROLOGY: THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE

Annotation

This article presents an analysis of linguistics, the study of relations between language and culture based on historical, anthropological, sociological, ethnographic, psychological, philosophical, linguistic, pedagogic and other disciplines. It helps to understand how culture and language influence each other. Linguistic perspectives are important in understanding the relationship between language and culture. Linguistics provides the necessary scientific tools to understand and analyze the relationship between language and culture in society. This field emerged as a result of the growing connection between the disciplines of linguistics and cultural studies in the 20s of the last century. The emergence of the science of linguistics and culture allows to increase scientific research in the comparative aspect.

Key words: linguistic and cultural studies, linguistic and cultural units, phraseological units, conceptosphere, sentence, non-alternative lexicon.

Kirish. Lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi, tarixiy, antropologik, sosiologik, etnografik, psixologik, filosofik, lingvistik, pedagogik va boshqa fanlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiladi. Bu esa, madaniyat va tilning o'zaro aloqalarini tushunishga yordam beradi. Maqolada, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. Bu tahlil, biror bir tillarning tarixiy, ijodiy va mazmunlik xususiyatlari, ularning izohlanishi va turli kommunikatsiya vositalarida o'zgarishlari, o'zaro talqinlar, qo'llanmalar, adabiyotlar va h.k. kabi madaniy muhitlar bilan o'zaro munosabatlarni bayon etadi.

Madaniyat, xalq tafakkuri, uning olamini idrok etishdagi o'ziga xos jihat va xususiyatlarning tilda aks etishini o'rganish lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishining asosiy maqsadlaridan biridir. Mazkur sohaning ob'yekti o'zaro munosabatdagi til va madaniyat bo'lib, predmeti esa o'zida madaniy ma'no va mazmuni ifoda etuvchi til

birliklari hisoblanadi. Ma'lumki, «lingvomadaniyatshunoslikda madaniy axborot tashuvchi til birliklari tadqiq etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bunday til birliklari lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi. Ramz, mifologema, etalon, metafora, paremiologik birliklar, lakunalar, stereotiplar, presedent birliklar, nutqiy etiketlar eng asosiy lingvomadaniy birliklar sanaladi».[Sabitova, Z. K. 2013, p. 243]

Keltirilgan bayonlarga qo'shimcha ravishda, tilshunoslik doirasida olib borilayotgan keng ko'lami tadqiqotlar samarasi sifatida til birliklarining soni ortib bormoqda. Misol uchun, leksema (til qurilishining leki ma'no anglatuvchi lug'aviy birligi) [Qomus.Info. Onlayn Ensiklopediya], frazema (ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan turg'un

bog'lanmalarning umumiy nomi) [Rahmatullayev, Sh. 1966] frazeoyema, stilema [Usarov I.K. 2004. 25 str.], tekstema va diskursema shular jumlasidandir.

Lingvomadaniyatshunoslikda L.Vaysgerber tomonidan tilshunoslikka olib kirilgan olamning lisoniy manzarasi tushunchasi alohida o'rin tutadi. Olamning lisoniy manzarasi voqelikni idrok etishning tilda muhrlangan va muayyan lisoniy jamoa uchun xos bo'lgan tuzilishi, olamni idrok etish va konseptuallashtirishning universal va ayni vaqtda milliy xoslangan usulidir. [Mahmudov N. 2015. – №3. – B. 3-12.]

Qo'shimcha ravishda, olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari majmui bo'lgan konseptosferani, lisoniy ongni tavsiflash hamda til egalari milliy-madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo'lgan milliy ijtimoiy-madaniy stereotiplarni aniqlash lingvomadaniyatshunoslikning asosiy vazifalari hisoblanadi. [Sabitova, Z. K. 2013, p. 243].

Tadqiqot metodologiyasi.

Lingvomadaniyatshunoslikning matn bilan bog'liq xususiyatlari borasida ham to'xtalib o'tish joizki, matn boshqa til birliklari singari nomi zikr etilayotgan ushbu sohaning o'rganish obyektlaridan biridir. «Lingvokulturologiya» kitobining muallifi, V.A.Maslova bu borada quyidagicha ta'kidlaydi: «Matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Zero, matn til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga u madaniyat mavjudligining amal qilish shakli hamdir. Lingvomadaniyatshunoslik esa tilni madaniy qadriyatlar majmuasi sifatida tadqiq etadi». [Maslova V.A. 2001. – S. 5.]

Olima o'xshatishlarning matn yaratilishidagi o'rniga ham to'xtalib, ular matnda struktur-kompozision vazifani bajarishi va matn kongerentligini ta'minlovchi vosita maqomida bo'lishini aytadi. [Maslova V.A., 2001. – S. 5.] Keltirib o'tilgan fikrlardan xulosa sifatida aytish mumkinki, o'xshatish va uning qisqargan shakli bo'lgan metaforalar matnda muhim kognitiv-semantik ahamiyat kasb etishi bilan birga, til sohiblarining milliy-madaniy tafakkuriga xos jihatlarni ham namoyon etuvchi hodisa bo'la oladi. O'xshatish va metaforalar asosiga qurilgan matnlar muayyan tilda qoliplashgan matn shakllari (ularni matnning presedent shakllari tarzida ham baholash mumkin)ni aniqlash imkoniyatini ham beradi. Lingvomadaniyatshunoslikning matn bilan bog'liq yana bir hodisasi bu presedent matn masalasidir. Tadqiqotchi O.E. Artemovanning ta'biri bilan aytganda, presedent janrlar madaniy axborotning «akkumulyatori»dir. [Artemova O.Ye. 2004. – S. 24]

Ya'ni presedent matnlar xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va ushbu mujassamlik til orqali namoyon bo'ladi. Aynan shu sabab tufayli, bu ko'rinishdagi matnlar lingvomadaniyatshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi. So'zimizning isboti tariqasida keltirishimiz lozimki, «matn-o'xshatishlar, matn-metaforalar hamda tarkibida presedent birliklar, etalonlar, nutqiy etiketlar mavjud bo'lgan matnlarni o'rganish muayyan etnosga xos bo'lgan olamning lisoniy manzarasi ilmiy talqinini yaratishda eng muhim manba hisoblanadi». [A. Primov, X. Qodirova. 2019.]

Presedent birliklar til tizimini tadqiq etishning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvomadaniyatshunoslikning asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi. Mazkur birliklarga bag'ishlangan tadqiqotlarda qayd etilishicha, presedent termini tilshunoslikda birinchi marta Yu.N. Karaulov tomonidan qo'llangan.

Lingvistik qarashlarni til va madaniyatning o'zaro aloqasini tushunishda qo'llash ham muhimdir. Misol uchun, frazeologizmlar milliy hayotning, ma'rifatning va mentalitetning yorqin ifodasi sifatida xizmat qiladi. Boshqa bir ko'rinish esa, madaniyatshunoslik tahliliga asoslangan lingvistik tadqiqotlar va tilshunoslikning o'ziga xos metodlari yordamida, boshqa tillar va madaniyatlar bilan ta'sirlashish va ularga munosabat o'rnatishni tahlil qilishdir. Bu esa, globalizatsiya davrida tillarning bir-biriga ta'siri, ularning o'zaro almashishlari va taraqqiyoti muhim bo'lgan muammolarga oid hisoblanadi.

Jamiyatda til va madaniyat munosabatlari har bir kishi uchun shakllanadi, bu esa insonning ma'rifatini, an'analari va boshqalar bilan o'zaro ta'sirining namoyon bo'lishi an'iqdir. Lingvomadaniyatshunoslik bu jihatlardagi munosabatlarni tushunish, o'rganish va tahlil qilish uchun kerakli ilmiy vositalarni taklif etadi.

Lingvomadaniyatshunoslik o'tgan asrning 20-yillarida tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarining umumlashmasi natijasida yuzaga keldi va til va madaniyatni birgalikda o'rganadigan ilmiy sohadir. Lingvomadaniyatshunoslik fanining vujudga kelishi qiyosiy aspektdagi ilmiy izlanishlar salmog'i oshishiga zamin hozirladi. Tilshunoslik prizmasida mavjud ramz, mifologema, paremiologik birliklar va lakunalar lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi, boisi ushbu turga xos birliklar lingvomadaniy xususiyatlarni namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar aynan madaniyat haqidagi axborotni tashuvchi va milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari hisoblanib, u yoki bu xalqning hayot tarzi, madaniyati, ma'rifati, milliy mentalitetning yorqin ifodasidir. Presedent birliklar xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va ushbu mujassamlik til orqali namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Lingvomadaniyatshunoslikda, olamning lisoniy, milliy, etnik va boshqa manzaralarini tadqiq etish, teoriyaviy va amaliy jarayonlarning boshlang'ich qadamlaridan biri hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, bu tadqiqotlar faqat bitta til sohasida emas, balki turli tizimli tillar bo'ylab ham xalq an'analari, qadriyatlari, urf-odatlari bilan bog'liq frazeologik birliklarni kross-madaniy, lingvistik eksperimentlar orqali o'rganishga asoslangan holda juda muhimdir.

Til va madaniyatni lisoniy hodisa sifatida o'rganuvchi lingvomadaniyatshunoslik, o'ziga xos lingvomadaniy tahlillar va xususiyatlarga ega bo'lgan ahamiyatli yo'nalishdir. Bu xususiyatlar, asosan, lingvomadaniy va til birliklarida namoyon bo'lishi mumkin. Mavjud til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlariga qarab, nutqni jozibadorligini, majoziylikni oshiruvchi frazeologik birliklar, lingvomadaniyatshunoslik jihatidan ajralib turadi va ularning tadqiqotlari muhimdir.

Misol uchun, frazeologizmlar milliy hayot, ma'rifat va mentalitetning ifodalari sifatida xizmat qiladi. Lingvistik tadqiqotlar va tilshunoslik metodlari orqali boshqa tillar va madaniyatlar bilan ta'sirlashish va ularga munosabat o'rnatishni tahlil qilish esa globalizatsiya davrida tillarning bir-biriga ta'siri, ularning o'zaro almashishlari va taraqqiyoti muhim muammolarni bayon etadi.

Lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat munosabatlari va ularning har bir kishi uchun shakllanishini tushunish va o'rganishga oid ilmiy vositalar taklif etadi. Lingvomadaniyatshunoslikni til va madaniyatning lisoniy aspektlarini o'rganuvchi yo'nalish sifatida tasavvur etish juda muhimdir. Bu yo'nalish orqali turli tillarning frazeologik birliklari, deyimlar va atamalar o'rganilishi,

ularning xalq an'analari, qadriyatlarini, va urf-odatlarini bilan bog'liq bo'lgan o'zgarish manzaralari o'rganilishi mumkin.

Lingvistik eksperimentlar va kross-madaniy tadqiqotlar bu yo'nalishda ahamiyatga ega. Masalan, biror bir tilning frazeologik birliklarini boshqa tillar bilan taqqoslash, ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularning madaniy-majburiy ta'siri haqida fikrni olishga yordam beradi.

Bundan tashqari, lingvomadaniyatsunoslikning bir qismi til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qiladi, masalan, ularning nutqni jozibador qilish, majoziylikni oshirish va boshqa xususiyatlari. Bu tahlillar, tilning insonlar o'rtasidagi muloqot va munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

Shu bilan birga, bu yo'nalish orqali turli tillar, ularning frazeologik birliklari va ularning lingvistik xususiyatlarini o'rganish orqali madaniy tarixiy, ijtimoiy, va lingvistik kontekstda insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish va tahlil qilishga yordam beradi. Bu esa, turli xalqlarning mazmunlarini, odatlarini, va kommunikatsiya shakllarini tushunishimizga yordam beradi.

Xulosa. Lingvomadaniyatsunoslik til va madaniyatning birgalikda o'rganilishi va mustaqil ilmiy sohadirning yaratilishi jarayonini anglatadi.

Lingvomadaniyatsunoslik prizmasida mavjud ramzlar, mifologemalar, paremiologik birliklar va lakunalar, lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi. Bu birliklar, lingvomadaniy xususiyatlarni namoyon etishda muhim ahamiyatga ega. Frazeologizmlar madaniyat haqida axborotni tashuvchi va milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari sifatida hisoblanadi. U, xalqning hayot tarzi, madaniyati, ma'rifati va milliy mentalitetining yorqin ifodasini o'zida yoritadi. Presedent birliklar esa xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi va til orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonlar lingvomadaniyatsunoslik fanining rivojlanishiga va ilmiy izlanishlar salmog'ining oshishiga xizmat qiladi. Frazeologik birliklar til va madaniyatning o'zaro munosabatlari va masalalarini o'z ichiga olgan lingvomadaniyatsunoslik tilshunoslik sohasida o'zaro aloqa va munosabatlarini tushunishga yordam beradi. Frazeologizmlar, milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari sifatida xizmat qiladi va ularga o'xshash ravishda presedent birliklar ham xalq madaniyati, urf-odat va an'analarini o'zida mujassamlaydi. Ular til orqali madaniyatning muhim qismlarini namoyon etadi.

ADABIYOTLAR

1. Artemova O.Ye. Lingvokulturnaya spetsifika tekstov presedentnogo janra «dimerik»: Na materiale angliyskogo yazyka: Dis... kand. filol. nauk. – Ufa: BashGU, 2004. – S. 24.
2. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish//O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. №3. –B. 3-12.
3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Uchebnoye posobiye. – M.: Academia, 2001.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Uchebnoye posobiye. – M.: Academia, 2001. – S. 5.
5. Primov A., X. Qodirova. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma. O'zr Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, al-Xorazmiy nomidagi Urganch davlat universiteti. Toshkent, "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1966.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1966
8. Sabitova Z.K. Lingvokulturologiya: Uchebnik. -M.: Flinta: Nauka, 2013. -B.243
9. Sabitova Z.K. Lingvokulturologiya: Uchebnik. - M.: Flinta: Nauka, 2013. -B.243
10. Usarov I.K. Problemi obshyey stilistiki slojnix predlojeniy (na materiale asindetona, polisindetona, antitezi i xiazma) Avtoref. diss. kand. nauk. Tashkent, 2004. 25 str.